cogito

MARINA YAGUELLO

hayali diller

söylenceler, ütopyalar, fantazmalar, kuruntular ve dilsel kurgular

Çeviren: Necmettin Kâmil Sevil

YKY

HAYALİ DİLLER

Söylenceler, Ütopyalar, Fantazmalar, Kuruntular ve Dilsel Kurgular

Marina Yaguello (1944) Dilbilimci ve Paris VII Üniversitesi'nde dilbilim profesörü.
Başlıca yapıtları arasında: *Alice au pays du langage* (1981), *La Planète des langues* (1993), *Petits Faits de Langue* (1998).

Necmettin Kâmil Sevil 1956 yılında İstanbul'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu Fransızca Bölümü'nü bitirdi. Dilbilim alanında çalışmalara yöneldi. Çeşitli makalelerin yanı sıra, Irène-Tamba Mecz'in *La sémantique* (*Anlambilim*, İletişim yay., 1998) ve Jean Baudrillard'ın *Le crime parfait* (*Kusursuz Cinayet*, Ayrıntı yay., 1998) başlıklı yapıtlarını çevirdi. Ayrıca Pierre Bourdieu'dan yaptığı *Sanatın Kuralları* çevirisi 1999 yılında YKY'den çıktı. İstanbul Üniversitesi Hasan Âli Yücel Eğitim Fakültesi Fransız Dili Eğitimi Bölümü'nde Yardımcı Doçent olan Necmettin Kâmil Sevil, çeviri etkinliklerinin yanı sıra dilbilim ve dil öğretimi konularında çalışmalarını sürdürmektedir.

MARINA YAGUELLO

Hayali Diller

Söylenceler, Ütopyalar, Fantazmalar,
Kuruntular ve Dilsel Kurgular

Çeviren:
Necmettin Kâmil Sevil

YKY
İSTANBUL

Yapı Kredi Yayınları -2801
Cogito -168

Hayali Diller - Söylenceler, Ütopyalar, Fantazmalar, Kuruntular ve Dilsel Kurgular
Marina Yaguello
Özgün adı: Les Langues imaginaires
Çeviren: Necmettin Kâmil Sevil

Kitap editörü: Korkut Erdur
Düzelti: Mahmure İleri

Kapak tasarımı: Nahide Dikel - Elif Rıfat

Baskı: Pasifik Ofset
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Haramidere - Avcılar / İstanbul

1. baskı: İstanbul, Kasım 2008
ISBN 978-975-08-1509-6

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2008
Sertifika No: 1206-34-003513
© Editions du Seuil, 2006
Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.yapikrediyayinlari.com
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://alisveris.yapikredi.com.tr
http://www.yapikredi.com.tr

İçindekiler

Önsöz • 7

Sunuş/ Dil Sevgisi • 9

Birinci Kısım / Söylenceden Ütopyaya

I. Bölüm
Güneye Yolculuktan Yıldızlara Yolculuğa
Kurucu söylenceler • 23

II. Bölüm
Düş Gören Düşçü
Dilseverin robot resmi • 36

III. Bölüm
Bir Düş Gören Erkeğe Bir Buçuk Düş Gören Kadın
Kadınların bedeni, erkeklerin bilimi • 46

İkinci Kısım / Zamanın Akışında (XVII.-XX. Yüzyıllar)

IV. Bölüm
Tamamlanmamış Araştırma
XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda ideal dil araştırması • 55

V. Bölüm
Kurguya Karşı Bilim
Bilimselliğe doğru yürüyüş • 69

VI. Bölüm
Eylem İçindeki Ütopya
Uluslararası yardımcı dillerin atılımı • 86

VII. Bölüm
Bilimin Merkezindeki Söylence
Bilimkurguya ve fantastik yazına yansıdıkları biçimiyle modern dilbilim kuralları • 103

Üçüncü Kısım / Dilsel Fantazmanın İki Kutbunda

VIII. Bölüm
Kral Çıplak
Nicolas Marr vakası • 127

IX. Bölüm
Gecenin Kraliçesi
Bilinçdışı ve dil: tinsel ve dinsel glossolalialar • 145

Dördüncü Kısım / Doğal Dillerin Savunulması ve Zenginleştirilmesi

X. Bölüm
Hâlâ Uyuyan Güzel
Aklın hapishanesi yapay diller • 183

XI. Bölüm
Zıt Düşüncelerin Düzeneği • 192

Ek I / Özet Tablo

Dil Üzerine Düşüncelerin Tarihi • 201

Ek II / Seçme Metinler

Felsefi Dil • 207
Bilimsel Düşüncenin Dilin Kökeni Konusundaki Serüvenleri • 213
İlk Dile İlişkin Fantazmatik Oluşturumlar • 233
Kurgu İçinde Düşsel Diller • 249
Nicolas Marr'ın Metinleri • 275
Glossolalia Üstüne Metinler • 283

Kaynakça • 295

Önsöz

Hayali Diller, 1984'te *Les Fous du langage* başlığıyla yayınlanan ve altbaşlığı *Des langues imaginaires et de leurs inventeurs* olan kitabımın köklü bir biçimde gözden geçirilmiş ve genişletilmiş versiyonudur. Bu kitap ne zamandan beri tükenmişti, buna karşın araştırmalarıma başladığım dönemde pek fazla incelenmemiş olan konusu, o zamandan bu yana, özellikle 1985'te Sylvain Auroux yönetiminde yayınlanan *La Linguistique fantastique*'i*, Umberto Eco'nun 1994'te Collège de France'da verdiği seminerlerin devamı niteliğindeki *La ricerca della lingua perfetta della cultura europea*'yı, yine 1994'te yayınlanan Paolo Albani ve Buonarotti Berlinghiero'nun *Dizionario delle lingue immaginaire*'yi ve son olarak 2005'te Jean-Marie Hombert yönetiminde yayınlanan *Aux origines des langues et du langage* başlıklı ortak yapıtıyla birlikte araştırmacıların ve okur kitlesinin ilgisini çekmeye devam etmiştir.

Aynı zamanda, çok çeşitli alanlarda dillerin yaratılması *uygulamasın*a ilişkin beklenmedik bir gelişmeye tanık olundu: Günümüzde, ruh çağırmanın tırmanışı ve glossolalia ve dil ksenoglosi olgularıyla birlikte Pentekostalizmin yükselişi söz konusu; uluslararası iletişim amacıyla oluşturulan diller, büyük ölçüde *İnternet* sayesinde (Esperanto yanlıları da internet dalgası üzerinde sörf yapmaktan geri kalmamaktadır) alabildiğine büyük bir ilginin odağını oluşturmaktadır; pazarı (özel yazılımlar ve buna adanmış sayısız siteler) ve hayran kitleleriyle (Amerika

Birleşik Devletleri'nde yaklaşık 40.000 kişi boş zamanlarını bu işe adamaktadır) dillerin oluşturulması bir zaman geçirme etkinliğine dönüştü. Bu dillerden *Lojban* gibi bazı diller dilbilim kuramlarını açıklamak amacıyla yaratılmıştı.

Sinema da, kendi hesabına, içinde dilsel öğelerin kullanıldığı birçok film önerdi: Kült dizi *Star Trek* ile 250.000 konuşucunun bir şifreli dil ve işbirliği göstergesi olarak kullandığı *Klingon* dili. Tolkien'in üçlemesi *The Lord of the Rings* ise 2000-2003 yılları arasında ekrana taşındı. Ve tabii, Anthony Burgess'in mağara insanlarının dilini yarattığı, Jean-Jacques Annaud filmi *La Guerre du feu* de unutulmamalı.

Son olarak, dillerin kökeni kuramlarından olan tek kökten türeyiş kuramı, eskiden olduğu gibi önsel bir dogma içermeksizin, ama genetik ve paleontolojinin yeni kazanımlarıyla güçlenmiş olarak geri döndü (özellikle Rusya ve Kaliforniya'da). Kısacası, bu yüzyılın ve binyılın başında, dil sevgisi konusunda genelde işler yolunda gitmekteydi. Bu yeni bütünceyi kullanamamış olmaktan üzüntü duyuyordum; dolayısıyla hem içeriği zenginleştirilmiş hem de iç düzeni yeniden biçimlendirilmiş yeni bir versiyonu okur kitlesine sunmak için bu yeniden basımı bir fırsat bildim; kitabın adını değiştirme düşüncesi de buradan kaynaklandı.

Marina Yaguello
30 Eylül 2005

Sunuş

Dil Sevgisi

Sizi bir kitap yazmaya iten gerekçe nedir? Şu kitabı değil de bunu? Yaşamınızın belli bir döneminde? Hiçbir özseverlik duygusu taşımadan bu sıradan soruyu yanıtlama isteği duydum; çünkü bu kitap birtakım sorulardan, karşılaşmalardan, rastlantılardan ve koşulların bir araya gelmesinden doğdu, bir bakıma kendini bana zorla dayattı.

Dolayısıyla bu kitabın kökeninde bir dizi rastlantı yatmaktadır: günün birinde bir kitabın altyapısını oluşturacağı görüntüsü vermeyen dağınık okumalar; Ian Watson'ın olayörgüsü Chomsky'nin bütün dillere ortak evrensel bir yapı postülasına dayalı bilimkurgu romanı *The Embedding*; ilk dil *Bab-ili* ya da Babilceyi geleceğin kozmik diline bağlayan Romanyalı Vladimir Colin'in *Babel*'i; klasik çağın hayali gezileri çizgisinde, temeli dillerin oluşturulmasına dayalı bir yapıt olan Tolkien'in *The Lord of the Rings*'i; bu arada, otuz yıl arayla dilsel yapıların eşgüdümlü biçimde düzenlenmesi ve dilin birleştirilmesi aracılığıyla toplumsal farklılıkları gidererek bilinçlerin yönlendirilmesi sorununu gündeme getiren George Orwell'ın *1984*'ünü ve Anthony Burgess'in *1985*'ini de unutmamak gerekir.

Anthony Burgess'in bu yapıtını okuduktan sonra Edward Sapir ve Benjamin Lee Whorf'un dil aracılığıyla düşüncenin

koşullanması üstüne çok bilinen savlarını ve aynı zamanda Marr'ın kuramlarını düşünmemek elde midir? Oysa, Rus göstergebilimci Mihail Bahtin'in çevirisini yeni bitirdiğim kitabı[1] Marr'ın yapıtlarına sık sık gönderme yaptığı için kısa süre önce bunlardan bölümler çevirme ve bunları eleştirel bir giriş bölümüyle birleştirerek yayınlama tasarısını oluşturmuştum. Bu sayede bu yazardan Fransızcada hemen hemen hiç yayınlanmamış[2] yüzlerce sayfa okudum; Marr'ın dilin kökeni ve "sınıf dilleri"ni ortadan kaldırması üstüne çılgınca düşüncelerinin, Sovyet dilbiliminin gelişmesinin önünde –Stalin'in kralın çıplak olduğunu ilan ettiği– 1950'lere dek engel olduğu bilinmektedir.

Marr'ın dilsel çılgınlığına ilişkin bu anının o zaman daha uzak bir başka anıyla örtüştüğünü anımsadım: Raymond Queneau'nun *Les Enfants du limon* kitabının kahramanı Chambernac'ın bir "edebiyat çılgınları" ya da "duygusal çılgınlar" ansiklopedisi yazmaya girişmesi. Bu ansiklopediden alıntılar romanın dolantısı içine yerleştirilmiştir. Queneau, burada, Chambernac aracılığıyla birçok "çılgın" dil kuramcısına gönderme yapmaktaydı. Bunun üstüne, Ulusal Kütüphane'ye koşturdum. Sürpriz! Queneau'nun göndermeleri gerçekti; çılgınları gerçekti ve aralarından birçoğu insanlığın ilk dilinin izlerini bulduğunu öne sürmekteydi. O zamanlar, Queneau'nun hiçbir zaman sonuçlandıramadığı ve izleriyle ancak *Les Enfants du limon*'da[3] karşılaşılan bir sava ilişkin araştırmalara giriştiğini bilmiyordum – bunu, daha sonra Raymond Queneau'nun Oulipo'dan* arkadaşı Paul Braffort'dan öğrendim.

Bir gün Quartier Latin'deki sahaflarda dolaşırken rastlantıyla Jean-Pierre Brisset'nin iki kitabını, dilin kökenini merkez

1 M. Bakhtine, *Le Marxisme et la Philosophie du Langage* (1929), Paris, Minuit Yay., 1977.

2 Françoise Gadet'nin yapıtı *Les Maîtres de la langue* (Paris, Maspero, 1979) Marr'dan kısa alıntılar içermektedir.

3 Paris, Gallimard, 1938. *Fous Littéraires* (Paris, Veyrier, 1982; genişletilmiş yeniden basım, Paris, Cendres Yay., 2000) başlıklı ansiklopedisinde André Blavier, Queneau'nun tasarısını yeniden ele alarak dikkate değer biçimde genişletmiştir.

* Ouvroir de littérature potentielle'in (Gücül Yazın İşliği) kısaltması. (ç.n.)

alan ve yazın çılgınlığının iki güzel örneği olan *La Grammaire logique* ve *Les Origines humaines*'i buldum.[4]

Böylece bir düşünce kendini belli etmeye, yol almaya başladı. Ulusal Kütüphane'de 1900 öncesi fişlikleri, aynı türden ilginç bir şeyler bulmak umuduyla açgözlülükle karıştırdım. Birden bir başlık gözüme çarptı: Victor Henry'nin *Le Langage martien*'i. Böylece burada çokça söz konusu edilecek olan Théodore Flournoy'nın kitabı *Des Indes à la planète Mars. Étude sur un cas de somnanbulisme avec glossolalie*'sine değin ulaştım. Önümde başka bir yol, bilinmeyen dillerin bilinçdışı yaratımı yolu açılıyordu.

Kitabı Mukkades'i hiç okumamış olan ben, sanki bir mucize gibi, bir taşınma sırasında kendi kitaplığımda *Yeni Ahit*'in bir cildini elime geçirdim; bu cildin *Korinthoslulara Mektuplar*'dan oluştuğunu sanıyorum. Aziz Paulus burada tam olarak "diller konuşmak" ya da bir dinsel glossolalia sorununu ele almaktaydı. Oysa *Alice au pays du langage*'da bu olguyu kısaca anımsatmıştım. O zaman, dilleri Kutsal Ruh'un belirtisi gibi konuşan bir okurun kendi deneyimini anlattığı uzun bir mektup almıştım.

Bunun üstüne belleğimin dağınık ipleri birbirlerine bağlanmaya başladı. Amerika Birleşik Devletleri'nden bir bayan öğrencinin getirdiği, o zamanlar pek dikkat etmediğim Pentekost kaydını anımsıyorum. Rastlaşmalar kesinleşmeye başlıyor: Pentekostalist hareket üstüne bir Amerikan kaynakçasını tararken bir eseri not ettim: John Sherrill'in *They Speak with Other Tongues*'unu. Paris'in bütün kütüphanelerini bir baştan bir başa katettim; sonuç alamadım. Londra British Library'ye bir yolculuk tasarladım. Ve günün birinde yine kitaplığımı düzenlerken elime küçük bir kitap geçti; arayıp da bulamadığım bir kitap. Yaklaşık on yıl önce bir başka bayan öğrenci okumam için ısrar ederek bana bu kitabı armağan etmişti. Kızı bir esinli gibi gördüğümden kitabı açmadan kitaplığıma koymuştum.

4 J.-P. Brisset'nin 1900'lu yıllarda yayınlanan, daha sonra André Breton tarafından 1930'da *Encyclopédie de l'humour noir*'da yeniden ortaya çıkarılan yapıtları bugün Presses du Réel tarafından (Dijon, 2004) yayınlanmıştır. *Grammaire logique* ise 1970'te Tchou tarafından Michel Foucault'nun önsözüyle yeniden yayınlandı.

Dilde cins sorununu ele aldığım birçok kitap yayınladığımdan, bir bayan okurdan aynı sorun üstüne kurulu bir bilimkurgu romanını, Suzette Haden Elgin'in *Native Tongue*'unu almış ve bir kenara koymuştum: Bu kitabı okumanın ve burada kadınların yaşantısını dile getirmeye yönelik bir dilin oluşturulmasını keşfetmenin zamanı gelmişti artık.

Bu arada, Louis Wolfson'un, içinde anadili İngilizceyi, Queneau'nun *Les Fleurs bleues*'deki Babilce ya da bölgesel dil olan Hint-Avrupa'yı da düşündürtmeden geçmeyen tümüyle kişisel bir sabire* dönüştürmek için ilginç bir neo-filolojik yöntem uyguladığı *Le Schizo et les Langues*'ını da anımsıyorum.

Yaratılan, üretilen dil izleği yavaş yavaş kendini belli etmekteydi. Ciddi güdülenmeler de içerebilecek bir etkinlik: Nihayet, meslektaşlarım gibi eğitsel gereç olarak dilbilimcilerin *kalaba* olarak adlandırdıkları şeyi kullanma fırsatı elime geçmişti. Kalaba, yapay bir dil içinde, gerçek dillerden alınma parça ve kesitlerden oluşturulmuş, öğrencinin işleyişini çözmesi gereken tümce dizileriydi.

Bundan sonra düşünce çağrışımları devinime geçer: yapay diller, *Esperanto*, *Volapük*, melez diller, picinler, Queneau'nun *Babilce*'si, Tolkien'in *Elf* dili, Swift ve Rabelais'nin özel argoları, ilksel Hint-Avrupa'nın –bilimsel ama yine de düşsel– yeniden oluşturumu.

Çalışma malzemeleri günden güne derlenir. Konu giderek beni ele geçirmeye başlar. Dostlarıma, yakınlarıma, öğrencilerime bu konudan söz ediyorum. Her defasında yeni bir tetiklenme. Ah evet! Bir dilin oluşturulmasını içeren şu bilimkurgu kitabı, şu hayali yolculuk, şu alışılmadık kuram, şu başvuru yapıtı, kimliği bilinmeyen bir araştırmacının yarattığı şu bilinmeyen dil var. Böylece, tarih içinde yitip gitmiş onca yapay dili hesaba katmazsak, derlenen 400 dil arasında *Esperanto*'nun en çok bilineni olduğunu öğreniyorum: Buluşçular arasında, dil yaratıcıları bana oldukça tanımlanmış bir kategori gibi görünüyor.

Yapay dillerin oluşturulması sorunsalına sabir ve picinlerin kendiliğinden ortaya çıkması, dillerin ilişkisi durumunda yapay iletişim dilleri, anadili ve yabancı dillerin öğretimi sorunu

* Karmadil dizgesi (Ed. n.)

eklenir. Ve giderek başka bir biçim altında dil tümelleri sorunu ortaya çıkar.

Bu kez de, *Alice au pays du langage* adlı kitabımı adadığım Raymond Queneau'nun etkisiyle büyüleyici bir izleğe dokunduğumu giderek daha fazla duyumsuyorum. Üç yıl boyunca düşünsel bir ateş ve coşku içinde sürdürdüğüm düşünce ve araştırmalar, beni –karışık olarak aktarıyorum– *Eski* ve *Yeni Ahit*, Port-Royal *Grammaire*'i, Freud ve Lacan'ın paranoya ve histeri üstüne, Leibniz ve Descartes'ın felsefecilerin evrensel dili üstüne, Fontenelle ve Flammarion'un canlıların yaşadığı dünyaların çoğulluğu kuramı üstüne yazıları, Galileo ve, Copernicus'un yapıtları, Büyük Buluşlar, Rabelais ve Swift'in, Thomas More ve Comenius'un yapıtları, Hidegard von Bingen'den Thérèse Neumann'a dek gizemci azizelerin yaşamöyküleri, *Le livre des Mormons*, ruh çağırma üstüne yapıtlar; gizcilik, büyücülük, şamanlık, dilin gelişmesi, kriptofaziler, sağır-dilsiz dilleri, sözyitimleri, çocuğun dil edinimi, yapay diller (yapay dil alanı), bilişim dilleri, çeviri makineleri ve kuşkusuz, dilbilimcilerin felsefe taşı niteliğindeki dil tümellerini kapsayan her şey, bu arada, önemli bir bölümü "dil çılgınları"nın çalışmalarından kaynaklanan dillerin kökeni üstüne sayısız kuramı unutmaksızın bir de bunlara ütopya, hayali yolculuklar, bilimkurgu romanları ya da dillerin bulunuşunu içeren ve antikçağdan günümüze değin yazılagelmiş düşsel yapıtları da katacağım çok çeşitli türden metinleri okumaya ve yeniden okumaya yönlendirdi.[5]

Peki, öğelerin mıknatıslı parçacıklar gibi birbirlerini çektiği bu karmakarışık yığın içinde ortak olan nedir? Yöneşme noktası nerede konumlanır? Babil söylencesinden kaynaklanan kuruntu kuramları, gezegenlerarası ve galaksilerarası iletişimi –kendisi de hayali yolculuk geleneğinden kaynaklanan bilimkurgunun büyük izleklerinden birisi– evrensel dil üstüne kurguları, evrensel dil ütopyacılarının eylem içindeki kurgusu ve dil aracılığıyla kimi kullara Tanrı'nın, meleklerin, Âdem'in, Kutsal Ruh'un, Marslıla-

5 Bu sayede, Eskilerin Ay'a ve gezegenlere yolculuk konusunda tutkulu bir merak taşıdıklarını, Atlantis söylencesinin ve görünüşte dilbilimle ilgisi olmayan daha birçok şeyin Platon'dan kaynaklandığını öğreniyorum.

rın, Güneş ya da Ay sakinlerinin dilini kullanma olanağı sağlayan dil aracılığıyla cinlenme belirtilerini birleştiren şey nedir?

Takıntılı bir motif gibi yinelenen bu ortak payda, her şeyden önce geleceğe, uzak geçmişe ve her yöne, uzam ve zamanın sonsuzluğuna, bilime ve sözde-bilime olduğu gibi kurguya da yansıtılan insan dilinin birliği ve evrenselliği düşüncesi olabilir; Babil söylencesi gibi söylenceler aracılığıyla; Port-Royal *Grammaire*'i ve üretici dönüşümsel dilbilgisi gibi saygıdeğer ve saygı duyulan kuramlar aracılığıyla; Jean-Pierre Brisset'nin ya da dilbilimin Lyssenko'su Nicolas Marr'ınki gibi sapkın kuramlar aracılığıyla (ama Ulusal Kütüphane ve günümüzde Net ağı üzerindeki sayısız site başka dil tutkunu hazineleri gizler); pragmatik ve mantıksal oluşturumlarca: XVI. ve XVIII. yüzyıllar arasında dönemin düşünce yapısını işgal eden felsefi dilin araştırılması; pragmatik ve siyasi oluşturumlarca: bireyler ve uluslar arasında sürtüşmelere son verecek olan geleceğin uluslararası dili; ekonomik ve siyasal ölçütler üzerinde yaygın iletişim dillerinin birlikte yayılımı aracılığıyla; Swedenborg'un kozmik iletişimi ya da tinsel ve dinsel dil sayrılıkları aracılığıyla; son olarak da, içinde zamanın dilbilimsel bilgisinin, aynı zamanda dünya üzerine düşünce ve bilgilerin genel durumunun yansıdığı sayısız kurgular aracılığıyla hep bir düşünce taşınır.

Bu nedenle, bu kitap, aralarından en ilginç ya da dikkat çekici olanlarına ekte yer verdiğim üç tür belge üzerinde oluşturulmuştur:[6]

a) dilin kökeni ve doğası üstüne kuramlar;

b) ister roman çerçevesinde isterse gerçek bir ütopyacı ya da eğitsel olsun, bilinçli biçimde üretilmiş hayali diller;

c) dillerin gerçek değerine özenen ya da üstlenen bilinçdışı üretimler (glossolalia ya da ksenoglosi).

Dillerin yaratılışı (*b* ve *c*), dilin kökeni ve doğası (*a*) üstüne

6 Metni uzun uzadıya alıntılarla ağırlaştırmaktansa kaynak metin parçalarını olduğu gibi kitabın sonunda bir araya getirmeyi yeğledim; okur isterse bu metinlere okuma sırasında isterse kitabın sonunda bakabilir. 1900'den önce yayınlanan bu metinlerden çoğuna Ulusal Kütüphane dışında ulaşılması neredeyse olanaksızdır.

kuramların farklı sorunsallar içinde yer aldığı; kendiliğinden yaratımları (*c*) bilinçli yaratımlardan (*a* ve *b*) ayırmak gerektiği düşünülebilir. Ama ne olursa olsun, bilinçdışı biçimde bile olsa yürürlükte olan bir *üstdil* etkinliği söz konusu değil midir?

Öte yandan, mantıksal ve deyim yerindeyse zorunlu bağıntılar, görünüşte birbirlerine benzemeyen bu üç üretim biçimini birbirine bağlar. Her şeyden önce köken üstüne kavramlar, neredeyse her zaman, ilk dile ve onun gelişim evrelerine ilişkin az çok gelişmiş *yeniden oluşturumlar* içerir.

Öte yandan, Âdem'in dili söylencesi, geleceğin yapay dillerini doğal, gizemli ya da tinsel üretimler gibi bilinçli yaratım olarak *doğrular* ve bu bağ genellikle *açık*tır. Tarihsel bakımdan, dilin kökeni üstüne savlar (temelde tek kökene, daha sonra, XIX. yüzyıldan başlayarak çoğul kökene bağlayan savlar) ve evrensel dil tasarıları koşut biçimde gelişir. Farklı türden oluşturumlara yol açmakla birlikte, bu iki araştırma türü aynı düşünce akımları içinde yer alır. Kaldı ki çoğu kez aynı kişi her iki yönde çalışmıştır.[7]

Son olarak yaratıcı bireye gelinirse, kuramlaştırılmış olsun ya da olmasın, usçul olsun ya da olmasın, bilinçli ve bilinçdışı bütün bu üretimlerin temelde dile karşı aynı tutumdan kaynaklandığı düşünülebilir: yarı-tanrı istenci ve oyun zevkiyle de bütünleşmiş iki yanlı aşk-nefret ilişkisinden.

Çünkü konuşan özne son derece güçlü bir biçimde bu geçmişin merkezinde yer alır, ikinci ana düşünce de buradan kaynaklanır: İnsan dil tarafından ele geçirilmiştir ve bu durumun tersi de söz konusudur. Bu nedenle bu kitap yalnızca evrensel dil söylencesini ortaya çıkarmakla kalmamakta, aynı zamanda insanın dille ilişkisini de araştırmaktadır. İnsana ve dile özgü bir nitelik olan düşünümsellik yetisi, dille ilgilenmenin, dile ilgi duyan insanla

7 Paris Dilbilim Çevresi'nin 1866 yılında kuruluşundan başlayarak hem dilin kökeni hem de ütopik evrensel dil sorununa değinmemesi, dilsel düş gücünün bu iki görünümünün ne denli birbirinden ayrılamaz olduğunu gösterir. *Histoire naturelle de la parole*'ün (1. basım 1776) 1816 basımının giriş bölümünde Court de Gébelin yayıncısının verdiği kaynakça da aynı derecede aydınlatıcıdır: Genel dilbilgisi, evrensel dil ve kökensel dil burada aynı başlık altında sunulmaktadır.

ilgilenmekle aynı şey olduğunu gösterir; bu konuda özneyle konusu arasında mesafe yoktur. Aşktan, dil sevgisi ve öz sevgiden geçen bir ilişki söz konusu olduğuna göre, hem arzu eden özne hem de bu arzunun nesnesi olarak bir yer tutulur.

Dil yaratıcıları her şeyden önce çılgın âşıklardır: Kendilerine ait olan bir nesneyi ancak bir toplulukla paylaştıkları ölçüde severler;[8] ama bu nesneyle her birey ayrıcalıklı ve özel bir ilişki sürdürür. Söylencesel bir geçmişe dalarak, bu fırsatla ütopik ama yine de insanlık tarihi içine demir atmış bir geleceği aydınlatarak, bilinenin olduğu gibi bilinmeyenin de uzamı içine yayılan dil, özellikle insanları insan, daha açık bir söyleyişle hem benzer hem de farklı kılan şeydir.

Seçtiğim metinlerin çoğunda, genellikle şairlerin şiirsel ya da estetik değer taşımalarına karşın (sözgelimi Brisset'nin düşünceleri bu duruma örnektir), şairlerin yarattığı dilleri bütüncemin dışında tutma gerekçemi açıklamam gerekti. Rabelais, Swift, Joyce, Carroll, Artaud, Michaux, Burgess ve daha birçoklarının incelemelere ve koca koca üniversite tezlerine konu olmalarına karşın, yalnızca aşağıdaki ölçütlere uyan yapıtları ele almaya karar verdim:

1) *Özerk* ve eksiksiz *dizge* olarak *dil* kavramı, tasarısını ya da kuramını topluluğun kullanımına sunan yazarca üstlenilmelidir. Hélène Smith'in bilinçdışı düş gücünden doğan *Mars dili*, doktor Zamenhof'un sabırla ve bilinçli bir şekilde oluşturduğu *Esperanto* gibi bu ölçütü yerine getirir.

2) Dizge *hayalidir* ve bir yandan *doğal diller*le,[9] öte yandan *tarihsel bakımdan kanıtlanmış* dillere karşı çıkar[10].

3) Girişim, bireyin dil üzerindeki bilinçli ya da bilinçdışı, oyunsu, işlevsel ya da ütopik egemenliğinden kaynaklanır[11]:

8 "Dilin hem birey içinde yer alan hem de toplumu aşan çok aykırı ikili niteliği de buradan kaynaklanır" (Émile Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, Paris, 1974, c. II, s. 95.

9 Pek fazla doyurucu olmayan bu terim, farklı insan kültürlerinin "doğal" uzantısı gibi görünen dilleri belirtmektedir.

10 Varlığı kanıtlanmamış olsa da ilk Hint-Avrupa dili, karşılaştırmacı dilbilimciler sayesinde geçerli bir oluşum görüntüsü sunar.

11 Çünkü, gerçek ya da hayali *diller* üzerindeki bu eylem aracılığıyla hedeflenen, insanlığın bir belirtisi olarak *dilyetisi*dir.

Böylece, topluluğa seslenmekle birlikte (kendi inançlarını yayma çabası, örneklilik, eğitsel ya da felsefi amaç, öteki dünyalarla aracılık vb.) birey toplulukla karşıtlaşır (oysa dil, bireyin denetiminden kaçan toplumsal bir olgudur).

Özellikle glossolaliaya tutulmuş olanların ve duygusal delilerin durumunda uygulanan yöntemlerle karşılaşılmakla birlikte, bu ölçütlerin "şiirsel" yaratılara uygulanamayacağı konusunda görüş birliğine varılacaktır. Her ne kadar duygusal deliler ellerinde olmadan şairseler de, ayrımı belirleyen öznenin niyetidir.

Romanlardan kaynaklanan metinlere gelince, bunlar çifte önem taşırlar: Her şeyden önce ilk dil söylencesinin ortak düş gücü üzerindeki kesintisiz egemenliğine tanıklık ederler. Daha sonra, tarih boyunca toplumun bilgi durumunun en iyi yansımasını oluştururlar.

Dillerin yaratılışı: üstel biçimde gelişen bir etkinlik

Birkaç istatistiki bilgi

"Gelecek yüzyılda, öyle görünüyor ki, yapay dillerin sayısı, yeryüzünde yaşamını sürdürebilen doğal dillerin sayısını aşacak."
Cullen MURPHY, *Atlantic Monthly*, Ekim, 1995

Dillerin yaratılışı konusuna bir "gözatma" sayılabilecek Amerikalı Jeffrey Hennings'in sitesi, 1100'den 2005 yılına dek uzanan döneme ilişkin olarak aşağıdaki dökümü vermektedir:

1100-1499	1	(Hildegard von Bingen'in *lingua ignota*'sı, bkz. s. 47)
1500-1599	1	(Thomas More'un *Utopia*'sının dili)
1600-1699	5	
1700-1799	4	

1800-1829	0	
1830-1839	1	
1840-1849	1	
1850-1859	2	
1860-1869	2	
1870-1879	3	(aralarında Martin Schleyer'in *Volapük*'ünün de yer aldığı, bkz. s. 89)
1880-1889	6	(aralarında Ludwig Zamenhof'un *Esperanto*'sunun da yer aldığı, bkz. s. 91)
1890-1899	2	
1900-1909	15	
1910-1919	8	
1920-1929	5	
1930-1939	11	(aralarında C.K. Ogden'in *Basic English*'inin de yer aldığı)
1940-1949	7	
1950-1959	13	
1960-1969	15	
1970-1979	24	
1980-1989	33	
1990-1999	204	
2000-2004	298	
2000-2009	680	(öngörü)

1960'tan başlayarak, artık felsefi ya da iletişimsel temelli değil, oyunsu ya da şifre amacı güden kurgu diller ve "özel" diller söz konusudur. *Star Trek* filminin dili olan *Klingon* bu konuda en bilinen örnektir. Birçok genç Amerikalı bu dili gruplarının şifreli dili olarak kullanır.

Demek ki, azınlık dillerinin ve resmi konumu olmayan dillerin hızlanmış yok oluşunun tersi bir akım söz konusudur; dillerin yok olması olgusu, Claude Hagège gibi "Dillerin ölümüne dur!" çığlıkları atan dilbilimci kesiminde kaygı uyandırmaktadır.

Oysa, din adamlarının bilimi toplumsal yapıyla her zaman basitleştirilmiş, dolayısıyla ister istemez şematik ve çarpıtılmış bir biçim altında bütünleşir. Bu nedenle bir bölümden ötekine nakarat gibi yinelenen, hayali yolculuklardan bilimkurguya bir dizi kurgu yapıt benim için yönlendirici bir işlev taşıyacaktır; çünkü ister eğitimci, ister filozof ya da basit bir eğlendirici olsun, her yazar, çarpıtılmış olsa da bilgileri aktarır ve kendi çağına özgü fantazmaları taşır.[12]

Her yaratım ortak düş gücüne bağlıdır. Dolayısıyla, her şeyden önce hayali dillerin söylencesel kaynaklarını konumlandırmak, söylenceyi ütopyayla, uykudaki düşle uyanıkken görülen düşü birleştiren bağı kesinlemek yerinde olur; kitabın ilk kısmının konusu da bu olacaktır. Çağın düşünceleri göz önünde bulundurulmadan bir bireyin düşüncesi üstüne yargıda bulunulamayacağı için, ikinci kısımda okuru dilbilim düşüncesinin tarihi üstüne hızlandırılmış bir yolculuğa çıkarıyorum; bu yolculuk, XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla kurgu yazını içinde dillerin yaratımı ile sınırlanmıştır. Kaldı ki, eylem içinde dilbilimsel fantazmayı açıklamak için iki örnek durum seçtim: Nicolas Marr ve Hélène Smith'in durumlarını. Onlar bu kitabın üçüncü kısmında yer alacaklar. Son kısımda da, doğal dillerin savunulması ve örneklendirilmesine çalışacağım.

Ek Yazı

Bu kitabı yazarken tek kaygım vardı: Dilbilim tümelinin izini sürerek kendimi görünürde olanaksız bir şey olan insana

12 Saf bilimkurguya, fantastiğe ve eğitsel-felsefi türe bağlanan kurgular arasında bir ayrıma gitmek yerinde olur. Bilimkurgu kendisine bu ad verilmesinden önce de bilimsel verilerden yola çıkarak yaygınlaşmıştır. Her öğe tutarlı ve doğrulanmıştır, gerçeğe benzerlik görünümü sunmalıdır. Buna karşılık fantastiğinse gerçeğe benzerlikle işi olmaz: Olağanüstüdür, saf durumda usdışıdır. Eğitsel-felsefi türdeyse amaç, eğretileme ya da alegoriden başka bir şey olmayan kurgu görünümüne bürünür. Her üç türün kuşkusuz birbirine karıştığı da olur ve farklı yazınsal yapıtları bu türlerden biri ya da öteki içinde sınıflandırmak her zaman kolay değildir. Dilin en güzel biçimde kullanıldığı yapıtlar genellikle derin bir dilsel bilgiyi ortaya koyar ve hatta kimi durumlarda dilbilgicilerin, dilbilimcilerin ya da dil felsefecilerinin kaleminden çıkmıştır.

ilişkin bilgilerin bütününe giderek daha fazla yaklaştırmıyor muydum? Psikoloji, psikanaliz, felsefe, mantık, tarih, toplumbilim, etnoloji, düşünceler ve ideolojiler tarihi alanlarına daha sık girişler yapmak zorunda kaldığımdan, gerçek anlamda dilbilim alanının dışına çıktığımın bilincine vardım. Peki ama dil bilimlerinin sınırları ille de bu denli kesin çizgilerle belirlenmek zorunda mı? Gerçekten de her ne kadar dilbilimin özerk bir bilim dalı konumuna yükselmeye hakkı varsa ve bu bir zorunluluksa da (bu süreç XIX. yüzyılın sonundan bu yana devam etmektedir), bu, onun öteki insan bilimleriyle kesintisiz bir bütün oluşturmadığı anlamına gelmez: Çünkü insanoğlu dilin merkezinde yer alır. Benveniste, bir dil çekirdeğinden yola çıkarak sözcüğün tam anlamıyla gerçek bir antropoloji oluşturmayı düşünüyordu: Dilbilim ya eksiksiz olacak ya da hiç olmayacaktı. Jakobson da "Ben dilbilimciyim, dilsel olan hiçbir şey bana yabancı değil" diyordu. Burada, *dilbilimci* sözcüğünün yerine seve seve *konuşan birey* sözcüğünü getireceğim, çünkü dil herkesin ilgi alanına girer. Bununla birlikte, adını saydığım bilim dallarının uzman okurlarından, bulacakları boşluklar konusunda beni bağışlamalarını rica edeceğim.

BİRİNCİ KISIM

SÖYLENCEDEN ÜTOPYAYA

"Uyuyan uyandığında düş son bulur.
Peki ya düşçü uyandığında
düş ne olur?"
NIETZSCHE

I. BÖLÜM

Güneye Yolculuktan Yıldızlara Yolculuğa
Kurucu söylenceler

Nasıl söylence tarihin yerini tutabildi...
Nasıl kurguyu ve ütopyayı besleyebildi...
Nasıl kurgu, dogmalar biçiminde bilimin yerini tutabildi...
Nasıl bilim giderek kurguya egemenlik sağlayabildi...
Nasıl tarih söylenceyi safdışı bırakarak ideolojilerin egemenliğine karşı ölümüne bir savaş pahasına (bu savaşın sonucu bugün de belli değildir) kendisini bir bilime dönüştürebildi...

Bu tarih bir roman havasında yazılır: Üstelik *tarih* sözcüğünün kendisi de olayların zaman içinde birbirlerini izlemesinin ötesinde bir öykü, bir fabl, bir hayali anlatı değil midir?

Dünyalı bir şair olan Ralt Moga, kısa bir süre önce sevgilisi Arla'yı kaybetmiştir. Venüslü bir kadın ve Marslı bir adam eşliğinde Babil[1] gezegenine gider. Aynı Dünya gibi bu gezegen de tek bir "Ofis" tarafından yöneltilen on gezegenden oluşmuş, bütünleşmiş bir Dünya'nın parçasını oluşturur. Bununla birlikte Babil, üzerindeki her şeyin yanılsamadan başka bir şey olmadığı yapay bir gezegendir. Burası galaksi insanlığının ortak bilinçdışının barınağı, aynı zamanda gömülü belleği

1 Vladimir Colin, *Babel*, Paris, 1978.

ve fantazmalarının deposudur. Kahramanımıza hem uzamda hem de zamanda seyahat etmesine olanak tanıyan da budur. Böylelikle kendini antik Babilonya (daha açık bir deyişle efsanenin Babil'i), *Bab-ili* kentinde bulur. Birleşik dünyaların tek dili (ve bir gezegenden ötekine ancak yerel şiveyle değişen) *Galaktikçe* yerine, burada Ra-lit'e[2] dönüşen şairin, birden hiçbir öğrenim görmeden konuştuğu (bu bir ksenoglosi durumudur) *Babilonca* konuşulmaktadır. Sevgilisi Arla'nın önceki tecessümüyle karşılaşır; Eurydike ve Orpheus gibi geleceğin yolunu birlikte yeniden oluşturacaklardır. Evrensel, ülküsel ve doğal dil olan, her insanın bilmeden içinde taşıdığı Babil-Babilon dilinin ilk dil olduğuna ilişkin söylence, burada gezegen ve galaksi ölçeğinde (yeryüzü kökenli sömürgeciler bu dili öteki gezegenlere taşımışlardır) birleştirilmiş bir dünya dili ütopyasıyla (ya da karşı ütopyasıyla) birleşir. Geçmiş ve gelecek birleşir, uzam ve zaman birbirine karışır, tinselcilerin gözdesi olan yeniden dirilme, düşünce ve dil aracılığıyla insanlığın sürekliliğini sağlar.

İşte aynı romanda düşün iki yönünün bir araya gelmesi: Ancak geçmişte kendini dile getirebilen (... *düşümde gördüm*) ve ortak bilinçdışının dile dökülüşü olarak insanlığın kökenlerine gönderen uyuyan düşçünün düşü ve şimdiki zamanda kendini dile getirebilen ve geleceğe gönderme yapan (... *düşünü görüyorum*) uyanık düşçünün düşü; ama doğal olarak, ikincisi ilkinden beslenir. Her ikisi de tarihin dışında, tarihe *karşı* yer alır. Her biri öteki gibi bilinmeyenin kaygısına yanıt verir. Kökenlerin gizemine açıklık getirmek insanın kökeni, dilin kökeni; söylencenin kabul edilen işlevi budur. Geleceği yönlendirmek ve örgütlemek; bir bakıma önceden oluşturulmuş söylence olan ütopyanın hedefi budur.

Ütopyayı söylenceden ayıran sınır, uyanıkken görülen düşü gerçek anlamdaki düşten ayıran sınırın kendisidir. Uykuyla uyanıklık durumlarının sınırındaki alacakaranlık durumlarından kaynaklanan bu düşlerin önemi buradan kaynaklanır.[3]

2 *Babilce* ünsüz dizilişi kabul etmez; bu kökensel dilin açık heceli bir dil olarak sunulması önemli sonuçlar içerir. Dil tümelleri üzerine bkz. VIII. Bölüm, s. 149.

3 Bkz. IX. Bölüm, s. 171, glossolalia sorunu.

Diller bir uzamda, bilinen dünya uzamında yer alırlar, ama hayali olanlar da işin içine girdiğinde bilinmeyen ve görünmez bir dünyanın uzamına geçilmiş olur. Diller zaman içinde, tarihsel zaman içinde, ama aynı zamanda söylencesel ve ütopik zaman içinde de yer alırlar.

Ütopya, etimolojik bakımdan *u-topos*, olmayan yeri, var olmayan yeri; geniş anlamdaysa yazında *u-chronie*'yi, var olmayan zamanı içerir. Bu ikiliğin merkezine *u-glossie*, var olmayan dil yerleşir.

U-topi ve *u-chronie*, öteki yerin iki yüzüdür. Çünkü hayali yolculuk ve bilimkurguda her zaman yerler (keşfedilmemiş ada ya da gezegenler, Yeryüzü'nün merkezi) ve/ya da haklarında hiçbir belgenin bulunmadığı, varlıklarına ilişkin deneysel doğrulamanın yapılamadığı varsayımsal çağlar söz konusudur; bu nedenle hayali dillerin tarihi (bilimsel savlar barındırsın ya da barındırmasın) hayali öteki yerin tarihi içinde konumlanan tarihin kendisi, dünyanın ve dünyaların keşfinden (ancak varlığı varsayılan ya da düşlenen şey üzerine kurgu yapılabilir) ve düşüncelerin tarihiyle onun güçlü bileşeni olan ideolojilerin tarihinden ayrı tutulamaz.

Avrupa'nın düş gücüne Çin ve egzotizm izleğini katan Marco Polo'nun yolculuğu, büyük gemi yolculukları ve Amerika'nın fethi gibi Dünya'nın keşfinin önemli aşamaları, Galileo-Kopernik sisteminin geç ve güçlükle gelen zaferi, Güney topraklarının keşfi, yıldızları daha kesin gözlemleme olanağı sağlayan astronomik dürbünün bulunuşu (Galileo'nun dürbünü Ay'ı doğru bir biçimde gözlemleme olanağı tanımıyordu), gezegenimizin keşfinin tamamlamasını sağlayan XIX. yüzyıldaki kutupların keşfi, misyonerlere Amerika ve Asya'da XVI. yüzyıldan beri sürdürülen dilbilimsel betimleme çalışmasının sonuçlanmasını sağlayan Afrika'nın fethi ve Hıristiyanlaştırılması, ilk uzay yolculukları, bilgi-işlem dünyasının gelişmesi ve İnternet ile küresel iletişimin ortaya çıkışı: Tarihimiz, kültürümüz, düşünce ve yaşam biçimlerimizin üzerine belirgin yansımaları olan bütün bu olaylar, dilsel düş gücünü beslemiş ve insanın dil konusundaki düşüncesini etkilemiştir.

Her türlü buluşun öncesinde kurgu yer alır. İnsanoğlu başka bir şey bulmak pahasına ancak düşlemlediği şeyi bulmaya çabalar. Daha sonra deneysel, güçlü ideolojik gerekçelerin önceden oluşturulmuş bir kuramla uyumlu kılmak amacıyla biçimlendirebileceği, yozlaştırabileceği deneysel olgular gelir. Yeni bir buluştan yeni bir kuram için dayanak noktası çıkarmak için büyük bir kopuş gücü gerekir.

Bilinen dünyanın sınırları geriledikçe kurgular da yer değiştirir; örneğin Ay, Dünya'nın en uzak noktaları, yeryüzünün merkezi, Güney Kutbu toprakları izleklerinin Mars ya da galaksi izleklerinden önce gelmesini bu açıklar. Ama düş gücü, iletişim ve dil sorunsalını yıldızlararası ve galaksilerarası uzaya yansıtarak her zaman nesnel bilgiden önce gelmesini bilecektir. XIX. yüzyılda bilimkurgu, bayrağı hayali yolculuktan devraldıktan sonra, yeryüzünde ütopyayı barındıracak *topos* kalmamıştır.[4]

Böylece kurgu sık sık bilimle karıştırılırken ya da onun yerini alırken, bilim ve nesnel buluşun mahmuzladığı düş gücünün atağa kalkışına tanık olunur. Üstünlüğünü temellendirmek için, bilimin önce söylenceyle kesin bir şekilde hesaplaşması gerekecektir; oysa söylencenin uzun bir geçmişi vardır: Bilime, olguların doğrudan gözlemine dayalı kanıtları elinde tutmak yeterli olmayacak, ideolojik olarak geçerli kılınması ve desteklenmesi de gerekecektir. Çünkü bir düşünce ya da kuram dogmaya dönüşür dönüşmez hiçbir olgu buna direnemez. Genel olarak bütün düşünceler tarihi ve özel olarak da dil üstüne düşünceler, düşle olgular arasında ideolojinin karar verdiği bir karşılaştır-

4 Bugün önceleme ya da bilimkurgu romanı olarak adlandırılan şey, kökenlerini, aralarında Thomas More'un, sözcüğün yaratıcısı olan *Utopia*'sının da yer aldığı ütopya ve düşsel yolculuğa daldırır. Thomas More'un *Utopia*'sı, bunu aralarında Platon ve Lukiaros'un da yer aldığı kişilerle birlikte antikçağa değin uzanmasına karşın Batı düşüncesinin kökenini belirler (*De optimo Republicae Statu deque Nova Insula Utopia*, Londra, 1516). Bana öyle geliyor ki iki tür arasındaki geçiş Jules Verne ile gerçekleşmiştir, ve yapıtının temel bir bilimkuramsal kopuşla, kuşkusuz dil bilimi de aralarında olmak üzere bilimlere yeni bir dayanak oluşturan pozitivizmle aynı zamana denk gelmesi rastlantı değildir. "Bilimkurgu" sözcüğü de terimsel bir çelişki içerir. Bir yanda bilim ve tarih, öte yanda söylence ve kurgu çelişkili terimlerdir (XIX. yüzyılda, sözgelimi Fourier'nin ütopik sosyalizmi ve Marx'ın bilimsel sosyalizmi karşı karşıya gelir). Bu çelişki İngilizce sözcükte bulunmaz; terimin Fransızcası ise kötü bir öyküntüdür.

madır. Dilin ilahi kökenden geldiği savı ya da Marr'cılığın başarısı başka türlü açıklanamaz. Yine bu bakımdan, XIX. yüzyılda sömürgeci ideolojiyle pozitif bilimleri uzlaştıran evreler kuramının sözde bilimselliğiyle (bkz. V. Bölüm) "ilkel" dillerin kuramsal incelemesi de son derece özgündür.

Farklı izlekler ve söylenceler doğar, gelişir, ölür; kimi zaman insanın dünya konusunda oluşturduğu değişken düşünceyle doğrudan bağıntı içinde yeniden doğar. Bu söylenceler ve izlekler, genellikle üst üste biner ve karşıtlaşmadıkları durumlarda karşılaşırlar (ama söylence çelişkiyi bilmezden gelir). Dili ilgilendiren söylenceler arasında, antikçağdan bu yana Batı düşünce tarihini baştan başa kateden söylencelerle karşılaşılır: Çok sayıda bilim, din, felsefe yapıtında ve romanlarda iz bırakmışlardır; bunların en ünlüsü *lingua adamica* ya da *lingua humana* söylencesi ve Babil söylencesidir. *Kitabı Mukaddes*'in etkisiyle bu söylenceler, *Terra Australis Incognita* söylencesi ve özellikle de canlıların yaşadığı dünyaların çokluğu söylencesiyle birbirlerine karışırlar; öyle ki bunları tarihten ayırmak olanaksızlaşır.

Bilinmeyen dünyalar

Klasik antikçağdan başlayarak kendini gösteren ve çağdaş bilimkurgunun temellerinden biri olmayı sürdüren canlıların yaşadığı dünyaların çokluğu düşüncesi, en ünlü anlatımını Fontenelle'in unutulmaz yapıtı *Entretiens sur la pluralité des mondes habités*'de (1686) buldu. *Kitabı Mukaddes*'e karşı olduğundan doğal olarak Kilise'nin gözünde sapkın bir düşünceydi bu. Ama Galileo-Kopernik devrimi Kutsal Metinler üstüne kurulu dogmatik yapıda bir çatlak açmıştı. Bununla birlikte, Kilise hâlâ Ptolemaios'un sistemine dayanmaktaydı. Fontenelle'in yazdığı, XVII. yüzyılın sonunda Kopernik'in (bir buçuk yüzyıl önce 1543'te ölen) ve Galileo'nun (yarım yüzyıl önce 1642'de ölen) kuramları hâlâ yıkıcı sayılmakta, ama yine de yayılmaktaydı. Oysa, Dünya artık Evren'in merkezi değilse ve Tanrı Evren'i insanların kullanması için yaratmamışsa, bu durumda insanın akıllı ve dil yetisiyle donanmış tek yaratık olmadığı düşüncesi

giderek kendine yol açabilir. Başka dünyalarda başka diller. Hıristiyanlıktan önceye uzanan ama o zamana değin bilimsel bir güvenceden yoksun olan canlıların yaşadığı dünyaların çoğulluğu savı bu durumda yeniden taraftar bulabilecekti. Bu konuda bir dizi yapıtın yazarı Camile Flammarion, XIX. yüzyılda bunun ateşli propagandasını yapacaktı. Bu arada, konuşan varlıkların yaşadığı dünyalar konusu (öncelikle de: Ay) özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda gelişir. Aynı zamanda, Tanrı'nın verdiği insan dilinin tek olduğu dogması, dilsel düşünceye yeni bir biçim kazandırarak, giderek tartışma konusu edilecekti.

Terra Australis Incognita söylencesine gelince, bu söylence Afrika'nın güneyinden dev bir uzantı olarak yola çıkarak Hint Okyanusu'nun bütününü kapsayıp Asya'nın güneydoğusuna değin uzanan, böylece Akdeniz örneğini yeniden üreten bir kıta varsayar.[5] Ortaçağda kavurucu bölgelerin aşılamayacağı düşünüldüğünden, bu Güney kıtasının gerçekliğinin hiçbir zaman öğrenilememesi gibi bir sakınca doğuyordu. Ama Kuzey ve Güney arasında denge düşüncesi, Uç bölgelerin varlığını zorunlu değilse bile olası kılıyordu. Kilise bu soru karşısında ikiye ayrılmıştı: Kimilerine göre Güney'de kıta yoktu; çünkü olsaydı insanların baş aşağı yürümeleri gerektiği bir yana, daha da kötüsü Havariler ekvator ateşi engelini aşıp buralara *İncil* öğretisini yaymayı başaramazlardı. Oysa, bu amaçla bütün dillerin yetisi kendilerine verilmemiş miydi? Başkalarına göre, tam tersine, Hıristiyanlaştırma çabasını yerine getirmek için ekvatorun öte yanında insan yaşayıp yaşamadığını görmek önemliydi.

1471'de kavurucu bölgenin geçilebileceği kanıtlandı. 1497'de Vasco de Gama Afrika'nın ucunu dolaştı ve Hindistan'a ulaştı; böylece, varsayılan Avustralya kıtasının Afrika'ya bağlı olmadığını gösterdi. Ardından *Terra Australis Incognita*'nın yeri Güney Amerika'da belirtildi ama Macellan bu varsayımlara bir son verdi. 1526'da Yeni Gine keşfedildi; bunun efsanevi kıtanın bir parçası olduğu düşünüldü. Daha sonra sıra Salomon Adaları'na ve Yeni Hebridler'e geldi. Hep, ünlü kıtanın keşfedildiği sanıldı.

5 Bununla birlikte, Herodotos'a göre Fenikeliler, Ptolemaios'tan yedi yüzyıl önce Afrika'yı bir baştan bir başa dolaşmışlardı.

1642'ye doğru, Hollandalı gemiciler Avustralya'nın batı sahilini keşfetti: Burası Yeni Hollanda'ydı. XVIII. yüzyıl boyunca Güney Kutbu kıtasının Antarktika olduğu ve kutba değin uzandığı düşünüldü. Gerçek Avustralya'yı Cook ancak 1770'te keşfedecekti.

Böylece, neden XVIII. yüzyıla değin en uzak noktaların ve söylencesel Avustralya'nın ütopik yapıtlara ve görüleceği gibi özellikle dili de konu eden kurgusal yapıtlara Ay ve Yeryüzünün merkezi kadar elverişli olduğu anlaşılır.[6]

Söylencelerin yeri: "Lingua adamica"dan Babil'e

Bu dil nereden kaynaklanmaktadır? Dillerin çeşitliliği nasıl açıklanır? İnsanların, kökenleri üzerine kendilerine sordukları soruları yanıtlamak söylencenin işlevidir.

Yahudi-Hıristiyan uygarlıklarda (ve aynı kurucu söylenceleri paylaştıklarını unutmamamız gereken Müslümanlarda) yayılma gibi köken konusu da bir dogmaya dönüşmüştür. *Kitabı Mukaddes*, *Eski* ve *Yeni Ahit*'e dağılmış beş farklı bölümde buna açıklık getirir: İlk dördü kurucu olay değeri taşımaktadır. Beşincisi, söylence ve tarih arasındaki geçişi sağlar.

Dilin kökenine ilişkin söylenceler

Dilin kökenine ve çeşitliliğine ilişkin söylencelerin en bilinenleri, semavi üç büyük dinde ortak olan *Kutsal Kitap*'tan kaynaklananlardır. Ama öteki uygarlıklar da aynı köken sorunlarına efsane ya da söylenceler aracılığıyla yanıt getirmeye çalışmışlardır.

Eski Mısır'da firavun olan Psammetikos'un, kendiliğinden hangi dili konuşacağını öğrenmek için bir bebeği dilsiz bir sütanne yanında büyüttüğü anlatılır. Günün birinde çocuk, Frigya dilinde *ekmek* sözcüğüne yakın bir ses çıkarır (*bekos*) ve firavun bundan insanlığın ana dilinin Frigce olduğunu varsayar. Prusya kralı II. Frederik, bu deneyi gerçekten var olan

6 Güney kıtasının tarihi konusunda bkz. Lyon Sprague de Camp, *De l'Atlantide à l'Éldorado*, Paris, 1957.

vahşi çocuklar üzerinde yinelemiştir. Bunların ilk dili konuşmak bir yana hiçbir dil konuşamadıkları bilinmektedir. Dil yetenekleri körelmiştir.

Avustralya yerlileri Aborjinler de, ülkeyi bir baştan bir başa dolaşıp, durmadan aileleri ayıran ve köylerdeki huzuru bozan Wurriri büyücüsünün öyküsünü anlatırlar. Günlerden bir gün büyücü ölür ve bu insanlar yamyam olduklarından büyücünün bedenini yeryüzünün bütün halklarını çağırdıkları bir şölen sırasında yemeye karar verirler. Ne yazık ki herkes şarkı söylemeye koyulduğunda, büyücünün şu ya da bu parçasını yemelerine göre ağızlarından farklı sözlerin çıktığını farkederler. Büyücü, aralarında kusursuzca anlaşan ve aynı dili konuşan bu halklar arasına anlaşmazlık katarak öcünü almıştır.

Bir Tayland efsanesi de aynı konuyu dile getirir: Bir varmış bir yokmuş, yaşamını vahşi hayvanlar arasında geçiren serüvenci ve gözüpek bir prenses varmış. Kral, onu sarayda tutabilmek için, mutfaktaki pirinç tanelerini saymasını istemiş. Kız ormana kaçıp kaybolmuş. İzini süren muhafızlar bir piton yılanıyla (aslında prensestir) karşılaşmış ve onu öldürmüşler. Bu arada muhafızlar mızraklarını saplarken değişmeye ve hepsi farklı diller konuşmaya başlamış. Bunun üzerine aralarında kavga etmeye başlamışlar ve dünyanın dört bir yanına dağılmışlar.

Her şeyden önce, Yahudiler ve Hıristiyanların paylaştığı *Eski Ahit*'te Tanrı, dili Âdem'e Evren'i kavramanın bir aracı olarak vermiştir. Âdem, dünyayı keşfettiği ölçüde adlandırır ve ona egemen olur, çünkü var olabilmesi için her şeyin bir adı olması gerekir: "Hayvanlar Âdem'in huzuruna geldiler; onları gördü ve her birine gerçek adını verdi." Bu *Lingua adamica*, insan ırkının birliği dogmasının temel bileşeni olan evrensel kökensel dildir. XX. yüzyılın eşiğine dek Kilise, Darwinci evrim kuramını yadsıyarak tüm gücüyle tek kökten geliş savına tutunacaktır. Gerçekten de dili çoğul bir kökene bağlamayı kabullenmek, Âdem'in hepimizin atası olmadığını kabullenmek anlamına gelir.

Lingua adamica, doğal olarak, söylencenin en çok anlam yüklü bileşenidir; çünkü dogma bir kez yerleştiğinde onu sürekli olarak desteklemek, savunmak gerekecektir; dilin ilahi

kökeni üzerine tam anlamıyla şaşırtıcı (başka türlü olabilir miydi?), ancak XIX. yüzyılda tamamlanacak araştırma akımı buradan kaynaklanır. Bu, anadil araştırmasının bittiği anlamına gelmez, yalnızca ille de ilahi bir yetinin varlığı artık söz konusu değildir; öte yandan bu araştırma 1866'dan başlayarak (Paris Dilbilim Çevresi'nin kurulduğu yıl) bilimsel alanın dışında sürdürülecek ve "yazın delileri"nin işine dönüşecektir. Bu araştırma, ancak XX. yüzyılda özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'nde (ardından Rusya) paleontolojide sağlanan ilerlemelerle ve güncelliğini her zaman koruyan insan türünün kökenleri tartışmasıyla bağlantılı olarak yeniden ortaya çıkacaktır.[7]

Yaratılış'tan sonra Tufan gelir. Yalnızca Nuh ve soyundan gelenler bu felaketten kurtulur. Peki, Nuh gemisini nerede yapmış olabilir? XVII. yüzyılda John Webb'in düşündüğü gibi bu işe görünüşte en elverişli ülke olan Çin'de yaptıysa? Buradan, mantıksal olarak Tufan öncesi dilin Çince olduğu sonucu çıkar. John Webb, Çin kültürü ve sanatının koşulsuz hayranıdır. Çince, ilk baştaki arılığını korumuştur; oysa Batılılar bu dönemde Çin uygarlığının Avrupa'nın üstünlüğünü tehlikeye atan eskiliğiyle başetmek zorundadır. Üstelik, lehçesel çeşitlilikler tek yazıyla ortadan kaldırılmıştır, bu da Avrupalıların hayranlığına yol açmıştır (bkz. IV. Bölüm). İşte, *Kitabı Mukaddes*'ten ve Ortodoksluktan kaynaklanan inanışları tehlikeye atmadan Çin'i geri kazanmanın yolu. Aynı düşünce 1750'de Simon Berington tarafından yeniden ele alınacaktır.[8]

Ya kimi yüksek dağlar Tufan'dan etkilenmemişse? Dolayısıyla Yeryüzü Cenneti'nin ve Âdem'in dilinin izleri, kesin kanıtlarla Tufan'dan kurtulmuş olan Ay'da aranmayacaksa doruklarda aranacaktır. Bu son bakış açısı skolastiklerin bakış açısıdır. 1884'te Tufan, ilahi kökenli tek kökten yaratım lehine kanıt görevi yapacaktır; bütün dillerin tek bir anadile indirgenemeyeceğine ilişkin giderek kesinlik kazanan kanıtlarla karşı karşıya

7 Bu, nostratik varsayımı ve *Proto-World* denilen ana dil araştırmasıdır; bkz. s. 117.

8 S. Berington, *Dissertation on the Mosaical Creation, Deluge, Building of Babel and Confusion of Tongues*, Londra, 1750.

kalan Georges Dubor,[9] Tufan'ın siyah, kırmızı ve sarı ırkları etkilemediğini öne sürerek bu güç sorunu saptırır, bu da –Samiler, Hamiler ve Aryenler Nuh'tan kaynaklanan aynı ırk ve dil ailesini oluşturuyorsa– öteki ırk ve dillerin buna bağlanamayacağı konusuna açıklık getirir.

Bu, hem Yeryüzü –Âdem ve Havva'nın– hem de gökyüzü –ölü ruhların barınağı– Cennet'in yerinin belirlenmesi sorunudur; bu sorun, dilsel düş gücünün ve topografik düş gücünün kesişim noktalarından birini sağlamıştır. Yunanlılar gibi (sözgelimi Plutarkhos) Galyalı drüidler de Ay'ı, ölümden hemen sonra ruhların gittiği bir yıldız olarak görüyorlardı. Bu inanış, daha önce görüldüğü gibi çeşitli değişkeleriyle birlikte Hıristiyanlığa geçmiştir. Aslında, pek de şaşırtıcı değildir bu durum, çünkü Cennet'in ulaşılamaz (ya da yitik kıta Atlantis gibi tümüyle hayali) bir yerde konumlanması gerekiyordu; Cennet *topos*'uyla ütopik *topos* arasındaki örtüşme buradan kaynaklanır. Buna karşın Cehennem geleneksel olarak Yeryüzü'nün derinliklerinde yer alır; bu da karşı-ütopyaların *topos*'unu ortaya koyar.

Ariosto, *Orlando Furioso*'da, Astolfo'nun Ay krallığına yolculuğunu anlatır. Bu, içinde insanların yitirdiği şeylerin, sevgililerin gözyaşı ve iç çekmelerinin, yitik zamanın, boş tasarıların, akıl ve sağduyunun barındığı bir tür Cennet'tir. *La divina commedia*'da, Dante, Cehennem'in çemberlerinden geçerek Yeryüzü'nün merkezine, Araf ve Yeryüzü Cenneti'ne gelir, sonra sırasıyla her biri yedi gezegene (Ay, Merkür, Venüs, Güneş, Mars, Jüpiter, Satürn) denk düşen gökyüzünün yedi katına çıkar. Bu farklı gezegenler ruhlara barınaklık eder. En üstteki iki sarmal, sabit yıldızların ve *Primum Mobile*'in katıdır. Onun üzerinde Gökler Âlemi konumlanmıştır: Gökyüzü Cenneti'nin azizleri ve melekleri burada bulunur.

Voyage aux États et empires de la Lune'de (1656) Cyrano de Bergerac da Düşüş'ün ardından Yeryüzünden gitmiş olan Yitik Cennet'i yeniden bulur. Burada, Mada (Âdem'in tıpatıp ikizi olduğu açıktır) adında bir adamla karşılaşır. Daha sonra Güneş'te olduğu gibi Ay'da da ideal dilleri bulur (bkz. IV.

9 G. de Dubor, *Les Langues et l'Espèce humaine*, Louvain, 1884.

Bölüm). Farklı bir anlayışta olmakla birlikte Swedenborg aynı yolculuğu 1758'de yapacak ve insanlığın ilk dilini Jüpiter'de bulacaktır (bkz. Ek, s. 284).

Son olarak ruh çağırıcı Hélène Smith'in ruhu, bedenlerinden yoksun kalmış sonra da gezegenlere sığınmış ruhlarla *Mars* ve *Uranüs dilinde* konuşur (bkz. IX. Bölüm).

Yine *Eski Ahit*'te üçüncü kurucu olay, aynı zamanda en çok bilinendir: Babil Kulesi'nin yapımı ve dillerin karışmasının izlediği lanet – bir bakıma, ilkinin etkilerini kalıcı olarak ağırlaştıran ikinci Düşüş. Babil, İbranilerin Babilonya'ya verdikleri ad, ya da *Bab-ili*, "Tanrı'nın kapısı"dır. Yaratılış metni (XI, 9) bundan başka *bab-el* ve *bal-el* (karıştırdı) üstüne bir sözcük oyunu içerir: "Bu nedenle kente Babil adı verildi. Çünkü Rab bütün insanların dilini orada karıştırmış ve onları Yeryüzü'nün dört bucağına dağıtmıştı."

Babil söylencesi, Âdem'in dilinin zorunlu tamamlayıcısıdır: İnsanların görmeden edemeyecekleri dillerin çeşitliliği gizemine kesin bir açıklık getirir ve aynı zamanda ütopik düşüncenin yolunu açar: Olmuş olan olacaktır; böylece söylence ütopyanın yolunu açar. XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla dillerin kökeni üzerine sürdürülen araştırmaya koşut olarak (bunun izi, lanetli kulenin yapımına katılmayan birkaç kabilenin soyundan gelenlerde aranacaktır), bir evrensel dilin ütopik yaratımı olacaktır.

Şimdi de *Yeni Ahit*'e bir bakalım. Her ne kadar İsa Cennet'ten kovulmuş insana kurtuluşu getirmişse de, daha az bilinen bir olgu olan Babil'in lanetine de bir son vermiştir. Burada olaylar iki zamanda olup biter.

Birinci zaman: Pentekostes* yortusu mucizesi. Bu mucizenin yorumu, yorumcudan yorumcuya değişir. Ya mucize, Havarilere çeşitli ülkelerden gelen dinleyicilerinin dillerini kendiliğinden konuşmasını sağlar (*ksenoglosi* ya da öğrenilmemiş bir yabancı dili konuşmak olgusunun ilk tanıklığını oluşturur), ya da onları Aramca konuşturarak dinleyicilerce sanki kendi dillerini tek tek konuşuyormuş gibi anlaşılır (Chomsky'nin deyişiyle, iletişim doğrudan insan dilinin tekliğini güvence altına alan de-

* Paskalyadan sonraki yedinci pazara denk düşen Hıristiyan yortusu. (ç.n.)

rin yapı düzeyinde yapılmakta, çeşitliliği güvenceleyen yüzeysel yapılardan geçmemektedir) veya Havariler bir tür gizemli Esperanto ile, Âdem'in dilini yeniden oluşturan bir tür yeni dille konuşmaktadırlar. Yitik Cennet ve Babil laneti bölümleri göz önünde bulundurulduğunda –Yehova, intikam tanrısıdır– Hıristiyan Kilisesi için Pentekostes mucizesinin derin tınısını vurgulamak gerekir (Hıristiyanların Tanrı'sı bağışlayıcıdır, günahlardan arınma da bu sayede mümkün olur).

Görünüşte oldukça farklı olmasına karşın dilsel inayetin ikinci belirimi Aziz Paulus'un *Korinthoslulara İlk Mektup*'unda betimlenmiştir (XIII ve XIV. bölümler[10]). Bu mektupta, İlk Kilise'nin özel bir uygulama geliştirdiği öğrenilir: "diller konuşma" uygulaması. Pentekostes günü Kudüs'te olup bitenlerin tersine –çeviriye gereksinim duyulmadan kusursuz anlaşma mucizesi, yeniden kavuşulan kusursuz iletişim–, Korinthos'ta kuşkusuz Hıristiyan dünyanın kalanında olduğu gibi, inançlılar kendilerinin anlamadığı gibi dinleyicilerin de anlamadığı diller konuşurlar. Tanımlanabilir bir dil konuşma savı güden *ksenoglosi*nin tersine, *glossolalia* kimsenin bilmediği, Tanrı'dan (Hıristiyan *glossolalia* durumunda) ya da bedenlerinden arınmış ruhlardan (tinsel dil sayrılıkları durumunda) kaynaklanan bilinmeyen bir dil konuşurlar. Dolayısıyla, insan insana bir iletişim söz konusu değil, insanın Tanrı'yla ya da öteki dünyaların ruhlarıyla iletişimi söz konusudur.

"Kalk ve konuş ya da birkaç ses çıkar, ses çıkarmaya devam et ve Tanrı bunu dile dönüştürecek." Glossolalia uygulaması üstüne kurulan dinlerden biri olan Mormon tarikatının kurucusu Joseph Smith böyle söylemektedir. Aslında, iki tür olgu arasında her zaman karışıklık olacaktır. Özellikle Pentekostalistlerin uygulamaları, *ksenoglosi* olarak betimlenen bir mucizede (insanların dili) doğrulamasını bulmakla birlikte, temelde *glossolalia* (meleklerin dili) türündedir.

Aziz Paulus tümüyle kınamamakla birlikte *glossolalia* konusunda son derece ihtiyatlı davranır. Coşkusal ve çocuksu bir

10 Bu, Brahms'ın son *Quatre Chants sérieux*'sünün metnidir: "İnsanların ve ruhların dilini konuşacağım zaman..." Aziz Paulus'un bu iki bölümünün tam metnine, *Ek* bölümünde yer verilecektir.

belirim olarak dillerde konuşmanın karşısına zekâya seslendiği için ondan daha üstün olan yalvaçlığı getirir. Ama doğrusunu söylemek gerekirse, Korinthos *glossolalia*sı ile gerçek anlamda söylencenin alanından çıkar, Tarih'in alanına gireriz. Gerçekten de, tarihsel bakımdan konumlandırılmakla birlikte söylencenin yön verdiği ve doğruladığı bir dilsel tutumun bilinen ilk belirimi söz konusudur.

Böylece söylence, bilim ve tarihten önce gelir ve tarih akıp gider; bilim ilerlerken söylence varlığını sürdürür. Toplumdan dışlanan söylence, yine de bilimsel düşüncenin arka planında varlığını korur; böylelikle düşüncenin en derin ve en evrensel düzeyi olarak ortaya çıkarken, aynı zamanda tarihi yapmaya katkıda bulunur.

Sonuçta söylence *farklı biçimde*, başka düzlemde bilimle *aynı* şeyi söylemiyor mu? Böylece, hayali olanla aklın, *mitos*'la *logos*'un kaynaşmasını gerçekleştirerek gerçeğin başka bir yüzünü ortaya koymuyor mu?

II. BÖLÜM

Düş Gören Düşçü

Dilseverin robot resmi

"Bütün bu çılgınlık yolculukları aklın
ufkunda karşılaşmakta."
Gilles LAPOUGE
Le Singe de la montre

"Uygun durumda doğmuş olmak hayranlık
uyandıran bir şeydir."
Charles NODIER
Bibliographie des fous

Bilimin ve tarihin kıyısında gelişmekle birlikte yine de bunlara etki eden bu ütopik ve söylencesel düşüncenin ayrıcalıklı taşıyıcıları kimlerdir?

Bunlar, "dil çılgınları", bir başka deyişle, Michel Pierssens'in *dilseverler* ve Umberto Eco'nun da *dil manyakları*[1] olarak adlandırdığı, dillerin keşfine ya da yaratımına tutkuyla bağlı olan kişilerdir. Bunlar, düşçüler, düşleri gerçek gibi görebilen türden kişilerdir.

Evrensel bir dil yaratımının, genellikle, bütün insanların ortak aidiyetinde ve kurguların birçoğunda Tanrı'nın bir lütfu ola-

1 M. Pierssens, *La Tour de Babil*, Paris, 1976; U. Eco, *La Recherche de la langue parfaite*, Paris, 1994 (Fransızca çeviri).

bilecek, Babil öncesi bir kökensel dil özlemine dayandığı görüldü. Demek ki dil yaratıcılarına esin kaynağı olan, yitik cennetin tek dil –*lingua adamica, lingua humana*– araştırmasıydı. Bu, aynı zamanda bireye toplumdışında bir konum –akılcı yaratıcılarda topluma yönelik, olağan iletişimi koparan *glossolalia*ya yakalanmış kişideyse toplumdışı– kazandıran bir edimdir. Birey, dili edinir, iletişimin zararına bile olsa ona egemen olur. Dilsever böylelikle dili temellendiren toplumsal uzlaşıdan kaçmaya çalışır. Bu nedenle evrensellik düşüncesi, kavramaya çalıştığım insan-dil bağıntısının özelliklerini ortaya koymada yeterli olmaz. Konuşan özneyle nesne dili karşı karşıya getiren bu çatışma kadar, yukarıda sözünü ettiğim söylenceler de bana örtük anlamla yüklü görünürler.

İnsana bu yarı-tanrı istencini kazandıran nedir? İnsan, inancına göre, Tanrı'nın, Doğa'nın ya da Kültür'ün dili olarak, kendisine verileni biçimlendirmek, yorulmak bilmeden dilin geçmişini, şimdisini ve geleceğini yenilemek için Tanrı'nın, Doğa'nın, Kültür'ün yerine geçmek isteğini durmaksızın sürdürmekteydi; her zaman yenik çıktığı bu kavgada hiçbir zaman cesaretini yitirmiyordu. Çünkü hiçbir zaman gerçekleşmemek düşlerin özelliği değil midir? Yanılsama düşçüyü başarısızlığa tutsak eder. Ama insan düş görmekten hiçbir zaman yorulmaz, onun yaşamasını sağlayan da budur.

Nietzsche'nin "Düşçü öldüğünde düş ne olur?" sorusunu yanıtlamak için kusursuz dil düşünü başka bir düşçü insanlığın her zaman araması gerektiğini anımsaması için üstlenir ve kendini sonunda bulacağı bir geleceğe yansıtır.

Düşün fizyonomisi, çevresi, ortaya çıkış koşulları tarihsel bakımdan belirlenmişse, yine de insanlık içinde derinlemesine yer alan bir ilkörneği temsil eder. Bu, yarı-tanrı insanın düşüdür; bir kusursuzluk, uyum düşüdür; kökenlere dönerek ilerleme düşüdür; birlik, evrensel iletişim, tanrıyla, ruhlarla, dünyadışı yaratıklarla ya da kısacası öteki insanlar ve kendi kendisiyle iletişim düşü ve son olarak Doğa ile kaynaşma düşüdür. Masumluğun ve yitik birliğin ağırlığının halkların bilinçdışında yer etmesi gerekir.

Demek ki burada, temelde düşler söz konusu edilecek: Uyanık düşler ve uyku düşleri; sade, sarhoş ya da süslü düşler; ve

düşler söz konusu olduğunda da aynı biçimde karabasan, çılgınlık, boşdüşler kadar kuruntular ve cömert ütopyalar da yer alacak.

Ve bu, iki dizinin karşı karşıya geldiği bir öyküdür:

düşlenen / gerçek
ütopya / tarih
söylence / bilim
doğa / kültür
çocuk / erişkin
ilkel / uygar
coşku / zekâ
boşdüş / akıl
bilinçdışı / bilinç
uzak / yakın
kusursuz / kusurlu
tanrısal / insani
masumluk / deneyim
yalın / karmaşık
dişil / eril

Şu dil delisine, dilsevere, dil yaratıcısına bakın. Duvarları kitaplarla dolu çalışma odasında oturmuş derliyor, biriktiriyor, karşılaştırıyor, sınıflandırmalar ve listeler hazırlıyor, fişler dolduruyor. Adlandırmaya yönelik bir çılgınlığın, sınıflandırma deliliğinin kurbanı. Her şeyi adlandırması gerek, ama adlandırmadan önce kavramları tanımak ve sınıflandırmak, bütün Evren'i bir notlama dizgesi içine kapatmak gerek: örnekler saymak, aşamalandırmak, ortaya koymak gerek. Çılgın bir tutku: Ama bu tutkuda hayranlığı zorlayan büyük bir şey var. Bu denli az sonuç için harcanan bu kadar çaba. Belki felsefe taşı ya da Tanrı'nın varlığının kanıtı dışında insan aklının böyle bir gayretle izlediği bir başka kuruntunun olduğunu ya da belki sosyalizm dışında başka bir ütopyaya bu denli mürekkep akıttığını sanmıyorum.

Dil yaratıcısı bu düşünceyi tüm benliğinde taşır, kişisel yaşamını ve parasal kaynaklarını buna adar, çünkü hiçbir yayın-

cının kabul etmediği çalışmaları, giderlerini kendisi üstlenerek yayınlamak zorundadır. Yaşamının, çabasını gerçekleştirmede yeterli olmayacağını bilir. Şansı varsa oğlu ya da öğrencisi ya da bir dostu bu tamamlanmamış çalışmayı sürdürecektir: Başrahip Wilkins, felsefi dil tasarısını tamamlayamadan ölür, ama çalışmalarını bir arkadaş grubuna bırakır; Charles Nodier'nin *Archéologie* tasarısı ya da evrensel kökler dizelgesi, ona Court de Gébelin'in bir öğrencisi aracılığıyla Başkan de Brosses'tan gelir; Charles Callet'nin oğlu, yaşamını babası yapıtını gerçekleştirmeye adar, vb.

Ama, kahramanımızın projesini sonuçlandırdığını varsayalım. Dilmanyağı şeytanı, onu bir başkasına, sonra bir başkasına başlatmaya itecektir. Birçok yapay dil yaratıcısı, art arda ya da aynı anda çok sayıda dil tasarlamıştır. Sözgelimi müzmin göçmen Rus Petro Stoyan, Avrupa'da geçtiği her yerde 1910 ile 1960 yılları arasında bir düzineye yakın dil bıraktı. Üstelik dilsever, bir mükemmeliyetçidir; hiçbir zaman doyuma ulaşmaz, yaptığı işi durmadan geliştirir. Örneğin doktor Adolphe Nicolas, *Spokil*'ini 1889 ile 1904 yılları arasında otuz dört kez yenilemiştir.

Yine kahramanımızın yapıtının, Zamenhof'un *Esperanto* ile yakaladığı gibi belli bir başarıyı yakaladığını varsayalım. Bu durumda düşüncesini benimseyip değişiklikler ve ilerlemeler getirmek isteyenleri göz önünde bulundurmak gerekecektir. Böylelikle, *Esperanto*'nun temelleri üzerinde bir dizi türev diller, *Esperantid*'ler gelişir; sözgelimi René de Saussure kendi dili için 1919 ile 1942 yılları arasında üç versiyon önermiştir.

Dilsever insanlığın iyiliği için çalışsa ve inançlarının havariliğini yapsa da genellikle yalnız bir insandır. Ne yazık ki, toplumla karşılaşmak için çalışma odasından her çıkışında, evrensel dil tarihine damgasını vurmuş grupların rekabetiyle, kıskançlıklarıyla, eleştirileriyle baş etmek zorunda kalır. Kendisi de evrensel dil yandaşı ve tarihçisi olan Marcel Monnerot-Dumaine "Neredeyse hiçbir zaman tanınmayan bu kişiler, alay konusu olmadıklarında kuşkuculuğun ve aydınlık düşmanlığının hedefi oldular[2]" diye yazar.

Dil yaratıcısı, sözcüğün her iki anlamında bir heveslidir;

2 M. Monnerot-Dumaine, *Précis d'interlinguistique générale et spéciale*, Paris, 1960.

dillere tutkundur, genellikle dil bilimi konusunda hiçbir bilgisi yoktur.[3] Ama her şeyden önce onda estetik türden bir kaygı göze çarpar: Bir bütün, kapalı ama tümü kapsayıcı, kusursuz bir bakışımla donanmış, çarkları kolayca dönen, hiçbir uyumsuzluk ya da karmaşanın bulaşamayacağı, savurganlık, karmaşa ve yanlış anlamaların olmadığı bir bütün üretme arzusu. Göze hoş gelen ve usdoyurucu bir yapı, çünkü burada şu can sıkıcı kuraldışılıklar, başarısız durumlar, kusurlar, doğal dillerin eksikliğini oluşturan bulanıklıklarla karşılaşılmaz.

O bir idealisttir: eğer felsefi bir dil yaratırsa bunun nedeni dil ve düşünceyi birleştirmektir; uluslararası bir iletişim dili yaratırsa bu da insanları barıştırmak içindir. O, çoğunlukla Orta Avrupa kökenli, tarih boyunca bölünmüş ve parçalanmış bir ülkenin yurttaşıdır: XX. yüzyılın eşiğinde birçok dil yaratıcısı Rus İmparatorluğu'ndan ya da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan çıkmıştır. Bu kişi genellikle bir kilise adamı, bir öğretmen ya da bir hekimdir, daha açık bir deyişle interdilbilimin[4] (*interlinguistique*) iki "kutsal kitabı"ndan biri olan Monnerot-Dumaine'in kitabını süsleyen portreler galerisinin gösterdiği gibi bir masa başı adamı, keçi sakallı ve metal çerçeveli gözlüğü olan bir kişidir.

Ama, her ne kadar geleceğe yönelik dilseverler varsa geçmişe yönelik olanlar da vardır; zaten bunlar kimi zaman aynı kişilerdir.

Şimdi ilk dili oluşturmanın ne olduğunu bir düşünün. Dünyanın bütün bilinen dillerinde sözcükler, kökler derlemeniz gerekir; oysa siz de iki, üç ya da olsa olsa yarım düzine dil bilirsiniz. Bu koşullarda dilbilgisel yapılarla uğraşmanız söz konusu değildir, ve dahası ancak kendi dilinizi pek az düşünürsünüz ve Hint-Avrupa dilleri de tek dil örneği oluşturmaz. Yazılı, ikinci el *bütüncelerin* ve seyyahların getirdiği "egzotik" dillerin rastlantısal çeviriyazıları üzerinde çalışırsınız. Çünkü alan çalışması

3 Pek az nitelikli dilbilimci bu soruna eğildi. XX. yüzyılda bunlar arasında Sapir, Jespersen ve Martinet'nin adları verilebilir.

4 "İnterdilbilim" yapay dillerin, daha doğrusu "yapma yardımcı dillerin" bilimidir. Öteki "kutsal kitap" da Louis Couturat ve Léopold Léau'nun dev *Histoire de la langue universelle*'idir (Paris, 1903).

yapmanız küçük bir olasılıktır. Çalışma odanızdan dünya dillerini kavrarsınız[5]. Sözlü dille yazılı dil arasındaki denklik sizi ilgilendirmez. Size göre harf sestir. Dizgesel nitelikli sesbilgisel denklik yasalarının var olduğunu nasıl bilebilirsiniz ki? Bopp henüz karşılaştırmalı dilbilgisinin temellerini atmamış, Jakob von Grimm ve Carl Verner henüz çok bilinen ünsüz değişim yasalarını kaleme almamıştır[6]; ya da siz henüz bunu duymamışsınızdır veya bilmek istemiyorsunuzdur: Sözgelimi Stalinci Nicolas Marr, çalıştığı dönemde kimsenin karşı çıkmadığı karşılaştırmacıların çalışmalarından haberdardır ama küçümsemeyle Hint-Avrupacıların ve "burjuva" bilimin yüzüne tükürür.

Kanıtlamak istediğinizi daha önceden bilirsiniz, ama bunu bütün dünyaya kabul ettirmek, bir başka deyişle:

1. verileri derlemek;
2. bunları sınıflandırmak;
3. bir açıklama ilkesi bulmak: Doğanın seslerinin öykünülmesi ya da sözcüklerin anlamı ve bunların işitsel ve/ya da sesletimsel gerçekleşimi arasındaki denklik;
4. ana dili, insanlığın geçmişteki ve şimdiki dillerinin oluşturduğu tomurcuklarını da doğurduğundan verileri soyağacı biçimi altında düzenlemek.

Dilmanyağının çabası işte böyledir: Bir yanda bir bütünlüğü, dillerin bütününü, dilyetisinin bütününü ümitsiz bir tümükapsayıcılık istenci içinde kucaklamak; özellikle hiçbir şeyin gözden kaçmasına izin vermemek. Daha sonra bu bütünlüğü aşamalı bir parçalanma süreci aracılığıyla en az öğeye indirgemek. Böylece Marr sonunda dört ilksel öğeden oluşan bir çekirdeğe ulaşır. Eğer tek ve biricik o ilk sözcüğe ulaşabilseydi daha da mutlu olabilirdi.

Bütün dilleri aynı paydaya indirgemek için, örtüşmelerin izini, uzak bile olsalar benzerliklerini izliyor ve zaman zaman

5 Dikkate değer bir ilginç durumsa, yaşamının büyük bir bölümünü Kafkaslar ve başka yerlerde geçiren, ama bundan yararlanamayan Nicolas Marr'ın durumudur; bkz. VIII. Bölüm.

6 Bu iki karşılaştırmacı, Germen dil öbeğiyle öteki Hint-Avrupa dilleri arasında ünsüz farklılıklarını (örneğin *pater* ve *father* ya da *Vater* arasında) düzenli değişim yasaları bakımından açıklayarak dizgeli denklikleri dile getirmişlerdir.

rastlantıyla da olsa doğru karşılaştırmalar yapıyorsunuz diyelim; peki bu, dizge dışında ne değer taşır? İndirgenemezi indirgemek için çok sayıda –genellikle doğal dillerin gerçek niteliklerinden ödünç alınan– yapay nesne vardır; ama bunlar dizge dışında ne anlama gelirler? Anlamsal yer değiştirmelerle, düzdeğişmeceler, eğretilemeler, karşıtlamalar, karşıtanlamlıların yakınlaştırılması,[7] göçüşmeler, içtüremeler ve daha pek çok şeyle oynuyorsunuz. Her fırsattan yararlanıyorsunuz. Yalnız tek tek sözcüklerle ilgilendiğinizde kolaydır bu.[8]

Eğer dilin kökeninde öykünmenin bulunduğu savına eğilirseniz her yerde yansılamanın peşine düşersiniz. Charles Nodier "Konuşulan şeylerin adı seslerin öykünmesi, şeylerin yazılı adı biçimlerinin öykünmesidir" der. "Demek ki yansılama sesletilen dillerin ve hiyeroglif dillerin örneğidir.[9] *Çünkü doğa kendini adlandırır*: soyut olan her şey somuttan türemiştir, ilkel gürültülerden başlayan her anlam yayılması değişmece düzeneğinden oluşur." Nodier şunu da ekler: "Çocukların dili, ilkellerin ve kadınların dili gibi çok iıngelidir."[10]

Dilin doğal bir kökeni olduğu görüşünü savunuyorsanız her şeyi homurtuya, ıslığa, kükremeye, tarihöncesi insanın böğürtülerine bağlarsınız.[11]

İklimin kültür üzerindeki etkisine inanıyorsanız, Rousseau'nun[12] gözdesi olan ve Nodier'nin de benimsediği savı geliştirirsiniz:

> Sıcak ülkelerin sözcük dağarcığında bütün sözcükler ünlü ve akışkan seslerden oluşur. Yunancanın, Piniós'un sözcüklerinin gürültüsü gibi görkemli bir tumturağı vardır. İtalyanca, tınılı hecelerinde küçük çağlayanların mırıltısını ve zeytin

7 Karl Abel böylece Freud'a dil ve düş arasında baştan aşağı düşsel bir çelişki kuramı kurdurarak onu yanılgıya düşürecektir.

8 Bu hesaba göre, Wolof ve Breton dillerinde "ev" anlamına gelen *ker* sözcüğünün temelinde bu iki dil arasında bir akrabalık varsaymak gerekirdi. Bu tür zırvalara dayalı örneklerle Ek'te karşılaşılacaktır.

9 Sözlü dilin oluşumuyla görüntüsel temelli yazıların oluşumu arasında en azından abartılı bir benzeşim söz konusudur.

10 Bkz. Ek s. 256 ve 265'te Court de Gébelin ve Nodier'nin *Kratylos*çu metinleri.

11 Charles Callet, *Le Mystère du langage*, Paris, 1928; bkz. alıntı parça, s. 276.

12 Jean-Jacques Rousseau, *Essai sur l'origine des langues*, Paris, 1928; bkz. s.224'teki parça.

> ağaçlarının hışırtısını yuvarlar. Soğuk ülkelerin dilinde bütünsözcükler serttir ve ünsüzlerden oluşur. Çınlayan ve kesik sesler sellerin uğultusunu, fırtınanın eğdiği çamların çığlığını ve yuvarlanan kayaların gürnbürtüsünü anımsatır.[13]

Eğer Jean-Pierre Brisset gibi dilin, cinsel itkilerin katışıksız bir ürünü olduğunu düşünüyorsanız, bir dizi sesbilgisel ve anlambilimsel kayma aracılığıyla, Lacancı bir ündeşi önceleyen bir yöntem sayesinde, *cul* (kıç), *fesse* (kalça) ve *sexe* (cins) gibi sözcükleri ortak paydalarına bağlamak için bıkıp usanmadan bu sözcüklerle oynarsınız (bkz. *Ek*, s. 240)

Eğer ilk dilin mantıklı olarak modern dillerimizden daha ilkel olduğunu düşünüyorsanız, tekheceli ve yalıtıcı nitelikleri nedeniyle çok basit bir dil olan Çincede bunun mucizevi biçimde korunmuş bir örneğini bulacaksınız.

Eğer kutsal metinlere saygılı iyi bir Hıristiyansanız, ilk dilin İbranice olduğu tartışma götürmez; bu durumda bildiğiniz İbranice sözcüklerle başka dillerden rastgele alınmış sözcükler arasında kesin denklikler bulmanız gerekecektir. Hatta, *Harmonie étymologique*'de (1606) Guillaume Postel, Yunancayı İbraniceye bağlamak için sözcükleri sağdan sola okumakla yetinir! Kelt dili, tuhaf bir biçimde İbraniceyle modern diller arasında köprü görevi görecektir. Queneau'nun bulup çıkardığı dilseverlerden biri olan saygıdeğer peder Paul Pezron, Kelt dilini Babil sonrası göçen topluluklardan birinin dili olarak değerlendirir. Ona göre Keltler, Yafet'in büyük oğlu Gomer'in soyundan gelmiş olabilirler. Dolayısıyla dilleri İbraniceyle akrabadır; Pezron'a göre birçok benzerlik bunu ortaya koyar. Keltler Avrupa'nın ve Asya'nın büyük bir bölümünü işgal etmiştir, dolayısıyla bunlar ilk "Hint-Avrupalılar"dır[14]. Bir başka Kelt uzmanı olan Poinsenet de Sivry, yüzlerce yer ve kavim adında birbirleriyle akraba, ateşle bir ilgisi

13 Charles Nodier, *Dictionnaire raisonné des onomatopées françaises*, Paris, 1808.

14 Kuşkusuz bu terim o zaman henüz bulunmamıştır. İlginç bir olgu: yazar "dil bilginlerinin Perslerin diliyle Tötonların dili arasında buldukları uyumu" anımsatır. Ama karşılaştırmalı dilbilgisi XVIII. yüzyılın başında henüz doğmamıştır ve yazar, Tötonların, Yunanlıların ve Romalıların ilk Kelt dilinden alıntı yaptıkları değerlendirmesiyle yetinir (R. P. Pezron, *De l'antiquité de la nation et de la langue des Celtes, autrement appelés Gaulois*, Paris, 1703).

bulunan farklı Hint-Avrupa ya da Sami kökenler bulmuştur[15]. Buradan, Keltlerin, Tufan'dan sonra gelen dev bir yangın sayesinde (bu yangın yer adlarında iz bırakmıştır) dünyayı ele geçirdikleri sonucunu çıkarır. De Sivry'de saplantı haline gelen düşünce, ateşin halkı, yangın çıkaran halk olan Keltlerin her yerde var olduklarını ispatlamak için Avrasya'nın her yanında *ateş* sözcüğünü, eşanlamlılarını ve türevlerini bulmaktır. Bütün halklar, "ilk yangının olduğu ve ateşin adının, kullanımının ve tapıncının, ilk Keltlerin ele geçirdiği dünyanın dört bir yanına yayıldığı Galya kökenli Urie ya da yangın topluluklarından kaynaklanır.

Eğer gizemciliğe ilgi duyarsanız, ilk dilin izlerini Swedenborg gibi öteki dünyaların ruhlarında ararsınız.

Eğer aynı açıklamanın dünyanın bütününü açıklayabileceğini düşünüyorsanız, bunun zorunlu anahtarını ezoterizmde, sayıların simgebiliminde, Kabala ve Lulle geleneğinde, yıldızların hareketinde bulacaksınız. *La Maîtresse clé de la tour de Babel*'in (1857) yazarı François Drojat'ya göre dünyayı sayılar yönetir. Drojat bütün insan ırkının ortak dili olan *Voconte* dilini keşfeder ve bütün dilleri birleştiren, beş duyuyla, renkler ve sayılarla ilintilendirdiği bir sesbilgisi alfabesi oluşturur. Joseph Bouzean, *Essai d'unité linguistique raisonnée*'sinde, dilin üçlü birliğine Teslis'in kutsal sayısı olan 3 sayısının açıklık getirdiğini yazar: bütün halkların aynı alfabesi olmasını ve gerçekliği aynı biçimde kesitlemesini, bütün dillerin aynı sözcük türlerini içermesini olağan bir şeymiş gibi görür. Böyle olunca da 3 sayısı bütün çözümlemenin temelini oluşturur: Anlamsal bakımdan eşdeğerli olan üç ses kategorisi –gırtlaksıl, dudaksıl ve dişsil– aynen Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un dünyayı yönetmesi gibi bütün dili düzenler. Rémy-Armand de Vertus ise, *La Langue primitive fondée sur l'idéographie lunaire*'de (1868) insan dilinin kökenini örnekseme yoluyla simgesel bir kod oluşturulmasına yarayan Ay'a ve devirlerine duyulan inanç ve gözleminde bulur. Bu, *eureka*'nın, aydınlanmanın türüdür; buna, karışık bir sözlüğün sayfaları boyunca sonsal olarak elde bulunan bütün dilsel malzemeyi bağlamak gerekir.

15 Louis Poinsenet de Sivry, *Origine des premières sociétés, des peuples, des sciences, des arts et des idiomes anciens et modernes*, Amsterdam/Paris, 1769.

Eğer milliyetçi, ya da daha doğrusu biraz şovenseniz Âdem ile Havva'nın, ister İsveççe (Anders Kempe) ister Hollandaca (Goropius Becanus) söz konusu olsun, sizin anadilinizi konuştuğunu kanıtlamaya çalışırsınız.[16]

Eğer Yitik Cennet özlemi içindeyseniz, onun Polinezya'dan başka yerde olamayacağını düşlersiniz, ve dolayısıyla ilk atalarımızın konuştuğu dil Polinezya dili olacaktır.[17] Tabii Amerika yerlilerinin konuştuğu herhangi gizemli bir dil söz konusu olmadıkça[18].

Tarihsel akımlara girmiş olmakla birlikte, dilseverin düşünce biçimi ve tutkusu, her şeyden önce zamanın dışına ve özellikle de şimdiki zamanın dışına yerleşmiş bir süreklilik oluşturur. Söylence ve ütopya her zaman var olmuş evrensel düş gücünde birleşirler. Ayrıca burada her şeyden önce oluşturmaya çalıştığım, bütün değer yargılarının üstünde bir kişilik, bir ana örnektir. Belirgin bir özellik bu portreden taşacak ve gelecek bölümün konusunu oluşturacaktır. O sayfaya gitmeden okurlarım belki de bunun hangisi olduğunu tahmin etmek isteyeceklerdir.

16 Frédéric Baudry her ikisine de değinir, *De la science du langage*, Paris, 1864.

17 Dr. Raë'nin savı. Alıntılayan Max Müller, *La Science du langage*, Paris, 1867.

18 Onffroy de Thoron, *La Langue primitive depuis Adam jusqu'à Babel, son passage en Amerique où elle est encore vivante*, Paris, 1886.

III. BÖLÜM

Bir Düş Gören Erkeğe Bir Buçuk Düş Gören Kadın

Kadınların bedeni, erkeklerin bilimi

"Çocukların dili, ilkellerin ve kadınların dili gibi
son derece imgeli ve betilerle doludur."
Charles NODIER

Düşünün etkisi altında gördüğümüz bu düşçü, bazen kadın olabilir mi? Gerek felsefi gerekse yararcı amaçlı dillerin yaratıcıları kimlerdir? Dilin kökeni ve gelişimi üzerine kuram geliştirenler kimlerdir? Hayali yolculukların ya da bilimkurgunun yazarları kimlerdir?

Erkekler, hep erkekler. Couturat ve Léau'nun, ardından Monnerot-Dumaine'in derlediği yaklaşık 400 yapay dil yaratıcısı arasında sadece tek bir kadın, dili daha çok glossolaliadan ya da şifreli dilden kaynaklanan ünlü Hidegard von Bingen yer alır.

Tersine, glossolaliaya tutulmuş ya da her dönemde her türden ksenogloslara bakıldığında ortalık kadın isimleriyle doludur, erkekler istisnadır. İster medyumlar isterse gizemciler söz konusu olsun kadınlar şöhreti yakalamıştır[1]. Rahatsız edici olsa

1 Bu inceleme Batılı kültürler çerçevesiyle sınırlanmıştır; ilkel toplumlarda glossolialiaların Şamanlığın ve büyücülüğün cins ayrımı yapılmaksızın bir bileşeni olduğu düşünülmektedir.

da durum ortadadır ve sorun bunu doğalcı kanıtlara başvurmaksızın yorumlamaya dayanır. Rollerin bölünmesine ilişkin klasik erkek ya da kadın doğası üstüne önyargıların sürmesine olanak tanıyan bir belirtiyle mi karşı karşıyayız? Erkeklere düşünsel etkinlikler, soyut kurgulamalar, felsefi bileşimli kuramlar, bilinçli ve tasarlanmış yaratılar; kadınlaraysa coşkudan kaynaklanan şeyler, aklın uğramadığı düş gücü düşer; erkekler akıllarıyla, kadınlar bağırsaklarıyla düşünür.

Dil yaratım etkinliğine ilişkin bilinen ilk örnek

Başrahibe Hidegard von Bingen'in (1098-1179), şifreli ve/ya da gizemci amaca yönelik tasarlanmış *Lingua Ignota per simplicem hominem*'i, dil yaratımına ilişkin ilk etkinlik olarak ortaya çıkar ve 1100'e tarihlenir.

Eksiksiz bir dizge oluşturması bir yana, 23 göstergeli alfabesiyle yaklaşık 1000 sözcük içeren bir sözlük söz konusudur. Böylece, bu "dil" belli bir dil içinde (Başrahibe için Almanca ya da Latince) basit bir sözcüksel yer değiştirmeyi içerir; bu, *louchébem*, *verlan* ve öteki *largonji*'ler gibi bilinen şifreli bütün diller için geçerlidir. Bununla birlikte *lingua ignata*'nın belli bir topluluğa girmiş kişilerin kullanımına mı yönelik olduğu yoksa özel bir dil mi olduğu bilinmemektedir. Hildegard bu dilin kaynağını ilahi bir esine bağlıyordu. Bestelediği ilahilerde bu dili kullanıyordu. Latince bir yapının içine yerleştirilmiş bu sözcük dağarcığından bir örnek:

"O orchiz Ecclesia, armis divinis praecincta, et hyacinto ornata, tu es caldemina stigmatum loifolum et urbs scienciarum. O, tu es etiam crizanta in alto sono, et es chȯrzta gemma."

Bilinen hayali ya da oluşturulmuş dillerin ezici çoğunluğunun erkeklerin ürünü olmasına karşın, bir kadının yaratımının söz konusu olduğunu belirtmek ilginçtir.

Bu rollerin kültürel olarak nasıl belirlendiğini görmek kolaydır. Şimdi, kültürlerimizde yakın bir döneme değin kendilerini insanlara adamış yaratıcıların, buluşçuların ve kuramcıların oynadıkları role geçelim. Bu sorun üstüne yeterince kafa patlatıldı. Kadınların bilim alanından dışlanması öyküsü tamamlandı bile. Sözde bilim başka yasalara boyun eğmez. Dağılımın diğer öteki yanı, bir başka deyişle kadınların yeri daha ilginçtir. Ve burada, bir kez daha bize yanıtı tarih verir. Montanusçuluk ve aşırılıklarının ardından Kilise artık bundan sonra dışlanmış olan dillerin konuşulmasını kabul etmez. Bununla birlikte bu diller ortaçağda azize Hidegard von Bingen'de, azize Élisabeth de Schönau'da, XX. yüzyılda Kilise'nin ermişler arasına katmayı kabul etmediği gizemci Bavyeralı Thérèse Neumann'da ortaya çıkar. Bu dillerde konuşmak da farklı adlar taşıyan ayrılıkçı Hıristiyan tarikatlarında bir gelenek biçiminde korunur (Cévennes yalvaçlığı, Galya "yeniden canlandırmacılığı", XIX. ve XX. yüzyıllarda Pentekostalizmin yeniden doğuşu vb.). Bundan kadınlar ve erkekler aynı derecede etkilenir. Ama resmi Kilise, bu sapkın hatta içinde şeytansı kokular duyulduğuna inanılan kiliseleri, bedeni ruha fazlaca karıştıran coşkulu ve duygusal uygulamaları nedeniyle kınar. Usdışı, çocuksu, kadınlar ve sıradan insanlar için uygun dinlerdir bunlar. Amerika Birleşik Devletleri'nde dillerde konuşma uygulamasını gerçekleştiren tarikatların toplumsal yapısı üstüne yapılan soruşturmalar; kadınların, siyahların, okuryazar olmayanların, sıradan insanların oranının, burada *"upper and middle-class denominations"* denilen "burjuva" kiliselerden çok daha yüksek olduğunu göstermektedir. Demek ki sınıflar arasında gerçek bir geçirimsiz duvar söz konusudur. En belirgin *glossolalia* hastası, ekonomik bakımdan zayıf olan siyah kadındır. Medyumluğa gelince, bunun her zaman kadınların neredeyse mutlak bir ayrıcalığı olduğu bilinmektedir.

Böylece iki yaklaşım, dile ilişkin birbirleriyle taban tabana zıt iki bağıntı biçimlenir: Bir yanda ütopyacı-yapılandırmacı, özünde erkeğe dayalı dünyayı örgütlemeyi hedefleyen akılcı, çözümsel, mantıksal bir zekâ, bir anlayış; öte yanda sezgisel, içgüdüsel, kendiliğinden, kapsayıcı, duyarlı, ilkel-çocuksu, düşsel, itkisel, histerik, kısacası kadınları, çocukları, delileri tanımlayan bütün özellikler.

İşte yeniden oluşturulmuş sonsuz üçlü. Bunu kasten yapmadığıma dair size yemin edebilirim!

Ama deliler her iki yanda, diyeceksiniz.

Birçok deli türü vardır: sayıklayan deliler, bağlanacak deliler, düşçü deliler, tatlı kaçıklar, esinliler, köyün delileri, masumlar ve duygusal deliler. Bu sonuncuların bazen akıllı geçinme şansları vardır ve bunlar her zaman erkektir.

Charles Nodier'nin, haklarında "Onların zamanında doğmuş olmak hayranlık uyandıran bir şeydir[2]" diye yazdığı "yazın delileri", çağdaşlarının değerlendirmesine boyun eğmişlerdir. Şizofren Wolfson'u bir dâhiden ayıran sınır nerededir? Neden paranoyak Brisset zincirinden boşanmış deli olarak görülür ve sataşmadan başka bir şeyle karşılaşmazken –gelecek kuşakların günün birinde tanıyacağı fark edilmemiş bir dehanın belirgin özelliklerini taşıdığına inanır– aynı anda Nicolas Marr daha az çılgınca olmayan bir kuramla Sovyet dilbilimine egemen olur? Yazın delilerinin tarihçisi Charles Nodier, Voltaire'in yargılarına karşı Cyrano de Bergerac'a itibarını geri verir. Ama o da, çağdaşlarınca kabul gören, günümüzdeyse bir saçmalık yığını gibi görünen, dilin yansımalı kökeni üzerine yazılmış bir yapıtın yazarı değil midir?

Akıl ile duygusal delilik arasındaki sınırı çizmek her zaman kolay değildir. Bir kişinin yapıtı üzerine yargıda bulunmanın, dönemin bilgisine ve egemen ideolojisine bağlı bulunduğu gerçektir. Tıpkı Marrcılığın Marksizm görüntüsüne bürünmesi, onun bilimsel gerçekliğini ortaya koymaya yetmesi gibi, dilin kökeninin birliği ve ilahi doğası ilk dil araştırmasını yüreklendirir ve geçerlilik kazandırır. Elverişli bir kültürel bağlam içinde, felsefi bir dil (XVII. ve XVIII. yüzyıllar) ya da uluslararası yardımcı bir dil (iletişimin ve uluslararası örgütlerin gelişimine tanık olunan XIX. ve XX. yüzyıllar) araştırmasının hiçbir saçma yanı yoktur. Descartes'ı, Comenius'u ya da Leibniz'i deli gibi görmek kimsenin aklına gelmezdi[3]. *Esperanto*'nun ünlü yaratıcısı Zamenhof'u da. Delilik tanısı, ele alınan dönemin kültürel

2 Ch. Nodier, *Bibliographie des fous*, Paris, 1835.

3 Filolog Leibniz, Bopp'tan çok, Marr'ın öncüsü sayılır; bununla birlikte çağıyla uyum içindedir. Marr ise bir yüzyıl geriden gelir.

bağlamına kısmen bağlı olsa da, hekimlerin alanına giren öteki ölçütlere de doğal olarak yayılır. Çağdaşlarının yargısı özellikle ilgili kişilerin uzmanlık alanları üzerinde etki yapar. Brisset'yi ya da Callet'yi zulme uğramış gibi gösterir ve paranoyalarını şiddetlendirir. Öte yandan paranoyasını ve megalomanisini perdeleyerek Marr'ı deha durumuna getirir.

Evrensel dil tasarıları arasında açıkça saçma olup bir dilin işleyişine ilişkin en küçük bir düşüncesi olmayan, anadillerinden saymaca bir koda öykünen, bütün dillerin aynı örnek üzerinde oluşturulduğuna inanan bireylerden kaynaklanan tasarılar bulunmaktadır. Dillerin kökenine ilişkin kuramlar için de aynı şey söylenebilir. Takıntılı doğası, coşkusu, özellikle de savunmacı tutumuyla gerçek bir deli kolaylıkla ayırt edilebilir. "Bana ilkel, kara cahil, kuruntucu, 'sapkın' gibi davranıldı. İnançsızlıkla suçlandım; tuhaf sözcüklere, saçmalıklarımı yaymak için bilinçli olarak yalancı anlamlar yüklemekle suçlandım. Yeni bir düşünce getirene böyle kötü davranılır... Bu 'yuh'lar hiçbir önem taşımaz." Charles Callet'nin kitabı[4] böyle başlar. Bir psikiyatr doktor olan Jaroslav Stuchlik[5], on altı eksiksiz yapay dilin yaratıcısı bir hastanın durumundan söz eder. Monnerot-Dumaine "Hiç kuşku yok ki bu yazarlar arasında çok sayıda paranoyak bulunmaktadır ve bu kategoriden çok sayıda yaratım yanlış bir aşırı değerlendirmenin ürünü olarak görülme durumundadır"[6] diye yazar. Dille oyun (ama bu oyun ne zaman hastalıklı duruma dönüşür?) aşkıyla birleşmiş megalomani, sabit düşünce, güç istenci, işkence sayıklamaları dil yaratıcısının başat özellikleridir. Dilsel yaratımda hem *jeu* (oyun) hem de *je* (ben) vardır.

Bu yargıyı daha da hassaslaştıran şey, ister bilinçli ve tasarlanmış isterse bilinçdışı olsun bütün bu yaratıların bir süreklilik üzerine konumlanmış olmasıdır. Hepsi aynı yöntemleri kullanır. Oyunsu görünüm, burada, zihinsel hasta olarak sınıflandırılmış bireylerde bile sık sık kendini belli eder ve oluşturum derecesi gibi biçimsel ölçütler, "deli" yaratıcıları "sağlıklı ruh"lardan

4 Ch. Callet, *Le Mystère du langage*, Paris, 1928.

5 J. Stuchlik, "Essai sur la psychologie de l'invention des langues artificielles", 1960.

6 *Précis d'interlinguistique...*, Paris, 1960.

ender olarak ayırt etmeye olanak tanır. Delilerin yarattığı kimi diller son derece yapay bir düzeye ulaşırken, patolojik olmayan kimi *glossolalia*lar çocuk cıvıltılarına yakınlaşır; ve kimi dil yitimine uğramış kişilerin *glossolalia*sı, biçim açısından kimi bilinçli şiirsel girişimlerden ayrılmaz[7]. Flournoy'ya göre ikincil bir çocuk kişiliğin ürünleri olan ve uyku durumunda kendini gösteren Hélène Smith'in dilleri argolarla, yazınsal jargonlarla ama aynı zamanda delilerin kriptoyitimi (kriptofazi) ve sözyitimine uğramışların jargon yitimiyle benzerlikler gösterir[8]. Wolfson'un jargonu gerçekleri basitleştiren filolojik ilkeler üstüne kurulmuştur. Gizemci falcı Justinus Kerner'in dili[9] Düşüş'ten önceki insanın ilk dili olarak öne sürülü ve gerçekten de bir Volapük'ün melez görüntüsünü sunar.

Düş sözcüğü gibi *deli* sözcüğü de bu kitapta özellikle araştırılan bir anlam karışıklığı içerir. Deli, yalnızca "normallik" ölçütlerine yanıt vermeyen kişi değildir; o, aynı zamanda Cévennes Protestanlarının yüklediği anlamda aşırı seven kimsedir, sözgelimi onlar "Tanrı'nın delisi"ydiler ama bağnazlıkları onları aynı zamanda sözcüğün toplumsal anlamında deli de yapmıyor muydu? "Dil delisi" de toplumun kenarına atılmaktan kendini kurtaramaz.

Düş, bilinçdışının bir ürünüdür, ama bu aynı zamanda bilinçli öznenin bir oluşturumu da olabilir. Düş durumunda, delilik durumunda olduğu gibi –bu, dil söz konusu olduğunda özellikle belirgindir– kesin bir sınır yoktur. Bir süreklilik söz konusudur, çünkü "kuramla delilik, bilim adamıyla deli, imparatorla deli arasında paranoyadan geçen bir işbirliği vardır[10]". Daha genel olarak, patolojik aşırılığa düşmeksizin, biraz dilsever biraz da dilyetisi ya da dillerin büyücü çırağı olmayan tek bir dilbilimci, tek bir şair var mıdır? Örneğin Damourette ve Pinchon'un ellerine geçirdikleri her şeyle oluşturdukları, her yandan taşan,

7 Bkz. M. Yaguello, *Alice au pays du langage*, Paris, 1981, XI. Bölüm.

8 Bu biçimsel yanlara IX. Bölüm'de değinilecektir.

9 Bkz. Émile Lombard, *De la glossolalie chez les premiers chrétiens et des phénomènes similaires*, 1910.

10 Élisabeth Roudinesco, *La Bataille de cent ans. Histoire de la psychanalyse en France*, Paris, Ramsay, 1982, s. 128.

aşırı, şiirsel, okurun aklını çelecek bir üstdille yazılmış devasa dilbilgisi yapıtı buna tanıklık eder. Çevriklemeler (anagram) üstüne yaptığı araştırma nedeniyle Saussure'ün "deli"liğinden çok söz edildi. Ve karşılaştırmacılara düşsel bir "ana dil" oluşturma esinini veren ortak bir dilseverlik tutkusu değil miydi?

Kadınlarla erkeklerin dille ilişkisi arasında kültürel bakımdan bir ayrımın ortaya çıktığı görüldüğünden, burada eski bir eğretileme yeniden kendini gösterir: egemen dil eğretilemesi kaprisli, düzensiz, mantıkdışı, vefasız, yalancı (anlaşılmaz olduğundan), değişken, dengesiz, kendini herkese veren (artıkbilgiyle [yineleme] dolu olduğundan), asi (güç egemen olunduğundan), eğitmenin, yola getirmenin erkeğe düştüğü kadın dil eğretilemesi. Çünkü bu kusurlar, tam olarak dil yaratıcılarının –hepsinin erkek olduğunu yineleyelim–[11] doğal dillerden yakındıkları kusurlardır. Onlar, bu kusurları gidermeyi denemişlerdir. Kuşkusuz diller karmaşasına bir son vermek söz konusuydu, ama bu çaba sırasında usçulluk, düzenlilik ve her şeyden önce mantık arandı. Farklı gerekçelerle, kuramsal oluşturumda (sınıflandırmalar, formüller ve diğer çizgesel gösterimler aracılığıyla dilin "fişlenmesi) veya yazınsal ya da oyunsu durumlarda geçerli olan bir eğretilemedir mantık. Sevmek için olduğu kadar cezalandırmak için de dilin efendileri, insanlardır; "seven cezalandırır" denmez mi?

Hayali dillerin tarihi içinde böylece bir dışlanma görülür: Mantıksal düşünceden uzak olsa bile kadınların düşünce ve kuramsal alandan dışlanması onları kültürün doğa örtüsü altında kendilerine dayattığı alana, coşkunun, sezginin ve uygulamanın –*praksise* karşı düşünce– alanına hapseder.

Bu alan, çok doğal olarak erkten, özellikle de dilin erkinden dışlanmış herkesin; resmi din adamları heyetinin karşısında eksik etekler, ruh çağırıcılar ve medyumlar, ilk Kilisenin masumluk durumuna dönüş hevesinin çocukluğa –insanın çocukluğu, insanlığın çocukluğu: diller konuşmak küçük bir çocuk olmaktır– dönüş biçimi aldığı aşırı Hıristiyan tarikatlarının buluştuğu gettodur.

11 Rahibe, kuralı doğrulayan bir istisnadır.

İKİNCİ KISIM

ZAMANIN AKIŞINDA

(XVII.-XX. YÜZYILLAR)

Bu kısımda dil konusundaki kavram ve kuramların nasıl basitleştirilmiş bir biçim altında yazında yer aldığı gösterilecektir.

IV. BÖLÜM

Tamamlanmamış Araştırma

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ideal dil araştırması

"Hayvanlar Âdem'in huzuruna geldiler.
Onları gördü ve her birine gerçek adını verdi."
TEKVİN

"Bir dil bulmak; ayrıca her söz bir düşünce olduğundan
evrensel bir dilin zamanı gelecek."
Arthur RIMBAUD

XIX. yüzyılın sonuna değin, bir dilin oluşturulmasını içeren kurgusal yapıtlar (hayali yolculuklar) olumlu ütopyalardır[1]. Hayali diller, ideal toplumlara anlatım aracı görevini gören ideal dillerdir. Edward Bulwer-Lytton'ın *The Coming Race*'iyle (1871) karşı-ütopya çağı başlayacaktır. Bu tarihten itibaren hayali diller karamsar yapıtlarda giderek daha sık yer almaya başlayarak felsefi düşüncenin kusursuzlaşması görevinden uzaklaşacak ve boyun eğdirme ya da yönlendirme araçlarına dönüşecektir. Düş, karabasan halini alacaktır. İdealist istenççiliğin simgesi Esperantocu izlek, yazarlara bundan böyle bilimkurgu diye adlan-

1 Etimolojik anlamında *ütopya* sözcüğü "olumlu" anlamını içermemekle birlikte, kökenlerinden başlayarak yananlam düzleminde daha iyi bir dünya düşüncesini, olumsuz yanıyla boşdüş ya da gerçekleştirilemez düş anlamını verir.

dırılan şeyi esinlemeyecektir. Hayali yolculuksa, tersine, yararlı olanı hoş olana bağlıyor, eğlendirici olmayı amaçlamakla birlikte genellikle eğitici ya da öğretici bir hedefi içeriyordu.

Umberto Eco'nun araştırma öyküsünü anlattığı[2] *felsefi dil*, ilk dilin kusursuzluğunu bulmaya yöneliktir. Dolayısıyla karışık, mantıkdışı, kuralsız, katışıksız akıl yürütmeye ve özerk bir düşüncenin dile getirilmesine uygun olmayan dilin ortaya koyduğu kategorilerden bağımsız var olan dillerden kendini korumak zorundadır. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda hayali yolculuk dilleri temelde kusursuz bir felsefi dilin, bir "evrensel özniteliğin" araştırmasını yansıtırlar.

Bu araştırmanın ilk tanıklığını Thomas More'un *Utopia*'sı oluşturur: Ütopya dili ancak çizgesel bir biçimde betimlenmiştir, ama bu yaratımlar içinde değişmezlik niteliği kazanacak olan şeyin temellerini atar. Yunancaya ve Farsçaya yakın olan (oysa bu iki dilin akraba oldukları henüz bilinmemektedir) bu dil, şeylerin doğasının sadık, yalın, kurallı, uyumlu ve ideal bir topluma anlatım aracı görevi yapabilecek kusursuz bir dilin özelliklerini taşır: "Sözcük dağarcığı bakımından zengin ve kusursuz olduğu gibi, kulağa hoş gelen ve insan düşüncesinin anlatımı için de güvenli [bir dil][3]".

Ama, birkaç yıldan beri Manş Denizi'nin her iki yakasında çağın en büyük dehalarının gündemini oluşturan felsefi dil konusunu, *The Man in the Moone: or A Discourse of a Voyage Thiter by Domingo Gonsales, the Speedy Mesenger*'ın yazarı İngiliz piskopos Godwin'in daha ileri düzeyde incelediğini görmek için 1683 yılını beklemek gerekecektir. Ayrıca Godwin'in kısa süre sonra Fransa'da Cyrano de Bergerac'ın[4] kişiliğinde bir rakibi olacaktır.

Godwin'in, kahramanı Domingo Gonzales'i taşıdığı Ay'da yaşayanların tümü, Dünyalıların tersine aynı dili konuşur. Üstelik bu ezgisel bir dildir. Böylece her ileti bir ezgi aracılığıyla dile getirilir (bkz. *Ek*, s. 247). Bu dil öylesine doğal ve kolaydır ki kah-

2 U. Eco, *La ricerca della lingua perfetta nella cultura europea.*

3 Th. More *Utopia*, Londra, 1516, (Fr. çev. M. Y.), s. 184.

4 Bkz. Cyrano de Bergerac, *L'autre monde: les États et empires de la lune et du soleil*, 1649, 1652 (yazarın ölümünden sonra yayınlandı 1656, 1662).

raman iki ay içinde öğrenir[5]. Bir başka bölümde, Gonzales yine ezgisel bir dilin konuşulduğu ve yönetici sınıfın evrensel dili olan, gündelik kullanım için kendi lehçelerine sahip olan bütün eyaletlerde konuşulan mandarin dilinin var olduğu Çin'dedir[6]. Bu, Çin'in XIX. yüzyılın sonuna değin yalanlanmadan gelen dilsel düşünce üzerine etkisine ilişkin ilk tanıklıktır[7]. Çin izleği çeşitli biçimler altında sık sık gündeme gelen ezgisel izlekle örtüşür: Çince ezgisel bir dil gibi görünür; oysa ezgisel kod, matematik gibi evrensel bir kod olarak tasarlanmıştır. Kaldı ki Çin yazısı lehçelerüstüdür: Dilin seslerini değil, kavramları aktarır. Demek oluyor ki bu dil, evrensel özelliğin peşindeki felsefeciler için ayrıcalıklı bir örnek oluşturmaktadır[8].

Godwin'in ezgisel dili, doğruyu söylemek gerekirse ancak dönemin kültürel bağlamının göstergesi olarak dikkat çeker; çünkü iyi yürekli piskopos, bir tür şifreyazıdan başka bir şey olmayan alfabenin her harfinin yerine bir nota getiren örneğini geliştirmek için kendini pek fazla sıkıntıya sokmamıştır. Ama bu düşünceyi bir başka piskopos olan John Wilkins, iletişim ve öteki dünyaların çapraz sorunlarına dönemin insanlarının gösterdiği ilgiyi yansıtan iki yapıtta ele alacaktır: 1640'taki *The Discovery of a New World, or a Discourse Tending to Prove that it is Probable that There May Be a Habitable World on the Moon* ve bunu izleyen 1641'deki *Mercury or the Secret and Swift Messenger.*

Wilkins'te denklik artık nota ve harf arasında kurulmaz, nota ve kavram arasında kurulur:

5 Ezgisellik böylece evrensellikle birlikte doğallığa da bağlanır. Bir yüzyıl sonra, Rousseau bunu İlk dilin özelliği durumuna getirecektir. Sonraki yüzyıldaysa, François Sudre evrensel nitelikli bir ezgisel dil olan *solrésol*'ü bulacaktır.

6 Ay gibi Çin de Avrupa uygarlığı için mutlak başka yerin göstergesidir: düş kuran kişi "Ay'da" gibidir; aynı biçimde anlamadığımız her şey bize "Çince" gibi gelir.

7 Evreler kuramı (bkz. V. Bölüm), John Webb'in 1669'da kaleme aldığı varsayımı "bilimsel" bir biçim altında yineleyerek, Çinceyi ilk dilin ön örneği durumuna getirecektir.

8 Leibniz'e göre matematikçi Golius, Çincenin "Çin diye adlandırdığımız bu büyük ülkede yaşayan birçok farklı ulus arasında dil alışverişini sağlamak için becerikli bir kişinin bulduğu" yapay bir dil olduğuna inanıyordu. (*Nouveaux essais sur l'entendement humain*, 1704, IV. Kitap, I. Bölüm)

> Bilim adamları, şeyler ve düşünceleri sözcükler ve harflerle değil, müzik notaları ile anlatmalıydı ve böylece belki de insanlığa evrensel bir dil kazandıracaklardı.[9]

Académie Française'in eşdeğerlisi Londra Royal Society'nin üyesi olan Wilkins, yaşamını iletişim sorunlarının incelenmesine adar. O dönemde, Latincenin erdemlerine giderek daha az inanan ve gerçeği her biçimde yanlış ve karmaşık olarak aktarma olasılığını dışlayarak anlatabilecek bir dilin peşinde koşan Avrupa'da evrensel felsefi dil düşüncesinin başlıca yayıcılarındandır. Bu, Descartes ve rahip Marin Mersenne'in Fransa'ya[10] daha önceden taşımış oldukları ve yüzyılın sonuna doğru bir yandan Çek Comenius'un[11], öte yandan Leibniz'in yeniden ele alacağı düşüncedir. 1650'den başlayarak evrensel dil sorunsalının bütün aydın Avrupa'nın düşünsel ufkunun bir parçası olduğu söylenebilir. Bu düşünce hareketinin, dünyaya ilişkin Galileocu bakış açısının doğal sonucu olan canlıların yaşadığı dünyaların çokluğu düşüncesiyle birlikte gitgide kendini benimsetmesiyle aynı anda geliştiğini gözlemlemek ilginçtir. Sanki dilin evrenselliğine, Evren'in genişlemesinin, yeniden tanımlanmasının eşlik etmesi gerekirmiş gibi.

Godwin gibi Cyrano de Bergerac da felsefi dil örneğini dünya dışı uzamda konumlandırır. Kendisini Ay'a ulaştıran tehlikeli yolculuğunun ilk bölümünde (roman, bir düş öyküsü gibi sunulur) Cyrano, üst sınıfların bir farklılık göstergesi olarak ezgisel

9 J. Wilkins, *Mercury...*, Londra, 1741, XVIII. Bölüm. Aynı yapıtta, Wilkins İbranicenin, öteki dillerle karşılaştırıldığında tutarlı ve çok sayıda olmayan kökleri üzerine evrensel bir nitelik yerleştirme olasılığını da anımsatır.

10 Descartes 1629'da rahip Mersenne'e yazdığı bir mektupta, (bkz. Ek, s. 241), gerçek anlamda felsefi bir dil yaratmanın kuramsal olasılığını kabul ederken bunun kullanımını dayatmanın olasılığı konusunda kuşkucu bir yaklaşım sergiler. *L'Harmonie universelle*'de Marin Mersenne, *doğal* temel üzerinde oluşturulmuş, doğrudan anlam taşıyan ve uzlaşımın söz konusu olmadığı bir dil araştırır. Öğrenmeden de bu dil anlaşılabilecektir. Bununla birlikte Mersenne bütün dillerin saymacaya dayandığını ve bu tasarının ütopik olduğunu kabul eder. Kimi sesleri kimi duygu ya da düşüncelerle birleştiren yansılama, bir temel olabilir.

11 Comenius (Jean Amos Komensky, 1592-1670), Moravyalı Protestan rahip. O da sesin olabildiğince şeylerin doğasını temsil ettiğini savunur.

bir dil konuştuğu, buna karşın halkın daha kaba bir devinim dili kullandığı bir dünyayı betimler. Burada bir kez daha dönemin ilk dil üstüne geliştirdiği tasarının yansıması –kimilerine göre ezgisel, kimilerine göre devinimsel– ve Çin etkisini (sınıf dilleri) buluruz. Gelenek uyarınca Ay, Yeryüzü Cenneti'nin *topos*'udur. Ay aracılığıyla Âdem'in ilk diliyle olan bağ sürdürülür. Âdem'in bire bir ikizi Mada'dan başka, Cyrano, Cennet'ten kovulma öncesi insanının ayrıcalığı olan kusursuz felsefenin gizemini bulmak için Ay'a gelmiş olan peygamber İlya'yla karşılaşır.

Cyrano'nun romanı eğitici olmaktan çok güldürücü ayaktakımı romanı niteliği taşımakla birlikte, çağın felsefi düşüncesinin izi, "Güneş'te, daha doğrusu Güneş'in çevresinde dönen, matematikçilerin Güneş'teki lekeler olarak adlandırdıkları küçük dünyalardan biri"nin anlatıldığı ikinci bölümde yer alır. Cyrano, burada bir taşın üzerine oturmuş çıplak küçük bir adamla karşılaşır:

> İlk konuşan ben miydim yoksa o mu bana soru yöneltti anımsamıyorum; ama belleğim sanki onu henüz dinliyormuşçasına, bana üç koca saat boyunca hiç duymadığım, bu dünyadaki dillerden hiçbirisiyle ilgisi olmayan ama yine de anadilimden daha hızlı ve açıkça anladığım bir dilde söylev çekmiş gibi taze. Böylesi olağanüstü bir şey üstüne soru yöneltiğimde, bilimler de tek doğru olduğunu, bunun dışında her zaman kolaydan uzaklaşıldığını açıkladı; bir dil bu doğrudan ne denli uzaklaşırsa o denli anlayış kavramının ve karmaşık zekânın altına düşüleceğini anlattı (Bakınız *Ek*, s. 250).

Cyrano bu mucizevi dili ana dil, ilk atamızın dili olarak görür. Bu dili bu denli kusursuz kılan, "her şeye verdiği adın, o şeyin özünü göstermesiydi". Ve küçük adam şunu öne sürer:

> Sizinle konuştuğumda, ruhunuz sözcüklerimin her birinde şu el yordamıyla aradığı doğruyla karşılaşır; ve aklı anlamasa da onda var olan doğa onu anlamamaktan gelemez.

"Aşamalı olarak biçimlenmiş dillerde, sözcükler duruma göre, gerçeğin algılanmasına eşlik eden coşkuyla örneksemeli olarak yaratıldı. Âdem'in adlandırmak için başka türlü davranmadığına içtenlikle inanıyorum"[12] diye yazar Leibniz. Böylece, dil aracılığıyla dünyayı kavramak söz konusudur. Âdem'e dünyayı vererek Tanrı onu adlandırtmıştır. Dünyanın, onu adlandırabildiğimiz ölçüde var olduğu doğruysa, adlandırmak da sahiplenmenin ilk evresidir. Dolayısıyla felsefi dil her şeyden önce sözcük dizelgesi, döküm, sınıflandırma olacaktır. Aynı zamanda düşüncenin doğal ve evrensel mantık çerçevesindeki akışını kavramak da söz konusudur; bu da konuşan ve düşünen bireyi Evren içine katmak anlamına gelir. İnsan aynı anda hem Evren'in merkezi hem de onun bir parçasıdır. Doğal olarak, insanlık hesabına Göklerin yönettiği ve düzenlediği evrensel bir düzene katılır. Felsefi dil, düşünen insana verilmiş bu yüce rol düzeyinde olmalıdır[13].

Hiç kuşku yok ki böyle bir tasarının gerçekleşme sorunu ortaya çıkar. Evrensel dil bir kod, bir pasigrafi[14] ya da konuşulan gerçek bir dilden başka bir şey olmayacaktır. Leibniz'in mantıksal dili, sayıların sesletimi kolaylaştıran ünsüz/ünlü almaşmasıyla (açık heceleme) harflere aktarılması sayesinde konuşulabiliyordu. Bu dil aynı zamanda ezgisel düzene de aktarılabiliyordu.

Düşünyazıya (ideografi) ya da bilimsel simgelere başvuruyu olanaklı kıldığı için pasigrafinin gerçekleştirimi son derece basittir. Çin yazısı öncelikle bir örnek olarak ortaya çıkar; ama daha yakından bakıldığında, yazarların çoğu bunun çok karma-

12 G.W. Leibniz, *Bref essai sur l'origine des peuples...* (Fr. çev.), 1710, yayınlayan: A. Jakob, *Genèse de la pensée linguistique*'de, Paris, 1973.

13 Felsefi araştırma XVII. yüzyılda evrensel dil sorununun ancak –ama kuşkusuz en önemli– yanlarından biridir. Buna, Latincenin yerini alacak ve pratik bir amaç taşıyacak yapay bir gündelik iletişim dili eklenir. Aslında bu role Fransızcanın soyunması, yapay dillerin tam anlamıyla gelişiminin ancak XIX. ve XX. yüzyıllarda gerçekleştiğini açıklar. Sözgelimi Athanasius Kircher ya da Comenius'ta dinsel güdülenme aynı derecede önemlidir. Protestan olduğu için zulmedilen Comenius dinsel bölünme nedeniyle birbirlerinden ayrılmış insanları birbirlerine yaklaştırmanın yolunu arar. Ona gör evrensel dil Reform'un böldüğü kiliseleri birleştirmeye ve dinsel birlikteliği sağlamaya katkıda bulunmalıdır (*Via Lucis*, 1668).

14 Pasigrafi salt yazıya dayalı, genellikle ideografik ve/ya da sayılara dayalı bir kodlama dizgesidir.

şık olduğu konusunda görüş birliği içindedir ve Leibniz'in ilk tasarısında olduğu gibi sayılara dökülebilecek yinelenen öğelerden ya da bambaşka simgelerden –nedenli ya da saymaca– veya müzik notaları gibi daha önceden var olan simgelerden oluşmuş daha usçul dizgeler oluşturmayı tasarlarlar. Böylece Leibniz, düşüncenin ancak sözcükler aracılığıyla dile getirilebileceğini öne süren Philalethe'e yanıt olarak Theophilus'a şöyle söyletir:

> Sanıyorum başka belirtiler de aynı etkiyi yapar; Çinlilerin harflerinde bu etki görülmektedir. Görülebilir nesneleri özelliklerinden, görülemeyenleri kendilerine eşlik eden görülemeyenlerden temsil eden sözcükler yerine, küçük figürler koyup buna bükün ekleri ve parçaları aktarmak için ek belirtiler katarak uygulansa onlarınkinden çok daha bilinen ve kusursuz evrensel bir özellik getirilmiş olurdu. Bu, öncelikle uzak uluslarla iletişim kurmaya yarardı; ama bildik yazı da yadsımadan bizlere sunulsaydı, bu yazma biçiminin kullanımı düş gücünü zenginleştirmek ve şimdi olduğundan daha az sessiz ve daha güçlü bir anlatımı olan düşünceler vermek için büyük yararlar sağlardı. Şurası bir gerçek ki, resim yapma sanatı herkesçe bilinmediğinden, bu biçimde (kısa süre sonra herkes okumasını öğrenecekti) basılan kitaplar dışında herkes bundan ancak bir matbaacılık tarzı aracılığıyla, bir başka deyişle kâğıda basılmak için kazılı biçimler yaparak ve daha sonra kalemle bükün ekleri ya da parçacıklar ekleyerek yararlanabilir. Ama zamanla bu biçimlere dayalı, gerçek anlamda göze seslenen ve halkın isteğine bağlı olan bu değişmeceli harflerin rahatlığından yoksun kalmamak için herkes genç yaşta resmi öğrenecektir; tıpkı köylülerin, istediklerinin büyük bir bölümünü sözcük kullanmadan söyleyen kimi almanaklara sahip olmaları gibi[15].

Ayrıca neyi yazmak istediğimizi bilmek gerekir. Doğrudan düşünceyi ve düşüncelerin özel bir dile ve yapısı bakımından bütün öteki dillerle özdeş basit kodlamalara –pasigrafik, hatta

15 G.W. Leibniz, *Nouveaux essais...*, IV. Kitap, VI. Bölüm.

sesçil– başvurmaksızın dile getirilmesini hedefleyen gerçek anlamda felsefi tasarılar vardır. XVII. yüzyılda sayısal, içinde her sözcüğün bir sayıyla birleştirildiği çok sayıda dil ortaya çıkar; bu, düşüncelerin mantıksal bir sınıflandırmasına dayansa da saçma bir girişimdir[16]. Bu nedenle felsefeciler uyumsuz, mantıkdışı ve öğrenmesi güç gibi görülen var olan dillerden bağımsız bir dil düşüncesini giderek benimsetirler. Âdem'in dili gibi bu dil de nesnelerin gerçek doğasını dile getirmek zorunda kalacak; bunu yapmak için de kavramların, türevlerinin ve birleşimlerinin mantıksal bir sınıflandırmasına dayanacaklardır. Kısacası, dil, felsefecilere dünya üzerine düşüncelerine ilişkin ideal gereci sağlamak durumundadır. İngiliz Dalgarno ve Wilkins bu yönde çalışırlar[17].

Kökenlerini Lullyci ve Kabalacı[18] gelenekler içinde bulduğunu belirtmemiz gereken bu düşünce, özellikle Leibniz'e esin kaynağı olacaktır. Yirmi yaşından başlayarak, ilk düzeyde kavramsal çekirdekleri ya da temel öğeleri eklemleyen, ikinci düzeydeyse karmaşık düşünceleri oluşturan –dilin çift eklemliliğini akla getiren bir işleyiş[19]– bütün insan düşüncelerinin bir birleşimini önerir[20]. Bu durumda, Leibniz'in her temel kavramı temsil etmeye ve dolayısıyla bunları karmaşık düşünceler oluşturmak için bir araya getirmeye olanak tanıyan, sayılara dayalı bir yazı dizgesi gerçekleştirmesi yeterlidir.

Bir yandan birleşim mantığının büyüsüne, öte yandan da içeriğin anlatıma hiçbir şey borçlu olmadığı, düşüncenin ve kültürün biçimlendirmediği, doğadan kaynaklanan evrensel kategorileri olduğu savına yanıt veren ilginç bir düşünce. Oysa kıs-

16 Bkz. XVII. yüzyılda Becher'in, Cave Beck'in İngiliz projeleri: Bunlar, James Knowlson tarafından *Universal Language Schemes in England and France*'da, (Toronto, 1975) incelenmiştir.

17 George Dalgarno, *Ars signorum*, Londra, 1661; John Wilkins, *An Essay towards a Real Character and a Philosophical Language*, Londra, 1668. Bkz. J. Knowlson'ın ayrıntılı incelemesi, *a.g.y.*

18 Bu konu için bkz. U. Eco, *a.g.y.*, 4. Bölüm.

19 Louis Couturat gibi bu yüzyıl başının saygın bir yapay dil yapımcısının ve birçok evrensel dil tasarısı yaratıcısının Leibniz'in mantığına da bir inceleme, *La Logique de Leibniz d'après des documents inédits*'yi (Paris, 1901) adamış olması fazla şaşırtıcı değildir.

20 G.W. Leibniz, *Dissertatio de arte combinatoria*, Leipzig, 1666.

men doğrudur bu. Leibniz'in önerdiği dizge, gerçek bir düşünce cebiri oluşturmaktadır; öyle ki, her biçimsel yapay kod gibi sonucun son evresi dışında içeriğe başvurulmaksızın kullanılır:

> Eğer ona, [evrensel özellik] tasarladığım biçimde sahip olsaydık metafizik ve ahlak alanlarında aşağı yukarı geometri ve analizde yaptığımız gibi akıl yürütürdük; çünkü harfler, düş gücünün hiç yardım etmediği bu çok bulanık alanlarda dirençsiz düşüncemizi yakalardı.[21]

Ama dilbilimciler için daha da ilginç olan, Leibniz'i, Port-Royal'in *Grammaire*'inin damgasını vurduğu bir dönemde, Chomsky'nin üç yüzyıl sonra derin yapılar yardımıyla çözmeye çalışacağı birçok sorunu, Latinceyi dilbilgisel mantığın bir örneği durumuna getirmeyi amaçlayan bir düzenleme aracılığıyla gündeme getirmeye iten bir başka tasarının varlığıdır. Sözgelimi Chomsky, ikili okuma ve dolayısıyla farklı iki "yeniden yazım" gerektiren karşılaştırma tümceleri ve tamlayan durumunun anlam karışıklığını vurgular ve bunun karşıtı olarak "aynadaki" bağıntılar gibi yüzeyde farklı sözcelerin derin yapıdaki eşanlamlılığını belirtir.

Port-Royal'in ünlü *Grammaire générale et raisonnée*'si (1660) doğal olarak aynı düşünceler tarihi içinde yer alır:

> Port-Royal doğrultusundaki dilbilgisi, doğru konuşmayı öğrenmek için oluşturulmuş kurallar derlemesi değildir; daha çok, kuralları mantık temeline oturtmaya ve dilbilgisi kategorileriyle mantık kategorileri arasında bir denklik kurmaya yönelik, kurallara ilişkin bir mantık yürütmedir. Genel dilbilgisi, dilbilgisinin felsefeyle ve özellikle mantıkla karşılaştırılmasından kaynaklanır[22].

21 G.W. Leibniz'in Galloys'a mektubu, 1677, alıntılayan L. Couturat, *a.g.y.* Leibniz tüm yaşamı boyunca, dillerin kökeni sorunu gibi bu sorunla da ilgilenecektir. Ne yazık ki, bu konuya ilişkin metinlerin çoğu Latincedir ve çevirisi yapılmamıştır. Bir başka şaşırtıcı olay da Latinceyi akıcı bir biçimde okuyamayan günümüz okurlarının, Leibniz'in *lingua generalis* üzerine yazdığı metinlerin çoğuna ulaşamamalarıdır. *Nouveaux Essais* ve *Essai sur les origines des peuples* dışında kaynaklarımın tümü Couturat'dan alınmıştır.

22 *Grammaire générale et raisonnée*, Önsöz.

Böylece, XVII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla geçerken, nesnelerin doğasını anlatan ideal bir dil, yeniden oluşturulmuş Âdem dili düşüncesinin gerçek dillerin yapısının evrenselliği düşüncesiyle birleştiğine tanık olunur (Port-Royal *Grammaire*'ini onlarca taklidi izleyecektir), öyle ki 1700 yılı dolaylarında söylence ve ütopya arasındaki bağ ilk kez gerçek anlamda bilimsel bir kuramla karşılaştırılmıştır. Port-Royal'in *Grammaire*'i, dil tümelleri kuramının modern anlamda ilk ortaya çıkışıdır.

Hayali yolculuğa gelince, tarihsel bakımdan birbirlerine yakın üç yapıt ile dilbilimsel düşüncenin bu evrimine ilişkin tanıklığını üstlenmeyi sürdürür.

Her şeyden önce Port-Royal'den esinlenerek yöntemli bir dilbilgisini 1681'de yazacak olan Denis de Vairasse (ya da Veyras), 1677'de *Histoire des Sévarambes*'ı yayınlar. Güney Kutbu topraklarında yer alan düşünce Sévarambes Krallığı, kralı Sévarias'ın[23] bilgeliği sayesinde, doğal temeller üzerine düzenlediği bir ideal dil kullanımına ulaşmıştır. Pek çok düşünce Sévarias'ı dil kuralları konusunda harekete geçirmiştir. Her şeyden önce, kendisini durumları, zamanları, kipleri, tür ve sınıf ayrımının, her bir doğal dil içinde bulunabilenlerin ötesindeki belirteç ve ilgeçleri çoğaltmaya yönlendiren mantık ve her türlü anlatımının kusursuz tekliği[24] biçimbilimsel dizgenin karmaşıklığı kusursuz düzenliliğiyle dengelenir. XIX. ve XX. yüzyıl yapay dilcilerinin öncüsü Sévarias, dilini var olan dillerden yola çıkarak –her birinin en iyi, en uyumlu ve mantığa uygun yanlarını alarak– oluşturur, dolayısıyla bu bir sonsal oluşturumdur; buna karşın Vairasse'ın çağdaşları önsel dizgeler oluştururlar. Aynı zamanda, Vairasse ideal diline Kratylosçu (seslerin simgeselliği ve anlatımsallığı) bir bileşen katmaktan kendini alamaz; bu, dönemin birçok yaratıcısında doğallık düşüncesinin kaynağıdır:

> Bu sesleri, dile getirmek istedikleri şeylerin doğasına uyguladılar; bunlardan her birinin kendine özgü kullanımı ve özel harfi vardır. Kimileri onurlu ve ağırbaşlı hava içindedir; ötekiler yumuşak ve sevimlidir. Alçak ve horgörülen şey-

23 Vairasse'ın anagramı.

24 Aynı karmaşıklık düzeyiyle iki yüzyıl sonra *Volapük*'te de karşılaşılır.

> leri anlatmaya yarayanlar vardır ve ötekiler, konumlarına, düzenlenime ve niteliklerine göre büyük ve üstün şeyleri aktarırlar. [...] Dile getirmeye çalıştıkları şeylerin doğasını uygun sesler aracılığıyla derinlemesine incelemişlerdir; yumuşak ve küçük şeyleri anlatmak için uzun ve sert heceler kullanmadıkları gibi, büyük, güçlü ya da katı şeyleri göstermek için kısa ya da sevimli hece kullanmazlar. Bu kuralların göz önünde bulundurulması, dile en güzel niteliğini kazandırmasına karşın öteki ulusların çoğu bu durumu göz önünde bulundurmaz.

Bu doğallık, doğanın (bir başka deyişle ses aygıtının) düzenine göre oluşturulmuş sesçil sınıflandırmayı ve dilbilgisel ayrımları kapsar: Böylece doğa, varlıkların canlı ve cansız olarak, erkek ve dişi olarak ayrılmasını sağlar; bu da eyleme değin kendini gösteren bir doğal tür dizgesini dayatır; ve Vairasse bize *aimer* (sevmek) eyleminin sıradışı dizisini gösterir; bu eylemin çekimi, *j'aime* (seviyorum) diyen cansız bir varlıksa değişir: "Yansız ya da sıradan bir şey 'ermano' der"!

Vairasse'ı her şeyden önce dile keyfince bir yön verme, sarsılmaz bir düzen kazandırma sevdalısı, kural düşkünü bir dilbilgici gibi gören Émile Pons'un[25] tersine, ben ona dilbilimsel düşüncenin gelişimi içinde bir kavşak rol vermeyi denerdim: XVII. yüzyıl insanı olmakla birlikte, dillerin oluşturum sorunları karşısındaki tutumuyla XVIII. ve XIX. yüzyılların haberciliğini yapar. Âdem'in diline pek fazla ilgi göstermez, kusursuz dili yoktan var olan bir oluşturum olarak değil de var olan dillerden yola çıkarak mantıklı bir biçimde oluşturulmuş bir melez olarak görür; böylece önsel felsefi dilleri dışlayacak birçok deneyim verilerine dayalı tasarıyı önceler.

Buna karşın, 1676'da *Les Aventures de Jacques Sadeur dans la découverte et le voyage de la Terre Australe*'i yayınlayan Gabriel de Foigny'de Avustralyalılar "devini, ses ve yazıyla" konuşurlar, ama devinileri yeğlerler, sözü ancak akıl yürütmede ve soyut

25 É. Pons, "Les langue imaginaires dans le voyage utopique: les grammairiens, Vairasse et Foigny", *Revue de littérature comparée*, s. 12, 1932.

söylemler için kullanırlar. Eklemli dil tümüyle önseldir ve en biçimsel felsefi dil tasarılarına son derece yakındır. Bununla birlikte, bu dil de şeylerin doğasını dile getirir (bu hiç kuşku yok ki değişmez bir uğraşıdır):

> Sesletilen ilk sözcükler öğrenildiğinde filozof olunur ve bu ülkede aynı zamanda doğasını da dile getirmeden hiçbir şey adlandırılamaz.

Ama son derece farklı bir doğallık anlayışı söz konusudur. Foigny Vairasse gibi seslerin çağrıştırıcı gücüne güvenmek yerine, saymaca olarak harflerle gösterilen (ama sayılar da söz konusu olabilirdi) öğelerin Leibnizci sınıflandırmasına dayanır. Böylece ünlüler basit nesneleri gösterir: A = ateş, E = hava, O = tuz, I = su, U = toprak; ünsüzler niteliklere gönderme yapar: B = aydınlık, C = sıcak, D = hoş olmayan, F = kuru, vb.

> Sözgelimi yıldızlara *aeb* derler, bu sözcük kendilerini oluşturan ve bu bakımdan ışıklı olan iki basit cismi tek seferde anlatır. [...] insan *uez* diye adlandırılır, nemin eşlik ettiği yarı hava yarı toprak bir madde anlamına gelir; ve öteki şeyler için de aynısı söz konusudur[26].

Foigny'de dilbilgisi bölümü özellikle kısadır, bu da, kavramların ad dizininin her şeyden önce geldiği birçok "felsefe" pasigrafıyla ortak bir nokta oluşturur. Foigny'nin Avustralya dilinin bir Wilkins ya da bir Leibniz'in çalışmalarının karikatüründen başka bir şey olmadığını vurgulamakta sabırsızlanıyorum; bu dil yalnızca onların düşüncelerinin, dönemin yazın çevrelerindeki etkisine tanıklık etmektedir.

Foigny'nin dilinin, ünlülerin ve ünsüzlerin tümüyle saymaca birleşimleriyle son derece güçlükle sesletilebilir olmasından başka, 25 harfiyle Romen alfabesinin, en ilkel düşüncenin bile dile getirilmesi için gerekli kavram ve dilbilgisel bağıntıların bütününü oluşturmak için bir araya gelebilecek bütün özellikleri ve temel anlamları kapsamaktan uzak olduğu tartışma

26 Avustralyalıların dilinin tam betimi için bkz. *Ek*, s. 252.

götürmez[27]. Bu, felsefi dilin bir yansılamasından başka bir şey değildir; Foigny'nin ilkelerini harfiyen uygulamaya çalışan dikkatli bir okur, yanlışı hemen ortaya çıkaracaktır. Çünkü, 25 harfli alfabeden yalnızca tek heceyle üreterek elde edilecek *kuramsal* sayının doğal dillerde var olan toplam sözcük sayısından bile fazla olması bir yana, hem sesletilebilir hem de felsefi bakımdan anlamlı (Foigny'nin belirlediği amaçla uyum içinde) birleşimlerin sayısı açıkça yetersiz kalacaktır; öyle ki Émile Pons'un bu dizgeye duyduğu hayranlığı paylaşmıyorum. Onu doğal diller karşısında yetersiz kılan temel kusuru, zaman kurgularına ters düşen *dil* göstergesinin saymacalığına sıkı sıkıya bağlı olan çift eklemlilikten yoksun olmasıdır. Foigny, her harfi (ya da sessel karşılığını) *ayırıcı* değil de *anlamlı* bir birim yaparak, dile belirgin niteliğini kazandıran bu araçların tutumluluğundan yararlanma olanağını yitirir. Bunun nedeni, sesbirimlerin tek başlarına anlamdan yoksun olmasıdır; anlam içermeyen belli sayıdaki birimlerden kalkarak sınırsız sayıda birleşime olanak tanırlar.

Leibniz yaşamının büyük bir bölümünü bir "evrensel nitelik" aramaya adamıştır; bunun için sırasıyla, daha önce görüldüğü gibi, yer yer saymaca, yer yer nedenli, bir başka deyişle "doğal" farklı gösterim dizgeleri tasarlamıştır. Doyurucu bir sonuca hiçbir zaman ulaşamamasının nedeni, kendisinin de bildiği gibi bu nitelikte bir kurumun bütün felsefe sorunlarını çözmüş ve bütün bilimlerin kavramlarını kesin olarak tanımladığını varsaydığını bilmesidir.

Söylencesel Avustralya kıtasında geçen bir başka kurgu olan Simon Tyssot de Patot'nun kaleme aldığı *Les Voyages et aventures de Jacques Massé*'de, dilin biçimsel düzenliliği düşüncesi ağır basar. Vairasse'da var olan gösteren ve gösterilen uyumu, Foigny'nin Avustralyalısına ayırıcı özelliğini kazandıran göstergeler ve dünya arasındaki uyum ve düşüncelerin mantıksal sınıflandırılması, yerini kavramın yalınlığına ve bütün felsefi içeriğin dışarı çıkarıldığı bir dizgenin kullanım kolaylığına bırakır. Yalınlık kendi başına bir amaçtır, anlatım düzleminde zaten

27 Leibniz'in, sonsuz olasılıklı, *daha sonra* sesletilebilen harflere aktarılan bir sayı bireşimi kullandığını anımsatalım.

tümüyle nedensiz olan dile güzellik katan da budur. Bununla birlikte yazar, önerilen örneğe bakılarak değerlendirildiğinde (bkz. *Ek*, s. 259) yalınlığının hiç de kesin olmadığı üç durumlu ad çekimini korur. Yazarın düşüncesinde, doğal dillerden daha üstün –burada araçların tutumluluğu aracılığıyla– *ve kısa sürede öğrenilebilecek bir ideal geleneğinin sürdüğü* bir gerçektir.

Uyum, incelik, denklik, mantık, açıklık, ezgisellik, bakışımlılık, düzenlilik, tutumluluk fantazmanın doğal dillerin katı gerçekliğiyle karşıtlaştırdığı bu düşlenen dillere bağlanan niteliklerdir, o derece ki haksız yere eleştirilen doğal dillerin savunusunu ve açıklamasını yapmayı yararlı görüyorum (bkz. X. ve XI. Bölüm).

V. BÖLÜM

Kurguya Karşı Bilim
Bilimselliğe doğru yürüyüş

Monde de Mercure'ün (1750) sakinleri neredeyse kusursuz varlıklardır. Doğa ve hayvanlarla uyum içinde yaşarlar ve onlarla doğal, eklemli değil ama devinimsel bir dilde konuşurlar: "[...] ama doğanın onlara veremediği ses yerine, sessiz, en az söz kadar anlaşılır yüz devinimleri, eylem ve farklı tavırlardan oluşan bir dille donatmıştır[1]." Birkaç yıl sonra Épée başrahibi dilsiz-sağırlar için ilk göstergeler dili olan evrensel devinim dilini yaratır ve *Institution des sourds et muets, par la voie des signes méthodiques; Ouvrage qui contient le projet d'une langue universelle, par l'entremise des signes naturels assujettis à une méthode*'u (1776) yayınlar.

Çalışmaları, öğrencisi rahip Sicard tarafından yeniden ele alınacak ve tamamlanacaktır. Her ikisi de Leibniz'e yakındır ve çalışmaları bir yandan evrensel dil düşüncesine, öte yandan devinim dilinin önce geldiği savına bağlanacaktır[2]. *Essai sur l'origine des connaissances humaines*'in (1746), ardından *Cours*

1 Béthune, *Relation du Monde de Mercure*, Cenevre, 1750.

2 Göstergeler dili, evrensel dil düşüncesinin, hem dil tümelleri ve biliş bakımından hem de sınırsız iletişim açısından (gerçekten de her ulusa özgü göstergeler dili varsa, bunlar geniş ölçüde anlaşılabilir) son olarak da dilin devinimsel kökenine ilişkin kuramların örneklendirilmesi açısından en anlamlı aktarımlardan birisidir. Épée'nin mutlak bir öncü olduğunu belirtmek gerekir.

d'études pour l'instruction du prince de Parme'ın (1775) yazarı Condillac, devinim dilinin ilk dil olduğu, kökeninde doğalken giderek saymacalaştığı düşüncesini benimseyecektir: "Devinimler, yüz hareketleri ve eklemli olmayan vurgular, işte Monsenyör, insanların düşüncelerini iletme için sahip oldukları ilk olanaklar."[3]

Böylece, doğallık düşüncesi –kültür biçimini değiştirmiş olsa bile– dilbilimsel düşünceye etki etmeyi sürdürür. Dil ve Evren arasındaki ilişki zorunlu, nedenli, Doğa'nın içinde yazılıymış varsayılır: İnsan doğası – temel duyguların, çığlık ve anlamlı homurtularla ilkel insanda dışa vurulması; seslerin öykünülmesi yoluyla şeylerin doğası.

XVIII. yüzyılın sonu, etimologların Doğa'nın insana verdiği evrensel ilk kökenler üstüne yaptıkları araştırmaların geliştiğine tanık olur. Bir bütün olarak Tanrı'nın tamamlanmış biçime sahip, hazır bir dil verdiği düşüncesini savunmayı sürdürenler olsa da, aynı zamanda içinde insanın da rolünün bulunduğu bir yaratım tasarısı üzerine temellendirilen açıklamalı kuramların gelişimine de tanıklık edilir. Bu son durumda, savunulan varsayım ne olursa olsun –doğa seslerinin öykünülmesi, sesbirimlerin doğal anlatımsallığı, çığlık kuramı, devinimsel ve/ya da ezgisel dilin eklemli dile üstünlüğü– bütün kuramların ortak noktası gelişim, nicel değişim, büyümedir ve hatta, Marr'ın esinleneceği toplumbilimsel ağırlıklı kuramların da kendini gösterdiğine tanık olunur. İlahi köken kuramının savunucuları arasında en akılcı düşünenler bile, Tanrı'nın insanoğluna hazır bir dil değil de yaratma yetisi verdiğini kabul ederler. Bu eğilim, 1771'de Berlin Akademisi'nin bir yarışmasını kazanan Herder'de örneklenir: Dil, insanların saf ve doğal bir buluşudur. Fransa'da Başkan de Brosses ve Court de Gébelin aynı doğrultuda çalışırlar. Evrimcilik artık uzakta değildir.

Felsefi nitelik taşıyan dil olgularına yaklaşım, Başkan de Brosses'un yapıtının başlığının gösterdiği gibi (*Traité de la formation mécanique des langues*, 1765) pragmatikleşir (henüz bilimsel denmeye cesaret edilemez). De Brosses o ünlü ilk kökenlere, ses-

3 Condillac, *Cours d'étude pour l'instruction du prince de Parme*, cilt I, *Grammaire*, Parma, 1775.

çil ve anlamsal türeme düzeneklerini keşfederek ulaşmayı umar. Yaklaşımı, dilin fiziksel gerçekliği üzerine kuruludur. Sözcükler ve şeyler arasındaki bağıntı saymaca değil zorunludur. Ses örgenlerinin yapısına ve şeylerin kendilerinin doğasına bağlıdır:

> Bir sözcüğün yapımında, bir başka deyişle gerçek bir nesnenin adında kullanılacak eklemlenimlerin seçimi nesnenin doğası ve niteliğince fiziki olarak belirlenir; bu da nesneyi olduğu gibi betimleyerek yapılır, aksi halde sözcük nesneye ilişkin hiçbir düşünce vermez.

De Brosses bu temeller üzerinde dillerin tarih içindeki evriminin genel yasalarını araştırır ve temel köklere indirgenmiş bütün evrensel sözcük dağarcığının bir dizelgesini önerir. Jakobson'dan[4] iki yüzyıl önce, anne ve baba isimlerinin bütün dünyada dudaksıl ve dişsil sesler aracılığıyla sesletildiğine dikkat çeker. Ama bu durumu emme içgüdüsüne bağlayan de Brosse'un düşüncesine Jakobson şiddetle karşı çıkar.

1772'deki *Histoire naturelle de la parole*'de (bkz. *Ek*, s. 219), daha sonra 1773 ile 1782 yılları arasında basılan, "Dil ve Yazının Kökeni; Evrensel Dilbilgisi, Alfabe ve İlk Dilin Sözlüğü Üzerine" konusunda işlediği büyük yapıtı *Le Monde primitif analysé et comparé avec le monde moderne*'de Antoine Court de Gébelin de Kratylosçu bir yaklaşım benimser. Tek amacı, sözcükler ve şeyler arasında kusursuz uyumuyla ilk dilin yitik dünyasını yeniden bulmaktır; başta İbranice olmak üzere tarihi dillerde, ama aynı zamanda Keltçede de (kendinden öncekiler gibi) ilk dilin izlerini bulduğuna inanır:

> [...] kâtışıksız dil, sözcüğü söyleyerek şeyi de söyleyen dil hâlâ vardır. Yalnızca İbranice değil, bütün diller (özellikle Keltçe) ilk dilin izlerini korumuştur[5].

4 Bkz. Roman Jakobson, "Why Mama and Papa", *Selected Writings*'de, cilt I, The Hage, 1966.

5 Court de Gébelin'den alıntılayan Anne-Marie Mercier-Faivre, *Un supplément à "l'Encyclopédie"*, Paris, 1999, s. 1.

Court de Gébelin'e göre ilk sözcükler "yalın ve zorunludur", bileşimi yeni sözcükler üretecek olan tek hecelerden oluşmuştur. İşitsel-fizyolojik-ruhsal çağrışımlar yaratarak ünlü sesleri duygularla, ünsüz sesleri ise düşüncelerle bağıntılandırır de Gébelin. Aslında, insan örnekseme yoluyla işlem yapmadan önce doğanın seslerine öykünmüştür, bu da ona soyut düşünceleri eğretileme aracılığıyla adlandırma olanağını sağlamıştır. Ama söz, ilk insanla birlikte ortaya çıkmıştır, çünkü insanlık koşuluyla aynı tözdendir: Dil olmadan insan olmaz.

> Dilin sesleriyle sıkı sıkıya bağlantı içinde olmayan ve bu seslerce betimlenemeyen hiçbir nesne yoktur. [...] İlk dil, fiziki nesneleri betimleyen ve bütün sözcüklerin kaynağı olan, doğadan alınma tek hecelerden oluşmuştur[6]. [...] Olabildiğince çok sayıda sesin karşılaştırılmasıyla ilk dile ve her sözcüğün gerçek kökenine gidilebilir. [...] Evrensel dilbilgisi, kopyası olduğu doğa gibi yerinden kımıldamaz.

Ama bu dilbilgisi de Gébelin'de, ondan önce ve sonra gelen birçoklarında olduğu gibi, Fransızca dilbilgisinin fazla zeki olmayan bir kopyasıdır.

Düş gücüne en çok dayalı kökenleri Court de Gébelin ve çağdaşları, genellikle doğru ama katı olmayan bir biçimde uygulanan ilkelerce doğrulamıştır, örneğin ünlü seslerin istikrarsızlığı, ünsüz değişimleri (tek ayırıcı özellikle birbirinden ayrılan ünsüzlerin almaşması), göçüşmeler, içtüremeler, sonses düşmeleri, aktarım sözcüklerin bozulması, değişmecelerin etkisiyle anlam kaymaları. Karşılaştırmacılar tam olarak bu aşırılıklara karşı çıkacaklar, bunu yaparken dizgeli yasalar ortaya atacaklardır: Dizge dışında başvurulan sesbilgisel değişimler, herhangi

6 Genel nitelikli *yansıma* ya da *Kratylosçuluk* adı altında, bir yanda gerçek anlamda doğa seslerine öykünülme ve öte yanda sesbirimlerin anlatımsallığı, bir başka deyişle seslerin eklemsel nitelikleri ve bunların içerdikleri sözcüklerin anlamları arasındaki bağıntı sıkça birbirine karıştırılmıştır. Sözgelimi, birçok yazara göre küçüklük düşüncesi dar açıklığı olan /i/ ünlüsüyle çağrışım içindedir (burada ses simgeselliği söz konusudur). Bunun nedeni, aynı yazarların, göstergenin nedenliliğini saymacalığına karşı öne sürebilmek için her iki tür kanıtı da ayrımsız olarak kullanmalarıdır.

bir dilin herhangi bir sözcüğünü bir başka dilin herhangi bir sözcüğüyle bağdaştırmaya olanak tanır.

Destutt de Tracy'deyse,[7] tersine sözcük/düşünce ilişkisi Kratylosçu yapıda değildir: Dilin kökenini anlamlı çığlıkta bulur. İlk dil duyguya dayalıdır ve nesneleri temsil etmekten çok, duyguları ifade etmeye yarar:

> İnsanoğlu, belki de bir amacı olmadan çığlık atar, benzerinin kulağına geldiğinin, dikkatini çektiğinin, içinde olup bitene ilişkin bir kavram verdiğinin ayrımına varır; kendini duyurmak amacıyla bu çığlığı yineler; kısa süre içinde başka anlamlara gelen başka çığlıklar atar; bu anlamları çeşitlendirmeye, bunları daha belirgin, daha ayrıntılı, daha kesin kılmaya çalışır; bu çığlıkları eklemlenimlerle dönüştürür; bunlar, bağıntılarını göstermek için çeşitli değişimlere uğrattığı sözcüklere dönüşürler, bunlardan, anlatımı genellikle koşullara, gereksinimlere, anlatılmak istenen konuya, bizi harekete geçiren duyguya göre değişen tümceler kurar: İşte size bir dil.[8]

Bu dil devinimlerle desteklenir:

> Demek ki pantomimlerin ve dilsizlerin, yalnızca çok ince duyguları değil, hatta son derece soyut düşünceleri dile getirmeyi başardıkları devinim bütünlerine gerçek dil olarak bakmamız gerekiyor[9].

Ama doğadan kaynaklanan bu anlatım olanakları, uzlaşımsal göstergeler dizgesi oluşturulmasını sağlamıştır: "Bütün bu diller, en azından ayrıntıda, mutlak uzlaşımsaldır."[10]

Egemenliğini hâlâ sürdüren Kratylosçu eğilimin karşısında James Harris'in adını özellikle anmak gerekir[11]. O da dil gös-

7 Antoine Louis Claude Destutt de Tracy, *Éléments d'idéologie*, Paris, 1803.

8 *A.g.y.*, Birinci Bölüm, *Ideologie proprement dite*, 16. Bölüm, s. 327-328.

9 *A.g.y.*, s. 331.

10 *A.g.y.*, s. 338.

11 Bkz. J. Harris, *Hermès ou Recherche philosophique sur la grammaire universelle* (1751), 1795 Yay. André Jacob, *Genèse de la pensée linguistique*, Paris, 1973.

tergesinin temelden saymaca niteliğini –öykünme değil simge niteliğini– öne sürer:

> Her dil uzlaşımlara dayanır, doğaya değil; çünkü bu, bütün simgelerin ya da göstergelerin durumudur, sözcüklerse bunların ancak bir türünü oluşturur.

Üstelik, sözcükler şeylere değil (bugün kavram diye adlandırdığınız) genel düşüncelere gönderme yapar:

> Eğer sözcükler özel dış nesnelerin simgeleri değilse, bundan, ister istemez düşüncelerimizin göstergeleri oldukları sonucu çıkar; çünkü dışımızdaki şeyleri temsil etmedikleri durumda, ancak içimizdeki bir şeyi temsil edebilecekleri açıktır.

James Harris dil ve Evren arasındaki ideal uyum düşüncesini yadsır:

> Biraz önce söylemiş olduklarım bize, *neden hiçbir zaman ve hatta niye* bir aynanın biçimlerini ve renklerini yansıttığı gibi *şeylerin biçimlerini ve renklerini yansıtabilecek bir dilin var olamadığını ve yaratılamayacağını* anlatır: Çünkü, her ne kadar dil kendisi içinde kimi devinimlerin eşlik ettiği bir sesler dizgesinden başka bir şey değilse de, her ne kadar ne sesin ne de devinimin nitelikleri arasında yer almadığı varlıklar bulunsa da, her ne kadar bu özellikleri taşıyan varlıklarda bunlar temel olmasa da (fırtına sırasında ağacın hışırtısı ve sallanması gibi), *aralarında ve sahip olabileceğimiz öykünme araçlarıyla ortak hiçbir şey olmayacağından bu türden varlıkların temel özelliklerinden en küçük olanını bile dile getirebilecek ya da öykünecek hiçbir yol bulunmayacaktır.*[12]

Onlarca taklidinin yapılmaya devam ettiği Port-Royal *Grammaire*'inden kaynaklanan evrensel dilbilgisi düşüncesi de bu dö-

12 İtalikler benim. (M.Y.)

nemde gelişim içindedir[13]. Destutt de Tracy yine de *Éléments de l'idéologie*'sinin *Grammaire* cildinde bunun yetersizliklerini vurgular.

Artık bilimin zamanı gelmiştir. XIX. yüzyıl, karşılaştırmalı dilbilimin ve dillerin tipolojik sınıflandırması üzerinde gelişim gösterecektir. Bunun yansıdığı kurgu yapıtlarla pek karşılaşılmaz. İşte bu nedenle Bulwer-Lytton'ın 1871'de yayınlanan *The Coming race*'i heyecan verici bir istisna olarak karşımıza çıkar. Hayali bir dilin betimlemesini içeren romanlar arasında bu yapıt, kurgu-dilbilim adını taşımayı en fazla hak eden yapıtlardan biridir. Gerçekten de, Vril-ya'ların dili, dönemin dilbiliminin kazanımlarının bir genellemesi üstüne kurulmuştur.

Güney Kıtası'na ya da Ay'a ve gezegenlere yapılan yolculuklar geleneği uyarınca, olay yeraltı dünyasında geçer. Vril-ya'lar parlak bir kültüre sahip üstün bir ırktır. Yazar, *Vril* dilinin son derece ayrıntılı bir betimine bütün bir bölüm ayırır (bkz. *Ek*, s. 262). Birçok özelliği, öncelikli olarak da kısalığı, kesinliği, düzenliliği, olanaklarının tutumluluğu, düşünceye uygunluğu bakımından önceki yüzyılların felsefi örneklerine benzemekle ve dilin kökenine ilişkin egemen kuramlardan seslerin yapısı ve sözcüklerin anlamı düşüncesini almakla birlikte bu dil bilinçli olarak Hint-Avrupa örneğinden öykünülmüştür; bu da onun değerini vurgulayacaktır: "Filolog, Vril-ya dilinin Ari ya da Hint-Germen dilleriyle ne denli benzerlikler sunduğunu saptayacaktır." Bu izlenim evreler kuramına yapılan çok sayıda göndermeyle geçerlik kazanır.

Bir yüzyıl içinde, henüz modern anlamda dilbilime dönüşmemiş, artık bir dil felsefesi olmayan, genellikle filoloji ya da karşılaştırmalı dilbilgisi adını taşıyan dil bilimi yeni bir yüze büründü. Avrupa'da yazılı dillerin tarihinin sınırlarını geriye götüren temel olay, Sanskritçenin bulunuşudur. Bu dil misyonerler tarafından daha eskilerde bulunmuş olmakla birlikte, Sanskritçeyi Avrupa dilbilimine katan, İngiliz ordusuyla Hindistan'ın

13 Bkz. Court de Gébelin'in 1815'teki yayın yönetmeni Kont Lanjuinais'nin kaynakçası ve Guy Harnois, *Les Théories du langage en France de 1660 à 1821*, Paris, 1929.

fethine katılan Sir William Jones'tur. Jones 1784'te Kalküta'da Asya Krallık Derneği'ni kurar. 1789'da, karşılaştırmalı dilbilgisinin doğum belgesi olacak aşağıdaki bildiriyi bu dernekte sunar:

> Ne kadar eski olursa olsun, Sanskrit dili şaşırtıcı bir yapı sunmaktadır; Yunancadan daha kusursuz, Latinceden daha zengindir, hayranlık uyandıran inceliğiyle her iki dilin üzerine çıkarken sözcüklerin köklerinde olduğu gibi dilbilgisel biçimlerinde de bir rastlantı olmayacak denli güçlü bir yakınlık sunar; öyle ki, hiçbir filolog bu dilleri, bugün belki de artık varolmayan ortak bir kaynaktan geldiği düşüncesine kapılmadan inceleyemez. Kaldı ki, Got ve Kelt dillerinin, daha sonraları farklı bir ağızla karışmış olmakla birlikte sonuçta Sanskritçeyle aynı kaynaktan geldiklerini, buna karşın aynı derecede zorlayıcı olmadıklarını kanıtlayan benzer bir gerekçe vardır. Üstelik bu aileye eski Farsçayı da katabiliriz.

Ama, bir İngilizin açtığı bu yolda ilerlemek İngilizlere kısmet olmayacaktır. Hint-Avrupa, doğar doğmaz ırkçılıkla karşılanır. İngilizler Sanskritçenin *lingua adamica*'nın yolunu açtığı beklentisi içine girdikten sonra, sömürgecilerle sömürgelerin dilleri arasındaki akrabalığın hoşa gitmeyen gerçekler içerdiğini gördüler. Öte yandan, anadil İbranicenin dinsel dogması ağırlığını hâlâ korumaktadır. Ön Hint-Avrupa dilinin oluşturulmasını önce Almanlar gerçekleştirecektir. Victoira dönemi İngilteresiyse uzun bir süre bu düşünceyi kabul etmeyecektir[14].

1808'de Friedrich von Schlegel, *Über die Sprache und Weistheit der Indier*'i yayınlar. Hint-Germen adını bulan odur; daha sonraları bu adın yerine, Kelt dil öbeğinin de katılmasıyla Hint-Avrupa kullanılacaktır (Almanlar dışında). 1815'te, Antoine Léonard de Chézy, Collège de France'da ilk Sanskritçe dersini verir. Ama karşılaştırmalı dilbilgisinin temelini, gerçek anlamda öğrencisi Franz Bopp atacaktır; bu alanda, kardeşiyle birlikte ünlü masalların ve evrensel bir dilin yaratılmasında uyulması gereken

14 Örneğin karşılaştırmacı Max Müller, 1860'ta Oxford'da Sanskritçe kürsüsünü kuramadı.

ilkeler üzerine düşüncelerin yazarı Jacob von Grimm ün kazanacaktır[15].

Hint-Avrupa'nın yeniden oluşturumu, Avrupa'nın bütün dillerinin (Baskça ve Fin-Uygur dilleri dışında), Ortadoğu'nun belli sayıda dillerinin (Hititçe, İran dilleri) ve Asya dillerinin (Hindistan dillerinin bir bölümü) anası olan dilin, genelleştirme yoluyla ilk köklerinin varsayımsal olarak ortaya çıkarılmasını amaçlamaktadır. İlk kez akraba sözcükler arasındaki ilişkiyi yönlendiren sesbilgisel yasalar üzerine kurulu karşılaştırmacı yöntemin bilimsel titizliğine karşın dev ve bir bakıma da düşçü bir girişimdir bu[16].

Oluşturum sorunsalı
Bir ilk dönem Hint-Avupa fablı

Dilbilimcilerce öndillerin, ilk başta da ilk Hint-Avrupa'nın XIX. yüzyılda oluşturulması, akrabalığını daha önceden karşılaştırmacıların ortaya koyduğu titiz yöntemler aracılığıyla belirlenmiş "kardeş" dilleri var olan biçimlerinden yola çıkarak geçmiş bir durumu yeniden oluşturmayı hedefleyen bir dil yaratım biçimidir.

Bu yöntemin düşçü bir yanı olmadığı da söylenemez.

Alman August Schleicher ön Hint-Avrupa gerçeğine, bütün dilbilimcilerin yakından tanıdığı bir öykü olan "Eine Fabel in indogermanischer Urspache"yi yazacak derecede egemen olmuştu. Yaklaşık yüz yıl sonra, karşılaştırmacılar da ilerleme kaydettiklerinden, aralarından ikisi Schleicher'in fablını bilimin ilerleyişini göz önünde bulundurarak yeniden

15 J. von Grimm, *Über Den Ursprung Der Sprache* (1851/1860, Louis Couturat ve Léopold Léau, *Histoire de la langue universelle*'de, Paris, 1903.

16 Sözgelimi, Germen dilleri için Grimm ve Verner yasaları, soluklu kapantılılardan hareketle sürtüşmelilerin gelişimine açıklık getirir; Sanskritçede, Yunancada, Latincede, Roman dillerinde *père* (baba), *pater*, vb. sözcüklerin farklı biçimlerinin başında bir kapantılı bulunurken Germen dillerinde bir sürtüşmeli bulunur: *father*, *Vater*, vb. (Grimm yasası); İngilizcenin titreşimli sürtüşmelisi / *th*/ ve öteki kardeş dillerde iki ünlü arasında yer alan kapantılı, Verner yasasını örneklendirir: *father*/*Vater*, *mother*/*Mutter*, vb.

yazdılar. Görüleceği gibi iki versiyon arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır:

Auguste Schleicher'in versiyonu (1868):

Avis akvasas ka
Avis, jasmin varna na a ast, dadarka akvams, tam, vagham garum vaghantam, tam, bharam magham, tam manum aku bharantam. Avis akvabhjams a vavakat; kard aghnutai mai vidanti manum akvams agantam.
Akvasas a vavakant krudhi avai, kard aghnutai vividant – śvas: manus patis varnam avisams karnauti svabhjam gharmam vastram avibhjams ka varna na asti.
Tat kukurvants avis agram a bhugat.

W. Lehmann ve L. Zgusta'nın versiyonu (1979):

[Gw&rei] owis, kwesyo wlhna ne est, ekwons espeket, oinom ghe gwrum woghom weghontm, oinomkwe megam bhorom, oinomkwe ghmenm oku bherontm. Owis nu ekwobh(y) os ewewkwet: Ker aghnutoi moi ekwons agontm nerm widntei.
Ekwos tu ewewkwont: kludhi, owei, ker aghnutoi nsmei widntbhy(y) os: ner, potis, owiom r wlhnam sebhi gwhermom westrom kwrneuti.
Neghi owiwom wlhna esti.
Tod kekluwos owis agrom ebhuget.

Sözcüğü sözcüğüne çeviri:

(Eril belirtili tekil tanımlık) Koyun, (belirtili çoğul tanımlık) atlar ve [(Bir) tepenin üstünde] (bir) koyun üzerinde onun yün yoktu, gördü (belirtisiz çoğul tanımlığı) atlar, (ulama yapılmış belirtisiz tanımlık) bir (bir) araba ağır yük çekerek, bir (başka) (dişil+bir) yük, büyük, bir (başka) (bir) adamı hızla yola taşıyarak. (Belirtili eril tanımlık) koyun atlara dedi: yürek acı çektir bana (bir) adam gördüğünde (belirtisiz çoğul tanımlık) atları süren. (Belirtili çoğul tanımlık) atlar koyuna dediler: dinle koyun, yürek acı çeker biz gördüğümüzde adam, (belirtili eril tanımlık) efendi, (ilgi adılı) koyun yünü yapılmış kendi için (bir) sıcak manto ve koyunda yün olmadığında. Bunu duyduğunda, (eril belirtili tekil tanımlık) koyun ovada kaçar.

O zamandan başlayarak öteki dil aileleri de aynı işleme tabi olmuştur.

XIX. yüzyılda, karşılaştırmacılığın ilk başarıları dünyanın bütün dillerinin soyağacını yapma ve tek ana dile değin ulaşabilme olasılığını ortaya koydu, çünkü tarihsel ve karşılaştırmalı dilbilimin ilerleyişi karşısında tek kökten türeme yanlıları teslim olmadılar. Ama böylesi bir girişimin yararsızlığını, düşsel niteliğini ortaya koyan sesler giderek daha fazla yükseldi. Demek oluyor ki bu, 1866'da Paris Dilbilim Derneği'nin[17] kuruluşu sırasında bir patlama gösteren somut gereçler üzerine titiz ve yöntemli bir çalışma yapmasını öğrenen bilim dünyasının "sabrını taşıran" son damla oldu. Paris Dilbilim Derneği'nin tüzüğünün 2. maddesi şunu açıkça belirtir: "Dernek, gerek dilin kökenine gerekse evrensel bir dilin yaratımına ilişkin hiçbir bildiriyi kabul etmeyecektir." İşte söylencesel birlik ve ütopik birlik üstüne bu denli dirençle birleştirilmiş, aynı kınamanın hedefi olan iki boşdüş.

Kuşkusuz düş gücünü en çok çalıştıran kurgular boy göstermeyi sürdürmektedir –hiçbir zaman da durmayacaklardır–, ama yazınsal delilik kategorisine (o zamanlar kalıcı olduğu sanılıyordu) dahil olmuşturlar. Son olarak kurgu bilimden, söylence ise tarihten ayrılır. Aileler içinde yeniden öbeklendirmeye olanak tanıyan dünya dilleri, yeryüzünü dolduran farklı ırklar gibi kesinlikle indirgenemezdir ve bu nedenle bilimsel düşünce başka bir alana, ırk tipleri sınıflandırmasını andıran dilbilimsel tip sınıflandırmasına kayar. Bunun sonucunda diller dört tipe dağılır:[18] ilk örneği Çince olan *ayrışkan* ve tekheceli tip; Türkçenin örneklendirdiği *bitişken* tip; Hint-Avrupa dillerinin büyük bir bölümünü bir araya getiren *bükünlü* ya da *bireşimli* diller; son olarak evrimleri sırasında bükünlerin yerine ilgeç kullanımı getiren Hint-Avrupa dillerinin örneklendirdiği *çözümleyici* tip. Bu son tipteki Avrupa dillerinin daha eski bir bükün evresinden kaynaklanmaları bir evrimin olduğuna işarettir. Charles Darwin'in *On the Origin of Species by Means of Naturel Selection*

17 Dönemin saygın üyeleri arasında: Gaston Paris, Michel Bréal, Frédéric Baudry yer almaktadır.

18 Bu, Max Müller'in sınıflandırmasıdır.

or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life'ı (1859) yayınlamasıyla doğa bilimlerinde Kopernik devrimiyle karşılaştırılabilecek bir devrim gerçekleştirir. Bilim dünyası baştan aşağı sallanmıştır – bu sallantı dinsel dogmanın uzun sürmesi ölçüsünde büyük olmuştur, ama bilimsel dogma yavaş yavaş yerini yeniliğe bırakır. Evrimcilik bütün akıllarda yer etmeye başlamıştır. Geçmişe, ama aynı zamanda geleceğe de yönelik bir genelleştirme söz konusudur. Oysa, tek dile *geri dönüş* arzusu, ilerleme düşüncesiyle (bu düşünce XVIII. yüzyılda ortaya çıkmıştır) birleşen evrim kavramının kendisine de ters düşmektedir. Dilbilimde evreler kuramı, böylece dilbilimcilerin örneği Darwincilik olmakla birlikte, kökeni biyolojik evrimcilikten[19] önce gelen toplumsal ve kültürel evrimcilikten daha geniş bir bağlama oturur.

Bu dilbilimciler, bu andan itibaren yine de kültürel bir olgu olan dili biyolojinin alanına yerleştirir. Dil, evrimin yasalarına boyun eğen canlı bir türle özdeşleştirilir. Dilleri *uzamda* (birçok kültür gün ışığına çıkarılmayı beklediğinden kuşkusuz tümükapsayıcı olmayan bir biçimde) ve eşsüremli düzlemde dağıtarak bundan, insanlığın tarihi içinde, *zaman içinde* bir dağılım çıkaracaklardır. Uzam-zaman eşdeğerliği ortaya konur ve böylece iş bitmiş olur. Kaldı ki bir başka örnekseme bu işlemi kolaylaştırır: aynı dilin farklı lehçelerini ayıran mesafe ya da coğrafi ve toplumsal uzama dağılmış aynı dil ailesinin farklı dillerini ayıran mesafe, aynı dilin tarihi boyunca farklı evrelerini ayıran mesafeyle özdeştir.

Bu durumda Claude Lévi-Strauss'un tanımladığı sözde evrimciliğe ulaşılır:

> Kültürlerin çeşitliliğini, bunu bir bütün halinde kabul eder görünerek ortadan kaldırma girişimi. Çünkü, eski olduğu denli uzak insan topluluklarının farklı evreleri aynı noktadan kalkıp aynı amaca yönelmesi gereken tek bir gelişimin aşamaları ya da evreleri olarak incelendiğinde, çeşitliliğin ancak görünürde olduğu açıkça anlaşılır: İnsanlık tek ve

19 Bkz. Auguste Comte'un üç evre kuramı: dinbilimsel evre (dogmatik), metafizik evre (eleştirel), pozitif evre (bilimsel).

> kendiyle özdeş olur; ancak, bu birlik ve bu özdeşlik aşamalı bir biçimde gerçekleşir ve kültürlerin çeşitliliği daha derin bir gerçekliği gizleyen ya da ortaya çıkmasını geciktiren bir sürecin evrelerini örneklendirir[20].

Bükünlü tipte bir dilden kaynaklansalar da, *çözümsel* bir evreye daha önce ulaşamamışlarsa da evrimleşmelerini sürdüren Hint-Avrupa dillerinden yola çıkarak, yazılı diller biçimi altında evrimin son iki evresi gözler önüne serilir. Geriye, bu iki evreden hangisinin, *bitişken* evrenin mi yoksa *ayrışkan* evrenin mi daha eski, dolayısıyla ilk olduğuna karar vermek kalır. Çincenin örneklendirdiği ayrışkan tip daha yalın görünür; demek ki ilk konumda bu dil olacaktır. Kaldı ki bu, bilindiği gibi XVII. yüzyılın başından beri Avrupalıların Çinceye yükledikleri roldür. Artık Çincenin XIX. yüzyılın ortasında ilk dil olmamakla birlikte (insanlar artık bu kadar saf değildir) köken evresine ilişkin mucizevi biçimde korunmuş *örnek* olduğundan kimse kuşku duymamaktadır; bugünkü çeşitlilikleri ne olursa olsun bu dil aracılığıyla *bütün* diller ilerlemeye doğru karşı konulmaz bir biçimde yol alırken bitişken, ardından bükünlü olmadan önce bu köken evresinden geçmiş olmak durumundadırlar. Demek ki Çince temelde eskil, "bir bakıma oluşumunun ilk evresinde donmuş bir dildir". Çincenin bilindiği gibi eski bir düşünceye göre "müziğe her zaman sıkı sıkıya bağlı olan[21]" perde çeşitlemeleri (tonlar) aynı zamanda ilk dillerin bir özelliği gibi görünür. Bu düşünce, İmparatorluk Doğu Dilleri Okulu'nda profesör olan Léon de Rosny[22] tarafından yeniden ele alınmış ve desteklenmiştir; aynı biçimde Louis Benloew[23] ve doğal olarak Max Müller, Frédéric Baudry[24] ya da 1905'te Alfredo Trombetti[25], daha açık bir deyişle meraklıları tarafından değil saygın dilbilimciler tarafından da desteklenmiştir.

20 C. Lévi-Strauss, *Race et Histoire*, Paris, 1952.
21 J. von Grimm, *a.g.y.*
22 L. De Rosny'nin, Etnografya Derneği'nde sunduğu bildiri, 1869.
23 L. Benloew, *De quelques caractères du langage primitif*, Paris, 1863.
24 F. Baudry, *De la science du langage*, Paris, 1864.
25 A. Trombetti, *L'Unità d'origine del linguaggio*, Bolonya, 1905.

Yine biyolojiden kaynaklanan bir başka düşünce, sonuçları ideolojik bakımdan yıkıcı olan bu yapı üzerinde boy göstermiştir: bu, bireyoluşun, soyoluşu özetlediği, başka deyişle insanoğlunun, evrimi içinde insanlığın evriminin aşamalarını yeniden ürettiği düşüncesidir. Aşağıdaki denklemler dizisi buradan kaynaklanır:

insanın çocukluğu	=	insanlığın çocukluğu
dilin çocukluğu	=	çocuk dili
evrimleşmiş diller	=	yetişkin, uygar diller
ilkel diller	=	çocukluk evresinde kalmış ilkel halkların dili

Grimm, çocuğuyla konuşmak için annenin de yeniden çocuk olduğunu söyler:

> Anne, dili içgüdüsel olarak temel öğelerine indirger; bir bakıma göstergelerin karıştığı kısa heceler kullanarak buluşuna yeniden başlar. Böylece sözcükleri edinir, ve bunları ünlemlere benzeyen çığlık olana dek indirger[26].

Bu görüşü Léon de Rosny de paylaşır:

> Çocuğun dili, bence dilin başlangıçtaki yalınlığının bir kanıtıdır: Çocuk önce nesnelerin adını hiçbir dilbilgisel biçim olmadan ve hiçbir tümce kuruluşu kaygısı gütmeden dile getirir[27].

Bilimsel ırkçılığın bir parçası olan dilbilimsel ırkçılığın kapısı açılmıştır. Hint-Avrupa dili, bir Hint-Avrupa "ırkı" (daha doğrusu o dönemde *Hint-Germen*) ya da Ari ırk masalını doğuracaktır[28].

26 J. von Grimm, *a.g.y.*
27 L. De Rosny, *a.g.y. Bildiri.*
28 Nazi ırkçılığı, doğal uzantılarından birini Alman *dili*nin "arılaştırılması"nda bulacaktır.

Çözümsel (dördüncü) evreye verilecek değer konusunda düşünceler biraz dalgalanır. Gerçekten de bütün modern Hint-Avrupa dillerini aynı tipe indirgemek olanaksızdır. Bazen çözümsel tip, yönelinmesi gereken ilerlemenin son evresi olarak görülür–bu durumda Slav dilleri ve halkları "gecikmiştir", ama o dönemde kültür bakımından egemen olan Almanlara nasıl bir yer vermek gerekir?–; bazen de tersine, bir yozlaşma göstergesi gibi görmek gerekir, çünkü kalıtım yasalarının bulunması (Mendel, 1865) ilerlemenin yanı sıra yozlaşma düşüncesini de gündeme getirmiştir. 1853'ten başlayarak, *Essai sur l'inégalité des races humaines* adlı yapıtında Gobineau, ırkların melezleşme yoluyla yozlaştığını öne sürmüştü. Melez diller, picinler, kreoller saf olmayan dillerin önde gelen örnekleri olacaktır. Bu andan başlayarak aşırı evrimleşmiş, kimilerine göre geleceğin dili, kimilerine göreyse ilkelliğe yeniden dönüşten kaçamayacak olan İngilizce üzerine bir tartışma başlar[29]. Frédéric Baudry, Amerikan İngilizcesinin çözümsel evreyi geçip bireşimli bitişken bir evreye girdiğini şimdiden görmektedir:

> Eksiksiz ve sonu gelmeyen bir vahşiliği ve İngilizcenin yozlaşmış Yankilerin ağzında yeniden bitişken dile dönüştüğünü varsayın; bunun benzerleri, dünyanın uygarlaşmamış kesimlerinde vardır.

Ama, şu an için Avrupalılar tam olarak içinde sanki rastlantıymışçasına ayrışkan ve bitişimli dillerin konuşulduğu, üçüncü dünyaya dönüşecek olan dünyayı sömürgeleştirme çabası içindeler. Öyle ki, yeni kuram tam da yerine denk düşmektedir. Bilimsel temeli Max Müller'e dayanan Bulwer-Lytton'un metni, yazarın yalnızca kusurlar gördüğü bitişken evreye karşı gerçek bir kin beslemektedir. Buna karşın ayrışkan evreye büyük bir hoşgörüyle yaklaşmaktadır, çünkü Çin uygarlığının büyüklüğünü gözardı etmesi olanaksızdır. Böylece yalınlaştırıcı, basit, çocukça, çocuksu ama aynı zamanda hayranlık uyandıran (en

29 İlginç bir biçimde iki kehanetin de gerçekleştiği görülür; bir yanda İngilizcenin "olağanüstü" canlılığı ve öte yanda dünyada konuşulan İngilizcenin "minimal" iletişim biçimleri.

başta yazısı aracılığıyla) ve özellikle *evrim yasalarından kaçmış olan* bu dilin, Çincenin çelişkisi sürmektedir; uygarlıkta yüksek bir düzeye ulaşmış bir halkın anlatım aracı olmakla birlikte Çince fosil bir dildir. Görüldüğü gibi kuram da kendi çelişkisini içinde taşımaktadır. Sonuç olarak tek gerçek ilkeller, bitişken diller konuşan halklardır (örneğin Amerikan yerli dilleri ve Afrika dilleri): köleleştirilmekte olanlar.

Böylece yine F. Baudry'ye göre bitişken dillerin önde gelen bir örneği olan Türkçe ancak biçim bakımından kusursuzdur:

> Özüne gelince, barbarların işi olan bireşim, düşünceyi aktarmada çözümden açıkça daha az elverişlidir; doğrudan doğruya düşüncelerin yoksulluğundan ve bunların sıkça yinelenmesinden kaynaklanır: bitişim aynı sözcüklerin durmaksızın yaklaştırılmasıyla elde edilir. Halklar ne kadar barbar olursa dilleri o kadar düzenli olur. İçgüdünün sözcükleri oluşturduğu ve düşüncenin bunları bozduğu söylenebilir. Dilin güzel uyumunu yok eden, soyut ve karmaşık şeyleri dile getirmeye çalışarak söze şiddet uygulayan, uygarlıktır; buna karşın barbarlık yalnız yalın şeyleri dile getirerek sözcüklerin billurlaşmasına elverişli ortamı hazırlar.

Son olarak, Baudry şunu ekler: "eğer dil halkların düşüncelerinin sadık aynasıysa, Amerika vahşilerininki oldukça yoksul olmalı; çünkü onların avcı göçebe durumları en alt basamakta yer almaktadır."

Burada birden çok çelişkiyle karşılaşıldığından "ilkel" dillerin aşırı "karmaşıklığı"ndan, onların "sözde" yalınlığı yönündeki aynı gerekçelerle yakınılacaktır. Sözgelimi Louis Couturat yeni bir evrensel dil yaratmak için izlenecek örnek üzerine sorular yöneltirken[30], ilkel halkların dillerinin (bükünlü) gereksiz yere karmaşık olduklarını ve dolayısıyla genelleştirmeye uygun olmadıklarını gözlemler. (Ne yazık ki yapay birçok dil, sözgelimi *Volapük* bükünlüdür.) Yine Couturat'ya göre en uygar diller, İngilizce gibi çözümsel evreye doğru evrimleşerek biçimbilim-

30 "Des rapports de la logique et de la linguistique dans le problème de la langue universelle" başlıklı, 1911 yılında yayınlanan bir makaleden.

sel kısıtlamalardan kurtulabilmiş dillerdir (eylem ve ad bükünlerinde artıkbilgiyi önemsemezler), bu da onlara somuttan soyuta, özelden genele geçişe olanak tanır: Lévy-Bruhl'ün "ilkel düşünce"sinin pek uzağında sayılmayız.

Üstelik bir yandan Baudry'nin ilkel dillerin kurallılığından yakındığını, öte yandan Couturat'nın olabildiğince kurallı ve tekanlamlı, "dillerimizin içkin mantığı yönünde işleyecek" bir evrensel dili göklere çıkarırken çözümsel, özellikle de kuraldışı dillere olan hayranlığını gözlemlediğimizde bu kadar çok çelişki karşısında şaşkınlığa düşüyoruz.

VI. BÖLÜM

Eylem İçindeki Ütopya
Uluslararası yardımcı dillerin atılımı

XVIII. yüzyılın sonunda, felsefi dil düşüncesi ağır bir yara alır. "İdeologlar" (Maine de Biran, Destutt de Tracy) bu çabanın olanaksızlığını kanıtlayarak bu araştırmaya son verirler:

> Hiçbir zaman başaramasa da, insanoğlu her zaman kusursuzluğun peşinde koşar. Dillerimizin kusurlarından ve çok sayıda olmalarının getirdiği yetersizliklerden şaşkınlığa düşmeden ve evrensele dönüşecek kusursuz bir dilin doğuşunu görme isteğini akla getirmeksizin genel dilbilgisiyle bir an bile uğraşmak olanaksızdır. İki farklı şey olmalarına karşın kusursuzluk ve evrensellik düşüncede bile birbirine karışabilir, [...] ama okur, en azından evrensellik konusunda yeterince gözümün açıldığını daha önceden fark etmiştir; ve akla yatkın, kullanılan bütün dillere uygun bir alfabe ve yazım kuralları konusunda genel bir kabullenmeyi beklemeyen bir adamın, bütün bu dillerin bırakılarak ne denli kusursuz olursa olsun tek bir dilin benimsenmesinden daha da az gurur duyacağı yargısına varmış olsa gerektir. Gerçekten de başka bir yerde söylediğim, *evrensel bir dilin sonsuz devinim gibi olanaksız olduğuna* yürekten inanıyorum. Hatta bu olanaksızlığa kesin bir gerekçe de buldum; yeryüzünde-

> ki bütün insanlar bugün aynı dili konuşma konusunda uzlaşırlarsa, bu dil kullanım yoluyla kısa sürede yozlaşacak, çeşitli ülkelerde binlerce biçimde değişim geçirecek ve her gün birbirlerinden daha fazla uzaklaşan pekçok farklı dili doğuracaktır[1].

Konvansiyon[2] döneminde pasigrafiden başka bir şey olmayan Delormel'in projesi, türünün son örneğidir.

Ama bu evrensel dil oluşturma düşüncesi, yok olması bir yana, tam tersine durmadan büyüyüp gelişir. Felsefi amaçlardan kurtulan bu araştırma, daha yararcı ve yeni bir idealin, pasifizmin hizmetinde daha pragmatik bir alana kayar. Yeni diller, yaşayan ya da ölü dillerin –özellikle Latince– malzemelerini kullanarak ve bu bakımdan Leibniz geleneğini izleyerek giderek daha fazla sonsal nitelik edindiler. XIX. yüzyılın dizgeli bir biçimde melezleştirilmiş dilleri ve XX. yüzyılın "doğalcı" dillerini beklerken ilk sonsal diller, ilk köklerden ve sözcüksel birikimlerden yararlanacaktır. Çünkü, doğal ilk kökler bütün dillerin temelinde yer almakla birlikte, ideal dillerin oluşturulmasına katkıda bulunabilecektir. Yavaş yavaş yeni bir alan, yapay dil (yapay dillerin yaratım bilimi) oluşmaktadır[3].

Böylece, dilin kökeni üzerine savlar daha mekanikçi olup giderek dinsel dogmadan koparken, evrensel dillerin yapımı daha gerçekçi ve gitgide "doğallaşarak" (ama bu kez şeylerin doğasına göre değil doğal dillere göre) dilbilimsel gerçeklik içine daha sıkı kök salarlar.

1 A.L.C. Destutt de Tracy, *Éléments d'idéologie*, *A.g.y.*, İkinci Bölüm, *Grammaire*, s. 394-395. Dilin kökenini araştıran düşünürlerin çoğu gibi, o da evrensel dil sorununa ilgi duymuştur.

2 Jean Delormel, *Projet d'une langue universelle*, Paris, 1795.

3 Louis Couturat ve Léopold Léau, dört yüzyıllık bir dönemde (XIX. yüzyılın son dönemlerinde uygun bir rastlantıyla) gerek önsel gerekse sonsal yüzlerce öneriyi bir araya getirerek 1903'teki *Histoire de la langue universelle* ile kendilerini bu alanın tarihçisi kılarlar. Marcel Monnerot-Dumaine 1960'ta yayınlanan *Précis d'interlinguistique générale et spéciale* ile yeni bir döküm yapar.

Karşılaştırmalı uluslararası yardımcı diller
Saymacadan Roman doğalcılığına

Esperanto ve *Ido*dan Iala'nın *Interlingua*sına birkaç *Volapük* sözcük

Volapük	Esperanto	Ido	Interlingua	Fransızca
ladet	*adreso*	*adreso*	*adresse*	*adresse (adres)*
vom	*virino*	*homino*	*femina*	*femme (kadın)*
nedetik	*maldekstra*	*sinistra*	*sinistre*	*gauche (gol)*
kap	*kapo*	*kapo*	*testa*	*tête (kafa)*
lifôn	*vivi*	*vivar*	*viver*	*vivre (yaşamak)*
valik	*ciu*	*omna*	*omne*	*tout (bütün)*
famül	*familio*	*familio*	*familia*	*famille (aile)*
nisul	*insulo*	*insulo*	*insula*	*île (ada)*
jevod	*cevalo*	*kavalo*	*cavallo*	*cheval (at)*
süperik	*bonega*	*ecelanta*	*excellente*	*excellent (mükemmel)*
din	*ajo*	*kozo*	*cosa*	*chose (şey)*
glüg	*pregejo*	*kirko*	*ecclesi*	*église (kilise)*
mot	*patrino*	*matro*	*matre*	*mère (anne)*
nemodit	*malmulte*	*poke*	*pauc*	*peu (az)*
tâno	*tiarn*	*lore*	*alora*	*alors (o zaman)*

Önsel oluşturumlar daha gözüpek, daha kökten bir görünüm sunar. Sözcüğün gerçek anlamında beyaz sayfa (tabula rasa) açarlar – hedefleri doğal dilleri geçmektir. Her şeyin tartışma konusu edildiği, Pascal ve Descartes'ın yüzyılı olan XVII. yüzyılda ve Aydınlanma çağı XVIII. yüzyılda sayılarının çoğalmasına pek fazla şaşırmamak gerekir. Her ne kadar düşünsel devrim söz konusu olsa da, bunlar gerçek anlamda devrimcidir; bu devrimin ille de pratik sonuçları olması gerekmemektedir (felsefi dillerin konuşulmaya yönelik olması gibi bir genel kuralı yoktur). Bunun karşısında sonsal yanlısı dil savunucuları eskilerden yeni bir şeyler uyduracaktır. Bu, daha gerçekçi uzamda ve zamanda sınırlı olsa da, gerçek başarılar kazanacak olan (*volapük* ve özellikle *esperanto*) reformcu eğilimdir.

XIX. yüzyılda, pratik amaçlı yapay dillerin olağanüstü bir şekildeki gelişmesine –kuşkusuz bu bir rastlantı değildir– kurgu içindeki hayali diller modasının bitişi eşlik edecektir. Bundan böyle kurgu eyleme geçer, ütopya pratik gerçekleşimler alanına kayar. Artık ideal toplumları düşlemek ve betimlemekle yetinilmemektedir. Saint-Simon, Fourier ve Thoreau'nun Amerika Birleşik Devletleri'nde esinlediği girişimlerin gösterdiği gibi bunları yaşamak için çaba gösterilir. Aynı biçimde, ideal dilleri uygulamaya aktarmaya çalışılır. Doğmakta olan bilimkurguda dil konusuna yer verilmez. Bulwer-Lytton'ın *The Coming race*'i bunun en son tanığıdır. Ama, örneğin büyük ses getirmiş ve çeşitli beklentilere yol açmış *volapük* ve *esperanto*nun çağdaşı olmasına karşın Jules Verne'de bunun en küçük bir izine bile rastlanmaz.

İlk dil üzerine araştırmaların 1866'da Paris Dilbilim Derneği'nin kuruluşu sırasında dilbilimciler tarafından dışlanmasına karşın yapay dil projeleri yine de çoğalmaktadır; bu hareket ortadan kalkmak bir yana bir salgın hastalığa dönüşecek ve yüzyılın sonunda doruk noktasına çıkacaktır. Yapay dillerin yapımının, dilin ilk köklerinin araştırmasına pek çok şey borçlu olduğu görüldü. Sanskritçenin bulunuşuyla birlikte biraz kaçık meraklıların bilimsel olmayan yollarla ortaya çıkardığı varsayımsal evrensel kökenden değil ama Hint-Avrupa'nın *radicarium*undan[4] yararlanması giderek daha fazla düşünülecektir.

Volapük

1879'da yaratılan *Volapük*, Alman Katolik rahip Martin Schleyer'in eseridir. Bu projeyi kendisine uykudayken Tanrı esinlemiştir. Elverişli bir kültürel bağlamda (aydın burjuvazi bu soruna tutku dolu bir ilgi duymaktadır) gerçek bir başarı kazanan ilk yapay dil olmuştur. Karma dizgeli, ama birçok çizgeselleştirme özelliğiyle sonsal bir dil söz konusudur.

4 Bkz. Jacob von Grimm, *Über Den Ursprung Der Sprache* (1851/1860), L. Couturat ve L. Léau'da, *a.g.y. Radicaium*, yeniden oluşturulmuş ana dildeki ilk kökenlerin bütününe verilen isimdir.

Volapük alfabesi, evrensel ölçekli olanlardan seçilmiş (sözgelimi Schleyer dili /l/'yi /r/'den güçlükle ayıran Asyalıların da kullanabilmesi için /r/ sesini, Almanca konuşanlar için güç olan /w/ sesi gibi çıkarmıştır) 26 sesten oluşan bir dizgeye denk düşen 26 harf (8'i ünlü) içermektedir. *Volapük* dilbilgisi kusursuz bir düzen sunar, ama biçimbilgisinin karmaşıklığı öğrenilmesini ve kullanılmasını son derece güçleştirmiştir; bu ise dil yaratıcılarının genellikle öne sürdüğü amaca ters düşmektedir: yalınlık ve öğrenme kolaylığına. Ad çekiminin 4 durumu vardır: yalın durumu, belirtme durumu, tamlayan durumu, yönelme durumu (ve bir seslenme durumu); çekimleri korumuş olan Hint-Avrupa dillerine yakın bir dizge. Buna karşın, eylem çekimi birçok zaman ve dünya dillerinde seyrek karşılaşılan, istek ya da kuşku gibi kipler içerir; biçimbilimsel yapısı bitişimlidir; bundan, baştan aşağı düzenli bir çekim dizgesi, almaşma barındırmayan çekim ekleri, biçimbirim sınırlarında kaynaşma durumunun olmaması ve dolayısıyla genellikle Hint-Avrupa dillerinde görülen durumun tersi anlaşılır: sözgelimi, *p-i-löf-ob-öv* dizisi (sevilebilirdim) şöyle ayrıştırılabilir: *p-*, edilgenlik öneki, *i-* hikâye bileşik zaman eki, *löf* "sevmek" eyleminin kökü, *ob* birinci tekil kişi ve *öv* koşul ekidir. Bu birleşim içinde, yüklemin bürünebileceği farklı biçimler üstel olmaktadır. Dizge bu nedenle çizgeseldir. Doğal dillere belirgin niteliklerini kazandıran çokanlamlılıktan kurtulmayı hedefleyerek, öteki birçok yaratıcı gibi Schleyer de biçim ve anlam arasında tekdeğerli denklikler ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Oysa bütün doğal diller indirgenmiş eylem biçimleri oluşturarak (doğal olarak bir dilden ötekine değişen) büyük anlam kategorilerinin (zaman, görünüş, kiplik) aktarılmasına olanak tanır. Örneğin "bukalemun" bir zaman olan Fransızca şimdiki zaman, çok sayıda zamansal ve görünüşsel değere bürünür, İngilizcenin "şimdiki zaman"ıysa zamansal ve görünüşseldir. *Volapük*ün sözcük dağarcığı, kimi Avrupa dillerinin (başta Almanca ve İngilizce olmak üzere) budanmasından kaynaklanır, ama biçimi o denli değiştirilmiştir ki tanınması olanaksızlaşır (bunun nedenlerinden biri de yukarıda anımsatılan /r/'lerin atılmasıdır): Böylece *Volapük* adının kendisi de, *world*'den (dünya) kaynaklanan *vol* ve *speak*'ten (konuşma) kaynaklanan *pük*'ten oluşmuştur; Fransızca *animal* (hayvan) *nim*, *compliment* (kompliman) ise *plim* olur, *image* (görüntü) *mag*'a indirgenir, vb. *Pük* (dil) sözcüğünden türeyen ailenin gösterdiği gibi, sözcükler neredeyse sonsuz, düzenli aileler biçiminde örgütlenir:

pük	dil	*pükôf*	belagat
pükik	dilsel (sıfat)	*pükôfik*	belagatli
pükatidel	dil öğretmeni	*pükôfav*	hitabet sanatı
pükapôk	dil yanlışı	*pükot*	gevezelik
pükôn	konuşmak	*okopükot*	monolog
motopük	anadili	*gepük*	yanıt
pükât	söylev	*gepükôn*	yanıtlamak
pükâtil	demeç	*lepük*	doğrulama
pükatôn	söylev vermek	*lepükôn*	doğrulamak
telapükat	diyalog	*libapük*	ödeme
pükav	filoloji	*lupü*	gevezelik
püked	tümce	*lupüklan*	kekemelik
pükedavod	atasözü	*nepük*	sessizlik
pükel	hatip	*nepüken*	susmak
pükelik	hitabete değin	sepük	sesletim
môpükel	çokdilli	*tapük*	çelişki, vb.

Ortaya çıktığı andan itibaren *Volapük*, Schleyer'in dilini açık bir biçimde adadığı uluslararası aydın ve burjuva çevrelerinde büyük başarı kazandı. 1887'de Uluslararası Volapük Akademisi kuruldu (*Kadem Bevünetik Volapüka*). 1889 yılından başlayarak ortaya 283 Volapükçü dernek, 384 yapıt ve bu dilde yayınlanmış 25 dergi ile 25 dilde gerçekleştirilen 316 Volapük öğretim yöntemi çıktı. Bu dönemde *Volapük* doruk noktasındaydı, ama aynı dönemde ona koşut olarak ortaya çıkan Esperanto'nun da parlak bir yazgıyı paylaşmasıyla aynı hızla gözden düşecekti. Gerçekten de *Volapük*ün zorluğu göz önünde bulundurulduğunda (öyle görünüyor ki Schleyer de bu dili çok kötü konuşuyordu) birçok taraftan dilin sadeleştirilmesi yönünde ufak ufak düzenlemeler yapılmasını önermeye başladılar (*dil*, *dilpok*, *nuvo-volapük*, *balta*, *spelin*, *veltparl*, *idiom*, *neutral*), ama Schleyer, her türlü değişimi geri çevirerek, böylelikle de dünyada (bunların pek azının gerçek *Volapük* konuşucusu olmasına karşın) yüzbinlerce yandaşı bulunan *Volapük*çü hareketin sonunu hızlandırarak kararlı bir biçimde buna karşı koydu.

Esperanto

Esperanto 1887 yılında, *Volapük*ün hızlı düşüşünden hemen önce dorukta olduğu sırada doğdu. Bu dil, adını Zamenhof'un ilk *Lingvo Internacia* dil

öğretim kitabını yayınladığında kullandığı takma addan –*Doktoro Esperanto* (ümit eden doktor)– alır. Esperanto, karma sonsal diller arasında yer alır, daha açık bir söyleyişle kısmen yapay bir türetmeyi doğal türetmeyle karıştırır ve pek seyrek olarak biçimi değiştirilmiş Hint-Avrupa *radicarium*undan alınan doğal kökler kullanır.

Alfabesi tümüyle sesbilimsel (her harfe bir ses her sese bir harf denk düşer) 28 harften oluşur. Her sözcüğün doğası çekim ekiyle belirlenir: –*o* adlar, –*a* sıfatlar, –*e* belirteçler ve –*i* mastar eylemler içindir. Belirtili tanımlık *la*'dır (belirtisiz öğe yoktur). Çoğul, her zaman sözcük sonuna –*j* harfinin (y" olarak sesletilmeli) getirilmesiyle yapılır; tek bir durum vardır: sözcüğün sonuna getirilen belirtme durumu –*n*. Düzensiz hiçbir eylem yoktur. Çekim, geniş bir zaman ve kip seçeneğini aktarabilen 12 tane çekim ekinden oluşur (eylem sınıfları ve düzensizlikleri de göz önünde bulundurduğumuzda Fransızcadaki yüzlercesine karşılık). Zamenhof, dilini, aşırı bir kısalıktan kaynaklanabilecek ve *Volapük*e gölge düşüren birçok kusurdan korumayı başarmıştır.

Volapük gibi *Esperanto* da Esperantocular adı verilen (*adjuvanto, antido, eo, esperanta, esperantuisho, esperido europeo, ido, logo, mondlingvo, neo, neo-esperanto, nepo, nov-esperanto, nuv-esperanto, reform-esperanto, romanal, weltsprache esperanto, zamalo,* vb.) ayrılıkçılar yüzünden düşüş yaşadı. Ama bu dağılma –aynı ana dilin tomurcuklarını farklılaştıran lehçesel parçalanma olgusunu da unutmadan– Zamenhof'un yapıtının, hiç kuşkusuz sınırlı sayıda (1 ila 10 milyon) ve dağınık, ama istekleri kırılmamış bir konuşucular topluluğunca bugüne değin yaşamasına engel olamadı; kaldı ki Esperantocu hareket İnternet denilen olağanüstü paylaşım ağı sayesinde dikkate değer bir biçimde yeniden etkinlik kazandı. *Esperanto*, Unesco gibi uluslararası örgütlerce de tanındı, doktora tezlerine konu oldu. Bu dilde her türden önemli yayın bulunmaktadır.

Uygulamaya gelince, *Esperanto* lehçelere ayrılma eğilimi gösterir; bu dilde, canlılığın ve özellikle de doğallaşmanın göstergesi olan bilimsel, halka özgü ve yazınsal değişkeler bulunur. Görünüşe göre bu dili doğuştan öğrenen (çocuklar bütün öteki dillerden önce *Esperanto*yu duymuşlardır) konuşucular da bulunmaktadır. Ama ne olursa olsun bu dilin uluslararası iletişim dili olma şansı İngilizce karşısında pek düşüktür.

Öyle ki, karşılaştırmalı incelemelerin geliştiği ve ilk Hint-Avrupa'nın oluşturulmasının sürdüğü sırada, en "akılcı" yapay dil tasarıları bu kazanımlardan kendilerine pay çıkarmaya başlar. Bu, gerçek evrenselliğin aleyhine yapılır, ama Batı dillerinin üstünlüğü söz konusudur[5]. Monnerot Domaine bu konuyu şöyle dile getirir:

> Kuşkusuz Batı Avrupa dillerinde en yaygın köklere dayalı bir dil Rusçadan pek az, Arapçadan daha da az alıntı yapar, Uzakdoğu dillerindense hiç alıntı yapmaz. Ama, dünya ticareti ve kültürel ve bilimsel alışverişlerin özellikle Batı dillerinden yararlandıkları ve Doğulu ve Uzakdoğulu bütün seçkinlerin en azından bir Batı dilini bildiklerini göz önünde bulundurmak gerekir[6].

Ulusçuluğun ortaya çıkışı ve iyi niyetli kimselerin buna çözüm arama zorunluluğuyla bağlantılı olarak evrensel dil düşüncesinden uluslararası yardımcı dil düşüncesine kayılır.

Önsel ve sonsal temeller üzerine oluşturulmuş farklı uluslararası yardımcı dillerde Pater Noster*

1. Önsel dil örneği

Spakil — Doktor Nicolas, 1887-1904

(*Simgesel sesbirimli dil.*)

Mael nio, kui vai o les zeal; aepseno lezai tio mita. Vezze lezai tio tsaeleda. Foleno lezai tio bela, uti o zeal itu o geal. Dernai da ni zaiu nio braima

5 Aslında, dünyaya tek bir iletişim aracı sunma düşüncesi Avrupa kökenli gibi görünmektedir. Bununla birlikte Asya ve Afrika'da da bu yönde girişimlere rastlanmıştır, örneğin Pham Xuan Thai'nin 1957'de Saygon'da basılmış olan *Frater*'i (*Lingua Sistemfrater*), 1962'de Japon Fuishiki Okamoto'nun bulduğu bir pasigrafi olan *BABM* ya da 1973'te Akra'da yayınlanan K.A. Kumi Attobrah'ın *Afrihili Oluga*'sı.

6 M. Monnerot-Dumaine, *a.g.y.*, s. 85.

* *İncil* yazarlarından Matta'nın kaleme aldığı Pazar duası (ç.n.)

ulliozo. E sbilai da ni noi gelena, uti ni itu sbilai da gelenalas nio. E no spidai ni o fismena. Stu nibai ni le sfail.

2. Karma dizgelere ilişkin örnekler (yarı önsel, yarı doğalcı)

Volapük — Schleyer, 1879-1880

(Aşırı bozulmuş Hint-Avrupa temelli dil.)

O fat obas, kel binol in süls, paisaludomôz nern ola! Kômomôd monargân ola! Jenomôz vil olik, âs in sül, i su tal! Bodo obsik, vâdeliki givolôs obes adelo! E parodolôs obes debis obsik, âs id obs aipardobs debeles abas. E no obis nindukolôs in tentadi; sod aidalivolôs obis de bad. Jenosôd!

Weltsprache — Volk ve Fuchs, 1883

(Aşırı bozulmuş Latince temelli dil.)

Not pater, vel sas in los côles, ton nomen sanctöt, ton regnon venât, ton voluntat sôt vam. in le côl, tarn in le ter. Not diniv pana da mib godie. Condona mib not culpa, varn ems condonami not debitorib. Non duca mas in tentation, sed libera ma lis malot.

Spelin — Bauer ve Afram, 1888

(Yarı yapay köklerden oluşturulmuş dil.)

Pat isel, ka bi ni sieloes! Nom el zi bi santed! Klol el zi komi! Vol el zi bi faked, kefe ni siel, efe su sium! Givi ide bod isel desel is. Fegivi doboes isel, kefe tet is fegivis tu yadoboes isel; et nen duki is ni tantoe boet libi is de mal.

Mavi Dil — Bollack, 1869-1899

(Yarı yapay köklerden oluşturulmuş dil.)

Nea per, ev ra seri in silu, vea nom eu santigui; vea regn eu komi; vea vil eu makui ib gev so in sil; ev givo dau nea pan taged ana, it ev solvi nae fansu ana so ne solvo aue re ufanso na; it ev nu lefti na to temt, bo ev bevri na om mal.

3. Doğal kökenli ve düzenli biçimbilimsel diller

Esperanto — Zamenhof, 1887

(Geniş Hint-Avrupa temelli dil.)

Patro nia kiu estas en la ĉielo, sankta estu via nomo; venu regeco via; estu volo via, kiel en la ĉielo, tiel ankaŭ sur la tero. Panon nian ĉiutagan

donu al ni hodiaŭ; kaj pardonu al ni guldojn niajn, kiel ni ankau pardonas al niaj suldantoj; kaj ne konduku nia en tenton, sed liberigu nin de la malbano.

Yeniden düzenlenmiş Esperanto — Zamenhof, 1894

Patro nue kvu esten in cielo, sankte estan tue nomo, venan regito tue, estan volo tue, kom in ĉielo, sik anku sur tero...

Adjuvanto — De Beaufront, 1902-1904

(Esperanto *türevi dillerden* pido *aracılığıyla* Esperanto*dan türeme dil.)*

Patro nua, kvu estas il del ĉjelo, estez honorata tua nomo; venez regno tua; estez volo tua come in el ĉjelo, tale anke sur el tero; pano nua ĉaskajorna donez al nu hodje; ed pardonez al nu debi sua, kome nu pardonas al nua debanti; ed ne konduktez nu en tento, ma liberifez nu di el malbono.

Latinesce — Henderson, namı diğer Hoinix, 1890-1891

(*Latince köklerden bozulmamış olarak 1888'de* Linguadan *kaynaklanan dil. Latinceden düzenleme geleneği Leibniz'e uzanır.*)

Nostre patre qui esse in coelo, sanctificate esse tue nomine; veni tue regne; facte esse tue voluntate, ut in coele, ita in terre. Da ad nos hodie nostre qu3otidiane pane; et remitte ad nos nostre debites, sicut et nos remitte ad nostre debitores; induce nos non in tentatione, sed libera nos ab male.

4. Doğal dillerin kuralsızlığına öykünen, Roman kökenli "doğalcı" diller.

Mundolingue — Julius Lott, 1889-1890

Patre nostri, resident in cele, tei nomine e sanctificat. Tei regne vole venir a nostri. Tei voluntate e exequer ne solu in cele ma eti in terre. Da tu a nos hodie nostri quotidian pane et pardona a nos nostri debiti, qua eti noi pardona al nostri debitores. Ne induce tu nos in tentatione, ma libera nos de omne male.

Lingua komun — Kürschner, 1900

Padre nose kuale tu ese in cielo, sante esa tue nomine; vena imperio tue; volunta tue esa fate sur tera como in cielo; de a nos hodi nose pan kuoti-

dian; perdone nose kulpas, kual nos perdona nose kulpantes; ni konduka nos in tentacion, ma libere nos de lu mal.

Idiom neutral — Uluslararası Lingu Universal Akademisi, 1902
Nostr patr kel es in sieli! Ke votr nom es sanktifiked; ke vot regnia veni; ke votr volu es fasied, kuale in siel, tale et su ter. Dona sidiurne a noi nostr pan omnidiurnik; e pardona a noi nostr debiti, kuale et noi pardon a nostr debtatori e no induka noi in tentasion, ma librifika noi da it mal.

Reform neutral — Rosenberger, Pinth, de Wahl, 1912
(*Idiom neutral'dan ayrılan dil)*

Nostr Patr, qui es in cieli! Votr nômin essa sanctifiqued; votr regma venia; votr volu essa facied quale in cieli tale anque sur terr. Dona noi hodia nostr pan quotidiani; e pardona nostr debitori; e no induca noi in tentation; ma libera noi del maligne.

Ticari, bilimsel, kültürel, siyasal alışverişlerin yaygınlaştığı bir dünyada giderek daha pragmatik bir alana, Devlet'ten Devlet'e ilişkilerin alanına geçilir. Her ne kadar Zamenhof'un *Esperanto*su bu yüzyılın sonunda çarların imparatorluğunu karıştıran ırklararası nefretin doğduğu acı olayları Yahudi gettosunda yaşamış olan bir adamın idealizminden ve cömertliğinden kaynaklansa da, 1900'ler çevresinde sürdürülen yapay dil çalışmalarını, Kızılhaç ve kısa süre sonra da Milletler Cemiyeti gibi kurumlar altında gerçekleşen uluslararası ilişkiler çerçevesine yerleştirmek gerekir. Gerçekten de 1880-1914 dönemi boyunca bu alanda olağanüstü büyük bir etkinliğe tanık olunur. Monnerot-Dumaine yalnızca bu dönemde 145 projeden söz eder, buysa, dört yüzyıla dağılmış toplam 368 dilin % 40'ı demektir.

Yapay diller ailesi

Doğal diller gibi, yapay diller de kendi içindeki bölünmeler nedeniyle dil aileleri içinde sınıflandırılır.

Schleyer'in *Volapük*ünün (1879-1880) doğurduğu diller:

Balta, 1887
Esperanto, 1887
Nuvo-Volapük, 1887
Spelin, 1888
Dil, 1893
Veltparl, 1896
Dilpok, 1898
Idiom Neutral, 1898
Lingua european, 1907
Yenilenmiş Idiom Neutral, 1907

Latino *Sine flexion*enin yeni versiyonu olan Peano'nun *Interlinguasının* (1903, İtalya) doğurduğu diller:

Perfect (lingua), 1910
Semi-Latin, 1910
Simplo, 1911
Novi Latine, 1911
Nov Latin Logui, 1918
Latinulus, 1919
Semprini'*nin yenilenmiş Interlinguası*, 1922
Interlingua Systematic, 1922
Unilingue, 1923
→ *Monario*, 1925
→ *Mondi Lingua*, 1956
Latino Viventi, 1925
Interlatino tarihi bilinmiyor
Panlingua, 1938

Yenilenmiş *Esperanto*lar, *Esperanto*dan esinlenmiş *Esperanto* kökenli diller ve bireysel diller

Yenilenmiş Esperanto, 1894 (*Ido* ve *Idiom Neutrale* esin kaynağı oldu)
Perio, 1904
Lingua Internacional, 1905
Ekselsioro, 1906
Ulla, 1906
Mondlingvo, 1906
Ido, 1907
Reform-Esperanto (Hugon), 1910
Latin-Esperanto, 1911
Lingw adelfenzal, 1911
Stelzner'in *Esperanto*su, 1912
Europeo, 1914
Nepo, 1915
Hom Idyomo, 1921
Néo, 1937

Lingwo internaciona (ya da *Antido*), 1907
Mez-Voio, 1908
Romanizat, 1908
Romanal, 1909
Reform-Esperanto (Rodet), 1910
Espido, 1923
Esperanthuisho, 1955
Olingo? Esperilo, (tarih bilinmiyor)
Globaqo, 1956
Modern Esperanto, 1958

René de Saussure'ün *Esperanto* kökenli dilleri:

Espérantida, İsviçre, 1919
Nov-Esperanto, 1929
Espéranto II, 1942

*Ido*nun türevleri:

Dutalingue, 1908
Romanizat, 1908
Italico, 1909
Ispirantu ve Occidental, 1909
Adjuvilo, 1910
Nuv-Esperanto, 1910
Latin-Ido, 1911
Esperanto (Stelzner), 1912
Etem, 1917
Unesal, 1923
Idiome Federale, 1923
(*Nuv-Esperanto*dan türeme)
Ido Avacit, 1925
Esperido, 1925
(*Dutalingue*den türeme)
Cosman, 1927
Novam, 1928
Mundial, 1930
Sintesal, 1931?
Intal, 1956
Kosmolinguo, 1956
Globaqo, 1956?

1900'de, Evrensel Paris Sergisi dolayısıyla bir uluslararası yardımcı dil kabul edecek bir kurul oluşturuldu. Karar metni böyle bir dilin aşağıdaki koşulları yerine getirmesi gereğini benimsedi:

1. Toplumsal yaşamın olağan ilişkilerine, ticari alışverişlere ve bilimsel-felsefi ilişkilere hizmet edebilecek durumda olmak;
2. Temel eğitim görmüş herkesin ve özellikle *Avrupa uygarlı-*

ğından kişilerin[7] kolayca öğrenebileceği nitelikleri taşımak;
3. Ulusal dillerden biri olmamak.

1903'te dev *Histoire de la langue universelle*'in yazarları ve kendileri de yapay dilci olan Couturat ve Léau, 1900'de kurulmuş olan Uluslararası Akademiler Derneği'ne uluslararası dil seçimi ve bunu kabul ettirmenin yolları sorununu ele almasını önerirler.

Hareket kurumsallaştıkça ekipler oluşturulur, araştırmacılar arasında bağlantılar kurulur. Yine de bu kişiler ilk aşamada gerçek bir dilbilim eğitimi almamış meraklılardır. Bunlar arasında, ilginç bir biçimde Ferdinand de Saussure'ün öz kardeşi, Berne'de matematik öğretmeni olan René de Saussure de bulunmaktadır. Profesyonel dilbilimciler ancak idealist projelere ölümcül bir darbe (Zamenhof'un kalbi kırık olarak öldüğü söylenir) indirecek olan 1914-1918 savaşından sonra sahneye çıkar ve bunlar arasında Danimarkalı Jespersen, Amerikalı Sapir, İngiliz Palmer, Rus Trubetskoy ve Fransız Martinet[8] gibi dönemin en ünlü dilbilimcileri yer alır. Bundan sonra çalışma sürekli bir kurallaştırmayla, özellikle biçimbilimsel değişke ve bakışımsızlıkla birleşik en büyük doğallık (doğal dillere uygunluk anlamında) yönünde kökenlerin[9] oluşturulmasına yönelir. Artık XX. yüzyıla giriyoruz. Saussure'ün mirası üzerine kurulu modern dilbilimin kuruluşu bu yüzyıla, aynı zamana denk gelir.

Harold Palmer, doğal dillerle yapay biçimde oluşturulmuş diller arasındaki farkı şöyle tanımlar:

> Doğal dillerin öğrenimi son derece güçtür: çok zaman alır. Bu durum, bu dillerin özelliklerine ilişkin etmenlerin bir araya gelmesinden kaynaklanır, daha açık bir deyişle; (1) her dilin kendine özgü bir ses dizgesi vardır; (2) yazı bilgisi genellikle düzensizdir; (3) sözlüğü anlam karmaşaları, tekrarlamalar ve boşluklar içerir; (4) türetme dizgeleri düzensiz ve/ya da mantığa aykırıdır; (5) sözdizimi karmaşıktır ve öngörülemez.

7 İtalikler benim (M.Y.)
8 Çok kısa bir süre için.
9 Bir akraba dil öbeği içinde sözcük ailesinin doğmasına yol açan biçim.

> Öte yandan, yapay diller genellikle şu özelliklere sahiptir: (1) dillerde en yaygın sesleri içeren en aza indirgenmiş sesbilimsel dizge; (2) tam anlamıyla sesçil bir yazım; (3) yalın ve uygun bir sözlük; (4) mantıksal ve kurallı türetmeye dayalı bir biçimbilimsel yapı; (5) en aza indirgenmiş, tümü de kurallı dilbilgisi ve sözdizimsel kurallar.
> [...] Bu noktadan yola çıkarak yapay bir dilin, doğal bir dile oranla dört ila yirmi kat hızlı öğrenilebileceği düşünülebilir. Gözlemlenilen durum budur[10].

Bununla birlikte, uygulama alanında uluslararası dil olarak İngilizce giderek daha fazla kendini kabul ettirmektedir. Roman ağırlıklı sayısız yapı, yerini, en çok bilineni Ogden ve Richards'ın 1934'te hazırladıkları, 850 temel sözcükten oluşan ve yeni anlamlar yaratmak için yalnızca 18 eylemli *Basic English* (dizge, İngiliz dilbilgisinin iki çok bilinen özelliğini –görünüş parçacıklı eylemi ve destek eylemli yüklemi– en üst düzeyde kullanır) olan yalınlaştırılmış ya da bilerek picinleştirilmiş İngilizce yönünde projelere bırakacaktır. İkinci Dünya Savaşı bu harekette neredeyse kalıcı bir kesinti yaratacaktır; en azından Avrupa'da hareket çöküş içine girecektir, çünkü Amerikalılar, Uluslararası Yardımcı Dil Benimsenmesi Heyeti'nin Amerikan eşdeğerlisi *International Auxiliary Language Association*'ın (IALA) çalışmalarının sonucu olduğuna göre, bireysel değil toplu bir çalışmanın ürünü olan *Interlingua*nın yaratılmasıyla çalışmalarını sürdürecektir. *Interlingua*, Yunanca-Latince bir sözcük dağarcığını İngilizceden esinlenen ama daha kolay ve her türlü kuraldışı durumdan hemen hemen arındırılmış yalın bir dilbilgisiyle birleştirir. Bu da, uygulamada uluslararası sözcük dağarcığı temeli üstünde gündelik iletişim dili olarak İngilizce biçiminin egemenliği anlamına gelir.

Demir Perde'nin gerisinde olaylar tümüyle farklı bir yönde gelişir. Dünyanın kalanından kopuk ve Batı Bloku'nun düşmanı Sovyetler Birliği'nde *Esperanto* ayrı bir yer tutacaktır: Esperantocu hareket, burada başlangıçta destek bulmuştur. Gerçekten de, sınırları ve bölünmeleri ortadan kaldırarak dünyayı daha kusursuz

10 H. Palmer, *The Principles of Language Study*, Londra, 1921.

kılmaya yönelik dil düşüncesine, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, 1917 yılında Çarlık yönetiminin çökmesiyle sonuçlanan özgürlükçü ve devrimci hareketler eşlik edecektir. *Esperanto*yu ilk savunan kişi Tolstoy olmuştu. XX. yüzyılın başında dilbilimci Baudoin de Courtenay de uluslararası bir dilin benimsenmesi yolunda savaş verir. Ama *Esperanto* gerçek başarıya ancak 1917 Devrimi'yle ulaşacaktır. Gerçekten de dünya emekçi sınıfının gelecekteki dili ve sınıf dili olarak yeni bir değer kazanmıştır. Oysa önceleri yapay dil hareketi barışçı ve insansever düşünceye açık aydın sınıfına ve aydın burjuvaziye çekici gelmekteydi. Burjuvazinin tersine işçi sınıfının okulda yabancı diller öğrenme fırsatı yoktu; dolayısıyla, kolaylıkla öğrenebileceği, sınıflar arası sınır tanımayan bir dünyada iletişimi sağlayabilecek bir dile gereksinimi vardı. Bu, enternasyonalizm dönemidir. *Esperanto*, en büyük kötülük gibi görülen milliyetçiliğe karşı bir silah olarak ortaya çıkar. Esperantocu hareket Sovyet Birliği'ne ve komünist ideolojiye bağlanmış bir kurumsal çerçevede yapılanır ve gelişir. Yirmili ve otuzlu yıllarda, *Esperanto*nun yazgısı, sosyalizmin totaliter bir rejime doğru kaymasına eş olarak Sovyetler Birliği'nde biçimlenir. Stalin dönemi boyunca giderek daha fazla eleştirilmeye başlanır. Yabancı ülkelerle ilişkide oldukları için yandaşları suçlanır. Stalin, Sovyetler Birliği içinde dillerin ve kültürlerin "biçim olarak ulusçu ve içerik olarak sosyalist" gelişiminin sözünü verir. Ona göre ulusal dillerin yerlerini kendiliğinden oluşan bir kaynaşma sonucunda evrensel bir dile bırakarak kaybolmaları, ancak sosyalizm bütün dünyada zafer kazandığında gerçekleşecektir. O zamanlar Stalin'in desteklediği çılgın dilbilimci Nicolas Marr'ın düşüncelerine göre, dil, bir üstyapıdan başka bir şey değildir. *Esperanto*cu hareket 1937 tasfiyesi sırasında kesin bir biçimde bırakılacaktır: Sovyet Esperantocular Birliği'nin genel sekreterliğini yapan Ernest Drezen idam edilir[11].

Günümüzde neredeyse tek başına kalmış *Esperanto*cu hareket, çok sayıda üyesi ve kendine ait bir yazınla ayakta durabilmektedir; öyle ki bugün öteki yapay dilleri bilen pek az insan vardır. Esperanto, görünürlüğünü ve yayılımını arttıran, Espe-

11 SSCB'de yardımcı diller sorunu üzerine tam verilere, Lozan Üniversitesi'nde profesör olan Patrick Sériot'nun internet sitesi üzerinden ulaşılabilir.

rantocular arasındaki ilişkileri kolaylaştıran ve son derece etkin bir "vitrin" sunan İnternetin gelişmesinden yararlanmaktadır: "Bu vatansız dil için İnternet günden güne yeni bir vatan gibi görünmektedir[12]." Uluslararası kurumların kullanabileceği bir gündelik iletişim dili sorunu her zamankinden daha güncel olsa da, yapay bir dilin kabulü Birleşmiş Milletler'in gündeminde olmadığı gibi üyeleri durmadan artan Avrupa Birliği'nin gündeminden de çıkmıştır. Dilsel istenççilik uzun bir süre moda olup gerçek beklentilere sahne olduktan sonra eskimiş gibi görünmekte.

12 Florent Latrive, "Le Web, terre d'asile pour l'esperanto", *Liberation,* 17 Haziran 1996.

VII. BÖLÜM

Bilimin Merkezindeki Söylence

Bilimkurguya ve fantastik yazına yansıdıkları biçimiyle modern dilbilim kuralları

"Ne güzel bir gezegeniniz var!
Orada kaç dil konuşuluyor?"
Ian WATSON, *The Embedding*

"Dilimin sınırları dünyamın sınırlarıdır."
Ludwig WITTGENSTEIN
Tractacus logico-philosophicus, 5.6

Yüzyılın başında gelişen bilimkurgu yazını, klasik çağın hayali yolculuğuyla birlikte izleksel bir süreklilik gösterir. Teknolojik genelleştirmeler hiç durmaksızın yenilenen uzamda ve/ya da zamanda yolculuk izleğinin ancak yardımcı öğeleridir. Üzerinde canlıların yaşadığı dünyaların çokluğuna ve dünyadışı akıllı yaratıklarla iletişime ilişkin eski söylence her zaman olduğundan çok daha canlı. Mars'ın esin kaynağı olduğu yazın, burada egemen bir yer tutmaktadır. Örneğin Devrim öncesi Rusya'da Aleksandr Bogdanov'un Mars'ta (çağların ötesinde bir başka dünyanın simgesi olduğu tartışma götürmeyen Mars'ta) geçen, aşırı eğitsel ütopik romanı *Kızıl Yıldız* (1908) yayınlanır. Burada dil, bir kez daha tek, uyumlu, ezgisel, iç mantığı saye-

sinde öğrenmesi kolaydır: Saymaca ve yararsız bir kategori olan dilbilgisel cinsten arındırılmış olan dil var olan, geçmişte var olmuş ya da gelecekte ortaya çıkacak kendilikleri ayırır. Mars'ın bütün sakinleri bu dili paylaşır; öyle ki Dünya'dakiler gibi sürtüşmeler orada olanaksızdır.

Tarzan'ın ünlü yaratıcısı Edgar Rice Burroughs da, sakinleri Barsoomluların, temelde telepati yoluyla ortak bir dilde iletişim kurdukları ama bölgelere göre değişen yazı dizgeleri kullandıkları (Çin'in tersi) *Under the Moons of Mars*'ı (1917) yazmıştır. Yapıtın kahramanı John Carter bu dili bir haftada öğrenir:

> Bu yetenek [telepati] bütün Marslılarda olağanüstü gelişim göstermiştir ve dillerinin yalınlığına ve uzun konuşmalar sırasında çok az sözcük kullanmalarına açıklık getirmektedir. Bu, Mars gezegeninin evrensel dilidir; bu sayede bu çelişkili dünyanın hem üst hem de aşağı hayvan türleri, türün zekâsarmalı uyarınca ve bireyin gelişim düzeyine göre az çok eksiksiz bir biçimde iletişim kurma yetisine sahiptir.

Bu yapıtta, Flammarion'un halka tanıttığı Mars'ta yaşam olasılığı ve tinsel iletişim kuramı gibi XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında moda olan kimi izleklerle karşılaşılır. Bunlar, yine aynı dönemde ünlü medyum Hélène Smith'in imgelemini besleyen izleklerdir (bkz. IX. Bölüm).

Bu dönemden başlayarak İngilizce konuşan yazarların (özellikle de Britanyalı) üstünlüğü kendini fantastik yazında ve bilimkurguda kabul ettirir. Tolkien'in *Bilbo the Hobbit* (1937) ve *Lord of the Rings*'i (1954-1955) ilk türe girer. Çocukluğundan beri kendini dillerin büyüsüne kaptırmış olan (yalnızca Latinceyi ve Yunancayı değil İbranice, Galce ve Finceyi de çok iyi bilmektedir) Tolkien, ünlü üçlemesini kaleme almadan önce filoloji ve sözlükbilim eğitimi almıştı (uzmanlığının asıl bölümünü, Ortaçağ İngilizcesi profesörü olarak Oxford'da yaptı). Dolayısıyla, XIX. yüzyılda Hint-Avrupa alanında gelişen karşılaştırmacı uygulamadan beslenmiştir. Sözcüğün modern anlamında bir dilbilimci değildir Tolkien, zamanının dilbilim kuramlarındansa tümüyle habersizdir. Çok sayıda dil yaratmıştır; en önemlileri Hobbit ve

Elf dilleridir. Tolkien tümü de Germen dilleri filolojisi içinde yer alan Macarca, Yunanca ve Latinceden yaptığı katkılarla akraba lehçeler arasındaki bağıntılardan, tarih evrelerinden bütün bir soyağacı çıkarmıştır (bkz. sonraki sayfa). Bu dillere bir sözcük dağarcığı ve ayrıntılı bir dilbilgisi oluşturmuştur (*The Lord of the Rings* serisini yazmaya başlamadan çok önce, 1917'den başlayarak Finceden, Yunancadan ve kişisel katkılardan oluşan *Yukarı Elfçe* ya da *Quenya* denilen Elflerin dilinin sesbilimsel ve tarihsel betimlemesini ve bir sözlüğünü yayınlar). Oxford'un bir başka "armağan"ı, ünlü şiir *Jabberwocky*'nin şairi, kendisinden daha büyük olan Lewis Carroll gibi Tolkien de eski Anglosakson dilinin ses yapılarından büyük bir tat alır[1].

Tolkien'in yapıtında dünyayı yaratan, gerçek anlamda dildir: Bir dil, ardından konuşucularını ve bunların evrenini yaratır: bu evren, "Orta Dünya"nın fantastik evreni olacaktır. Demek ki, Tolkien'in verdiği dilden yola çıkarak kişilikler yaşam bulur ve tarihleri yazılır. Kaldı ki kitap, tarih anlatıcıları Hobbitlerin eski dili olan *Westron* dilinde bir elyazmasının çevirisi olarak ortaya çıkar. Çevirinin kendisi de (*Hobit-İngilizcesi*) eski İngilizceden kaynaklanan birçok eski kullanım içermektedir.

Tolkien ayrıca Kuzey Avrupa söylencelerine ve destanlarına da (Kelt, Germen ve İskandinav) büyük bir ilgi duymaktaydı ve konularının birçoğunu bu destanlardan almıştı. Yüzükler de doğal olarak *Nibelungen*'in konusunu anımsatmaktan geri kalmaz.

Ne olursa olsun, Tolkien'in yapıtı, bugün anlaşıldığı biçimiyle bilimkurgudan çok İngilizlerin sayısız örnekler verdiği hayali yolculuğa yakındır[2].

1 Birçok İngiliz bilimadamının bu eski dili idealleştirdiği ve İngilizceyi, bu dile melez bir nitelik yükleyen Fransızca kökenli ve Latince deyişlerden arındırma çabası pek fazla bilinmez. XIX. yüzyılda İngiliz şair William Barnes (1801-1886) İngilizcenin, Fatih Wilhelm 1066'da Hastings Savaşı'nı kazanmasaydı nasıl bir dil, daha açık bir deyişle nasıl saf bir Germen dili olabileceğini araştırma çabasına girişmiştir. Yüzyıl sonra, George Orwell da bu girişime katılmıştır.

2 *The Lord of the Rings* altmışlı yıllarda, özellikle Amerikan karşıtı kültür çevrelerinde kült kitap oldu. Peter Jackson'ın 2001-2003 yılları arasında çevirdiği üç filmden oluşan dizi bütün dünyada başarı kazandı. Bugün Tolkien hayranlarının sayısı çok fazladır ve dilleri de ciddi ya da gayri ciddi her türden incelemeye konu olmaktadır. Doğal olarak Tolkien, kendisine birçok sitenin adandığı İnternette sıkca yer almakta; bu siteler *Quenya*, *Eldarin* ya da *Sindarin* dillerini →

Giderek daha fazla Anglosakson kültürün egemenliğine giren bir dünyada, Yeryüzü'nde olduğu gibi evren ölçeğinde de egemen ve evrensel dil genellikle ve doğrudan İngilizce, ya da kimsenin tartışma konusu bile yapmadığı kaçınılmaz bir olgu olarak geleceğe ve uzama yansıtılan *Basic English*'tir: Sanki eski kullanımlara başvuru bugünkü standart İngilizceye oranla bir mesafe koymakmış gibi genellikle gösterişli ve dahası da tumturaklı bir İngilizce[3].

Sinemada hayali diller

Yapay bir dilin sözcüklerini, bir roman kişisinin ağzından söyletmek görece olarak kolaysa da, bunu bir filmin diyaloglarında kullanmak güçlükler çıkarmaktadır. Sözlü üretime pek ender uyarlanabilen bu girişimler sınırlara toslamaktadır. Yine de birkaç başarılı örnek bulunmaktadır.

Jean-Jacques Annaud'nun 1981'de J. H. Rosny'nin *La Guerre du feu* adlı romanından (1911) uyarladığı film, mağara adamlarına yakıştırılan dilin gerçeğe benzerliği sorununu ele alıyordu. Annaud, *A Clockwork orange* (1962) romanının tanıklık ettiği gibi, yazar ama aynı zamanda meslekten dilbilimci olan ve doğal olduğu gibi yapay dillere de tutku derecesinde ilgi duyan Anthony Burgess'tan biri paleolitik, öteki de neolitik olmak üzere iki tarihöncesi dil yaratmasını istedi (ikincisinde Hint-Avrupa *radicarium*undan esinlenmiştir; bkz. Burgess 1981, s. 102).

A Clockwork orange'ın İngiliz-Rus karışımı dili *–nadsat–*, 1971'de Stanley Kubrick'in Burgess'ın romanından yola çıkarak çevirdiği filmde konuşuldu.

öğretmektedir. *Tengwar* alfabesiyle metinler oluşturmaya olanak tanıyan bilgisayar programları bulunmakta ve bu durum, oyun amaçlı dillerin yaratımında bir tıkanıklığa yol açmaktadır. Son olarak, kitlelerin en çok bildiği yapay diller sıralamasında *Quenya, Esperanto*dan sonra ikinci sırada gelmektedir! Hatta Tolkien "hayali dillerin Shakespeare'i" olarak nitelendirilmiştir.

3 Bilimkurguda geçmiş, bir yabancılaşma öğesi olarak gelecekle birleşir; bkz. *Blade Runner* filminin "geçmiş" havası, *Star Wars*'ın neo-antik giysileri, birçok romanın Yunan-Latin tınılı özel adları, önderlere yüklenen genellikle havalı, görkemli ve eski biçem, *Mad Max 2*'deki "doğa-çevre" yanlısı yaklaşımlar, vb.

James Doohan ve Marc Okrand'ın 1984'te *Star Trek* filmi için yarattıkları *Klingon* diliyse 2.000 sözcük içermekte ve gündelik yaşamın gereksinimleri için 1.500 sözcükle kısıtlı doğal dil konuşucuları göz önüne alındığında bu sayı çok fazla gözükmektedir (aynı zamanda bu, *Basic English*'in sözcük dağarcığının toplamıdır). Ayrıca, İnternet'te öğrenilebilecek bir dilbilgisi de vardır. Kurgu dillerinin oyunsu kullanımına ilişkin hiç kuşkusuz en güzel örneği oluşturmaktadır. *Star Trek*'in yetişkin hayranları, görünüşe bakılırsa bunu bir şifreli dil olarak kullanmaktadırlar, *Garden State* (Zach Braff, 2004) filmi de bunu doğrulamaktadır .
İşte filmden bir kesit:

NuqDaq yuch Dapol?: "Çikolatanı nereye koydun?"
Quchllj vlyach vlneHs: "Alnını okşamak isterdim."

Klingon dilinin bir sözlüğü, bir dilbilgisi elkitabı ve *Klingon Language Institute*'un etkinlikleri bulunmaktadır; İnternet üzerinde bu dile adanmış birçok site vardır.

Sinemada kurgu dilleri konusunda en büyük çalışma, *The Lord of the Rings* üçlemesi (Peter Jackson, 2001-2003) oldu. Diller, Tolkien'in yapıtında o denli büyük bir yer tutmaktaydı ki en azından oldukça kalabalık olan Tolkien hayranlarını mutlu etmek için bunu filme yansıtmamak olmazdı. Dilbilimci David Salo sinema için Orta Dünya'nın dillerini yarattı ve iki sesbilim uzmanı, filmin çekimine başlamadan aylar önce oyuncuları çalıştırdı.

Daha yakın dönemde, hikâyenin Afrika'nın Sahra Çölü'nün güneyinde bir bölgesinde geçtiği *The Interpreter* (Sydney Pollack, 2005) filmi, Bantu dil öbeğinden bir sözde-dil olan ve gerçekte var olmayan Matobaland Cumhuriyeti'nde konuşulduğu varsayılan *ku* diline (aslında Shone ve Swahili dillerinin karmasıdır) gönderme yapar.

Ne olursa olsun, özgün bir dilin oluşturulmasını içeren modern bilimkurgu romanlarının sayısı çok azdır. Eski Babil söylencesinden birkaç iz, Güneş, Ay, Mars dillerine ya da İbraniceye veya uzak birkaç gezegende nasıl olduysa korunmuş ilk

Hint-Avrupa dillerine yapılan anıştırmalar aracılığıyla kendini gösterir, ama yazarların çoğu dönemin anlayışını yansıtarak hiçbir zahmete katlanmazlar ve dil sorununu güçlü bir çeviri makinesine bırakmadıkları durumlarda öylesine savuştururlar. Çoğunlukla uzaylı konuşucular İngilizceyi henüz bilmiyorsa, kahraman onların dilini birkaç dakikada öğrenir ya da tersi olur. Düşünce aktarımı da büyük işler görür.

Bununla birlikte, dile verdikleri yer bakımından altı yapıt öne çıkar. Biri dışında tümü öteki yüzyılların ütopyalarıyla karşıtlaşarak karşı-ütopya niteliği üstlenir. İlk dördü Sapir-Whorf okuluyla Amerikan yapısalcılığının (Bloomfield) etkisini taşır. Beşincisi doğrudan Chomsky üreticiliğinden esinlenir. Altıncısına gelince, feministlerin dilde cinsiyet ayrımcılığı karşısında verdikleri savaşı örneklendirir. Burada, XX. yüzyılda dil yetisini ve dilleri ele alan iki düşünce biçiminin arasındaki karşıtlığın yansımasıyla karşılaşılır: kültürcülük ve evrenselcilik.

Orwell'ın *1984*'ü (1948), bilindiği gibi gerçek anlamda bilimkurgu değildir, birinci amacı okuru eğlendirmektir. Bu, felsefi ve eğitsel amaçlı hayali yolculuk geleneğini karamsar havada sürdüren bir karşı ütopyadır. Orwell'ın dil anlayışı, yine de Jack Vance'ınki (*The Languages of Pao*, 1958) ve Samuel Delany'ninki gibi (*Babel 17*, 1966) XX. yüzyılın ortasında egemen olan ve temel özelliği dilyetisinin tekliğinden çok çeşitliliğini vurgulamak olan dilbilim kuramlarını yansıtır[4].

Sapir ve Whorf'un aşırı kültürcü bir varsayım olup ana çizgileriyle basitleştirildiğinde düşüncenin dil, ya da daha doğrusu yapılar (anlamsal ve sözdizimsel) aracılığıyla koşullandığı düşüncesini dayatan ve Sapir-Whorf varsayımı olarak anılan varsayım, işte bu dilbilimsel deneyim çeşitliliğine öncelik tanıyan böylesi bir havada gelişir. "Her dil, öteki dillerden farklı dev bir yapılar dizgesidir; içinde bireyin iletişim kurmakla kalmadığı, aynı zamanda doğayı çözümlediği, şu ya da bu tür olayları ve

4 Sözgelimi Fransa'da Guy Harnois'nın 1929'da yayınlanan *Les Théories linguistiques en France de 1660 à 1821* başlıklı kitabı (Port-Royal *Grammaire*'inden karşılaştırmacılığın başına uzanan dönemi kapsar) buna tanıklık eder; evrensel dil bilgilerine ve dil tümellerine karşıdır.

bağıntıları fark ettiği ya da gözardı ettiği, düşünme biçimini içine akıttığı ve bu bağıntılar aracılığıyla dünyaya ilişkin bilgisini inşa ettiği güç ve kategoriler, kültürel bakımdan düzenlenmiştir [...]"[5] diye yazar Whorf. Sapir de şunu öne sürer: "[...] sayı, durum, eylem, zaman gibi kategoriler [...] deneyim yoluyla ortaya çıkarılmazlar, dilsel biçimin dünyaya bakışımız üzerindeki zorbaca üstünlüğü aracılığıyla dayatılırlar."[6]

Bu yönelimin Amerika Birleşik Devletleri'nde Amerikan yerli dilleri incelemesinden yola çıkarak gelişmesi bir rastlantı değildir. Uzun bir süredir köleleştirilmiş ya da soykırıma uğratılmış yerli dilleri, farklılıkların indirgenemezliğinin son sığınağıdır[7]. Böylece Whorf'a göre Hopi yerlilerinin zaman kavramı Avrupa dilleri konuşucularınınkiyle aynı olamaz; çünkü dilleri onlara süreçlere ilişkin zamansal değil, görünüşsel bir dünya görüşünü yansıtır.

Eğer bireyin düşüncesi dilsel yapıların tutsağıysa, bu yapılarla oynandığında birey de denetim altına alınabilir ve Orwell'ın oluşturduğu *Newspeak* (Yenikonuş) bu bakımdan Whorf'tan etkilenmiştir; oysa Sapir-Whorf kuramı en aşırı biçimde bile, kendi içinde dilin aracı olabileceği en küçük bir totalitarizm kuşkusu barındırmaz.

> Yenikonuş'un *(Newspeak)* amacı yalnızca dünya çapında bir tanımlar ortamı ya da Ingsos'un *(ingsoc)* izlerine uygun düşünsel alışkanlıklar sağlamak değil, aynı zamanda düşüncenin tüm biçimlerini olanaksız kılmaktı. Yenikonuş benimsendiği ve Eskikonuş *(Oldspeak)* tümüyle unutulduğu zaman, Ingsos'un ilkelerinden sapmak demek olan, kabul gören öğretilere karşıt düşüncenin üzerinde düşünülmesini olanaksız kılmak amaçlanıyordu.[8]

5 Benjamin Lee Whorf, *Language, Thought and Reality* Cambridge (Mass.), 1956. Yukarıda yer verilen parçayı, George Mounin *Les Problèmes théoriques de la traduction*'da (Paris, 1963) çevirmiştir.

6 Edward Sapir, *Languagae*, New York, 1921; çev. Marina Yaguello.

7 Ayrıca Boas, Sapir ve Whorf'a incelenen yerli halka karşı son derece iyi niyetli yaklaşımlarından ötürü saygı duymak gerekir ama burada böyle bir şey söz konusu değil.

8 G. Orwell, *1984*, Londra, 1948; Paris, 1950. (Türkçe çev. *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*, çev. Nuran Akgören, Can Yayınları, İstanbul)

Orwell'ın romana eklediği "*Yenikonuş* İlkeleri" (bkz. *Ek*, s. 267) bölümünde ayrıntısıyla betimlediği bu projenin resmi olarak uygulanmasıysa dilsel istenççilik ve yapay dillerin[9] oluşturulması sorununa bağlanır, ama bu girişim burada karikatürsü ve karamsar bir görünüşe bürünür. Bunu yaparken, Orwell elinde olmadan doğal dillerin yapay dillere üstünlüğünü kesinleştirmiş olur.[10]

> Her dil, özel bir yetiyle donanmış kendine özgü bir gereçtir. İletişim aracı olmanın da ötesinde bir düşünce dizgesidir... Suların paylaşım çizgisi gibi kimi yönlere akıntıyı durduran ve başka tarafa yönlendiren bir dil düşünün. Dil aklın düzeneklerini dengeler. İnsanlar farklı diller konuştukları zaman, akılları farklı işler ve farklı davranışlar gösterirler.[11]

Jack Vance'in *The Language of Pao*'nun kahramanlarından biri böyle konuşur. Yine Sapir-Whorf varsayımının bir aktarımı söz konusudur. Pao gezegeninin yer aldığı galakside, her gezegen, üzerinde yaşayanların doğasını ve davranışlarını yansıtan bir dille donanmıştır. Böylece, Vale gezegeninde çok büyük bir karmaşa egemendir, çünkü "Vale dili, neredeyse kurallardan arınmış kişisel bir doğaçlamadır". Breakness'ın yalıtıcı türden (Çince gibi) olan dili, soyut düşünceye, uslamlamaya, düşünsel kullanıma özellikle uygundur, ama "duygusal durumların betimlenmesi bakımından çok yoksuldur"; bitişimli yapıda olan ve coşku öğelerine geniş yer veren Pao dili karşısındaki üstünlüğü ve konuşucuların zayıflığı buradan kaynaklanır. Peki gerçekten davranışa yol açan bir dil midir yoksa onu yansıtmakla mı yetinir? Yerel diktatör birinci varsayımı seçer ve Paolular'a düşüncelerini toplum içinde kullanacakları farklı işlevler doğrultusunda biçimlendirmeye yönelik bir dizi yeni dil vermek için bir dilbilimci topluluğunun hizmetinden yararlanır: askerlere sert

9 Özellikle *Newspeak* (Yenikonuş) sözlüksel türeme süreçlerini kurallı duruma getirdiği için: örneğin *bad* sıfatı *ungood* ile değiştirilmiştir; bu da karşıtanlamlı çiftlerde temel öğenin seçimini gerektirir, bu yaklaşım kuşkusuz masum değildir.

10 X. Bölüm'de bu konuya yeniden döneceğim.

11 Jack Vance, *The Languagaes of Pao*, New York, 1958.

ünlüler içeren, sözdizimsel ve anlamsal yapıları direnci ve gücü simgeleyen gırtlaksıl dil *Vaillant*ı verir: "Kimi anahtar düşünceler eşanlamlı olacaktır: örneğin *haz* ve *bir direnişi kırmak*, *dinlenme* ve *utanç*, *yabancı* ve *rakip*"; ya da sanayicilere *technicant*, aydınlara *cogitant*, satıcılara *mercantille*, önemsiz kişilereyse yine aynı yapılara uyum ilkesine göre *batch* denir. Ama, iyi yürekli kahraman, Pao dillerini *pastiche* adı verilen, kavga ve bölünmenin kaynağı sınıf dillerinden yola çıkılarak yapay biçimde oluşturulmuş bir tür Esperanto biçimi altında bir araya getirerek günün birinde halkını kurtarmayı başaracaktır.

Dil aracılığıyla bilinçlerin denetlenmesine yönelik bu amaç çok daha ciddi bir biçimde son on yılda gelişmiş ve siyasi bakımdan doğru dil diye adlandırılan bir olgu içinde ama yine de sinsice ortaya çıkar (feministler, ırkçılık karşıtları, vb.)[12].

1966'da galaksiler arası olayörgüsünün gerçek bir yapısalcı dilbilim dersiyle iç içe geçtiği Samuel Delany'nin *Babel 17*'si yayınlanır. Genç bir dilbilimci olan kadın kahramanın coşku dolu görevi, çok sayıda dilin yapısına egemen olması sayesinde kim oldukları bilinmeyen istilacı halkın dilini çözmektir. Ama o zamanlar ne dil tümelleri ne de geniş kitlelere ulaşacak olan üretici dilbilim (Chomsky'nin *Syntactic Structures*'ı 1957 yılında ve gerçek bir başyapıt olan *Aspects of the Theory of Syntax*'ı 1965 yılında yayınlanır) modadır: Yazar yalnızca Bloomfield ve Whorf'a çok iyi çalışmıştır. Başlıktaki Babil de dillerin birliğinden çok, çeşitliliğine gönderme yapar. Böylelikle düşünen ve iletişim kuran farklı galaksilerde yaşayan farklı türler, dillerini birbirleriyle uyumsuz kılan özgül düşünce biçimleriyle birbirlerinden ayrılırlar. *Babel 17*, ezgisel ve uyumlu, son derece yalın ve olanakları bakımından tutumlu bir dildir (görüldüğü gibi eski bir düşünce). Başka dillerin bir tümcede söylediğinden fazlasını bir hecede söyler. Nedenli göstergeler doğal olarak anlamlarına gönderme yapar:

12 Yazar Robert Beauvais, medyada kullanılan, "hexagonal" (altıgen": Fransa'ya biçimi nedeniyle Fransızların verdiği isim [ç.n]) adını verdiği, modern zamanların bir tür *Newspeak*'i olarak Fransızcanın tumturaklı bir değişkesini tanımlamıştır.

> Onu bildiğinizde her şey yalınlaşır, son derece açık olur; [...] dinlediği ve anladığı sürece, bir psikodelik algılar evreni içinde gelişir; [...] çünkü yalnızca bir dilin değil, ayrıca aynı anlambirimin hem hasta yatağında bağlama kayışlarının gerilim noktalarını hem de uzay savaş gemilerinin savunma perdesini tanımladığı dev çözümsel olanakları bulunan esnek bir anakalıbın söz konusu olduğunu şimdi anlıyordu.[13]

Ama, sonuçta dilbilimci kahramanımızın çözümlemesiyle, *Babil 17* dilinin yapay, kötü niyetlilerin zihinsel süreçlere egemen olmak için beyinlere yerleştirmek üzere programladığı bir dil olduğu ortaya çıkar: İletişimi yönlendiren *ben* ve *sen* söylemsel öğelerinden yoksun olan bu dil, bir makineye dönüşen konuşucuda kişinin kendine yönelik bilincinden ben'i dışlar. (Burada da bir karşı-ütopyanın söz konusu olduğu görülmektedir.)

Ferenc Karinthy'nin, XX. yüzyılın olumsuz ütopyalara eğilimini doğrulayan *Epepe*'si Macaristan'da yayınlanır (bu kitap Fransızcaya ancak 1996'da çevrilmiştir). Bu karşı-ütopyanın kahramanı da bir dilbilimcidir. Fin-Uygur Dilbilim Kongresi'ne katılmak üzere Finlandiya'ya giderken uçağa bindiği sırada, dilinin yalnızca yabancı değil tümüyle anlaşılmaz olduğu bir ülkede bulunmanın şaşkınlığını yaşar. Gerçekten de bu dil bilinen hiçbir insan diliyle benzerlik taşımamaktadır. Oysa dilbilimcimiz bir karşılaştırmacıdır ve bu niteliğiyle dilsel akrabalıkların aranması konusunda ustadır (böyle bir durumu bulgulayanın Macar olması da alaycı bir yaklaşımdır). Dolayısıyla öykü bir karabasan ve toptan iletişimsizlik kâbusu görünümüne bürünür. Herkesin bildiği gibi, koşullar zorladığında her insan herhangi bir insan dilini konuşabilme yetisine sahiptir. Dil tümellerinin temelinde bu yatar. Hiçbir doğal dil ötekine indirgenemez, çünkü tümü de ortak olarak dil yetisinin tanımına giren özellikleri taşırlar. Oysa dilin sürekli olarak gizlendiği *Epepe* dünyasında

13 Ufak bir ayrıntı: çevresindekiler ya da düşmanları düşüncelerini okumasınlar –bu, dünyada oldukça yaygın bir uygulama– diye, kadın kahraman yalnızca Baskça düşünmeye çalışır... Bildiğiniz gibi bu hiçbir sınıfa yerleştirilemeyen dil hem Atlantis söylencesine hem de Marr'ın Yafetçi (Marr dilbilim kuramına verilen ad [ç.n]) diller üzerine saçmalamalarına bağlanır.

bunun tam tersi bir durum söz konusudur. Bu dilde değişme yoktur, göstergeler konuşucudan konuşucuya, bir sözcelemeden ötekine değişir ve gösterge dizgeleri arasında her türlü çeviriye, ister görüntüsel ister devinimsel her türlü simgeleştirme biçimine direnç gösterirler. Bu kâbus gibi dünyanın sakinlerine insanlıkdışı özelliğini veren de budur. Dil, insanları birleştirecek yerde ayırıyor, karşıtlaştırıyor izlenimi vermektedir.

Böylece dilsel yapılar, zihinsel yapılar ve toplumsal yapılar arasındaki bağ bir kez daha vurgulanmış olur. *Epepe* dili mutlak öteki yerin, geri gelinmeyen yerin en aşırı biçimidir. Dilin gerçek bir zihinsel hapishane olduğu dünyadır.

Böylece, aynı zamanda, altmışlı yıllarda "Chomsky devrimi" diye adlandırılan ve tarih içinde sıkça görülen bir salınım hareketiyle XVII. yüzyılın felsefe-dilbilim düşüncesine dönüş yapan olguyla birlikte epistemolojik bir kopuş yaşanır[14]. Altmışlı yıllardan başlayarak egemen kuram olarak yüceltilen Chomskycilik ya da üreticilik[15], bundan sonra öngörüldüğü üzere yerini bilimkurguda bulur.

1973'te dilbilim-kurgunun başyapıtı yayınlanır: Ian Watson'ın *The Embedding*'i. Adından da anlaşılacağı gibi, Chomskyci kuram, kendisi de karşı-ütopya olan bu öykünün temelini oluş-

14 Port-Royal Dilbilgisi kavramına geri dönen Noam Chomsky böylelikle derin yapılar ve yüzeysel yapılar arasındaki ayrımı getirir; ikinciler, dönüşüm kurallarıyla birincilerden kaynaklanmaktadır. Bir tümcenin –"yüzey" olgusu– belirsizliğini ortadan kaldırmak için onun üretici geçmişini yeniden oluşturmak, daha açık bir söyleyişle, ilgili derin yapıya yeniden ulaşabilmek için dönüşüm kurallarını tersten uygulamak yeterlidir.

15 Bu bakımdan, üretici dönüşümsel dilbilgisinin bir Amerikan buluşu olması ve İngilizcenin daha sonradan bu kuram çerçevesinde en fazla incelenen dil durumuna gelmesi "Anglosakson" emperyalizmin bir başka yüzü değil midir? Üretici dilbilgisi istemeden de olsa İngilizceyi epistemolojik, örneğin soyut anlamında olduğu kadar gündelik iletişim dili olarak somut anlamda da evrensel dil durumuna getirmemiş midir? "Genel"i hedeflemesine karşın Fransa'nın kültür hegemonyasını ve klasik çağda Fransızcanın genel iletişim dili rolünü benimsetmeye katkıda bulunan Port-Royal'in *Grammaire*'i –üretici dilbilgisi buna doğru alaycı bir dönüştür– gibi. Aynı biçimde karşılaştırmalı dilbilgisiyle öncelikle Almanlar ilgilenmiştir, öyle ki sanki Almanya Avrupa'nın ortasıymış gibi Hint-Avrupa dillerine uzun bir dönem *Hint-Germen* denilmiştir; bu da XIX. yüzyılda Almanca konuşan halkların kültür ve düşüncesinin hegemonyasını yansıtan bir durumdur.

turur. "Yerleşme" üretici-dönüşümsel diye adlandırılan dilbilim kuramından kaynaklanan bir terimdir, ayrıca eğretilemeli olarak öykünün yapısı içinde ortaya çıkar ve eşanlı olan üç olayörgüsü –dilbilimsel, antropolojik ve uzamsal– matruşkalar gibi birbirlerinin içinden çıkar. Bununla birlikte öykünün bütünü, evrensel dilbilgisi çevresinde düzenlenir.

Britanyalı bir araştırmacı olan Sole, dil sorunları konusunda uzmanlaşmış bir hastanede, özel bir deneyi son derece gizlilik içinde yürütmektedir. Pakistan'dan kaçırılmış üç öksüz ve yetim çocuğa "kötü konuşmayı", başka bir deyişle "derin yapı"da, "Chomsky ağacı"nda konuşmayı öğretir. Çocuklar cam bir kafes içinde yetiştirilmektedir. Sole onlarla bir televizyon ekranı aracılığıyla İngilizce konuşmaktadır. Ama, insanla ekran arasına, dilbilimcinin sözlerini ara dile, Chomsky'nin herkeste özdeş, doğuştan bir düzenek olarak gördüğü evrensel dilbilgisinin derin yapılarına dönüştürüp bireşime sokan bir bilgisayar yerleştirmiştir:[16] Bu düzenek, insana, dili öğrenirken yüzeysel yapılarla birlikte kültürel çevresinin de dilini oluşturmasını sağlamaktadır. Bu bilinçdışı düzeneğin açık, dışa yansıtılacak bir biçimde çocukların beynine yerleştirilmesi denenmekte, bu amaçla çocuklara her türlü kimyasal işlem uygulanmaktadır. Chomsky'nin varsayımını sınamak ve otomatik çeviri makineleri yapma yolunda ilerlemek amacıyla görünmeyen bir düzeneği güvenilir ve gözlemlenebilir kılmak söz konusudur[17]. Eğer bu işlemin uygulandığı çocuklar bu dilsel yetiyi gerçek bir dil gibi kullanırlarsa derin yapıların varlığı deneysel olarak kanıtlanmış olacak ve aynı zamanda insan dilinin yaratılmasına ilişkin bir başlangıç süreci de bulunmuş olacaktır. Burada türoluşla bireyoluş arasındaki eski koşutlukla yeniden karşılaşılmaktadır;

16 "Chomsky Devrimi"nin temellerini atan yapıt *Aspects of the Theory of Syntax*'tır, Cambridge, 1965.

17 Bilgi işlem ve dilin otomatik işlemlenmesi, insan çevirmenin yerini makinenin alması beklentisini ortaya çıkardı; bu da ilgili dillerin sözdizim ve anlambilimine ilişkin biçimsel betimlemeleri gerektirmekteydi. Bu bakış açısından, Chomsky'nin çalışmaları bir dönem geleceği olan çalışmalar gibi göründü; daha sonra bir dilin bir başka dile otomatik olarak aktarılamayacağı ve evrensel nitelikli bir aradilden geçilmesinin zorunlu olduğu anlaşıldı. "Babel Fish" türü bilgisayar programlarını deneyenlerin elde ettikleri sonuçlar henüz tatmin edici olmaktan uzaktır.

çünkü çocuklar, tarihöncesinin binlerce kuşağının geçtiği yolu hızlandırılmış olarak geçeceklerdir. Yol açtığı meslek ahlakına ilişkin sorunlardan bağımsız olarak bu deneyin, kurgunun gereği olarak sorunun kuramsal verilerini bir ölçüde saptıran Watson'ın betimlediği koşullarda tümüyle gerçekleştirilemez olduğunu belirtmek gerekir.

Zavallı küçük Pakistanlıların öyküsü (sonunda delireceklerdir; çünkü aşırı yüklenen beyinler daha fazla işleme dayanamayacaktır) bu kez siyasal-etnolojik, ama yine dil odaklı başka bir öykünün içine girecektir. Bu öyküde, dilbilimcinin etnolog dostu olan Pierre'i bir Amazon kabilesi olan Xemahoaları incelerken görüyoruz. Bu dilin özelliği, iki düzeyde işlev görmesidir. Yüzeysel düzey, sıradan gündelik iletişim koşullarında konuşulan *Xemahoa A*'dır. Öteki düzeyse, *Xemahoa B*, büyü-ayin değeri taşıyan, ancak sanrılara yol açan bir mantarın etkisi altında konuştukları, dilin içine yerleştirilmiş bir dildir; boy söylencelerine, özellikle de başlangıç ve yaratılış söylencesine araç görevi yapar. Raymond Roussel'in[18] metinlerini okuyarak ondan etkilenen etnolog, beden ve zihin sağlığını tehlikeye atarak bu olgunun içine girmeyi deneyecektir. *Xemahoa* ile sınırlarına değin itilmiş olan yerleştirme, düşüncenin zamanda ve uzamda yayılmasına engel olmayı sağlar. Söylemin ve düşüncenin zorunlu çizgiselliğini, ardışıklığını kırar. Bu durumda, artık ne geçmiş ne gelecek ne de burasıyla orası arasında bir mesafe vardır: İnsan deneyimi bütün evreni kucaklayan bir *burası ve şimdi* içinde yoğunlaşır. Bu ayrıcalıklı ve başdöndürücü anda, düşünceye ve dünyanın algılanmasına, bütün dillerin ana kalıbı, dilyetisinin dolayısıyla düşüncenin *mutlak gerçeği* olan bir yerleştirilmiş dil aracılık eder.

Bu iki olayörgüsü bu kez galaksi ölçeğinde bir üçüncüsü içine yerleştirilmiştir. Bu, dünyadışı bir halkı *Sp'thra* ya da "gösterge değiştiricileri"ni, yani dilbilimci ve iletişim uzmanı halkı sahneler. Bu halkın görevi, *gerçek*'in toptan bir görüntüsünü elde etmek için galaksinin bütün dillerini derlemektir. Bu felsefi

18 Bkz. *Nouvelles impessions d'Afrique*, Paris, 1932. Burada yerleştirilmiş bir şiir söz konusudur: Dallar dev bir örümcek ağı örerek sözcüklerden dışarı taşar; şiirin sonu dışında tümcenin sınırıyla karşılaşılmaz, son nokta yoktur.

tutku onları gezegen gezegen dolaşıp farklı dilsel becerilerle donanmış beyinleri toplamaya mahkûm etmiştir. Doğal olarak çeviri yapan ve bütün dilleri öğreten makinelere sahiptirler; bu da onların, kusursuz bir İngilizce ile Amerika Birleşik Devletleri'ne inmelerini sağlar.

> Demek bir dilin doğrudan beynimizi etkilemesine izin verebiliyorsunuz? diye sordu Sole. — Anlaşıldı. Yeter ki... — ... *Evrensel dilbilgisi*nin kurallarına uygun olsun! Öyle değil mi?

Çünkü evrenin gerçekliği sonuçta, farklı dillerin koşullandırdığı ama galaksi ölçeğinde bir ortak paydaya indirgenebilecek konuşan birey topluluklarının bütün gerçeklerinin toplamıdır. Sp'thralar doğal olarak, Xemahoaların beyin edinimlerine özel bir ilgi duyarlar; böylelikle bir dizi olaya ve felakete yol açarlar. Ben bunlara burada değinmeyeceğim, okuru romana göndermeyi yeğliyorum (kitabın dilbilimci olmayanlarca da kolayca anlaşılabileceğini belirtmeliyim).

Böylece, görünüşte birbirine indirgenemez iki varsayım birleştirilmiştir: düşüncenin dilin yapısıyla koşullandırılması varsayımı; bu varsayım aşırı kültürcü olup en ileri sonuçlarına götürüldüğünde çevrilemezliği: bir A dilinde dile getirilen bir insan deneyiminin bir B diline çevrilmesinin olanaksızlığını içerebilir ve okurun bu kitapta gözlerinin önüne serilen bütün kuram ve kurguların kökeninde yer almakla kalmayıp şeylerin doğasını kusursuzca dile getiren bir felsefe dilinin ütopyasının da kökeninde yer alan evrenselci varsayımı içerebilir.

Doğalı kapıdan kovsanız, pencereden girer.

Üretici kuramın doğuştancılık aracılığıyla yeniden gündeme getirdiği şey doğa düşüncesidir. Bu aynı zamanda dil felsefesine zorunlu bir dönüştür. Dilyetisi doğuştan geliyorsa, insan türünün tekliği, dilyetisi düzeneklerinin tekliğini ve evrenselliğini beraberinde getirir. Derin yapılar varsayımından yola çıkarak, üretici dilbilimciler, gözleme elverişli bütün dilleri bu varsayımı doğrulayacak bir incelemeye tutarlar: Yöntem, bir derin an-

lamsal yapıdan sonunda biçimbilimsel-sesbilimsel[19] kuralların etkin olduğu bir yüzeysel "biçim"e geçişe olanak tanıyan dönüştürüm kurallarının geçerliğini sınamaya dayanır.

Üretici-dönüşümsel[20] dilbilgisinin eleştirisine girmeden, burada tümellere ilişkin başka bir yaklaşımı, çeşitli dillerin yüzeysel yapılarından yola çıkarak bu yapılarda ortak olan özelliklerin[21] ortaya konmasına dayanan yaklaşımı da anmak gerekir; bu yaklaşımla mutlak tümeller değil, ancak ağırlıklı eğilimlerin ortaya çıkabileceği açıktır. İçerimsel biçimdeki tanımlar da buradan kaynaklanır (eğer bir dil A özelliğine sahipse, aynı zamanda B özelliğini de taşımalıdır; bkz. aşağıdaki metin).

Dil tümelleri

Dilsel çeşitliliğe karşın bütün insan dillerinin, genel özellikler (tanımı gereği evrensel) bakımından olduğu kadar her dile ilişkin iç düzenlenim bakımından da birçok ortak noktası olduğu kesindir. Dilbilimcilerin amacı, tek olanı çoğulla bağdaştırabilmek için değişmezleri bulmaktır.

Genel özellikler

Diller çift eklemlilikle donanmışlardır (sesbirimler ve anlambirimler), bunlar simgesel dizgeler olup çokanlamlılık, eşanlamlılık ve belirsizlik durumlarına izin veren ve artıkbildirim ağlarını kapsayan sınırsız sayıdaki sözcelemeye olanak sağlayan sınırlı sayıdaki gösterge ve kuralları içerir.

İnsan diline ilişkin bu nitelendirmenin ötesinde, dilbilimciler en yaygın yapı özelliklerini anlatmayı amaçladılar; bu da içerim zincirlerinin varlığını ortaya koyma olanağını sağladı: bir B özelliği, ancak A özelliği varsa var olabilir. Sözgelimi her dilin, ağızda iki uç konumla tanımlanan *i* ve *a* gibi iki ünlüye (ama genellikle bir üçgen oluşturan *i-a-u* üçlü ünlüsüne) sahip

19 Bu taşıyıcı sözcük, biçimbirimlerin dilin sesbilimsel kurallarının etkisi altında değişmesini belirtir.

20 Bu konuda bkz. Claude Hagège, *La Grammaire générative*, Paris, 1976.

21 Diyetisinin çizgisellik, çift eklemlilik ya da artıkbildirim gibi tanımları gereği evrensel olan *özellikleri* değil sözkonusu olan!

olduğu gözlemlendi. Bir dilde başka ünlüler de bulunabilir, ama öyle görünüyor ki en azından bu üç ünlü bulunmaktadır. Bütün dillerin ağızsıl ünlüleri olabilir; Fransızca ya da Portekizce gibi kimi dillerin aynı zamanda genizsil ünlüleri de vardır; ama genizsil ünlüsü olup da ağızsıl ünlüleri olmayan hiçbir dil yoktur. Aynı biçimde, sürtüşmeli (*f*/*v*, *s*/*z*) olup da patlamalı sesi (*p*/*b*, *t*/*d*, *k*/*g*) olmayan bir dil de yoktur.

Biçimbilimde, bir dil eylem ya da ad bükünü ve öte yandan türetme biçimbirimleri içeriyorsa, bu türetme biçimbirimlerinin doğrudan sözcüğün köküne eklendiği, bükünlerin bunları izlediği ve tersi bir durumun kesinlikle söz konusu olmadığı gözlemlenir: *sat*+[*ı*]*cı*+*lar* doğrusudur, *sat*+[*ı*]+*lar*+*cı* denmez. İngilizce gibi sontakı alan dillerde sıfatlar genellikle adın önüne gelir ve *belirleyen* + *belirlenen* türünden bileşik adlar yapılır, buna karşın yalnızca önek alan diller (Fransızca gibi) tersine sırayı öne çıkarır (bu da kalıtsal bakımdan akraba olan dillerin tipolojik bakımdan farklılaşabileceğini gösterir).
Ad ve eylem bütün dil tümellerinin ana öğeleridir. Gerçekten de bunlarla bilinen dillerin çoğunda karşılaşılır. Bu durum sıfatlar (bir dilde sıfat varsa mutlaka eylemin de olması buradan kaynaklanır ama bunun tersi geçerli değildir) ya da Fransızca için önem taşıyan ama Slav dilleri gibi akraba olmakla birlikte tanımlık bulunmayan diller için geçerli değildir.

Dilbilgisi tümelleri

Öyle görünüyor ki üç temel dilbilgisel bağıntı türü bulunmaktadır: eylemden oluşan bir çekirdek çevresinde örgütlenen eylemsel bağıntı bağımlanma, eşbağımlılık bağıntıları. Bütün sözdizim bu üç şemaya indirgenebilir.

Berkeley Bilişselci Dilbilim Okulu, bilişsel kısıtlama kavramını gündeme getirdi. Bilişselcilere göre, bilişsel tümeller (sözgelimi zaman ve uzam algısı) ile dil tümelleri arasında, bilişsel şemaların genellikle eğretilemeli temeller üzerinde dilbilgiselleştirilmesi aracılığıyla görece olarak dolaysız bir bağlılaşım söz konusudur.

Tümeller üstüne araştırmalar tipoloji araştırmalarıyla birlikte gelişir (yapıya ilişkin tümeller bütünü bir dilin tipini tanımlamaya yarar).

Bu yapıtın daha başında vurguladığım gibi, ister bir amaca yönelik isterse edebiyat amaçlı olsun, dillerin oluşturulması erkeklerin işidir. Ama, birçok alanda olduğu gibi bu alanda da feminizmin katkısını (bir kez daha Amerika Birleşik Devletleri'nde) görürüz. Bu katkı 1984'te dilbilimci Suzette Haden Elgin'in son derece özel ve ilgi çekici (biraz fazla öğretici olmakla birlikte), *Native Tongue* başlığıyla yayınlanan yapıtı aracılığıyla gerçekleşir.[22]

İlk dil üstüne yeni araştırmalar: Nostratik ve tek-kökten türeme varsayımına dönüş

1903'ten başlayarak, Holger Pedersen bu konuda özellikle Leibniz'in örneklendirdiği bir geleneği izleyerek Hint-Avrupa, Sami, Fin-Uygur ve Altay öbeği dillerinin ortak bir kökeni olduğunu öne sürüyordu. Dillerin bu üst ailesini belirtmek için *nostratik* terimini öneren de oydu. Altmışlı yıllardan başlayarak, Vladislav İlliç-Svityçh'in kurduğu Rus dilbilim okulu, imparatorluğun sınırları içinde olağanüstü bir halk, kültür ve dil çeşitliliği barındıran eski Sovyetler Birliği'nden başlayarak çok sayıda dil üzerinde bir dizi karşılaştırmalı çalışma başlatır. Afro-Asya, Dravidyen (Hindistan), Eskimo-Aleut, Çukçi-Kamçatka ve Karvelyen (Kafkasya) dillerini de katarak *nostratik* alanını tamamlar. İlk aşamada 600 ortak kök ortaya çıkarırlar. Bunların araştırmaları, özellikle tümellerin babası Amerikalı Joseph Greenberg'in ve Merritt Ruhlen'ın çalışmalarıyla aynı yönde birleşir. Greenberg ve Ruhlen heybelerinde, yine tek bir aile içinde birleştirilmiş Amerika yerli dilleri alanını getirirler. İngiliz arkeolog Colin Renfrew onlara kendi alanının desteğini sağlar. Aslında, bütün bu birleştirmelerin nihai amacı, *Homo sapiens* tarafından 100.000 ila 200.000 yıl önce insanlığın beşiği Doğu Afrika'da konuşulduğu öne sürülen *Proto-World* denilen ana dile ulaşmaktır. Genetikçi Luigi Cavalli-Sforza'ya gelince, o, dilsel farklılıklarla sıkı bir bağıntı içinde olabilecek halklar arasındaki kalıtımsal farklılıkları destekler.

22 Elgin 1988'de, dili edebi çerçeveden çıkarmak ve daha fazla yaymak için *A first Dictionnary and Grammar of Laadan*'ı yayınlar.

Yöntem sorunları son derece önemlidir. Önceki yüzyılda meraklıların yaptığı gibi rastlantısal yakınlaştırmalar yapmak söz konusu değildir. Karşılaştırmalı dilbilgisi kesin ilkelerini oluşturmuştur. Akrabalıkları kanıtlanması hedeflenen dillerin, tek tek sözcükler üzerinde değil de diziler üzerindeki kurallı sesbilimsel yasalar temelinde karşılaştırılması gerekmektedir. Ama daha başlamadan, aktarıma, rastlantıya (örneğin *ker* sözcüğü Wolof dilinde olduğu gibi Bretoncada da "ev" anlamına gelir; ya da *meli*, Yunancada ve Hawaii dilinde "bal" demektir) ya da evrensel özelliklere (sözgelimi anne anlamına gelen sözcükler, birbirlerinden oldukça uzak dillerde *m* ile başlar; bkz. Jakobson, 1962) dayalı rastlaşmaları elemek gerekir.

Tek-kökten türeme yanlıları iki yöntemden destek alır (bu kez *Kitabı Mukaddes*'ten kaynaklanan bir dogmayı benimseme gereği duyulmaz): Karşılaştırmacıların daha önceden ortaya çıkardığı çeşitli öndillerin karşılaştırılması denenir (ortaya konmuş biçimler üzerinde çözümleme). Ama bu alanda boşluklar bulunmaktadır, birçok dilin betimlemesi yapılmamıştır ve birçok akrabalık ilişkisi kesin değildir. Yalnızca Hint-Avrupa az çok güvenilir temeller sağlar. Öteki bakış açısı, önsel olarak bütün dillere çevrilebildiği varsayılan temel kavramların sınırlı bir dökümünü sağlar; örneğin Aaron Dolgopolski'ye göre "ben/ben[im]", "iki/çift", "sen/sen[in]", "kim/ne", "dil", "ad", "göz", "yürek", "diş", "eylem olumsuzluğu", "parmak/tırnak", "bit", "gözyaşı", "su", "ölüm". Buradan yola çıkarak, bütün dillerde bu kavramlara ilişkin sözcükler, bilindiği ölçüde sesbilgisel yasalar göz önünde bulundurularak izlenir. Sözgelimi Fransızca *eau* (su) sözcüğünün artık ortak hiçbir sesbirimi olmayan Latince *aqua*'dan geldiği kuşkuya yer bırakmayacak denli kesin olduğu bilindiğinde ne denli zorlu bir çabanın söz konusu olduğu görülür! Yazıyla saptanmış biçimlerin bulunmaması durumunda (oysa araştırmalar çok daha önceki diller üstüne yapılmıştır) sonuçlar en azından tartışmalı bir nitelik sunar.

Özellikle Sergey Starostin, Aaron Dolgopolski, İlya Yakuboviç tarafından gerçekleştirilen çalışmaların etkileyici boyutlarına karşın, tek-kökten türeme varsayımı, *Nostratik*'ten yola çıkarak ardışık eşleştirmelerle bütün dillerin (bugünkü insanlığın bütün bireylerinin ortak ataları olduğunu içeren) bir tek dile bağlanabileceğini vurgulamakla birlikte dillerin neden, nasıl ve hangi çağda çeşitlendiği sorusuna açıklık getiremediği gibi, insan-

lığın hazinelerinden birini oluşturan bu olağanüstü çeşitliliği betimlemeyi tamamlayamamış olan dilbilimciler kesimini de inandıramadı. Üstelik bu çalışmalar, temelde, bütün dillerin en değişken, en oynak parçası olan sözlük kesimine yöneliktir; oysa dilbilimciler için asıl önemli kesit sözdizim, daha açık bir deyişle her zaman yeni sözceler üretmeye olanak tanıyan her gösterge dizgesinin iç örgütlenimidir. İnsan dilinin doğasını anlamaya ve çeşitlilik içinde birliğe ulaşmaya çalıştığımızda, en ümit verici noktalar, tümellerin ortaya konması ve dilbilimsel tipoloji konusunda gerçekleştirilen ilerlemedir.

Oysa, günümüzde daha ilgi çekici bir sorunsal vardır: küreselleşmenin baskısıyla çok sayıda dilin hızla yok olması. Her ne kadar birbirini izleyen parçalanmalar sonucu bugün konuşulan 5.000 ila 7.000 dile gelinmesi için 100.000 yıl gerekmişse de, bunların çok daha hızlı bir biçimde yok oldukları açıktır.

Örneklendirme

Joseph Greenberg'in "bir", "parmak", "işaretparmağı", "parmakla göstermek" anlamsal alanına ilksel *tik/dik* kökünü gösteren karşılaştırmalı tablosu

DİL AİLESİ	BİÇİM	ANLAM
NİJER-KORDOFANYAN	"DIKE"	BİR
NİL-SAHRA	"TEK" "DEK"	BİR
	"TOK"	
HOISAN	Yok	-------
AFRO-ASYA	"TAK"	BİR
DRAVİDYEN	Bulunmuyor	--------
HİNT-AVRUPA	"DEIK"	GÖSTERMEK
URAL-YUKAGİR	"OTIK"	BİR
ALTAY	"TEK"	BİR TEK
ÇUKÇİ-KAMÇATKAN	Belirsiz	----------

ESKİMO-ALEUT	"TIK"	İŞARET PARMAĞI, ORTAPARMAK
ÇİN-TİBET	"TIK"	BİR
OSTRİK	"TIK", "TING"	EL, KOL
HİNT-PASİFİK	"DIK"	BİR
AVUSTRALYA	Yok	----------
AMERİKAN YERLİ	"TIK"	PARMAK, BİR
NA-DENE	"TIKHI"	BİR

Bu da yine Whorf'a esinlenerek yazılmış bir kurgudur, ama temel savı, doğal dillerin kadınların deneyimini aktaramayacağına dayanır; çünkü bu diller yapıları ve sözcük dağarcıkları gereği cinsel ayrımcılık içerirler. Buradan yola çıkarak Suzette Elgin kadın evrenini ve maçoluğa dayanmayan bir düşünceyi yansıtmaya yönelik bir kadın dili[23] olan *Laadan*'ı yaratmaya çalışır. Titremli, bitişimli ve son derece kurallı bir dil olduğu için özellikleri oldukça ilginçtir; *Laadan* çok sayıda sözcelem belirticisi içerir, böylelikle yüzyılın sonunda söylem edimbiliminde gerçekleşen gelişmeleri yansıtır. Ama karmaşıklığı Sévarambeların dilinin ya da *Volapük*ün karmaşıklığını anımsatır (sözgelimi bireyler arasında farklı toplumsal ilişki türlerini aktarmaya olanak tanıyan 36 kişi adılı vardır), bu da dilin konuşulmasını oldukça güçleştirir. Ama en azından seri gerçek bir ütopya üzerinde sonuçlanır.

İşte böylece bilim ve ideolojilerin kurguya ve dolayısıyla uzman olmayan okur kitlesinin bilincine aktardığı biçimiyle bu hayali dil tarihinin sonuna geldik; ve XVI. ila XX. yüzyıllar arasında insanın dile ilişkin olarak geliştirdiği düşüncelerin oluşu-

23 Kadın dili örneği konusunda bkz. Theodora Kroeber, *Ishi. Testament du dernier Indien sauvage de l'Amérique du Nord*, Paris, Plon, "Terre Humaine" dizisi, 1961.

munda üç dönem belirlenebileceği görüldü. Genel dilbilgisiyle birlikte yavaş yavaş dilbilimsel düşüncenin kendini gösterdiği söylence ve karşılaştırmacıların öncülerinin dönemi. Her şeye karşın bu dönem, dilin kökeni ve birliğine odaklanmış ve dinsel dogmanın egemen olduğu dönemdir. Daha sonra, tarihsel ve karşılaştırmalı dilbilgisiyle dilin bilimsel tarihi gelir; bu, Saussure ile eşsüremli, dizgelerin incelenmesini merkez alan, söylencenin üstünlüğünü ve ütopyaya başvuruyu bütünüyle dışlayan, meydanı dil adamlarına, dil yaratıcılarına bırakan, yapısal dilbilime açılan dönemdir. Tümeller sorununun yeni temeller üstünde yeniden ortaya çıkması için dilbilimin bilimselliği içinde yeterince sağlam konuma yerleşmesi ancak XX. yüzyılın ikinci yarısında, Chomsky devrimiyle gerçekleşir. Belki de bu, yeni bir dönemin başlangıcıdır. Peki ama bu, fantazmadan kurtulduğumuz anlamına mı gelir? Kuşkusuz hayır, çünkü insanlığın ana dilinin araştırması, bir başka deyişle tek-kökten türeme görüşü birkaç yıldan bu yana yeniden hız kazandı.

ÜÇÜNCÜ KISIM

DİLSEL FANTAZMANIN İKİ KUTBUNDA

Dilsel buluşa ilişkin erkek ve kadın yaklaşımını örneklendirmek için incelemeyi amaçladığım iki durum, bilinç kutbu ve bilinçdışı kutup, anlık ve duygu arasındaki karşıtlık uzamda birbirlerinden ayrı olsa da zaman içinde birbirleriyle eşleşmiştir. Her ikisi de XX. yüzyılın dönüşüm noktasında, geri düzlemde yapay dil hareketi, ruh çağırmacı hareket ve dünyaların çoğulluğuna duyulan inanç, Pentekostalizm hareketi ve son olarak da ilk Kilise'nin yeniden canlanışı gelişirken aynı anda dilbilim ve psikanalizin atılım gösterdiği verimli bir dönemeçte kendilerini gösterirler. Bir seçkinler bilimi, köklerini usdışına daldırarak halk kültürü temeli üzerinde yükselir.

Gürcü Nicolas Marr (1863-1933), II. ve III. bölümlerde tanımladığım anlamda örnek bir dil manyağı olarak ortaya çıkar. Çağının tümüyle dışında, aynı zamanda kökenlerini söylencede, kanıtlamasını da ütopik tasarıda bulan dilsel düşün devamını örneklendirir. Bu koşullarda, sinsi münasebetsizlikten başka bir şey olmayan Marrcılık bambaşka bir kılığa bürünür. Marrcılık, Marr'ın kişiliğinden kurtularak Tarih'in bir cilvesi olmaktan çıkar ve bir değişmeze dönüşür.

Çağdaşı Hélène Smith (1861-1929), bu tinsel glossolalia çağının kaydedilen en güzel örneklerinden biridir. Birçok bakımdan Freudculuğu önceleyen şaşırtıcı bir kitap aracılığıyla kendisini tanırız: Théodore Flournoy'nın *Des Indes à la planète Mars*'ı.

Kendinden geçişin, uyuşturucunun ya da hipnozun değişime uğrattığı bilinç durumları içinde, sözde-dillerin yaratılışı, insanoğlundaki doğuştan gelen aynı yetiden kaynaklanır ve bizleri bir kez daha dil tümellerine ilişkin düşsel değil de bilimsel soruyla karşı karşıya getirir. Bu nedenle biçimsel düzlemde tinsel ve dinsel, oyunsu ve hastalıklı glossolalialar aynı incelemeden kaynaklanır. Kaldı ki, içerik düzleminde aynen dilin

kökenine ve geleceğine ilişkin fantazmalarda olduğu gibi, ilk bölümde anımsattığım farklı söylencelerle yeniden karşılaşılır. Bilinç ile bilinçdışı, uyanık düşçü ile uyuklayan düşçü kutupları arasındaki süreklilik de böylece kurulur.

VIII. BÖLÜM

Kral Çıplak

Nicolas Marr vakası

"İçinde fanatik bir deli, fantastik bir deli, hiperbolik bir deli, gerçek, tepeden tırnağa ve tamamen deli bir deli olmasına engel değildir bu."
François RABELAIS

"Kuramla delilik, bir bilginle bir deli, bir imparatorla bir çılgın arasında her zaman paranoyadan geçen bir işbirliği vardır."
Élisabeth ROUDINESCO, *La Bataille de cent ans*

Darwinci evrimciliğin dilbilimde evreler kuramına dönüştüğü, Avrupa dilbiliminin yavaş yavaş pozitif bilim olarak oluştuğu, karşılaştırmacı Ferdiand de Saussure'ün Paris École Pratique des Hautes Études'de bilim yaşamına atıldığı, ilk dil hayalinin, görünüşe bakılırsa bilim öncesi çağın karanlıklarına gönderildiği sırada, Gürcü Nicolas Marr, Stalinciliğin de desteğiyle kırk yıl sonra bütün zamanların en sahtekâr bilimsel dalavereciliğine dönüşecek bir kuramın temellerini atar.

Batı'da özellikle Marrcılığın son dönemi (1930-1950) bilinir, bir başka deyişle bu, Marr 1934'te öldüğüne göre temelde

onun ölümünden sonrasına denk gelen dönemdir. 1863'te doğan Marr, yine de öncelikle bir XIX. yüzyıl insanıdır; düşünceleri geniş ölçüde hâlâ XVIII. yüzyıl sonu ile XIX. yüzyıl başında geçerli olan anlayışın devamıdır. Dolayısıyla deliliğinin tohumlarını bu düşüncelerin oluşumu içinde aramamak gerekir. 1917'de Marr elli dört yaşındadır; etkinliğinin en önemli bölümü Çarlık Rusya'sında konumlanır; Rusya, dilbilim alanında geri kalmak bir yana, tersine en uç noktada bulunmaktadır. Polonyalı Baudouin de Courtenay'ın –Slav dillerinde eylemlerde görünüm kuramcısı– ve Kruszewski'nin çalışmalarını sürdürdükleri ülkedir. Saussure de –yapıtı Rusya'da çok erken dönemde tanınmıştır[1]– onlara karşı kendini borçlu hisseder. Bir sonraki kuşakta Trubetskoy –sesbilimin kurucusu–, ünlü Jakobson ve Polivanov'un –Sovyetler Birliği Doğu dilleri uzmanı– çalıştığı ülkedir. Demek oluyor ki Marrcılığın başarısını birçok bakımdan gerçek olsa da Rusya'nın geri kalmışlığında değil; daha çok, her ikisi de Kafkasya'dan çıkan iki çılgının karşılaşmasının ilginç tarihi içinde aramak gerekir.

Marr'ın araştırmaları 1886'da başlar. 1888'den itibaren tasarlanan bir kuramın ilk taslağının yayımlandığını (1908'de) görmesi için yirmi yıllık zorlu bir çaba göstermesi gerekecektir. Bu yirmi yıl boyunca, Moskova'nın olduğu kadar St. Petersburg'un da bilim çevresinin düşmanlığıyla baş etmek zorundadır. Bununla birlikte, 1912'de Bilimler Akademisi'ne seçilmesinin anlaşılır bir yanı yoktur. 1917 Devrimi Marr için beklenmedik bir fırsattır. Çalışmalarının "toplumbilimsel" yöneliminden yararlanarak, bir sonraki on yıllık dönemde aşamalı olarak kuramını uygun bir Marksizmin bayraklarıyla donatır. (Aynı anda, özellikle Bahtin ve Polivanov'la birlikte gerçek bir Marksist dilbilim gelişir.) Marr yanlış yönde giden bir Marksist değildir; o, Marksizmle karşılaşıp bunu bir bahaneye dönüştüren bir delidir. İlginç bir biçimde, rejim onun için "içten Marksist" terimini kullanacaktır. Bu andan başlayarak talihi ondan kaçmaya başlar. Ölümünden sonra giderek büyüyen olağanüstü başarısının ne Marr'ın kişiliğiy-

1 Mihail Bahtin'in 1929'da, *Marksizm i Filosofija Jazyka*'da yaptığı eleştirel çözümlemenin gösterdiği gibi.

le ne de zaten hızlıca bozulacak olan kuramının özüyle bir ilgisi vardır. Haberi olmadan –ama doğal olarak kendine pay çıkarır– Rusya'nın dilbilimsel denetim ve yoketme siyasetinin aracı olur; yüzyılın başındaki ileri konumu göz önünde bulundurulduğunda bu dilbilimin mantıksal açıdan dünyada ilk sırada olması gerekirdi. İnsanlar, diller, kültürler bunun bedeli olacaktır[2].

Ama kişinin yazgısı aynı zamanda kökenleriyle açıklanır. Küçük Nicolas Marr, Gürcistan'da Kutaisi'de dünyaya geldiğinde, İskoçyalı olan babası seksen yedi yaşına basmıştır. Sekiz yıl sonra da ölecektir. Dolayısıyla Marr'ın çocukluğu babasız geçecektir. Genç, güzel ve yalnız, sevgili çocuğunun dehasından kuşku duymayan annesine ve sadakatine tutkuyla bağlı tek oğulun klasik durumu söz konusudur. Buna karşın babası miras olarak şu gözlemi bırakır: "Bütün yaşamın işe yaramaz biri olarak geçecek[3]." Babasının yerine koyacağı adamı yirmi yıl sonra Arap kültürü uzmanı Rosen'in kişiliğinde bulacaktır; bilimsel bakımdan başarısızlığını öteki öğretmenleri gibi öngörmüş olmasına karşın üniversitedeki profesörleri arasında kendisine karşı hoşgörülü davranan tek kişidir Rosen. Marr, özyaşamöyküsünde, yirmi yıl sonra Kafkas ve Sami dilleri arasındaki akrabalık ilişkisi üstüne yazdığı tezi bastırmayı başarıp ölüm döşeğindeki Rosen'in övgüsünü nasıl kazandığını anlatır.

Marr, öyle görünüyor ki, çocukluğundan başlayarak genel bir düşmanlık kazanmıştır. Herkesi peşine takan uslanmaz bir asidir. Kendi kişiliğini çok üstün gördüğünü açıkça gösterir. Yoksul, aşağılanmış, babasız, yabancı bir çocuktur –anadili Gürcüce olmasına karşın okula "İngilizce" olarak kaydı yapılır– toplumdışı, saldırgan, kendini herkesten üstün gören, intikam arzusunun harekete geçirmesiyle daha o zamanlardan klasik bir paranoya tablosu ortaya koyduğu düşünülmektedir: bastırılmış eşcinsellik, işkence görme korkusu, "toplumsal ya-

2 Bu arada, Trubetskoy ve Jakobson Moskova Dilbilim Çevresi'ni Prag'a kaydıracaktır. Polivanov'a gelince, otuzlu yıllarda safdışı bırakılacaktır.

3 N. Marr, *Autobiographie*, 1933. Marr'ın yapıtları Fransızcaya çevrilmemiştir; ben yine de yapıtların başlıklarının Fransızcalarını aktarıyorum.

şamda göze batan biçimleri aşağılanma ve özellikle erkek söz konusu olduğunda toplumsal azarlama[4]" olan megalomani. Daha o dönemde bir işkoliktir Marr; kaldı ki bütün yaşamı boyunca çalışmanın erdemine inanacaktır (yaşamöyküsünü yazan Mikhankova'ya göre günde on sekiz saat çalışır). Yetişkin olduğunda, Kutaisi gimnazyimunda (ya da lisesi) din ve Rusya karşıtı başkaldırı hareketine katılır. Arapça, Gürcüce ve Ermenice eğitimi aldığı St. Petersburg'daki Doğu Dilleri Fakültesi'nde Gürcü bağımsızlık hareketi için savaşır ve Rus egemenliğinden bağımsız bir vatan düşü kurar. (Daha sonra, tersine enternasyonalist olacak ve Gürcü "şovenist" ulusçuluğa karşı çıkacaktır.)

Ulusçu olduğu için, doğal olarak anadiline ilgi duyar; burada sözcüğün gerçek anlamında anadili söz konusudur, çünkü annesinin dilidir; babası İngilizceden ve Fransızcadan başka dil bilmez. Dillerin melezleştirilmesi kuramının kaynaklarından kuşkusuz birini oluşturan aile içi bir tür özel dilin (*sabir*) oluşturulması da buradan kaynaklanır. Eklemli dilin kökenlerinin araştırılması düşüncesi, Kafkas dillerinin kökenini araştırırken aklına gelmiştir.

Baskı altındaki bir dilsel azınlığın üyesi olarak "küçük diller"in, "küçük halklar"ın, lehçelerin, yazılı olmayan dillerin, "geri kalmış" denilen halkların, dönemin dilbilimcilerinin ve özellikle de karşılaştırmacıların ayrıcalıklı konusunu oluşturan "büyük kültür dilleri" karşısında savunur[5]. Hint-Avrupa incelemelerine ve "burjuva" dilbilimine erken bir dönemde duyduğu kin buradan kaynaklanır: Hint-Avrupa dilbilimi, Doğulu halkları ölümcül bir sömürge siyaseti altında ezen, çökmekte olan burjuvazi toplumunun en saf anlatımıdır. Ona göre "Aydınlanma Avrupası, İrlanda dilini incelemek için, bu dili ve İrlandalıları yoketmek için harcadığı çabanın yüzde birini bile göstermemiştir." Avrupa'nın tek "Yafet"çi halkı olan Basklar için de tutumu aynıdır. Etnik azınlıkların imparatorluk Rusya'sınca uğratıldığı

4 Sigmund Freud, "Remarques psychanalitiques sur l'autobiographie d'un cas de paranoïa: le président Schreber", *Cinq Psychanalyses*'de, Paris, PUF, 1954.

5 Gürcüce de çok eski bir yazınsal kültür dilidir, ama yine de o dönemde egemenlik altında bir dildir; öte yandan Marr çocukken Guri lehçesini konuşmaktadır.

davranış da aynı derecede eleştirilebilir, örneğin "ne yazısı olan ne de eğitimi yapılan dillerinin giderek yozlaştığı Volga Çuvaşları. Bu dil, yalnızca Ortodokslaştırma amacıyla misyonerlerce incelendi.[6]"

Azınlık dillerinin savunucusu Marr, kadınların ve eğitimsiz sınıfların söz hakkını da savunur. Etnografyayla kadının konumunu karşılaştırarak "etnologların, kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olmaması gibi haklarından yoksun [...] kitlelerin uzmanları olduklarını gözlemler."[7]

İlk düşüncesi Arapça ile Gürcüceyi karşılaştırmak olan Marr, kendini yeni bir tür karşılaştırmacı olarak gösterecektir. Doğrudan Hint-Avrupa Okulu'yla rekabete girer, ama kendi alanında kişisel bir üstünlük de kazanır: O dönemde Avrupa'da bilinmeyen Kafkas dillerine ulaşabilmektedir; böylece Rusya'da Gürcüce ya da Ermenice kürsüsü sahibi birkaç kişi dışında kimseyle çelişkiye düşme sakıncası söz konusu değildir. Hatta bir dönem insanların gözünü Fransa ve Almanya'da konferanslar vermek üzere davet edilecek derecede boyar. Hint-Avrupa'yla rekabete girmekten hoşnut olmadığından, onu aşamalı bir biçimde dünyanın bütün dillerini kavramayı hedefleyecek olan kendi kuramıyla bütünleştirmeye, kendi kuramına bağlamaya çalışır.

Hint-Avrupa dilbiliminin parçalanmasını sağlayan kavramsal gereç, dillerin karşılıklı ilişkiye girmesi ve melezleşmesi olgusudur; gerçekten de bu kavram bir "ana dil"in –doğal olarak varsayımsal ve soyuttur, ama Marr bunu görmeyi reddeder– birbirlerini izleyen dallara ayrışmasını gösteren soyağacı oluşturmayı yasaklar. Çünkü, işin aslı, karşılaştırmacı yeniden oluşturulmuş Hint-Avrupa dilinden tek bir ilk dile inmeye olanak tanıyacak bir dal yaratmayı hiçbir zaman düşünmemişse de (tam tersine, daha önce görüldüğü gibi karşılaştırmacılığın gerçekleştirdiği ilerlemelere bu düşüncelerin kesin olarak terk edilmesi eşlik eder), fantazmatik düzeyde Hint-Avrupa'nın bu oluşturumu destekleyen bilimsel sakınımla birlikte soyağacı

6 N. Marr, *Izbrannyje raboty*, cilt I, s. 212.
7 *A.g.y.*, s. 68.

biçiminde sunulması ancak bilim dışı akıllardaki tekoluş düşüncesini güçlendirir. Marr, karşılaştırmacılığın tek-kökten gelme (*monogénétisme*) geleneği içinde yer aldığına inanırmış gibi yapar. Böyle davranması gerekir. Çünkü bu noktada da yenilik getirmeye çalışır: Tekoluşçuluğun karşısına çokoluşçuluğu getirecektir.

Tek bir ana dil düşüncesi ona göre *Kitabı Mukaddes*'teki bir söylenceden başka bir şey değildir; bu, ilk insanların daha baştan tek bir tanrıya inanmış oldukları düşüncesi gibi temelsizdir. Bu tek dilin bir dalı olarak gördüğü Hint-Avrupa öndili, bundan böyle insan dilinin ortaya çıkışı sonucunu doğru biçimde sormayı engelleyen bir kurgudan başka bir şey değildir.

Marr, köken sorununu, doğmakta olan etnografi ve paleontolojinin sağladığı özdeksel verilerden yola çıkarak yeniden ele alır; Yaratılış ve Babil söylencesi üzerine kurulu kuramlara oranla ilkece bir ilerleme kaydeder ama gereçler bakımından değilse de esin bakımından bir önceki dönemin mekanikçi kuramlarından da pek farklı değildir[8].

Bununla birlikte, geçmişte sıklıkla öne sürülen, ilk dilin yansılamalardan oluştuğu düşüncesini Marr benimsemez. Yansılamalar, evrim içinde oldukça ileri bir evreye denk düşer. Tarihöncesi insan, beden ve yüz devinimleriyle iletişim kurar. Soyut düşünceleri (düşünce de yeni değildir) aktarabilecek yeterlikte olmayan bir görüntüsel ve devinimsel simge dizgesi kullanır. Eklemli dile geçiş ilk aletlerin geliştirilmesiyle bağlantılıdır. Demek ki, bu, tarihöncesinde görece olarak geç bir dönemde yaşamış olan *Homo faber*'in işidir; dil, tek bir noktada değil, Akdeniz havzası ve ötesinde aynı anda birçok noktada doğmuştur. Her dil, ilkel kabilelerden kaynaklanan aynı sözcüklerin özel bir kesişme sürecinin her bir noktasından doğar. Böylece, daha baştan çok sayıda farklı ağızlar ortaya çıkmıştır:

> Dilin seslerinin doğal hayvan çığlıklarıyla ortak hiçbir noktası yoktur. Hayvan çığlığından farklı olarak, sesbirim insanoğlunun benzersiz etkinliğinin, ortak bir oluşturumun sonucudur; görünüşe bakılırsa bir koro şarkısından kaynaklanır. Böylece ortaya çıkan ilk sesbirimler, aynı zamanda en

8 Bkz. Ch. De Brosses, Court de Gébelin, vb.

> karmaşık olanlardır: Yafet dillerinde çok sayıda olan yarıkapantılı sesler ve yarı ünlülerdir[9].

Bu sesbilim kuramına bir de anlamsal türemeler kuramı eklenir. Az sayıdaki çokanlamlı öğelerden yola çıkan dil giderek farklılaşmaya başlar:

> Çağdaş dilsel paleontoloji, araştırmalar sayesinde, insanlığın bilincini oluşturan bütün anlamları kapsamak üzere tek bir sözcüğe sahip oldukları çağlara ulaşma olanağını vermektedir[10].

Marr, kendisinden önceki ve sonraki birçok dilsever gibi bu çok anlama gelen ilk sözcüklerin "anlamsal yayılımı"nı açıklamak için eğretilemeye, düzdeğişmeceye ve karşıtlamaya başvurur. Sözgelimi *n'ebo* sözcüğü (Rusçada "gökyüzü) aynı zamanda bulutların, ışığın, yıldızların, kuşların, mavi rengin, dağın, başın, yukarının, aşağının, başlangıcın, sonun ve daha başka birçok şeyin kökenini de belirtir[11].

9 N. Marr, *Izbrannyje raboty*, cilt I, s. 213; modern sesbilimsel tümelleri modern kuramı tam olarak tersini söyler: Bir dilde yarıkapantılı sesbirimlerin bulunabilmesi için önce kapantılı sesbirimlerin olması gerekir, tersi doğru değildir.

10 N. Marr, *Osnovnje dostiženja jafetičeskoj teori*, s. 278.

11 A.g.y., *Seçme Yapıtlar*, cilt I, s. 213. 1910 tarihinde yayınladığı "İlk Sözcüklerde Karşıt Anlamlar Üzerine" (*Essais de psychanalyse appliquée* [Fr. çev. "Uygulamalı Psikanaliz Denemeleri"], Paris, 1933) başlıklı makalede Freud, Marr'ın çalışmalarıyla aynı döneme (1884) rastlayan Karl Abel'in bir incelemesine dayanarak düş içindeki çelişkiyle ilk sözcükler içindeki çelişki arasında bir benzerlik ortaya koyduğuna inanmıştı. Çünkü ilk sözcük düşüncesinin aynı anda karşıt iki kavramı belirtebileceği düşüncesi Marr'a özgü değildir. "İlk=çocuksu" denklemiyle birleştirilen bu düşünce o dönemde son derece yaygınlık kazanmıştır. Freud da bilinçdışının gerileyen, çocuksu, eskil nitelikli bireysel diliyle ilk biçimleri altında ortak dil arasında koşutluk kurmuştur. Benveniste, Karl Abel'in savının, benzerliği yalnızca rastlantısal, sesbilgisel bakımdan yakın sözcükleri bir araya getirmeye dayanan yanlış filolojik kurgulara dayandığını göstererek bu kanıtı yıkarken hiçbir güçlükle karşılaşmamıştır (Remarques sur la fonction du langage dans la découverte freudienne," *Problèmes de linguistique générale*, 1956, c. 1.) Zıt anlamlarına karşın İtalyanca *caldo*, "sıcak" ve Almanca *kalt*'ın, "soğuk" tek ve aynı kökenden geldiğinin savunulduğunu düşünün! Abel, Hint-Avrupa dillerinin eski biçimlerinden alınan bir dizi örnekle bu türden kurguları öne sürmüştür. Zıtların özdeşliğinin büyüsüne Jean-Pierre Brisset de kapılmıştır: "Böylece olumsuz sözcük, kendini oluşturan aynı seslerden yararlanarak nesneyi reddeder. Aynı ses hiçbir bulanıklığa yol açmaksızın olumsuz, olumlu, kısıtlayıcı, vb.'dir" (*Les origines humaines*, Paris, 1913, s. 124).

Dilin gelişimi dünya görüşüne bağlıdır: İlk aşamada kozmik, sonra etnik (kabileye ilişkin), daha sonra sınıfsal (toplumsal); farklı evrelerin varlığı da buradan kaynaklanır. Aşamalı bir biçimde geliştirilip Marksistleştirilecek olan da bu son noktadır. Çünkü bu evrimin en son aşaması, sınıfsız bir toplumun tek dile dayalı evresidir.

Marr, dizgesine en çok sayıda dili katmayı denediği ölçüde, koşut bir biçimde temel anlam öğelerinin sayısını indirgemeyi de dener. Bir yanda bütünsellik, öte yanda en küçük birim, çekirdek, atom peşinde koşar. 1919'dan 1926'ya değin temel öğelerini on ikiden dörde indirgemeyi dener. Daha ileri gidemeyecektir. Bundan böyle dünyanın bütün dilleri, A, B, C, D harfleriyle belirtilen şu dört öğeden yola çıkarak incelenebilecektir.

A=SAL B=BER C=YON D=ROSH

Bu dört tek hece ilk dört kabileye ilişkin gösterime denk düşer. Marr bunları yeryüzünün bütün etnik adları içinde her türden sesbilgisel kullanımı içinde bulur:

> Japonya ve Çin'den Atlas Okyanusu'na uygar ve tarihöncesi yaşamın temel sözcüklerinin aynı olduğu artık kanıtlanmıştır. Bütün dillerin bütün sözcükleri dört öğeye indirgenir.

Bu alıntı tuhaf bir biçimde Leibniz'in (daha çok tek-kökten gelme görüşünü savunsa da) bir tümcesini anımsatmaktadır:

> Kıtamızın geniş bir bölümünde, güncel dillerde çok geniş bir yayılım göstermiş olan eski bir dilin izleri varlıklarını korur; çünkü Atlas Okyanusu'ndan Japon Denizi'ne uzanan çok sayıda sözcük vardır[12].

12 *Bref Essai sur l'origine des peuples*, 1710, Jacob 1973'te.

Marrcı kuram, böylece, dillerin doğuşu, karışması ve evrimini, çok sayıda dil embriyolarından oluşup tipolojik dönüşümler sonucunda tek bir tepeye doğru, bir başka deyişle dünya dillerinin birleşmesine doğru uzanan (bu son nokta kuramın geç bir görünümüdür; Marr başlangıçta yalnızca kökenle ilgilenir) ve geniş bir tabanı bulunan bir piramit biçiminde sunar[13].

Tersine, Hint-Avrupa ailesi tekten çoğula giden baş aşağı bir piramit biçimi sunar. Birbirini izleyen bir parçalanma sürecinin yansıması olarak kesişme ve soyağacının yadsınması düşüncesine karşın, Marr yine de dil ailelerinin varlığını kabul eder. *Yafet* dil öbeği adını Nuh'un üçüncü oğlu Yafet'in adından alır; ilk aşamada bu öbek Kafkas dillerini kapsar, buna daha sonra Avrupalıların pençelerinden kurtarılan Baskçayı da ekler – Nuh'un iki oğlu olan Sam ve Ham adlarını bilindiği gibi Sami dilleri (Arapça, İbranice, Aramca, Süryanice vb.) ve Hami dillerine (Kıptice, Eski Mısır dili vb.) vermiştir. Marr'ın üniversite öğretimiyle birlikte Gürcüce ile Arapça arasında benzerlikler bulmayı denediği bilinmektedir. Şunu da ekleyelim: Avrupalı dilbilimcilerle zıtlaşmak isteği içinde Hint-Avrupa dillerinin kendilerinin de Yafet dil öbeğinden kaynaklandığını göstermeye çalışır. Bu öbeğin üstünlüğü göz önünde bulundurulduğunda kuramın bütünü *Yafet dilbilimi* adını alır. Yafet dilbilimi yanlıları böylece Marr'ın bir ırk olarak varlığını yadsıdığı Ari dil yanlılarıyla karşı karşıya geleceklerdir. Sistemin üstünlüğü, örneğin Baskça gibi her türlü genetik sınıflandırmaya karşı çıkan dillerin bütünleştirilmesine olanak tanımasıdır.

Yafet dilleri Avrupa-Afrika-Asya blokunda eskil biçimiyle birkaç adacık olarak mucizevi bir biçimde korunmuş son derece eski bir evreyi gösterir. Bu eskil evre ilk yazılı dillerden, dolayısıyla Hint-Avrupa dillerine yaşam veren köklü dönüşümlerden daha önce gelir. Diller, Pireneler'de, Kafkasya ve Pamir'de konumlanmış tarihöncesi bir yapıyı koruduklarından, "Avrupalı burjuva dilbilimcilerin oluşturduğu aydınlanma düşmanlarınca yadsınmasına karşın" Marrcı kuramın doğruluğunun parlak bir kanıtıdır.

13 N. Marr, *Œuvres choisis* (Fr. çev.), cilt I, s. 213-214.

Burada da öyle görünüyor ki Marr iki yüzyıl önce Leibniz'in dile getirdiği kavramları kendi kuramına yedirmiştir:

> Derin bir ortak tabandan türemiş diller pek de yersiz olmayan bir biçimde iki türe bölünür: Yafet dilleri ve Aram dilleri. Biri Kuzey bölgelerini, ötekiler Güney bölgelerini kapsar. Bizim Avrupamıza gelince, bunu tümüyle Kuzey'e katıyorum. Oysa Kuzey dillerini Yafet dillerine katarsak, Güney dillerini Sam ve Ham kardeşlerin torunlarına vermek doğru olabilir. Söylenbilimciler de Yafet ve insan sarrafı oğlu Prometheus'u *Kafkas yakınına* konumlandırmıştır, Homeros ise daha o zamanlar Aramları Suriyelilerle özdeşleştiriyordu. [...] *Farsça, Ermenice, Gürcüce*nin bir diller karışımından –o denli eski ki bugünkü kuşaklar bunları tanımaz–, aynı toprakları paylaşmışçasına İskit ve Aram dillerinden kaynaklandığı düşünülmektedir[14].

Karşısına, karşılaştırmacıların malzemesini oluşturan çürütülmesi olanaksız yazı bütünceleri getirilerek yapılan eleştirilere Marr, yaşayan dilin canlı malzemesi üzerinde çalıştığı yanıtını verir. Gerçekten de sözlü dillerin verilerinden yola çıkarak genellemeler yapar; oysa, yazılı dillerin birkaç bin yıl öncesine gidebilen en eskisi, yazılı olmayan dillere oranla hiç de eski değildir. Karşılaştırmacılarm düşüncesi, "canlı sözün etno-dilbilimsel bir anlayışından, bastırılamaz yaratıcı taşkınlıklarından"[15] beslenmez.

> Hint-Avrupa dilbiliminin, daha önceden oluşturulmuş ve uzun süreden bu yana biçimselleştirilmiş bir araştırma konusuna, bir başka deyişle tarih dönemlerinin Hint-Avrupa dillerine sahip olarak ve üstüne üstlük bütün sonuçlarını, aralarında en öne çıkarılanların ölü diller olduğu yazılı dillerin kalıplaşmış biçimlerinden çıkararak, genel olarak dilin ortaya çıkış sürecini ve büründüğü farklı biçimlerin kökenini betimlemede yetersiz kaldığı tartışma götürmez[16].

14 G. W. Leibniz, *Kısa Deneme..., A.g.y.*, s. 49; italikler benim (M.Y.).
15 N. Marr, *Evreler...*, s. 278.
16 *A.g.y.*, s. 278.

Bu sınıflandırma, Marr esini taşıyan evreler kuramına açılır. Bu tarih öncesi evreden başka, kimi dilleri bir ara evreye yerleştirir. Bunlar: Arnavutça, Çuvaşça (Volga boyunda konuşulan), Berbericedir. Bu diller Marr'ın kökene yerleştirdiği dillerin dönüştürülmüş biçimleridir[17]. Daha sonra, Hint-Avrupa dillerinin örneklendirdiği tarihsel evre gelir. Doğal olarak, tarih içinde katışıksız Yafet dillerinin çok daha yüksek sayıda olduğu bir dönem geldi. O dönemde bütün Avrupa-Afrika-Asya bloku Yafet dilleriyle doluydu (bir ırk oluşturmadıklarını bir kez daha yineleyelim). Akdeniz havzası ve Anadolu'nun en eski yazılı kültürleri (Getler, Sümerler, vb.) doğal olarak Yafet dilleridir. Dil, binlerce yıl boyunca, ekonomik gereksinimler ve örgütlenme temeli üzerinde toplumsallaşma içgüdüsü aracılığıyla biçimlenmiştir. Fizyolojik ve ırksal ölçütler hiçbir rol oynamadığından, yalnızca maddi yaşam ölçütleri önem taşır. Kalıtıma, Darwinciliğe, ırk tiplemesine derin bir inanç duyulduğu çağda, Marr kararlı bir biçimde karşı akımda yer alır.

Melezleşmenin temel rolünü gördük. Oysa melezleşme yalnızca evrimin değil aynı zamanda ilerlemenin etmenidir. Ne denli melezleşme varsa, bundan kaynaklanan dil de Marrcı anlamda o denli "evrimleşmiş" olacaktır[18]. Gelecekteki insanlığın ideal dili, bütün dillerin kesişmesinin sonucunda ortaya çıkacaktır. Bununla birlikte Marr, *Esperanto* ya da *Volapük*ün ya da bireylerin yapıtı istenççi bir projenin geleceğine inanmamaktadır. *Esperanto*, Doğu Avrupa'da her zaman ilgi uyandırmış olduğundan, Marr birçok kez bu konudaki tutumunu belirtme fırsatını buldu: Ona göre *Esperanto* burjuvazinin idealist bir buluşu olarak kaldı.

> İnsanlık çokdillilikten tekdilliliğe kaymaktadır. Ama, emperyalist yayılım ne olursa olsun hiçbir dil bu tek dil rolünü oynayacak yeterlikte olmayacaktır[19]. Evrensel ölçekte yayı-

17 N. Marr, *Œuvres choisis* (Fr. çev.), cilt I, s. 217-218.

18 Bu bakımdan, İngilizce ve Swahili gibi melez dillerin son derece canlı olduğuna dikkat çekelim.

19 İngiliz dili ve Anglosakson emperyalizminin yayılımı konusunda Marr'ın yanıldığı açıktır.

> lım göstermiş diller geçmişte ölmüştür ve ister üst sınıflardan isterse halk kitlelerinden kaynaklansınlar gelecekte de öleceklerdir. Bunların yerini alacak olanlar da (bu dönemde mantar gibi üreyen) Esperantolar ya da Volapükler olmayacaktır. Geleceğin dili, bütün ölü dillerin ve hâlâ yaşayan bütün dillerin tüm zenginliğine başvuracaktır. Evreni dile getirebilecek bu dil, sınıfsız ve ulussuz tek bir gelecek toplumunun kaçınılmaz postülasıdır. Peki ama insanlığın doğuşu sırasında ilk dilini oluşturarak hayvan durumundan çıktığı sırada olduğu gibi kitlelerce yeni bir iletişim aracının, yeni bir evrensel dilin (sesli, –eklemli– olsun ya da olmasın) yaratım sürecinin bilinçdışı ve içgüdüsel bir biçimde gerçekleşeceği düşünülebilir mi? Tabii ki hayır. İnsanlık bu sürece kendini katabilmesi için edinmiş olduğu bilgeliğinden yararlanmak durumundadır. Dilbilimciler bu noktada önemli bir rol oynayacaklardır ve bunun için de hiçbir şeyi kenara atmadan insan sesini en küçük ayrıntılarına değin incelemeleri gerekmektedir[20].

Bu geleceğin dilinin doğası, belki de sözlü dili çöpe atacak tekniklerin gelişimiyle (bu noktada Marr'ın gözle görünür bir biçimde makine dillerini öngörmüş olduğunu kabul edelim) baştan aşağı yenilenecektir.

Açıkçası Marr'ın Rusçanın hegemonyasını desteklemiş olması söz konusu değildir. Yine de bu dili incelemek gerekirse, ne Hint-Avrupa ailesinin bir dalı ne de Sovyetler Birliği'nin gündelik iletişim dili olarak, Ruslarla aynı topraklarda yaşamış olan öteki halklarla daha çok tarihsel –arkeoloji aracılığıyla– ve maddi –etnografya aracılığıyla– tarihsel bağlantıları içinde incelemek gerekir.

Marr, dillerin canlı malzemesi üzerinde çalıştığını öne sürmesine karşın, temelde geleceğe ve geçmişe yönelir, daha açık bir söyleyişle kehanet ve gelecekten haber verme düzleminde çalışır; doğrulanabilir somut öğeler üzerinde hiçbir zaman çalışmaz. Kaldı ki bu görünüm ikinci nitelik sunar; çünkü varsa-

20 N. Marr, *Œuvres choisis* (Fr. çev.), cilt I, s. 216.

yımları her zaman hiçbir titizlik gözetilmeyen uygun olgular bütüncesi ile desteklenir. Ne yasalarla, ne dizgelerle, ne de herhangi bir eşsüremli ya da artsüremli tutarlılıkla ilgilenir. Katışıksız düş içindedir. Bu koşullar altında, Marr'ın düşüncelerinin içeriği, kökeni ya da zaman zaman olumlu değeri üstüne sorgulamaya gidilebilir; ya da oynamak zorunda kaldığı tarihsel rol çözümlenebilir; ama en ciddilerinden kabul edilen bir Amerikalı dilbilimcinin nasıl olup da dilbilimsel çözümlemelerini noktası noktasına çürütmek için koca bir kitap yayınlamış olduğu sorgulanabilir[21].

Marr'ın meslek yaşamının devrimden –devrime katılmış olduğu anlaşılıyor– otuz yıl önce başladığı ve bundan on yedi yıl sonra tamamlandığı görüldü. Lenin'den altı yıl sonra öldü. Kuramcının bir devlet dini olarak doruğa çıktığı dönem, 1930-1950 yıllarını kapsar, daha açık bir deyişle kendi dışında yer alır.

Yıllar boyunca üniversitelerin gösterdiği horgörü ve alaycı tavır, bütün paranoyaklarda olduğu gibi Marr'ın da ötekilere karşı haklı çıkmak duygusunu perçinler. 1920'den başlayarak konumunu giderek sağlamlaştırır ve özellikle üniversite dışından kimi destekler almayı başarır. Megalomanisi her alanda giderek daha fazla kendini hissettirir. Yazılı üretimi giderek delilik boyutlarına varır. 1934'te bir araya getirilen seçme yapıtlarından alıntılar beş büyük cildi bulur. 507 yayından oluşan bibliyografyası sıkış tıkış yazılmış 15 sayfa tutmaktadır! Marr'ın çok fazla yineleme yaptığını belirtmek gerekir çünkü tam bir yazma tutukluluğuna yakalanmıştır. Kırılgan sağlığına karşın, meslek yaşamını feda ederek bütün gücünü keşif gezilerinde tüketir (Kafkasya başta olmak üzere, Bask ülkesi ve Kuzey Afrika'da): 1930'da ölmekte olan oğlunun başucunda beklerken gece yapacağı işleri düşünür yalnızca. Çalışma alanı durmaksızın genişlediğinden bilimsel tutkuları gözle görünür biçimde insanoğlunun güçlerini aşar. Yandaşlara gereksinim duyar ama bunlar ne yeterince çoktur ne de yeterince sadıktır. Ayrıca, hep kendi yönetiminde bir araya gelmiş yeni ekipler, yeni konumlar oluşturarak durmaksızın yeni işbirlikçiler kazanır. Yaşamı tek sözcük-

21 Lawrence L. Thomas, *The Linguistic Theories of Nicolas Marr*, Berkeley, 1957.

le özetlenir: Daha fazla, her zaman daha fazla – daha fazla dili bütünleştirmek, daha fazla yayın, daha fazla olanak, daha fazla çalışma yeri, daha fazla yükümlülük, daha fazla onur. Böylece, 1924'ten başlayarak Üniversite'deki kürsüsünden başka Leningrad Kitaplığı ve altı araştırma kurumunun başındadır. 1930'dan sonra, kişiliğinin yüceltilmesiyle birlikte Marr'ın yönettiği "Yafetçi" kurumlar, yalnızca onun adını taşırlar. Ününün, dolayısıyla mutluluğun doruğunda yorgunluktan ölecektir.

Marr'ın yazgısı Brisset'nin yazgısı gibi olabilirdi, olmalıydı. Bir dil delisi, tam anlamıyla bir dil meraklısıydı ve bir dil meraklısı olarak, dâhi olmasa da, en azından son derece ilginç sezgi ve düşüncelerden yoksun değildi.

Ancak Marr'ın deliliği kısmen başka bir deliliğin uzamı içinde yer alır: Stalincilik. Böylece, kendisini bir gerekçe, dolayısıyla siyasetin hizmetinde bir nesneye dönüştüren bir geçerlilik kazanırken bir özne olarak da silikleşir.

1928'de Marr, akademisyen, onurlarla dolu ve sorumluluk altında ezilmekle birlikte benzerlerince tanınmaktan çok uzaktır. Bilimler Akademisi'nde sunduğu bildiriler sırasında öteki dilbilimcilerin sakınımlı sessizliğiyle karşı karşıya kalır (Marr'ı öfkelendiren bir sessizlik: "Keşke birkaç eleştiri yapma lütfunda bulunsalardı!). Arkasından alay edilmektedir, bir "komplo"nun kurbanıdır ve yandaşlarını düzenli olarak elemektedir. Marr'ı, Marksizm yerine Marrcılığı getirmekle suçlayan ve Marr'a karşı bir saldırıyı başlatacak bir hareket olan *Jazykfront* (dilbilim cephesi) bu dönemde kurulur. Ölümüne bir savaş başlamıştır. Marr, rakiplerini Marksizm örtüsü altında burjuva dilbiliminin savlarını yeniden gündeme getirmeyi istemekle suçlayarak karşılık verir. *Jazykfront* yandaşları, ona göre, erkin dil siyasetini ya da Sovyet toplumunun yeni yapısını anlamaktan çok uzaktır; dilbilimdeki yanılgıları da buradan kaynaklanır.

1929'da Yevgeni Polivanov, Yafet kuramını Komünist Akademi'deki bir tartışma sırasında, her zaman olduğu gibi Marksizm adına adım adım yıkmayı dener, ama beklenen ilgiyi göremez. Gerçek dil yandaşları, fantazmatik bir dilin, düşlenen bir dilin yaratıcısıyla karşı karşıya gelmiştir. Ama düş, düşleyicinin de farkına varmaksızın kısa sürede karabasana dönüşecektir.

1928 ila 1930 yılları arasında Marksizm –"içten gelen" Marksist, bu noktada kendini yeterince güçlü hissetmez– alanında tartışma konusu edilen Marr, diyalektik materyalizm konusundaki yetkinliğini tamamlamaya çalışır. Kuramını mutlak gelenekçi kılmak için baştan aşağı ele alır. Tam bu aşamada dil olgusunu üstyapı olarak ve "sıçramalı" değişimini temel değişimlere göre tanımlar. Bu, kendisini dil sınıfı özelliğini ulusal özelliğin üstüne yerleştirmeye yönlendiren Marrcılığın en bilinen yanıdır; farklı ulusal dillerden emekçilerin aynı ulusal dili konuşan emekçi ve burjuvalardan daha iyi anlaşabileceğine ilişkin saçma düşünce buradan kaynaklanır; ulusal diller de sınıf dilleri gibi günün birinde tek bir dil içinde eriyecektir.

1930'da Marr "partili olmaksızın" son derece dikkat çeken bir bildiri sunduğu SSCB Komünist Partisi'nin XVI. kongresinde bilim ve teknik emekçileri heyetinin başına geçmiştir: Sıradan bir yoldaş olmakla birlikte her zaman böyle kalmamıştır. Aynı kongre sırasında, Stalin SSCB halklarının ulusal biçimleri bakımından çeşitli, sosyalist içeriği bakımındansa tek olan kültürü konusunda bir bildiri sunar: bu kültürün tek dilli tek bir biçime doğru evrimleşmesi gerekmektedir.

İlk kez bu noktada iki Gürcünün düşünceleri karşı karşıya gelir. Stalin, yaşam ve düşünce biçimlerinin kaynaşmasının etkisiyle bütün dillerin aşamalı olarak birleşmesini öngören kuramı kendi çıkarına kullanır. Marr ise kendi hesabına kalıcı bir üne kavuştuğunu anlamıştır. Bu büyük başarıdan ne yazık ki yararlanacak zaman bulamamıştır. Ne olursa olsun, bu kongreden hemen sonra Parti'ye girer ve "yeniden düzenleme"ye koyulduğu Bilimler Akademisi'nde Başkan Yardımcısı olur. Akademi'nin dilbilimcileri o zamana değin görülmemiş bir sessizliğe bürünür. Kısa bir süre sonra bunu yapmaya bile fırsat bulamayacaklardır. Marr'ın yaşamöyküsünü yazan Mikhankova, 1948 yılında Marr'ın yirmi yıl önce *Jazykfront* ile yaşadığı düş kırıklıklarını anlatırken, *Jazykfront*'un üyesi bile olmayan Polivanov dışında isimlere yer vermekten kaçınır. Polivanov, yaşamını Sovyetler Birliği'nin sözlü dillerinin yazıya aktarımına adadıktan sonra otuzlu yıllarda safdışı bırakılacaktır. Ne mutlu ki –hem kendileri hem dilbilim için– dostları Trubetskoy ve Ja-

kobson Prag'a gitmişlerdir; burada 1926 yılında Prag Dilbilim Çevresi adıyla ün kazanacak olan Moskova Dilbilim Çevresi'ni kurarlar. *Marksizm i Filozofia Jazyka*'nın yazarı Bahtin, gelecekteki varlığını herhalde kendisine adını veren, siyasal ayaklanmada yitip gidecek olan Volşinov'a ve Medvedev'e borçludur.

1932'de, Marr, Akademi'ye gözde yandaşı Meçaninov'u seçtirmeyi başarır. Artık yapıtının geleceğinden kaygı duymamaktadır. 1933'te, ölümünden kısa bir süre önce, son beş yıllık çabalarının varış noktasını oluşturan *Marx ve Dil Sorunları*'nı yayınlar. Aynı anda, çocukluğundan beri karşı karşıya kaldığı ve sonunda her zaman haklı çıktığı muhaliflerinin ve danışmanlarının anısına yer vermekten zevk aldığı bir özyaşamöyküsü yazar.

Marr'sız Marrcılık, Stalin'in uluslar siyasetine yeni bir yön vererek birden dilin bir üstyapı değil de toplumsal sınıflara duyarsız basit bir araçtan başka bir şey olmadığı görüşünü benimseyip Marrcılığı tuzağa düşürdüğü 1950'lere değin tek başına egemen olacaktır. Herkes kralın çıplak olduğunun farkına varmıştır[22].

Ama Marr-Stalin karşılaşması Stalin tarafından kullanılacak bir yanlış anlama olmayı sürdürecektir. Sonuçta Marrcılık, onun gelecekteki tek dil düşüncesiyle taban tabana zıt, otuzlu yıllarda yoğunlaşan bir Ruslaştırma siyasetine örtü görevi yapacaktır. Stalin, Marrcılığı yok etmeye, iletişim dili olarak Rusça karşısında ulusal dillere yeniden özgürlük alanı tanıyarak bunları kalıcı bir biçimde iletişim dillerine dönüştüren bu Ruslaştırma siyasetinin meyvelerinin alındığı sırada karar verir. Stalin 1930'da SSCB Komünist Partisi'nin XVI. kongresinde bütün dillerin karışmasından kaynaklanan tek dil savını savunduğundan –o zamanlar Marr'ın düşünceleriyle uyumlu olan– sosyalizmin kalıcı son zaferi sırasında, yalnızca geçerliliğini daha uzak bir tarihe atarak bu yaklaşımı korur. 1950'de, 1930 savlarını olduğu gibi yeniden alır: 1) Çeşitli ulusal biçimler altında aynı sosyalist kültür; 2) Uzak, çok uzak gelecek için, yeni tek bir dilin taşıdığı tek kültür. Değişimin biçimleri safdışı bırakılmıştır: Artık dil

22 Stalin'in Marrcılık üzerine tartışmaya son noktayı koyduğu metin *L'Humanité*'de yayınlanmıştır. İki farklı çevirisi için bkz. Louis-Jean Calvet'nin *Marxisme et linguistique*, Paris, 1977 ve François Gadet, *Les Maîtres de la langue*, Paris, 1979.

bir üstyapı değildir. Altyapıların etkisiyle sıçramalarla değil, aşamalı bir biçimde kendiliğinden değişecektir. Nihai karışma, ancak içinde tüm sürtüşmelerin dışlanmış olduğu bir toplumun pırıl pırıl koşulları altında gerçekleşecektir.

Bu evreye ilişkin yazılabilmiş her şeye karşın[23], Marr-Stalin ilişkisi karanlıkta kalmayı sürdürür. Stalin siyasetini gerçekleştirebilmek için Marr'a ve Marrcılara gerçekten gereksinim duyuyor muydu? Ne olursa olsun, Marrcı saçmalık içinde, Stalin'in zaten dalgalanmakta olan ulusal dillere ilişkin siyasetiyle belirgin bir şekilde hiçbir yerde karşılaşmadığı açıktır. Öte yandan, her ne kadar Stalin 1950'de Marrcı kuram içinde dillerin kökeni (söylencesel boyut) ve ideolojik bileşene ilişkin her şeyi, artık gereksinim duymadığı sınıf dilleri ve üstyapı dili düşüncesini (Marr'ın bu kavramı daha önceden oluşmuş bir kurama geç bir dönemde kattığı anımsanmaktadır) yadsısa da, ütopya boyutunu tümüyle korur. Aslında ilk görünüm Sovyet dilbilimini bütün dünyanın gözünde gülünçleştirir ve ilerlemesine engel olur. İkinci görünüm, pratik bir yararı olmasa da Marksizmi gülünçleştirir. Ama üçüncü görünümün korunması, düşüncesinde bir çelişkiyi kabul ederek Stalin'i, kendisini gülünçleştirmekten korur; öte yandan bu, ütopyacı özelliğinin çözümlemeden olduğu olguların sınanmasından da kurtardığı ütopyacı niteliğinin doğrulanmasıdır.

Her duygusal delide olduğu gibi, Marr'ın düşüncesinde de akılcı, hatta olumlu yanlar bulunmaktadır. Görüntülerden ya da bağlam dışı alıntılardan, yönlendirilmiş bir iletinin oluşturulmasının ne denli kolay olduğu bilinmektedir. Yapıtına doğrudan ulaşılamayan birisinin düşüncesini kötüye kullanmak son derece kolaydır. Marr'da her şey deli saçması değildi ve onu, budanmış alıntılar yardımıyla sözgelimi toplum-dilbilimin ya da etnodilbilimin dâhi öncüsü durumuna getirmek kolay olurdu. İşi buraya kadar getirmeden bu olumlu yanları ortaya çıkarmak bana daha dürüst olmak gibi görünmektedir. Bahtin, *Marksizm i Filozofia Jazyka*'da Marr'ı tamamen aklı başında gösteren beş alıntı yapar. Modern okurun burada aklının karışmaması düşünülemez. Bu fırsatçılık

23 Bkz. Fr. Gadet, *a.g.y.*, ayrıca *Langage* dergisinin Sovyet dilbilimine ayrılmış özel sayısı (46, 1977).

mıdır, sakınımlılık mıdır (Bahtin bunu 1928'de yazmıştır)? Çünkü, sonuçta Trubetskoy'un sözcükleriyle Marr'ın "deli, zırdeli" olduğunu Bahtin'in bilmemesi olanaksızdır. Öyleyse neden? Kuşkusuz o da, Marr da bir parça mantık olduğunu kabul ediyordu.

Filoloji anlayışının, uzun zaman dilbilimcilerin dikkatlerini sözlü dillerin canlı malzemelerine yöneltmekten alıkoyduğu doğrudur. Sözlü dillere yaklaşımın yazılı dillere yaklaşımla aynı olamayacağı doğrudur. Söz incelemesinin toplumsal etmenleri göz önünde bulundurmamazlık edemeyeceği doğrudur. Toplumsal lehçelerin ve dilin sınıflarca kullanımının Saussure'ün birleştirici bakış açısının tersine ne yansız ne de türdeş olduğu doğrudur. Bir işçinin bir üst yönetici gibi konuşmadığı doğrudur ve bütün ülkelerin seçkinleri, iletişimlerinde ölümlülerin sıradanlığından kaçınan ortak bir dil bulmayı becerebilmişlerdir: eskiden bu diller Yunanca ve Latince, klasik dönemde Fransızcaydı, bugün ise İngilizcedir. Kuşatmacıların ya da sömürgecilerin dayattığı dillerde, yerel altkatman dillerin yaşamasının gösterdiği gibi, her dilin küçük ya da büyük oranlarda melezleşme içerdiği doğrudur. Hint-Avrupa'nın yeniden oluşturulmasının dil ve ardından bilinen sonuçlarıyla birlikte Ari ırk kavramının oluşmasına olanak tanıdığı doğrudur. Son olarak, paleontogların yeni araştırmaları, iletişimde devinimin sözden önce geldiği kuramında birleşildiği izlenimini uyandırmaktadır[24].

Okurun Marrcı düşüncenin farklı yanlarına ilişkin daha kesin bir fikir edinebilmesi için ekte onun yapıtlarından alınmış birkaç sayfaya yer verdim.

24 Bkz. Jacques Cosnier, *Les Voies du langage*'ına (Paris, 1982) yapılan göndermeler. Kuşkusuz *Homo loquens* 40.000 yıl geriye gitmektedir, oysa Australopitek 4 milyon yıl geriye gider. İnsanda doğuştan olduğu izlenimi veren şey, simgeleştirme yeteneği, göstergesel yetidir. Sözlü iletişim için eklemleme örgenlerinin –biyolojik olarak hiçbir bakımdan bu işleve yönelik olmayan– özelleşmesi bir olasılıkla oldukça yeni bir gelişmedir. Primatların bir devinim dili edinme denemeleri bu kuramı tanıtlamayı hedeflemektedir. Öte yandan, öyle görünüyor ki sağır çocuklar, daha öğretime geçilmeden kendiliğinden bir devinim dili geliştirmektedir. Dünyada sağır-dilsizlerin kullandığı farklı dillere gelince, bunların eklemli dilin, dolayısıyla özel dillerin daktilografik çevirisi olması bir yana, "yalınlaştırma tümelleri"ni anımsatmaktan geri kalmayacak temeller üzerinde özerk biçimde geliştikleri de olur; yalınlaştırma tümelleri, söz zincirinin çizgisel gerçekleşimiyle karşıtlaşan yayılımından kaynaklanan özel biçimlerle birlikte picinlerin durumunda varsayılan tümellerdir.

IX. BÖLÜM

Gecenin Kraliçesi

Bilinçdışı ve dil: Tinsel ve dinsel glossolalialar

1. Yeryüzünde ve gökyüzünde

1890-1900: Yüzyılın dönümü. Viyana'da Paris'ten dönen Sigmund Freud, psikanalizi bulmak üzeredir. Cenevre'de yine Paris'ten dönmüş olan Ferdinand de Saussure gözlerden yitmeye başlar. Ünlü Sanskritçe uzmanı, Michel de Bréal'in Collège de France'daki kürsüsünü kabul etmemiştir. Saussure 1906'dan başlayarak modern dilbilimin temelini oluşturacak ünlü *Cours de linguistique générale*'e dönüşecek olan çalışmasını olgunlaştırmak için kendi içine kapanır. Bu yüzyılın sonunda Freud henüz Freud[1], Saussure de henüz Saussure olmamıştır, ama her ikisi de kendi içlerinde değişime hazırdır.

Paris'te Camille Flammarion, canlıların yaşadığı dünyaların birden çok olduğu savını desteklemek için, çağına göre dev sayılacak baskılar yapan ciltlerce kitap yayınlar. Genel kamuoyu dünyadışı yaratıklara ve gezegenlerle iletişim kurmaya ilgi duymakta, bu sırada bilimkurgu yazınına yönelik ilgi de artmaktadır. Mars'taki kanallar hayal güçlerini ateşlemektedir: Camille

1 Breuer'le birlikte yazdığı *Studien über Hysterie*, 1894'e tarihlenir, ama *Die Traumdeutung* ancak 1900'de yayınlanır.

Flammarion, "1877'de gezegen en yakın konuma geldiği sırada kanal oldukları sanılan düz hatlar keşfedildi ve uzayın bu gezegeninde olası canlılar ve gelecekte onlarla iletişim kurma olasılığı ortalığı karıştırdı"[2] diye yazar. Flammarion, Mars gezegeninde düşünen ve konuşan varlıkların yaşadığını düşlemekle kalmaz, bu gezegende uygarlığı yeryüzündekinden daha ileri ve farklı bir dil ve lehçe konuşan tek ve aynı ulusun bulunduğu düşünü de kurar.

Dünyada, Ermenistan'dan Kaliforniya'ya, İsveç'ten İsviçre'ye, İngiltere'den Hindistan'a Hıristiyanlar ilk Kilise'nin geleneğini, "dillerde konuşmak" ya da glossolaliayı yeniden bulurlar. Aynı zamanda, yeniden doğuş ve ruhlarla iletişim kurma inancına dayalı ruh çağırmacı hareket, genellikle kadınlardan oluşan ünlü medyumlar çevresinde giderek artan sayıda yandaş toplar.

Böylelikle Batı dünyası içinde deneyselliğe, materyalizme ve pozitivizme dayalı bilimsel bir düşüncenin gelişmesine, akılcılığın aşırılığına karşı toplumsal yapının bir tür korunması olarak usdışının ortaya çıkışına tanık olunur. İlerleme ve modernliğin egemen olduğu, her türlü boşinancı yadsımaya hazır bu çağda, doğaüstü, büyü, düş, söylence konularının yazın ve müzik alanlarına damgalarını güçlü bir biçimde vurmalarına tanık olunmaz mı? Freud'un Wagner'de (ve daha önce Alman romantizminde) izlerine rastlanılmaz mı?

Doğum tarihleri bakımından ikiz kardeş sayılan dilbilim ve psikanalizin daha önce 1885'te, Freud ve Saussure'ün aynı anda bulundukları Paris'te karşılaşmış olmaları gerekirdi. Ama bu buluşma gerçekleşmemiştir. Paris ya da Viyana olmayınca, XX. yüzyıla en çok damgasını vurmuş bu iki bilimin yazgısı, dünyaca ya da yaratıcıları tarafından kabul edilmeden önce, ilk kez Cenevre'de kesişmiştir.

Saussure, Freud'la değilse de, adına 1891'de bir kürsünün açıldığı Cenevre Üniversitesi'nde hekim, filozof ve psikoloji profesörü ve bir bilinçdışı psikoloji meraklısı Théodore de Flournoy ile karşılaşır. Her karşılaşmada olduğu gibi burada da olağanüstü yetenekleri olan, Flournoy'nın üne kavuşturacağı, hatta efsa-

2 C. Flammarion, *Rêves étoilés*, Paris, 1888.

neleştireceği medyum Hélène Smith[3] bu karşılaşmaya aracılık eder. 1900 Ocağında, Freud'un *Traumdeutung*'unu yayınladığı sırada Cenevre'de *Des Indes à la planète Mars* yayınlanır. Bir bilimkurgu romanını düşündüren bu başlık altında –altbaşlığı: *Observations sur un cas de somnanbulisme avec glossolalie*– Flournoy, medyumunun uyku durumunda altı yıl boyunca sürdürdüğü bilinçdışı etkinliği anlatır.

Bu bir roman değil, daha çok başkahramanı olduğu üç romanın Hélène Smith tarafından yaratımıdır: XV. yüzyılda geçen ve medyumu Hindu prensesin reankarnasyonu ve Flournoy'yı prensesin eşi olarak sahneleyen bir Doğu romanı, bir Mars romanı olan bu romanı daha sonra Hélène'i gezegenlere sığınmış (daha önce görüldüğü gibi eski bir söylenceye göre) bedenlerinden kurtulmuş ruhlarla iletişime sokan ultra-Mars, Uranüs ve Ay bölümleri izleyecektir; son olarak, –Alexandre Dumas okumalarından esinlendiği– "tarihsel" bir romandır: Bu roman, Hélène'in Cagliostro lakaplı Joseph Balsamo karşısında Marie-Antoinette rolünü üstlendiğinde tanık olunan bir krallık serisidir.

Medyumu gözlemcisine bağlayan bağ öylesine "romansı"dır ki bu bilinçdışı romanların yazılması öyküsü de bir roman gibi okunur. Ama başka bir tarihe, daha doğrusu tarih öncesine, psikanalizin tarihine ve Flournoy'nın Freud'dan başka bir yerden yola çıkarak nasıl bu alanın kurucusu olmayı ıskaladığının öyküsüne açılır[4].

Reankarnasyona duyulan inanç, uzayı söz konusu eden, dünyadışı varlıklara duyulan zaman içinde yerleşmiş inanca benzer. Hélène Smith'te önceki yaşamlar düşü, doğal olarak gezegen düşleriyle bir arada yer alır, tıpkı bilimkurguda zamanda yolculuk düşüncesinin uzayda yolculuk düşüncesiyle rekabet etmesi gibi. Dilbilimci için bu düşleri büyülü kılan şey, bunların inanırlığını arttırmaya yönelik dil çalışmalarıyla donanmış olmalarıdır. Gerçek ülkede gerçek dil ya da gerçek olduğu öne

3 Gerçek adı Catherine-Élise Müller'dir, 1861 yılında Valois, Martigny'de doğmuştur.

4 Bu konuda bkz. Mireille Cifali, "Théodore Flournoy...", 1983 ve "Une glossolalie et ses savants...", 1985.

sürülen dil: Hindu çevrimi bir sözde Sanskritçenin yaratımıyla birlikte ortaya çıkacaktır –bu bir ksenoglosi ya da öğrenilmemiş bir yabancı dil üretimi durumudur– ve Saussure'e bu konuda danışılacaktır. Hayali ülkede hayali dil: Cenevreli dilbilimcinin, ardından da 1901'de ona, ileride üzerinde duracağımız bir incelemeyi, *Le Langage martien*'i adayan Fransız dilbilimci Victor Henry'nin heyecan duymasına yol açan, yine aynı Hélène Smith'in *Mars dili* ve öteki gezegen dilleridir. Bir kez bu ayrıma gidildiğinde medyum için bütün dillerin aynı gerçeklikle donandığının kesinlenmesi gerekir. Gözlemci için aynı durumun söz konusu olmadığını ileride göreceğiz.

Gece; hafif ışıkla aydınlatılmış, sessizliğin ağır bastığı bir salonda –genellikle Flournoy'nın salonu– Hélène Smith bir ticarethanede model olarak çalıştığı bir iş gününün sonunda küçük bir topluluğa "seans yapmaktadır". Bunlar arasında Profesör Flournoy ve dostu Profesör Lemaître'in özel ve bir o kadar karmaşık bir yeri vardır; bu kişiler inanmışlar arasında yer almamaktadırlar; gerçekte etkin katılımcıdan çok, ilkece tarafsız gözlemcidirler. Hélène bu iki bilginin kuşkucu, "beyin takımı"ndan olduklarını bilmektedir; ama bu bilgiye bilinçli bir biçimde sahip değildir, daha doğrusu bunu bilmek istememektedir, çünkü medyumun beyin takımından olduğunu hissettiği birisinin varlığı genellikle bastırıcı bir etki yapar, bu da "hiçbir şeyin olmamasına" yol açar. Oysa, bu durumda bir şeyler olmakla kalmamakta, Hélène Smith'in medyumluk etkinliğinin, birçok dilsel, yazınsal ve sanatsal[5] üretimle birlikte büyük ölçüde Flournoy'nın yararına ve onun beklentileri uyarınca gerçekleştiği açıkça ortaya çıkmaktadır.

Bütün katılımcılar geleneksel yuvarlak masanın çevresinde, elleri masaya dayalı bir şekilde oturmuşlardır. Hélène konsantre olmakta, giderek çevresiyle olan ilişkisini kaybetmektedir. Derin ve uzun bir uykuyla sonuçlanan bir kendi kendini hipnoz etme süreci tamamlanmıştır. Medyum ruhlarla ilişki kurma-

5 Bütün romanlarını, sırasıyla farklı kimliklere büründüğü ruh çağırma seansları sırasında "sahnelemekten" hoşnut olmayan Hélène Smith bunları çok güzel naif resimlerle bezer.

ya elverişli bir "alacakaranlık" durumu içinde bulunmaktadır; ruhlar zaman zaman masanın buyruklarıyla, zaman zaman otomatik yazı devinimleriyle, işitsel (medyumun aktardığı mesajlar) ya da sesli biçimlerde kendilerini gösterirler. Bu son durumda (ne yazık ki henüz ses kayıt araçları yoktur), Flournoy ya da oturuma katılan başka birisi medyumun ağzından dökülen sözcükleri hararetle not eder. Hélène bugün *Mars dili*nde, yarın kim bilir belki de Sanskritçe konuşacaktır. Çünkü bilinçdışının düşleminden kaynaklanan farklı çevrimler, çağın terimcesine göre ya eş zamanlı bir biçimde, daha açık bir söyleyişle aynı oturum sırasında ya da peşi sıra gündemi oluştururlar. Genellikle özgün dildeki bu düşler hemen altyazılı bir çeviriye dönüştürülememektedir. Ancak günler ya da haftalar sonra medyum o gün gerçekleştirilen iletişimin bir çevirisini, özel yorumcusu ve koruyucu meleği Léopold'ün dayatmasıyla Fransızca çeviriye dönüştürür.

Hélène Smith'in durumu kendi başına olağanüstü hiçbir yan içermez. Tersine mistisizm ve ruh çağırmanın birbirine karıştığı uzun bir doğaüstü geleneğin mirasçısıdır. Cenevreli medyumun Emmanuel Swedenborg'un kişiliğinde ünlü bir selefi vardır; Stockholm'de esin gelen Swedenborg 1758'de öteki dünyalarla iletişimin öyküsünü anlattığı *De Telluribus in Mundo Nostro Solari, quæ vocantur planetæ: et de telluribus in coelo astrifero: deque illarum incolis; tum de spiritibus & angelis ibi; ex auditis & visis*'i yayınlar. 23 Ocak ile 11 Kasım 1748 tarihleri arasında, sırasıyla Merkür, Jüpiter, Mars, Satürn, Venüs, Ay ve diğer dünyadışı halklarla ilişki kurar. Bu iletişim ideal dil aracılığıyla gerçekleşir: "Bu dil sözcüklere üstünlük sağlar, düşünce gerçek biçimi altında kendini gösterir[6]." Hélène Smith'te olduğu gibi bir dil yaratımıyla birleşen benzeri bir durum, Prévorst'un 1830'daki yalvacı Frédérique Hauffe'dur. Yarı uyku durumları içinde, yalvaç "Yakub'un zamanında konuşulana benzeyen", doğuştan edinilmiş ve her insanın içinde taşıdığı bir dil konuşur. Bu dili ruhlarla iletişime geçmek için kullanır: akıldan değil yürekten gelen bir dildir. Bu

6 Bkz. Ek'teki metin; burada, bir kez daha bir felsefi dil idealinin izleriyle karşılaşılır.

dilin sözcükleri, eşyanın değerlerini ve niteliklerini doğrudan dile getirir; kaldı ki bu sözcüklerden birisi, halk Almancasında söylenmiş bir söylevin anlamını tek başına aktarabilir[7].

Hélène Smith'in de birçok tilmizi ve taklitçisi olacaktır. Hareketin bir yandaşı olan Flammarion'un[8] tanıklığına göre, XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaygın olan glossolalia ya da ruh çağırmacı ksenoglosi ve öteki gezegenlerle iletişim 1900'lü yıllarda gerçek bir modaya dönüşecektir. Hélène Smith'in başarısıyla alabildiğine coşan düşler zincirlerinden boşanacaktır. Sözde-dillerin yaratımındaysa gerçek bir vaat yarışına tanık olunur. 1906'da Amerikalı Hyslop, Bayan Smead[9] adını verdiği bir kadının durumunu gözlemler. O da, kehanetlerle –Cenevreli medyumda olduğu gibi resimlerle aktarılan– duyduğu halüsinasyonlar ve otomatik yazı mesajlarıyla desteklenen bir Mars romanı, ve ardından Jüpiter romanı yazar[10].

Hélène'in kendisi de bu olmayacak vaatler yarışına katılacak ve *Des Indes à la planète Mars*'ın yayınlanmasından ve Flournoy'yla ilişkisini koparmasından[11] sonra dünyadışı diller dağarcığını önemli ölçüde zenginleştirecektir. 1934'te Paris'te yayınlanan, *La Médiumnité polyglotte* adlı yapıt, hipnoz altında oluşturulan bu dillerin çoğalmasına açıklık getirir. Ne yazık ki yazar Ernesto Bozzano'nun kendisi de ruh çağırmacı bir inanç sahibidir; bu da, genellikle ikinci elden olan tanıklığına ilişkin bütün inanırlığı ortadan kaldırır.

Bu kitap, yine de olgunun büyüklüğüne ilişkin bir fikir vermektedir. 1920'den başlayarak glossolalia dalgası en azından ruh çağırmacı çevrede hız kestiği izlenimini uyandırır; dinsel glossolalia konusundaysa aynı durum söz konusu değildir.

7 Bkz. Justinus Kerner, *Die Seherin von Prevorst*, Stuttgart, 1832, yorumlayan É. Lombard, *De la glossolalie chez les premiers chrétiens...*, Lozan, 1910. Dil yaratma konusunda izleksel sürekliliğin ne denli güçlü olduğu görülmektedir.

8 Yine de "sözde ruh çağırmacı yolculuklar"la alay eder.

9 Flournoy'nın medyumuna verdiği takma adla benzerliğe dikkat.

10 Dilsel bütüncenin Hélène Smith'te olduğundan daha dar kapsamlı ve daha az ilginç olmasına karşın İngilizceden farklılaşma çabasının gözlemlenmesi sözdizimsel bakımdan daha ilginçtir.

11 Bu kopuşun gerçek nedeni, medyumu gözlemcisinden ayıran yorum farklılıklarını kesin bir biçimde ortaya çıkaran kitabın yayınlanmasıdır. Bkz. T. Flournoy, "Nouvelles observations sur un cas de somnanbulisme avec glosolalie", 1902.

Şimdi seksenli yılların New York'una gitmek için bir yüzyıl atlamamız gerekecek. Upper West Side'da*, etnik çeşitliliğin ve yoksullukla zincirlerinden boşanmış göç temeli üzerinde aydınmarjinal "yeni bohem"in damgasını vurduğu yenileme çalışmaları yapılan bir semtte tuğla bir bina. İçeriye girelim. Daha eşikte tıkış tıkış bir kalabalık girişi kapatmıştır. Oturacak bir yer bulmak güçtür. Ortalarda ayini yöneten bir papaz gözükmemektedir; zaten bir ayinin sürdüğünü gösteren bir iz de yoktur. Bir kadın ayağa kalkar ve ellerini göğe uzatarak: "Tanrı'ya şükürler olsun!"der. Kendisine, aralarında genellikle orta halli çevreden gelmiş kadınların çoğunluğu oluşturduğu çok sayıda Siyah, Porto Rikolu, "Latino" eşlik etmektedir. Ötekiler de ayağa kalkarak aynı hareketi tekrarlar. Yavaş yavaş havaya girilir, salon tavına gelir; bir yönetim ya da düzenlemeye ilişkin hâlâ hiçbir iz görünmemektedir. Birden, bir ses bir ilahinin numarasını söyler. Dindarlar kollarıyla bir zincir oluşturarak koro halinde şarkı söyler. Coşku gittikçe artar; birden her şey donar; bir kadın ayağa kalkar, anlamsız heceler ağzından dalga dalga dökülür. Ses, ezgi doludur; bilinmeyen dil, şarkının sınırında bir ezgi gibi güçlüce vurgulanmaktadır, kollar göğe uzanmıştır. Kadın bitirdiğinde bir adam Aziz Paulus'un buyruğu uyarınca yorum yapmak için ayağa kalkar:

> Ruhsal toplantılarınızda herkesin bir katkısı –bir ilahisi, bir öğretisi, tanrısal bir açıklaması, bir yabancı dili, bir çevirisi– vardır. Bunların tümü yapıcılık doğrultusunda olmalı. Biri yabansıl bir dil konuşuyorsa, iki ya da en çok üç kişi sırayla konuşsun, bir kişi de çeviri yapsın. Ama çevirmen yoksa o kişi kilise toplantısında ağzını açmasın; içinden kendi kendine Tanrı'ya seslensin.[12]

Yorumcunun ne söylediği pek önemli değildir, bilinegelen şeylerdendir ve sıradandır; ama bunun, eşlik edenler için pek bir önemi yoktur çünkü önemli olan, Pentekostalizm uygulaması-

* New York'ta bir bölge (ç.n.)

12 Aynı metinde Aziz Paulus'un kadınları Kilise'de sessizliğe tutsak kıldığını belirtmek gerekir. Demek ki ona göre glossolalia bütün öteki anlatım biçimleri gibi erkek işidir.

nın temelini oluşturan, dillerde konuşmak yoluyla ilahi mesajın aracılığı töreninin gerçekleşmesi değil midir?

İşte ilginç bir rastlaşma sonucu, yine ruh çağırmacı çevrelerin glossolalia uygulamasının doruğunu oluşturan 1900'lü yıllara geri döndük. Amerika'nın Middle West'inin* iç kesimlerinde Kansas'ın küçücük bir yerleşim birimi olan Topeka'da bir grup rahip Charles Parham yönetiminde *İncil*'i incelemektedir. Yılbaşı gecesi, *Kitabı Mukaddes*'in küçük alevleri aracılığıyla, "ateş diller"den etkilenmişlerdir. Dudakları tuhaf, uyumlu, bilinmeyen sözcüklere açılır, böylece Kutsal Ruh'un müdahalesini ortaya koyar. Kurucu dogması, Pentekostes'te "diller yetisi" mucizesi olan Pentekostalist kilise doğmuştur. Charles Parham'ın *Kitabı Mukaddes* öğrencileri, glossolalia yeteneğini, her yeni inanmışın sınanacağı yeni bir vaftiz biçimine dönüştürecektir. Tarihin yabancısı olmadığı bir yöneşim olgusu aracılığıyla, aynı türden hareketler, aynı anda ve dünyanın öteki noktalarında ve özellikle de aralarında belli sayıda dindarın, yüzyılın başında Kaliforniya'daki Amerikan hareketiyle birleştiği Ermenistan'da ortaya çıkar. Pentekostalist kiliseler bugün dünyanın dört bir yanına dağılmış ama çoğu Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan sekiz milyon dindardan oluşmaktadır.

Ruh çağırma ve dinsel glossolalia durumlarının toplumsal-kültürel bağlamları belirgin farklılıklar gösterse de, bu üretimlerin *bireyin kendisi* ve dindarlar grubu için üstlendikleri anlamı, değeri, işlevi, gözlemcinin bakış açısından tekbiçimli olmaktan uzaksa da, özellikle ileride görüleceği gibi biçimsel çözümlemeyi ilgilendiren noktada bunları kesintisiz bir bütün üstüne yerleştirmek yanlış olmayacaktır. Ne olursa olsun, gerçekle düş gücü arasında bir "sınırın aşılması" olgusu söz konusu olduğundan, bireyin ve nesnel olmayı amaçlayan gözlemcinin bakış açısının hiçbir düzlemde örtüşmemesi gerekir.

Burada Hélène Smith'in durumu ruh çağırmacı glossolalianın dinsel glossolalia karşısında herhangi bir üstünlüğünü göstermez. Bu örnek durumun iki nedeni vardır. İlk olarak, gözlemlenen olayın niteliği: Medyumun ürettiği diller ve her şeyden

* Orta Batı (ç.n.)

önce de Mars dili, "çocuksu" yapılarına rağmen Ferdinand de Saussure ve Victor Henry gibi saygın dilbilimcilerin dikkatini çekmiş olmalarından dolayı yeterince inandırıcı bir sözde-dilbilim görünümü sağlayan bir oluşum, tutarlılık, kalıcılık düzeyine ulaşırlar. Bu biçimsel kusursuzluğa, tarihin tanıklık ettiği öteki bireylerde pek az ulaşılmıştır. İkinci neden gözlemci ve gözlemlerinin niteliğinden kaynaklanır. Patolojiye dönüşmüş glossolialılar psikiyatrların dikkatini çekmekle birlikte, birincilerle ortak noktaları bulunmasına karşın medyumların ve dindarların glossolaliası çoğu kez yalnızca dindarlarca betimlenmiştir. Bu olguları tarafsız araştırmacıların deneysel psikoloji yöntemleriyle incelemeye başlaması ancak yakın bir geçmişte gerçekleşmiştir[13]. Ne yazık ki nesnel olgunun konumunu belirlemenin güçlüğü nedeniyle bu yöntemlerin bu alan için en uygun olduğu kesin değildir. Bu nedenle de Flournoy'nın incelemesi, yazarın medyumla ilişkisinin karmaşıklığına rağmen ya da daha doğrusu bu karmaşıklık sayesinde bu türün bir örneği olarak kalır. Eğer kişisel olarak bu ruh çağırma seanslarına katılmamış olmasaydı, kuşkusuz gözlemleyecek hiçbir şeyi olmayacaktı[14].

Glossolalia olgusunun ortaya çıkması için gerekli olan koşulların bir araya getirildiğini varsayalım; inanç sahibi olmayan gözlemciye göre ister ruh çağırma isterse dinsel koşulları yerine getirme söz konusu olsun ilk ayrım gerçek glossolalia ile ksenoglosi arasında kendini gösterir; bu iki olgu, olayın yalnızca *değer*ini göz önünde bulundurup *doğa*sını hesaba katmayan dindarlarca genellikle birbirine karıştırılır. Hélène Smith'in *Mars dili* ve Sanskritçe arasında ayrım yapmaması gibi –ona göre her iki dil de aynı deneyim türüne, cisimlerinden arınmış ruhlarla iletişime bağlıdır–, aynı biçimde Pentekostalist glossolialialar insanların dilini meleklerin dilinden ayırt etmezler. Yine de bu ayrım Kutsal Metinler'de açıkça ortaya konmuştur; çünkü Pentekostes mucizesi gerçek bir "dil yetisi"nin (dolayısıyla ksenoglosiye bağlanan) ortaya çıkışı görüntüsü verdiğinden açıkça

13 Özellikle William John Samarin, bkz. *Kaynakça*.

14 Flournoy'nın metninde büyük ölçüde gizlenmiş olmasına karşın bu bağıntı, seans tutanaklarında belirgin bir biçimde ortaya çıkar (Mireille Cifali ve Olivier Flournoy arşivleri).

ortaya konmuştur, buna karşın Aziz Paulus'un Korinthoslulara yazdığı mektup açıkça glossolalianın konusuna girer.

Glossolalia kısaca gelişim ve denge derecesine göre az ya da çok gerçek bir dile benzeyebilecek bir sahte dil *bulma* yetisini varsayar. Bu durumda birey kendisinin de anlamadığı ve esinli bir yorumcuya başvurmayı gerekli kılan bir dilin eline geçmiştir. Hélène Smith'in durumunda, bu yorumcu, Léopold adında ama medyumun kendi dışında bir varlık gibi gördüğü ikincil bir alt kişiliktir. Bu dil türü, duruma göre meleklerden, Tanrı'dan, Kutsal Ruh'tan ya da dünyadışı varlıklardan kaynaklanacak biçimde sunulmuştur. Aynı zamanda bu, daha önce görüldüğü gibi yeniden bulunmuş ilk dil söylencesi de olabilir. Aziz Paulus'a göre glossolalia her durumda yorum karizmasına bağlı bir karizmadır. Glossolalia dili zekâdan değil duygudan kaynaklanan bir dua biçimidir, dolayısıyla kötüye kullanmamak gerekir. Ne olursa olsun, glossolaliaya yakalanmış kişinin dili kesinlikle sokakta sıradan konuşucuların kullandığına tanık olacağımız bir dil değildir.

Tersine, ksenoglosi bireyin hiç bilmediği, var olan bir yabancı dilin mucizevi bir biçimde bilindiğini varsayar. Ötedünyanın ruhlarıyla doğrudan iletişim kurma ya da "zeki kişi"nin kuşkuyla karşıladığı Tanrı vergisi gerçek bir "dil yetisi" veya doğuştan bir evrensel dil yetisi varsayımını eledikten sonra, geriye, bir yandan nesnel bir olgunun varlığını ortaya koymak, öte yandan da ona akla yatkın bir açıklama bulmak kalır.

Ksenoglosi olgusu, katılımcıların inancına dayanır. Bir kültür olgusu olarak bu inanç, nesnel bir olgu görüntüsü veren ama doğanın değil kültür alanının bir parçası olan bir gerçekliğin yaratımına katkıda bulunur. Gerçek, doğanın bir verisi değildir, kültürel bakımdan belirlenmiş bir olgu tarafından yaratılmıştır. Pentekostalist çevre gibi ruh çağırmacı çevre de inancı aracılığıyla ksenoglosiye geçerlik kazandırır ve onu gerçekliğin içine katar. İnançlı olmayanın gözünde genellikle hiçbir şey olmaz.

Eğer, gerçek bir dilin önceden hiçbir ilişki ya da öğrenme olmaksızın bireyce kendiliğinden edinilmesinin oluşturduğu bu doğaüstü ortaya çıkışa, bu mucizeye ilişkin hiçbir tanıklık yoksa, bundan daha şaşırtıcı ne olabilir? Tersine, aynı bileşen,

bu mucizeye ilişkin birçok öyküde ortaya çıkar: Ruh çağırmacı ya da Pentekostalist olsun ortak bir inancın kaynaştırdığı bir toplumda, günün birinde ne kuşkucu ne de deha olan bir *yabancı* boy gösterir; ve trans halindeki medyumun ya da Kutsal Ruh'tan diller yetisini almış bir *yabancının* ağzından alabildiğine egzotik ve orada bulunan kimsenin bilmediği *kendi anadilini* tanır. O zaman, yabancı eğer daha önceden yandaşı değilse hemen inancını değiştirir ve bu kez de o inanç yayıcısı olur.

Sözgelimi Palermo'da, 1853'te on altı yaşındaki genç kız Ninfa Filiberto, kasılmalar ve katalepsilerle dolu, aylarca süren bir histeri evresine girer. Birçok kez Toscana dili, İngilizce ve Fransızca konuşur. Doğaüstü olaylara tutkun gözlemciler kızın başına üşüşür. Ve her zaman yanında becerilerini doğrulayacak bir tanık bulunur. Hélène Smith gibi, farklı bir dil kullandığı her seferinde farklı bir kişiliği de üstlenir[15].

New York, 1890: Yargıç Edmunds'un kızı Laura ruh çağırma oturumuna katılanlardan birinin oğlunun ruhuyla hiçbir zaman eğitimini almadığı çağdaş Yunanca konuşur[16]. Katılımcı anadilinde konuşulduğunu resmi olarak kabul eder. Pentekostalist kilisenin geleneği, on iki kadar benzer örneği elinde bulundurur; Pentekost biçimi dil yetisi Pentekostalist inancın kurucu dogması olduğundan (Kutsal Ruh'un onları konuşma biçimleri uyarınca yabancı diller konuşmaya başladılar", Akitler II, 4) bunda şaşırtıcı hiçbir şey yoktur.

Bir Yahudinin, en arı biçimde İbranice konuşan bir dindarın, bir Filipinlinin, bir Çinlinin, bir Arabın anadillerini, Tanrı'ya şükrederek diz çöken bir çocuğun ya da okuma yazması olmayan bir köylü kadının ağzından duyduğu durumların tümünü aktarmak yorucu olurdu. Ama bir yamyam kabilesini Hıristiyanlaştırmak üzere Afrika'ya giderek kendini kazanda pişirilmek üzere bir direğe bağlanmış bulan misyonerin öyküsünü anlatmaktan kendimi alamayacağım. Vahşilerin dilinde tek sözcük bile bilmeyen misyoner, bu ölüm-kalım anında, Tanrı

15 Doktor Cervello'nun gözlemlediği Ninfa Filiberto'nun durumu *elli yıllık bir aradan sonra*, 1901'de doktor L. Hahn tarafından aktarılmıştır.

16 Bkz. César de Vesme, "Xénologlossie", 1905 ve "La Xénoglossie de Laura Edmunds", 1907.

mucizesiyle işkencecilerin dilinde uzun bir söylev verir. Bundan sonra vahşiler, önünde secde ederek serbest bırakınakla kalmazlar, topluca Hıristiyan olup yamyamlığı kesin olarak bırakırlar. Bu olayın 1922'de gerçekleştiği sanılmaktadır[17].

Ellili yıllarda küçük bir Bavyera köyü: Eğitimsiz bir köylü olan Thérèse Neumann, bir kazadan sonra yıllardır yatağa çivilenmiştir. Düzenli olarak avuç içlerinde stigmata yaraları çıkmaktadır. Farklı çağlar ve yerlerde konumlanan ama genellikle İsa'nın yaşamı ve çilesine ilişkin birçok kehaneti bilmektedir. Kehanetleri her zaman "özgün dilde"dir. Çevresindekilere Aramca ya da kendisinin hiç bilmediği bir dilde (bozuk bir Alman lehçesinden başka bir şey konuşamamaktadır) sözler yineler. Yaşamöyküsünün yazarı Ennemond Boniface'a[18] göre, 10 kadar Doğu dilleri uzmanı Neumann'ın durumunu incelemeye almış ve ksenoglosi olaylarının gerçekliğini onaylamıştır. Burada da ne yazık ki tanıklık, hiçbir nesnellik güvencesi sağlamamaktadır.

Altmışlı yıllarda, Amerikalı bir gazeteci olan John Sherill taze bir inançlı olarak olaya bilimsel resmiyet kazandırmaya çalışır. Pentekostalist kayıtlardan oluşan bir bütünce derler ve bunu altı dilbilimciden oluşan bir gruba sunar. Ne yazık ki bunlardan hiçbiri bu dillerin en ufak parçasını tanımaz. Bu başarısızlıkla yüz yüze gelen Sherill, inancına bağlı kalarak dünyanın gelmiş geçmiş dillerinin tümünün incelemeye alınamayacak denli çok sayıda olduğu sonucunu çıkarır.

Ne olursa olsun, eğer bir mucize söz konusuysa, bunun konuşucudan çok dinleyicinin üzerine kurulduğu düşünülebilir. Bu, Pentekostes mucizesi için önerilebilecek yorumlardan birisidir. Havarilere gerçek bir dil yeteneği vermek yerine bunların dinleyicilerinin her birinin, Havarilerin sözlerini kendi dilinde dinlediği ya da dinlediğini sandığı kabul edilebilir: çevirmensiz Birleşmiş Milletler!

İlk söylence dili ile ütopik evrensel dil ve dil tümelleri arasındaki bağı vurgulamak için, Goethe, kendi payına Pentekost'ta Havarilerin dilini kabul eder.

17 Bu olay koyu bir inançla bağlı olduğu köktenci inancın yayıcısı John Sherill tarafından aktarılmıştır.

18 E. Boniface, *Thérèse Neumann, la crucifiée, devant l'histoire et la science*, Paris, 1979.

> [...] bu basit evrensel dil bir sürü büyük beyni boş yere yordu. [...] Esinli kişilerin söylediklerini anladıkları için herkes kendi dilini duyduğunu sanır [...] ama herkesin kulakları bunları dinlemeye açık değildir[19].

Bir Alman yorumcuya göre[20] bu dil bir tür gizemli Esperanto ve melez bir dil olabilirdi.

> [...] belli bir ölçüde, çeşitli tarihsel dillerin öğelerini ya da kalıntılarını içermekteydi. Bu temel dil *–insanlığın ilk diline oranla ikinci dil*[21]*–*, belirti ve mucizeleriyle ilk Hıristiyanlık, tarihi kiliselere ve sonraki dönemlerin ulusal kiliselerine göre neyse daha sonraları Hıristiyan halkların konuştuğu sözlü dillere göre oydu.

Böylece ksenoglosi, farklı yorumlar aracılığıyla Babil'deki parçalanıp dağılmanın bir panzehiri oldu.

Nesnel gerçeğin ötesinde burada bizi büyüleyen şey, öğrenilmemiş bir dile ilişkin doğuştan gelen edim *düşünce*sidir; daha önce görüldüğü gibi bu düşünce çok çeşitli zaman, yer ve bağlamda sürekli kendini gösterir. Demek ki evrensel bir söylence, ortak bir fantazma iş başındadır. Hiç öğrenmediği bir dili bir gün kusursuzca konuştuğunu kim düşlememiştir ki? Öğrenmeye devam ederken yabancı bir dili günün birinde çaba göstermeksizin konuştuğunu kim düşlememiştir ki? Sınır, uykuda ve uyanıkken görülen düş arasında çizilmiştir. Bu sınır, gizemli ya da ruh çağırma deneyimini nitelendiren yarı uyku ve "alacakaranlık" durumlarında kolaylıkla aşılır.

Ama, öyle görünüyor ki ksenoglosi olgusu, bir düş, kendi kendine telkin ya da toplu halüsinasyon boyutuna indirgenemez. En azından tümüyle indirgenemez. Çünkü kimi durumlarda gerçekten de yabancı dil parçaları üretilmiştir. Hélène Smith'in Sanskritçeyi andıran, Saussure'ün uzun uzadıya ince-

19 J. W. von Goethe, "Was heiβt mit Zungen reden", *Sämlichte Worke* içinde, alıntılayan É. Lombard, *a.g.y.*

20 Billroth, alıntılayan É. Lombard, *a.g.y.*

21 İtalikler benim (M.Y.).

lediği ve işi aynı örnek üzerinden sözde-Latince oluşturmaya vardıran üretimleri, gerçek Sanskritçenin küçük bir parçasına kapsamaktadır. Her ne kadar *Mars dili* açıkça bir sözde-dilse de (oluşturum ilkelerine yeniden döneceğiz) Hélène'in Sanskritçesi Flournoy'ya ve Saussure'e gerçek bir bilmece gibi gelmiştir. Bilimsel geçerlilik taşıyan ve Flournoy'nın yapıtında[22] desteklediği tek varsayım, bilinçdışına atma varsayımıdır. Belki bir gün Hélène Smith'in eline bir Sanskritçe dilbilgisi kitabı geçmiş, bilinçdışında bu kitabın bölümlerini ezberlemiştir; Sanskritçesini Hindu roman seansları sırasında sözlü olarak söylemiş olmakla birlikte, işitsel değil de görsel kökenden kaynaklandığı izlenimi uyandırmasından bu varsayım daha da inandırıcı gelir. Gerçekten de Sanskritçeyi Fransızca gibi sesletir ve kaldı ki Cenevre'de ancak birkaç bilim adamının bildiği bu dili nerede *duyduğu* tam olarak bilinememektedir. Ruh çağırmacı inanışların horgörüyle dışlandığı bu açıklama, ortaya konmuş bütün ksenoglosi durumlarını açıklamaya yeter: efendisinin yüksek sesle Yunanca ve Latince okuduğunu duyduktan sonra, bu iki dilde sayıklayan papaz hizmetçisinin çok bilinen öyküsünde olduğu gibi. XII. yüzyılda Azize Élisabeth de Schönau gizemli vecd anlarında Latinceyi akıcı bir biçimde konuştuğu izlenimini uyandırırken, bir kadın olarak bu dilin eğitimini hiç almamıştı. Ama duymamış da değildi. Bu olguları açıklamak için telepati, uzaktan okuma, hatta yeni bir varsayım uyarınca anne karnında uyarma olgularına başvurma konusunda kimseye engel olacak değilim, ama öyle görünüyor ki bilinçdışı ve bilinçdışı bellek doğaüstünün karanlık güçlerine ya da anadan doğma bilim inancına karşı tümüyle yeterli bir kaynak sağlar. Öte yandan, bastırımların kalktığı koşullarda, bir bireyin "normal" koşullar altında son derece yetersiz bir biçimde konuştuğu bir dili akıcı bir biçimde konuşabilmesi yabancı dil edinim uzmanlarını pek fazla şaşırtmaz (Chomsky'nin "edinç"le karşıtlaştırdığı "edim"in anadilinde bile belirleyici olduğu ve dolayısıyla sayısız "başarısızlık" aracılığıyla yabancı dilde durumun böyle olduğu bilinmektedir).

22 Kesin kanıtı, *Des Indes à la planète Mars*'ın yayınlanmasından (1900) sonra bulacaktır.

Bütün bu olgular söz konusu olduğunda (en azından Batı dünyasında) ne zamansal ne de uzamsal süreklilikle karşılaşılır. Tersine, bu olguların çok çeşitli yer ve çağlarda ortaya çıktığı gözlemlenir: Evrensel psikolojik kökenleri olmakla birlikte, üretimlerine geçerlilik kazandıran ya da tersine bunları bastıran toplumsal, tarihsel ya da kültürel koşullara bağlı olarak ortaya çıkarlar.

Ama, ister açık açık ortaya çıksın ya da isterse gizlensin ilk bölümde araştırılan sayısız söylenceye damgasını vurmuş olan glossolalia geleneği –doğaüstü iletişim biçimine duyulan inanç– hiçbir zaman gerçek bir kesintiye uğramamıştır. Böylece, XX. yüzyılın kavşağında ortaya çıkan, Pentekostalist rönesansla olduğu kadar ruh çağırmacı patlayışla da örneklenen doğaüstüne duyulan inanç, paganizme uzanan halk kültürüne özgü gizli bir hareketin uzantısı içinde yer alır. Ortaçağdan bu yana Kilise tarafından yokedilmediğinden ya da bastırılmadığından daha da gelişir. Uzun süre Kilise boşinançları bastırmak, sapkın uygulamaları kınamak görevini üstlenmişti (Hıristiyanlığa dayanmakla birlikte ruh çağırmacı hareket, her zaman resmi kiliseyle sürtüşme içinde olmuştur); bilimsel düşüncenin ortaya çıkışıyla kilisenin yetkesi tartışmalı bir konuma düşmüştü. XIX. yüzyılda içine cin girmişler ve büyücüler artık yakılmamaktaydı. Oysa kutsal glossolalia bile, cadılığın pek fazla uzağında değildi. Çünkü, *Şeytan* filminde tersten konuşan kızın durumunda olduğu gibi, dil tarafından, başka bir deyişle Şeytan tarafından ele geçirilmiş değil miydi?

Aziz Paulus'un glossolalia üzerine yargısı, *Korinthoslular'a İlk Mektup*'ta (bkz. *Ek* s. 281) dile getirdiği gibi tümüyle olumsuzdur. Aziz Paulus, aklın yönetemediği heyecan, içtenlik ve coşkuya sakınımla yaklaşır; böylece kilise tarihinin devamında, özellikle Montanusçuluğun aşırılığından sonra neredeyse değişmez kalan yaklaşımın da haberciliğini yapar:

> Çünkü, bilmediğim bir dilde dua edersem ruhum dua eder, ama aklım meyvesiz kalır. Öyleyse ne yapacağım? Ruhumla dua edeceğim, ama aklımla da dua edeceğim [...] ama kilisede bilinmeyen bir dilde binlerce sözcük söylemek yerine,

başkalarını da eğitmek için aklımla beş sözcük söylemeyi yeğlerim.

Ortaçağda, kavranamayan ve dengesiz bir olgu olan glossolalia ile *Havarilerin İşleri*'nce yasallık ve geçerlilik kazanan ksenoglosi arasında kesin bir ayrım getirilir. Padovalı Aziz Antonio, Assisili Aziz Françesco ksenoglos olarak ün kazanmıştır. Buna karşın, resmi kilise kehanet uygulamasında glossolaliaya gerçek anlamda bir değer vermez. Böylelikle bu olgunun bir kez dışlandıktan sonra Cévennes ve Galya inancı içinde, ister Jansenist ve Protestan (Pentekostalizm, İngiltere'de Irwingci hareket) isterse Ortodoks olsun (Rusya'da *Khlysty*'ler) çeşitli ayrılıkçı tarikatların aşırılığında yeniden ortaya çıkmasında şaşırtıcı ne olabilir?

Ama, aşırı teknikçi ve akılcı uygarlığımızın bu fantazmalarla kesin bir hesaplaşma yaptığı düşünülmemeli. Günümüzde ruh çağırmacı glossolalia ortalıkta görünmüyor gibi gelse de dinsel glossolalia özellikle köktendinciliğin gözde olduğu Amerika Birleşik Devletleri'nde bütün hızıyla yayılmaktadır. Son olarak mizahi bir kapanış yapmak gerekirse, okültizm ve parapsikolojinin etkisine açık olan tarikatlar Kaliforniya'sında, uçandaire olaylarıyla bağlantılı, aralarında evlenen, uzaylı dillerini konuşmaları sayesinde uzayla sürekli iletişim içinde olan ve öteki gezegenlerden gelen varlıklarca döllenen kadınlarının küçük E.T.'ler doğurduğu "Kaynaşmışlar" tarikatının bulunduğunu belirtelim.

2. *Sancta simplicitas*[23]

Glossolalia üretimi karşısında bir dizi soruyu beraberinde getirir: Bunlar gerçek dile benzer mi? Kulağa çalındığında bilinmeyen gerçek bir dili bir sözde-dilden ayırmayı sağlayan ölçütler nelerdir? Ve her birey bir sözde-dil[24] üretebildiğine göre

23 "Kutsal Masumluk" (ç.n.)

24 Öğrencilerimin eşliğinde deneyimlediğim gibi bir kendinden geçme ya da bilinç değişimi durumuna geçmek ille de gerekli değildir.

evrensel, doğuştan gelen bir glossolalia edinci var mıdır? Konuşucunun anadilinden bağımsız değişmezler var mıdır? Glossolalia anlam üretebilir mi? Gösterenler ve gösterilenler arasında uyumluluk sağlanabilir mi? Böyle olması, glossolaliada, bir söz zincirinin biçimsel –durak, vurgu, sınırlama yöntemleri[25]– olduğu gibi anlamsal ölçütlere göre kesitlenebileceğini de varsayar mı?

Bütün bu üretimlerin aynı türden olduğu kabul edilirse, bunları anlamlı çığlığa yakın "kaba sesletim"lerden, yansılamalardan, çocuk agulamalarından, katışıksız ünlemelerden Hélène Smith'in *Marsça* gibi daha gelişmiş sözde dil yaratımlarının dizgeliliğine giden kesintisiz bir çizgi üzerinde konumlandırmak gerekir. Gerçekten de ilk görünüşte, sözde-dil gerçek bir dil gibi, daha açık bir anlatımla gerçek bir kod, dilbilgisi kurallarıyla birlikte –Fransızcanın kurallarına safça öykünmekle birlikte bunlar gerçek kurallardır– gösteren/gösterilen bakımından çözümlenebilen oturmuş bir göstergeler dizgesi, sözceleme ve göndergelere[26] göre anlamlama olanağı sunan gerçek bir dil gibi görünür. Yapısı ve sözcük dağarcığı bakımından ne denli yoksul olursa olsun, *Marsça*, Benveniste'in[27] ortaya koyduğu ikili dil işlevini yerine getirir: 1) *göstergesel işlev*: göstergelerinin tanımlanabildiği bir dizgedir; 2) *anlamsal işlev*: bu göstergeler, anlam oluşturacak biçimde sözcelemeler içinde bir araya gelebilirler. Yedi yılda, Hélène Smith *Marsça*yı dikkate değer biçimde zenginleştirir, bir sözcüğün anlamını ya da biçimini pek seyrek değiştirir. *Marsça*yı gerçek bir dil gibi kullanır, ne var ki bu dilin en azından yeryüzündeki tek konuşucusudur.

Doğrusunu söylemek gerekirse, bizim kafamızı kurcalayan, özellikle *Marsça* sözcük dağarcığının oluşturulmasıdır; bu dil, yaratıcısının anadili olan Fransızcadan çok uzak görünmektedir. Medyumun bilinçdışı dilsel imgelemi yeni sözcük yaratımı alanında olağanüstü başarılıdır. *Langage martien*'in yazarı dilbi-

25 Örneğin Çekçede vurgu sözcük sonunu, Fransızcadaysa sözdizimsel öbek sonunu belirler.

26 Bu durum, *Ek*'te sunulan Marsça bütünceye bakılarak gözlemlenebilir. s. 285

27 É. Benveniste, "L'homme dans la langue", *Problèmes de linguistique générale*, Paris, 1974, c. II.

limci Victor Henry, Hélène Smith'in daha çocukluğunda içine girdiği dillere –İngilizce, Almanca, Macarca, İtalyanca ve doğal olarak Fransızca– başvurarak anahtarı bulmayı dener. Özellikle babasının anadili olan ama hiç konuşmadığı Macarcanın izlerini bulmaya çalışır. Oysa psikanalistler için anlam yüklü olan babasının dilinin böyle ortaya çıkışını Flournoy da fark etmemiştir. Bununla birlikte Victor Henry'nin "kökenleri"nin birçoğu yeterince inandırıcı değildir (bkz. *Ek*. s. 288) ve karşılaştırmacı titizliğe göre yetiştiği için düşçü türetmelere isyan eden Saussure'e de hiçbir biçimde inandırıcı gelmemiştir.

> Victor Henry'ye gelince, Marsçayı Macarcayla karşılaştırma düşüncesiyle bu dilin gerçek anahtarını ele geçirmiş olduğunu umuyordum. Marsçanın temel niteliklerinden birisinin –küçük bir ünlü tınıları dizisiyle sınırlı olmak– Macarcanın da parçası olduğu dillerle benzerlik taşıması (ünlü uyumu" adı altında bilinen olgu) ölçüsünde bana ilginç görünmekteydi.
>
> Aslında, dikkatimi çeken konu, Sn. Henry'nin Marsça *manir*, "yazı" sözcüğünü, herhangi bir ikinci rastlaşma örneği olmaksızın Macarca *iromany*, "yazı" ile karşılaştırması oldu.
>
> Daha sonra (Ésenale konusunda) içinde en elverişli varsayımın, Macarcanın ancak Fransızca *Alexis* (neden Alexis? Bunu kimse bilmiyor) sözcüğü altında işin içine girdiği geniş bir çokdilli ündeş araştırmasına girişir. Gerçekten de açık bir saçmalamanın sınırlarına yaklaşmış bulunuyoruz. Bu koşullar altında varsayımların bini bir paraya gider. Size bunları basma izni vermesine şaşırdım, çünkü Paris'te Alexis'in öyküsüyle dalga geçecek yakın dostları var[28].

Başka bir mektubunda Saussure "matrak şeylerden, boşdüşlerden, neredeyse saçmalayan tahminlerden" söz eder ve böylece bilimsel titizliğe bağlı kalarak düş boyutuna geçer. Dilbilim ve psikanaliz arasındaki bu ilk karşılaşma, bir tür başarısızlıktır. Victor Henry'nin çalışmasına bir göz atacak olan günümüz dilbi-

28 14 Mayıs 1900 tarihli T. Flournoy'ya Mektup (Olivier Flournoy arşivi).

limcileri Saussure'e hak vermekten başka bir şey yapamaz. Ama, öyle görünüyor ki Henry'nin girişimi, genellikle gülüşmelere yol açan uygulamasının ayrıntısında değil toptan bir varsayım olarak değerlendirilmelidir. Henry, *Marsça* sözcük dağarcığının oluşturum yöntemlerinin –dilbilgisi ve ses dizgesi Fransızcanın basitleştirilmiş biçimlerinden başka bir şey değildir– genelde doğal dillerin oluşum ve gelişimini yönlendiren yaklaşımların aynısı olduğunu varsayar ve somut bir biçimde kanıtlamaya çalışır: eğretileme, düzdeğişmece, karşıtlama, ses düşüşünden kaynaklanan bozulmalar, göçüşme, yanlış kesitlemeler, halk etimolojileri, kısaltma sözcükler, çocuk dilinin belirgin özelliği olan ikilemeler, budamalar, argo yöntemlerini andıran devriklemeler, vb. değişmecelerin etkisiyle anlamsal yer değiştirmelerine başvurur. Hélène Smith de bütün bu değişimleri, sözcük oyunlarını, ündeşi, şiiri, çocuk ya da şiir dilinin yaratıcılığını da olanaklı kılan ses ve anlam oyunlarını bulgular ya da bulguladığını sanır.

O dönemde dilin soyoluş ve bireyoluş arasındaki koşutluk varsayımının bilim dünyasında genel bir kabul gördüğünü belirtmek gerekir; nihayet Henry'yi heyecanlandıran şey, bir dilin bilinçdışı oluşum sürecinde, insan dilinin doğuşunun ve gelişmesinin anahtarını bulduğu düşüncesiydi; öyle ki, Flournoy gibi o da *Marsça*nın saf, hatta çocuksu, dolayısıyla ilkel niteliğini kabul etmişti[29].

29 Flournoy'da bu, *Des Indes...*'den yapılan bu alıntıyla (1900 baskısında s. 242-243) değerlendirilecektir:
"*Marsça*, ne bir hayatta kalışa ne de medyumlara özgü hipnozların, dilin kökeninde yer alan, içtenlikle ve güçlü bir biçimde ortaya çıktığı için daha da gerilere, halkların ve bireylerin ortaya çıkışına kadar giden bütün insanların ortak bir biçimde paylaştığı bu genel işlevin kırbaçları altında uyanışa bağlanabilir. Biyologlar bireyoluşun, soyoluşu kısaca ve kabaca yinelediğini söyler; her canlı bağlandığı ırkın geçtiği evrelere benzer evrelerden geçer; bireyoluşsal evrimin ilk evrelerinin, embriyo, çocukluk ve ilk gençlik evrelerinin ileriki evrelere göre çok daha elverişli olduğu ve yetişkin yaşların, biçimlerin gelip geçici yeniden görünümlerine, organik gelişimini tamamladıktan sonra varlıkta artık bir daha iz bırakmayacak olan atalara ilişkin eğilimlere elverişli olduğu bilinmektedir. Her birimizin içindeki "genç ölü şair" insanlığın başlangıcına eşlik eden, çocukların ayrıcalığı olarak kalan ve her bireyde yaşamının baharında değişken bir güç saçan ve gerçek sanatçılarda yeni bir atılım ve üst koşullara uyarlanmadıkça donup kalan ya da yitip giden eğilim ve heyecanların soyaçekimle ilgili yinelemelerinin en bayağı örneğinden başka bir şey değildir. Bütün çocuklar *şair*dir →

Ama, *Marsça*nın bir dil olarak değerini ölçmek söz konusu olduğuna göre, doğal dilleri, *Esperanto* türünde yapay dillerden ve picinlerden ayırt etmek için iki Amerikalı dilbilimcinin[30] gerçekleştirdiği bir ölçütü uygulamak bana ilginç gibi göründü. Belli bir dilde belli bir uzunlukta yer alan metin –beş yüz sözcüklük diyelim– % 46 ile % 48 arasında *hapax legomena*, bir başka deyişle tek kullanımlık sözcük içerir. Bu ortalamanın dikkate değer bir biçimde üstüne çıkan ya da altında kalan her metin gerçek bir dili temsil etmez. Bir picinde *hapax* sayısı doğal dile oranla daha azdır ve metnin uzamasıyla bu sapma da büyür. *Esperanto*da % 63'e çıkar; yalınlık hedefine karşın, *Esperanto*nun çokanlamlılık ve eşseslilikten kaynaklanan bütün anlam karışıklıklarından arınmaya çalışarak yalınlık sağlama hedefleri karşısında aşırı bir sözcüksel farklılaşma ortaya koymasında şaşırtıcı hiçbir şey yoktur. Dolayısıyla bir picin doğal dilden daha yoksul, bir yapay dilse daha zengindir. Joyce'un *Ulysses*'inde *hapax* sayısı İngilizcenin ortalamasının biraz üstüne çıkar (% 50,5); buna karşın, *Basic English* % 38'e iner. Hélène Smith'in *Marsça*sında 285 kullanıma dağılmış toplam 138 sözcükte 91 *hapax* ile karşılaşılır; bu da, picinlerinkine yaklaşan bir yüzde olarak yaklaşık % 32'dir.

Dilbilgisel biçimlerin dağılımına gelince, Flournoy'nın gösterdiği gibi bu, "Fransızcanın dilbilgisinin öyküntüsünden ya da yansılamasından başka bir şey değildir". Özellikle bütün eşseslilik ya da eşyazım bağlantıları korunmuştur. Sözgelimi,

ve bu, sözcüğün gerçek anlamında geçerlidir: Onlar yaratırlar, düşlerler, oluştururlar – ve dil de becerdikleri şeyler arasında yabana atılacak bir şey değildir. Dil, önünde sonunda toplumsal çevrenin çocuğa dayattığı kalıplara akınakla birlikte doğuşu ve gelişmesi, çocukta etkin olmanın yeterli olduğu ve yaşla birlikte giderek yiten bir "dilsel-şiirsel" etkinlik ortaya koyar.

Bu etkinliğin Hélène'in *Marsça* durumlarında yeniden ortaya çıkması ve gelişmesinin, ilksel, bir bakıma gecikmiş ve sıradan kişiliğinin bastırdığı çocuk doğasının yeni bir belirtisi olduğu sonucuna varıyorum; bunlar, medyumlara özgü kendi kendini hipnotize etme yoluyla kaynaşmaya başlayan ve yüzeye çıkan bilinçdışı katmanlarıdır. Böylelikle Mars romanının çocuksu doğası, biçeminin şiirsel ve eskil tutumlarıyla hiç duyulmamış dilinin gözüpek ve saf üretimi arasında kusursuz bir uyum bulunur."

30 Joos ve Gleason, alıntılayan W. Samarin, "Salient and Substantive Pidginization", D. Haymes (yön.), *Pidginization and Creolisation of Languages*, Cambridge (Mass.), 1971.

Fransızca *le* belirtili tanımlığına denk gelen *Marsça* "zé", hem belirtili tanımlık hem de nesne işlevi gören kişi adılıdır.

Örneğin kişi adılı, tanımlık, iyelik sıfatı, vb. listesi:

je cé	*me* lé	*moi* si	*ton* ché	*ce* tès, *ces* têsé	*de* ti
tu dé	*te* di	*toi* vi	*ta* chée	*cette* tês, tésée	*de*stié
il hed	*se* rès	*lui* pi	*tes* chi	*le* (adıl) zé	*du* té
nous nini	*mon* êzi		*son* bi	*qui* kâ, *que* ké	*au* in
vous sini	*ma* êzé		*sa* bé	*quel* kiz, *quelle* kizé	
ils hed	*mes* éziné		*ses* bée	*un* mis, *une* misé	
on idé	*notre* iche			*le, la, les* (tanımlık) zé, zi, zée[31]	

Biçimsel zayıflık burada açıkça görülmektedir. Sözcük düzenine gelince, Fransızcanın sözcük düzenini noktası noktasına izler, böylelikle dilbilimcilerin ve dil psikopatologlarının yakından tanıdığı bir olguyu tanıtlar: Dil yaratan birey için yeni sözcük yapım ilkelerini uygulayarak bir sözcük üretmek ne denli kolaysa, anadilinin sözdizimsel çatısından kaçması da o denli güçtür. Kaldı ki "sıradan" konuşucu dillerin bu sözdizimsel özelliği üzerinde bilinç sahibi değildir[32]. *Finnegans Wake*'de Joyce'un yarattığı dil, sözcük yapısı baştan aşağı bozuk olsa bile, ses gereci ve tümce yapıları bakımından İngilizcenin bir parçası olmayı sürdürür. Çünkü, tarihsel düzlemde, bir dilin sözdizimsel yapısının değişim ve aktarımlara sözlükten çok daha iyi direndiği bilinmektedir.

Aynı zayıflıkla ses dizgesinde de karşılaşılır. Gerçekten de *Marsça*, Fransızcadan daha az ses içermekle birlikte, Fransızcada olmayan sesleri içermez. Öte yandan hece sayımı da % 90 açık hece sonucunu vermektedir. Karşılaştırma bakımından, Fransızca % 80 açık hece yapısı barındırmaktadır; ama bu durum ulama ve sonünlü silinmesi olgusundan kaynaklanmaktadır; sözcükleri ünsüz-ünlü-ünsüz-ünlü yapısında son derece tekdüze oluşturan (kimi seyrek durumlarda ulama yapan akışına ünlüsünün ortaya çıktığı görülmekle birlikte) *Marsça*da durum böyle değildir.

31 T. Flournoy, *Des Indes..., a.g.y.*, s. 232.

32 Birçok meraklının ürettiği yapay dil bu noktada açık vermektedir.

Her ne kadar açık ya da kapalı hecelerin oranı dillere göre dikkate değer biçimde değişmekteyse de açık hece barındırmayan bir dil yoktur. Buna karşın, özellikle Büyük Okyanus ve Hint Okyanusu'ndaki birçok dil ünsüz kesitleri barındırmaz, bu dilin konuşucuları, ünsüz-ünlü almaşmasını sağlayabilmek için aktarma sözcüklerin içine ünlü yerleştirirler[33].

Oysa açık hece eğilimi ve sözcük başında bile ünsüz öbeklerinin az çok bütünüyle dışlanması, konuşucuların anadili ne olursa olsun glossolalia durumlarının çarpıcı özelliğidir. Çocuk dilinde de bu özellik başattır.

Marsça sözcüklerin % 50'si *-é* ile biter; bu, Fransızcaya göre çok yüksek bir orandır; % 6'sı *-iche* ya da *-ache* ile biter ve böylece argoda ve çocuklarda sıkça kullanılan bir yöntemi (*fortiche*, çocuk dilinde "güçlü"; *potache*, "liseli"; *valoche*; "bavul", vb.) akla getirir; sözcüklerin % 50'si iki heceli, yaklaşık % 20'si tek heceli, yaklaşık bir o kadarı üç hecelidir, geriye kalanlar (% 6) dört heceli olup çocuk diline benzer bir dağılım sunar. Tipik *Marsça* sözcük *-é* ile biten, açık heceli ve genellikle de yarım uyak ya da ses yinelemesine uğramış iki heceli yapıya sahiptir.

Ses yapısı ve hecelere ayrımı, *Marsça*ya böylelikle tekdüze ve daha az karşıtlığa dayanan bir özellik kazandırır. Ses yinelemeleri ve özellikle *-i* ve *-é*'li yarım uyaklar hem çok sayıda hem de çok yoksuldur. Dizgeliliği ve ses ile anlam arasındaki çağrışımların dengeliliği ile *Marsça* gerçek dile yaklaşmakla birlikte, dış biçiminde doğal dillerden dikkate değer biçimde uzaklaşır.

*Marsça*nın tekdüze ve yinelemeye dayalı bu özelliğine ilişkin Flournoy'nın şikâyetine yanıt olarak, Hélène Smith yeni bir dil, *Ultra-Marsça*yı üretecektir. Bilimkurgu yazarlarının, içinde ünsüzlerin, özellikle de patlamalıların egemen olduğu dünyadışı diller uydurarak okuru safça şaşırtmaya çalışması gibi, medyum Smith de *Ultra-Marsça*ya kesintili, kopuk, *Marsça*ya belirgin niteliğini kazandıran ünlü uyumunun tam tersi bir konumda yer alan bir ünsüz dizgesi kazandırmaya çalışır. Bütün sözcükler, çocuk çizgi romanlarında sık sık karşılaşılan yansılamaları

33 Örneğin Japonca ve Malgaş dili. (Türkçedeki *istasyon* sözcüğünün, Fransızcadaki *station* sözcüğünün başına [i] sesi getirilerek aktarılmış olması gibi [ç.n])

(*hım, bum, tak, çın, bam*, vb.) anımsatan titremsiz bir patlamalıyla biter[34]. Aynı zamanda, Hélène Smith Fransızcadan uzaklaşmak amacıyla sözdizimi safça tersyüz etmeyi dener; ama, sonuçta sözdizim tümüyle ortadan kalkar.

İşte, Marsça ve Fransızca çevirileriyle bir *Ultra-Marsça* (büyük harflerle yazılı sözcükler) tümce örneği[35]:

BAK	SANAK	TOP	ANOK	SIK
sirima	nébé	viniâ-tî-mis-métiche	ivré	toué
rameau	*vert*	*nom de un homme*	*sacré*	*dans*
(dal)	(yeşil)	(erkek adı)	(kutsal)	(içinde)

ÉTIP	VANE	*SANIM*	*BATAM*	*ISSEM*	*TANAK*
Viniâ-ti-misé-biga	azâni	maprinié	imizi	kramâ	zine
nom de un enfant	mal	entré	sous	panier	bleu
(çocuk adı)	(acı)	(girmiş)	(alt)	(sepet)	(mavi)

VANEM	SÉRIM	MAZAK	TATAK	SAKAM
viniâ-ti-mis-zaki	datrinié	tuzé	vâmé	gâmié
nom de une animal	*caché*	*malade*	*triste*	*pleure*
(hayvan adı)	(saklı)	(hasta)	(üzgün)	(ağlıyor)

Hélène Smith'in son gezegen dili olan *Uranüsçe* çocuksu gerileme içinde bir derece daha ileri gider. İçinde *a* ve *o*'nun, ünlülerin % 77'sini oluşturduğu *Uranüsçe*, *Marsça*dan daha fazla yarım uyak içeren, şarkı tekniği alıştırmasına ve çocuk agulamasına yakın açık hece dizisinden başka bir şey değildir: ünsüz olarak da sadece dudaksıllar ve dişsillerle akıcı *l* bulunur:

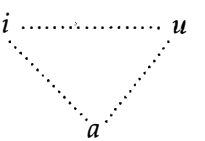
palalato lito namito bo té zozoti zolota matito yoto...
me linoti to toda pé fa ma nana tatazo ma oto do...

34 Bir kurgu dilden, Nazar gezegeni dilinden bir örnek: *Spik antik flok skak mak tabu milahatt* (Ağaçların prensi, gökyüzünden düşen varlığın, gündelik ulaklarının arasında görevlendirilmesini emretti). Louis de Holberg'in *Nils Klim dans les planètes souterraines*'den (1741) alıntı.

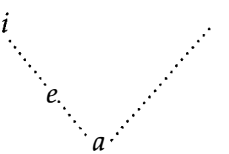
35 *Des Indes...*'den alıntılanan *Marsça* bütüncenin 33. metni.

Çeviri, dolayısıyla da anlam iddiası ortadan kalkmıştır. Kesintisizliğin uç noktasına geliyoruz.

Aynı biçimsel yoksullukla, glossolalia konuşucusunun anadili ne olursa olsun yinelemeye, ikilemesine, ünlü koşutluğuna, açık heceye karşıt öğelerde aşırı bakışımlılığa, seslerin zayıf dökümüne karşı aşırı bir eğilimle dinsel glossolalialarda[36] da karşılaşılır. İndirgeme, her zaman Jakobson'un tanımladığı minimal dizge doğrultusunda durmaksızın işler: genizsil ünlülerin azalması ya da ortadan kalkması (bunlar çocukta daha geç dönemde ortaya çıkar ve dünya dillerinde yaygın değildir), ön yuvarlak ünlü dizisinin azalması ya da ortadan kalkması – bu dizi yuvarlak olmayan ön ve yuvarlak art ilk ünlülerin varlığına bağlıdır. Bu çelişkili durum, minimal üçgen yönünde orta ünlüler zararına en kapalı ünlülerle en açık ünlü arasında daha da vurgulanır:

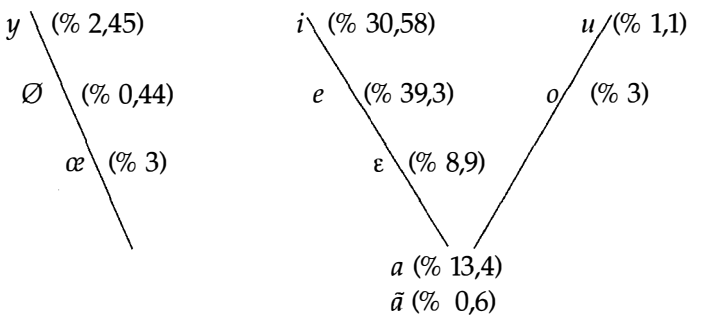
ya da (*Marsça*da olduğu gibi) çizgisel ilk dizge doğrultusunda art ünlülerin azalması veya ortadan kalkması:

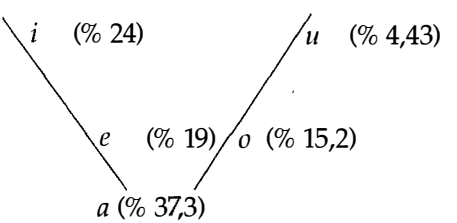
*Marsça*da ve *Ultra-Marsça*da ünlülerin dökümünü iki dizge örneklendirir.

36 W. Samarin, *a.g.y.* ve F. Goodman, *a.g.y.*, önemli bütünceler içerir.

Marsça: hemen hemen çizgisel dizge:

Ultra-Marsça: üçgen dizge:

Bu dizge, öyle görünüyor ki, öncekinden daha da ilkeldir: *a* ilk sırayı almaktadır, *Marsça*da son derece seyrekleşmiş olan genizsil ve ikincil ünlüler tamamen bırakılmıştır.

*Uranüsçe*ye gelince, *i-o-a* üçgen dizgesi üzerinde işlev görür.

Ünsüzler söz konusu olduğunda, *Marsça*da olduğu gibi *Ultra-Marsça*da da patlamalılar sürtüşmelilerden, titreşimsizler titreşimlilerden daha iyi temsil edilirken yarıkapantılılar bulunmaz; oysa patlamalılar ve özellikle de titreşimsizler çocuğun edindiği ilk ünsüzlerdir: bunlar aynı zamanda dünyanın bütün dillerinin temelini oluştururlar; /ž/ ve /ŋ/ yoktur (dünya dilleri arasında pek yaygın değildirler). Daha da ilginci, /f/'nin yokluğu kuşkusuz Hélène Smith'in bilinçdışındaki Fransızcayla her türlü benzerliği savuşturma arzusundan koparılamaz; bilinç durumunda *Marsça*yla hiçbir ortak noktası olduğunu kabul etmez. Ünsüzlerin üçte birini kapsayan genizsillik özelliği aynı zamanda çocuk dili-

ni anımsatır. Tersine, *Marsça*da egemen olan dişsil eklemlenme (ünsüzlerin % 54'ü: *t, d, n, s, z*) tekil kullanım özelliği olarak ortaya çıkar[37].

Böylece, biçimsel düzlemde Hélène Smith'in gezegen-dil üretimlerinin çocuksu ve/ya da evrensel niteliği yadsınamaz. Dil tümelleri kuramının şimdilik en iyi oluşturulmuş kısmı olan ses tümelleri bunu bize açık bir biçimde doğrular.

Yüzyılın başında, Rus şair Alexandre Blok, Rus folklorundaki şeytan çıkarma sözlerindeki çok yakın benzerliklere dikkat çekmişti[38]. Örneğin denizkızlarından korunmaya yönelik şu metinde olduğu gibi:

> Au, Au šixardakavda
> Šivda, vnoza, mitta, minogam
> Kalandi, indi, jakutašma bitaš
> Okutomi mi nuffan, zidima.

Aynı çağda, Rus halk gelenek ve yazını derlemesine girişmiş olan Jakobson, *Khlysty* tarikatının glossolaliasına ilgi duyar. O zamanlar glossolaliayı anımsatan *zaoum* ya da zihin ötesi şiirle uğraşan şair Khlebnikov'la içli dışlıdır Jakobson, böylelikle bir glossolaliacı edinç varsayımı oluşturmaya yönelir:

> Aynı dönemde Rus sözlü şiirinde var olan bir başka yeni sözcük türü *–Khlysty*lerin vecd halinde konuştukları dil– dikkatimi bu çağrışımların iç yapısına, konuşucuların kendilerince anlamsal yorumlarına ve farklı "yalvaç"ların, *sanki ortak bir koddan geliyormuşçasına*[39] kendinden geçiş durumu içindeki sözcelemelerinde bulunan biçimsel özellikler üzerinde yoğunlaştırmamı gerektirdi.

Eğer glossolalia üretimleri bireysel ve kendiliğindense, kimi ge-

37 *Marsça*da egemen olan kapalı ön ünlüler (*i, é*) gibi dişsillerin de öteki ünsüzlere göre daha tiz bir etkisi vardır. Sinopsi ya da renkli işitim (ses-renk çağrışımı) olgularıyla ilgilenen Flournoy, bu konuyu *Des Indes...*'de geliştirmişti..

38 A. Blok, *Poésie des sorts et des exorcismes*, alıntılayan R. Jakobson, "Retrospect", 1962.

39 *A.g.y.*, s. 640; çev. M.Y.

nel kuralların bunları düzenlediği tartışma götürmez. Her şey sanki konuşucu anadilindeki en bireysel ses ve ses bireşimlerini doğal bir biçimde bozuyormuş gibi gerçekleşir; elinde yalnızca, Jakobson'un daha sonra geliştireceği, çocukta ilk ortaya çıkan ve sözyitimine uğramış kişilerde en son kaybolan seslerin aynı zamanda dünyadaki en yaygın sesler olduğunu savunan kuramı[40] uyarınca en yaygın sesler kalır. Aynı ilke, picinlerde sesbilimsel dizgelerin indirgenmesini yönlendirdiği izlenimini uyandırmaktadır[41]. Bununla birlikte, glossolalia hastası kendini göstermek ya da ortalığı karıştırmak isteğiyle anadilinde sık olmayan, hatta var olmayan öğeleri kullanabilir –*Uranüşçe* örneğinde buna tanık olundu–; tıpkı, Jakobson'un XVIII. yüzyılda bağımsız bir biçimde derlediği ve ortak özellikler sunan *Khlysty* sözcelemelerinden oluşan bütüncede olduğu gibi:

1) *kindra fendra kiraveca;*
2) *rentre fente;*
3) *natru funtru.*

Tarikat üyelerinin dil yetisini anlatmak için kullandığı terim olan "Yabancı dillerde konuşmak", *f* ünsüzü ya da üç kişide rastlanan *ndr* veya *ntr* öbekleri gibi yabancı özelliklerin kullanımında geçerlik kazanır[42].

3. *Ben, bir başkasıdır*

Daha önce görüldüğü gibi, glossolalia her ne kadar *Marsça* gibi en gelişmiş üretimleri içinde, kesintisiz bütünün öteki ucunda giderek bütünselliğe ve çözümlenemezliğe varan neredeyse dilbilimsel bir *anlam* taşısa da, her şeyden önce bir *değer* ve bir *işlev* taşır: Glossolalia hastasının bu dile yüklediği, varoluş gerekçesi olan bir değer; bu dilden ortaya çıkan "anlam" aslında kendiliğinden oluşan ve bu değerin yönettiği bir "anlam etkisi"nden

40 Özellikle *Langage enfantin et aphasie*'de.
41 Yine de altkatman yerel dil olgularıyla değişim geçirir.
42 R. Jakobson, "Retrospect", s. 641.

başka bir şey değildir. Böylece, Hélène Smith'in *Marsça*sı ruhun ölümsüzlüğünün, öteki dünyanın ruhlarıyla iletişim kurma olasılığının kanıtı olma değerini taşır: Tanımları gereği öznel ve salt bireye ait olan anlam ya da değer üstüne bir değer yargısı taşıma gereği duymadan gözlemcinin çıkarması gereken bir işlev. Öyle ki bu üç öğeden hiçbiri –anlam, değer, işlev– üzerinde gözlemcinin ve bireyin bakış açısının çakışması söz konusu olamaz.

Hélène Smith, dillerini dünyadışı bir kökene bağlar. Dinsel glossolalia ise, diline ilahi bir köken verir. Dolayısıyla bu dil, insan dillerini yönlendiren ne yapılara ne de kurallara uymak zorundadır. Ne ayrıştırılması ne de çevrilmesi söz konusudur, bütünüyle bir biçimde "yorumlanmak" durumundadır. Benveniste'in dilin iki anlamlama biçimi arasındaki ayrım –göstergelerin dizge olarak düzenlenmesine göndermede bulunan göstergebilimsel biçim ve anlamın söylem içindeki düzenlenimine gönderme yapan anlambilimsel biçim[43]– son derece özgürce benimsenerek/uyarlanarak glossolalialaların anlamsız şiirleri olan *zaoum*, Rabelais'nin, Michaux'nun ya da Joyce'un "jargon"ları gibi çelişkili olarak anlambilimsel anlamlarını korurlar, ama değişmez, tanımlanabilir ve konuşucuların uzlaşımına dayalı göstergelerden oluşan dizgenin ortadan kalkması ölçüsünde göstergebilimsel anlamlarını yitirirler. Dil, anlam üretmeyi sürdürür ama artık ortada bir kod kalmamıştır. Anlatımsal, oyunsu, estetik biçimleriyle kriptofaziye, "özel dil"e yaklaşılır. Bir ileti söz konusudur ama koddan yoksun bir ileti. Çelişki de burada yatar. "Anlamsal düzen sözceleme dünyasıyla ve söylem evreniyle özdeşleşir" diyen Benveniste birbirlerinden ayrı iki kavramsal evren ayırt eder:

> *Göstergebilimsel* olgunun (gösterge) *belirlenmesi, anlambilimsel* olgunun (söylem) *anlaşılması* gerekir, [...] belirlemek ve anlamak anlığın iki ayrı yetisine ilişkindir: bir yanda, önceyle şimdi arasındaki özdeşliği algılamak, öte yanda da, yeni bir sözcelemenin anlamını algılamak yetileri söz konusudur. *Patolojik dil durumlarında bu iki yeti sıklıkla ayrışır.*[44]

43 Dilin çift anlamlayıcılığı: bkz. É. Benveniste, "La communication", *a.g.y.*'de, cilt II, s. 63-64.

44 *A.g.y.*, s. 64-65; italikler benim (M.Y.).

Dinsel ya da ruh çağırmacı glossolialiaları patolojik olarak nitelendirmek aşırıya kaçmak olsa da Benveniste'in gözlemi buraya tam uymaktadır. Glossolaliaya evrenselliğini kazandıran, göstergebilimsel özellik taşımamasıdır. Hem bireye hem de topluma aşkın bir özellik içerir. Glossolalia deneyimi değil doğayı yansıtır. Böylece dilin kısıtlamalarından kaçabilir. Dile indirgenemeyen, *başka bir dil* olarak kendini dayatır. Bu, toplumun aracılığının söz konusu olmadığı, doğrudan bireyden kaynaklanan, ama yine de bireye aşkın bir olgudur. Glossolalia hastası gerçekten bir iletişim biçimi uygular, ama bu, gerçek anlamda bir dilsel iletişim değildir. Çünkü, yapılanmış, anlamsal ve sözdizimsel bakımdan düzenlenmiş dil, insan ve duygunun katışıksız yayılımı olan ilkel duyarlık arasında aracı görevi yapar. Müzik gibi glossolalia da dile getirilemez olanı aktarır. Yankeleviç'i açımlayacak olursak, aynen müzikte olduğu gibi "hiçbir anlam taşımaz, demek ki her anlama gelir."[45] Aynen müzikte olduğu gibi "anlamın söylemsel ve karşılıklı iletişimini değil, dolaysız ve dile aktarılamayan iletişimi kabul eder."[46]

Çünkü, müzikte anlam üretimi ne göstergebilimsel bir yapıya ne de toplumsal uzlaşmaya dayanır. Oysa, "bireylerarasılığın koşulu, ancak dilsel iletişime olanak tanır."[47] Dil, bireyin deneyimini düzenler ama yalnızca bireyle sınırlı kalmaz. Sözce üreterek deneyimini iletir, ama alıcı daha baştan onu kendisininkiyle özdeşleştirir, kendi deneyim öğelerine, ötekinin öznelliğinin aynası olan kendi öznelliğine göre yorumlar. "Tanrı vergisi" herkese açık glossolalianın ve bunun karşılıklı anlaşmazlığa dayalı bireysel değişkelerinin çelişkisi buradan kaynaklanır.

Glossolalia hastalarının dilsel üretimlerini Rusya mistiklerin bir deyişi özetler: "*Ja govor'u n'e ot svojevo uma*" (Sözüm kendi aklımdan kaynaklanmaz); bu deyiş *zaoum*un (sözcüğü sözcüğüne çevirisi "zihinsel olanın ötesinde) tanımıyla birleşir.

Bir glossolalia hastasını anadilini konuşan bireyden ayıran şey, *konuşanın, kendisi olmamasıdır.* Kişi, söylemin ortasın-

45 Vladimir Yankeleviç, *La Musique et l'Ineffable*, Paris, Seuil, 1983, s. 19.
46 *A.g.y.*, s. 16.
47 É. Benveniste, "La communication", *a.g.y.*

daki sözceleme öznesi *ben*, sözcelemeyi üstlenen ve bu yolla da uzamsal ve zamansal bir kesintisizlik içinde konumlanan *ben* ilişkisi yoktur. Hélène Smith, ruhların ya da uzaylıların buyruğu altında konuşur. Dinsel glossolalia hastası Tanrı'nın ya da meleklerin sözlerini söyler. Yalvaçsı özelliğini de buradan alır. Peygamber de bir *ben* değildir. Konuşur ama konuşan o değildir. Söyleminden sorumlu değildir. Sesler duyar. Doğal olarak içindeki bilinçdışı konuşmaktadır. Ama birey bunu bilmemektedir, bilmek istemez. Diline, kendisi dışında bir köken vermek onun için temel bir önem taşımaktadır.

Bununla birlikte, glossolalia durumunda, merkezde bir *ego* yer alır, ama dilsel olmayan bir *ego*dur bu; dilin *ben*inin tersine, bir bireyden ötekine geçemeyen "söylemsel öğe" *ben*dir. Toplumsal düzen dışında, aynı yolla dili edinen konuşucunun iyeliğidir. Dili toplumsal alışverişe dönüştüren gelgit hareketi olanaksızlaşır. Gönderimlerin, uzamsal-zamansal başvuru noktalarının düzeni bu arada yıkılmış olur. Glossolalia hastası, kendine ait bir zaman ve uzamda kendini konumlandırır. Eğer dil kültür aracılığıyla dünyanın oluşturulmasıysa, glossolalia hastası, sorumluluğunu üstlenmeden kendi dünyasını oluşturur. Bundan sonra kendini geçmiş ya da gelecek bir zamanda, düşlenen bir uzam içinde konumlandırmakta özgürdür.

4. *Masumiyetin şarkısı*

> Kadın içinde korkunç sarsılmalara yol açabilecek bir organ taşır, her türden hayaleti içinde barındırır ve imgeleminde bunları çağırır, [...] histerik çılgınlık içinde *geçmişe döner, geleceğe atılır, bütün zamanlar önüne gelir.*
>
> Denis DIDEROT, *Sur les femmes*[48]

Bu akşam televizyonda *Hoffman Masalları* var. Librettosu Fransızca olan, dolayısıyla altyazıya gerek olmayan bir opera; ama besteli bir diyaloğu izlemek pek de kolay değil. Kumanda

48 Alıntılayan Catherine Clément, *L'Opéra ou la Défaite des femmes*, Paris, Grasset,

aletiyle oynayarak ses ve görüntüyü art arda kesin ve sesi sahnelenen oyundan ayırın. Herkesin bildiği gibi opera görmeden de dinlenebilir. Ayrıca duymadan seyredebilirsiniz de. Böylelikle Murnau'yu, Pabst'ı, Fritz Lang'ı gördüğünüzü düşleyebilirsiniz. Sessiz sinemanın tam ortasında, Alman dışavurumculuğunun merkezindesinizdir. Duyulanlar, sözler değil, altyazılardır. Bu, sesli sinema değil, müziğin eşlik ettiği sessiz sinemadır; çünkü opera tiyatro değildir. Şarkıcı kendini ikiye böler. Bedeni oynar, öykünür; yüzü anlatır; sesi müzik üretirken gözlerini devirir, bir şeyler katar, kollarını gerer, debelenir, kıvranır. Sesi araçtan başka bir şey değildir: Söz aygıtı, sözlü iletinin değil de müzikli iletinin hizmetindedir[49]. Şarkıcı aynı anda beden diliyle, opera mimikleriyle ve ayrıcalıklı gereç olan dil aracılığıyla iletişim kurar; ses, dilin mutlak sınırı olan şarkı tekniği alıştırması içinde en katışıksız uygulamasını bulur (Catherine Clément'ın Gece'nin Kraliçesi konusunda yazdığı kadın dili)[50]. Opera iletişimi burada glossolalia iletişimiyle birleşir. Bu, her iki durumda da bir parça histeri içeren bir ilahidir. Operayla histeri arasındaki bağ, defalarca, sözgelimi Charcot'nun Salpetrière'deki yüzüncü yılı dolayısıyla *Hystérie* adında bir derleme operanın sergilenmesi sırasında dile getirildi. Catherine Clément bunu *L'Opéra ou la Défaite des femmes*'ın izleklerinden biri yaptı. D.M. Thomas'nın *L'Hôtel blanc*'ının Freudcu kadın kahramanı bir şarkıcıdır.

Opera örneğinde histeri terimi bir eğretilemedir. Bir gösteri söz konusudur. Oysa glossolalia hastası kendini, kendinin ve başkalarının seyrine açar, ama bu, kabul etmemekle birlikte yazar ve oyuncu olduğu bir gösteridir. Üstelik buna inanır, kendini bu duruma inandırır. Hélène Smith de bu olgudan etkilenen öteki medyumlar gibi kendisinin başlattığı bir hipnoz (bunu başkasının yaptığı hipnozdan ayırmak güçtür; çünkü Flournoy ile sürekli karşılıklı etkileşim içinde bulunur) durumu içinde sözde-dil üretir. Flournoy'nın özenle fotoğraflarını çektirdiği

49 Şarkı bir şiveyle söylense de bir yabancının oynadığı tiyatro oyunu dayanılır bir şey değildir.

50 Şarkı tekniği alıştırması, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Güneyli Siyahların "holler"larıyla karşılaştırılabilir; bu da kadınlarla baskı altında tutulan ya da yoksul azınlıklar arasındaki bağı güçlendirir. Üstelik, glossolalialarda, şarkının en iyi dayanağı *a* ünlüsünün baskın niteliği evrensel olarak dile getirilir. Glossolalia hastası gerçek anlamda şarkı söylemeden ses alıştırması yapar.

seanslar, baş oyuncunun üstlendiği rol –daha doğrusu roller– bilinçdışından kaynaklansa da temelde tiyatromsu bir nitelik taşır. Freud'a yakın olmakla birlikte, Flournoy henüz Charcot'nun bakışından çok fazla uzaklaşmamıştır.

Dinsel glossolalia durumlarında, kendinden geçme durumu uzun bir süre zorunlu eşzamanlı bir olgu olarak kabul edildi. Öyle görünüyor ki bu durumun her zaman geçerliliğini koruması uzak bir olasılıktır. İnanç sahibi bazı insanlar, toptan bir rahatlama içinde isteyerek glossolalia gerçekleştirebildiklerini öne sürer. Sanki bir musluğu açıyor ya da kapıyor gibi davranırlar. Özellikle, her bireyin başkaları için sahneye çıktığı bir grup uygulaması söz konusu olduğunda bir kışkırtma veya coşkudan söz edilebilir; bir rekabet ve ateşlilik etkisi buradan kaynaklanır. Kaldı ki Pentekostalist kiliselerde bir eğitimden ve bir koşullandırmadan kaynaklanan bir davranış söz konusudur.

Bununla birlikte bu davranış tipi de bir dışa vurma işlevi üstlenmektedir. 1955'te Amerikalı bir psikanaliste gönderdiği mektupta görüldüğü gibi, Jung, dinsel glossolaliaya yoğun bir ilgi göstermiştir: "Bilinçle henüz bütünleşmemiş bilinçdışının içeriğinin tuhaflığı, aynı derecede tuhaf bir dilde açıklanmayı gerektirmektedir."[51] Jung bu belirtilere tedavi değeri yüklüyor ve glossolalianın kişiliğin bütünleşmesinde olumlu bir evre oluşturabileceğini düşünüyordu. Flournoy da, Hélène Smith'in medyumlara özgü yaratım etkinliğinin, örneğin tam anlamıyla histeri gibi, "bedensel yaralar" biçiminde bastırılmış isteklerinden kaçmasına olanak sağladığını biliyordu. Amerikalı uzman Kelsey'e göre bir birey ne denli baskı altında kalıp bilinçdışından koparsa, glossolaliaya yakalanma olasılığı yükselir; bu ise gerilimlerini ve engellemelerini çözme yolu olarak birçok başka nevrotik davranışlara yeğ tutulur[52]. Bir İngiliz psikiyatr glossolalianın etkilerini elektroşok etkisiyle bile karşılaştırmıştır[53]. Ve gerçekten de bütün glossolalia hastalarının tanıklıkları dil aracılığıyla dua ederek *katarsis* (arınma) değeriyle karşılaştırıla-

51 Alıntılayan, Morton T. Kelsey, *Tongue Speaking: An Experiment in Spiritual Experience*, New York, 1964.

52 *A.g.y.*, s. 199.

53 Bkz. Winthrop Sargeant, *Geniuses, Goddesses, and People*, New York, E. P. Dutton, 1949.

bileceğini akla getirmektedir; dolayısıyla bir arınma, bilinç ve bilinçdışı arasındaki sürtüşmelerin çözülmesi söz konusudur.

Glossolaliayı psikotik ikiye bölünme ya da histeriden çok glossolaliayı düşe yakınlaştırmak daha yerinde olacaktır. Bu, bireyin aklını boşaltarak, bilincin denetiminden kurtularak, çevresinden koparak ve kendini olayların akışına bırakarak ulaşabileceği bir tür kışkırtılmış düştür; gerektiğinde, ama ille de çeşitli kimyasal araçlar ya da hipnoz aracılığını gerektirmeyen bir durumdur ve tersine döndürülebilir patolojik nitelikten bağışık olmakla kalmaz, genellikle bireyin isteği doğrultusunda dönüştürülebilir[54]. Kısacası birey, bir dil konuşabilmek için, toplumsal, kişisel ve bireylerarası birçok duvarı yıkmalıdır. Genellikle sarhoşluk veya büyük sevinç üreten etki de buradan kaynaklanır. Bilinçdışı eyleme geçer, ama dile aktarım söz konusu olmadığı için kendini ele vermez. Tersine, bir ses akışı, uyum, uyak ve estetik anlatım gereksinimlerine yanıt veren ritim araştırması gerçekleşir – bu da bizi müzik ve operaya yaklaştırır[55]. Glossolalia hastasının dili kendisine güzel, ezgisel, "süzülen", esenlik veren, kısacası cennetten çıkmış gibi gelir. Hızlı bir ritim duyguların yoğunluğunu dile getirir, "zengin" sesler Tanrı'nın varlığına bağlanır, ezgili bir söylev tapınmayı çağrıştırır. Kendiliğinden oluşan metrik düzene duyulan eğilim, glossolaliayı doğuştan bir şiirsel biçime dönüştürür. Eğer glossolalia hastası, söylencenin savunduğu gibi ilk insan görüntüsü taşıyorsa, o zaman ilk *Homo Loquens* –Rousseau daha önceden bunu söylemişti– bir *Homo Poeticus*'tur.

Böylece glossolalia, ilk doğal dil söylencesinin, insanlığın çocukluğunun canlı bir belleği olarak ortaya çıkar; Düşüş öncesi insanda duygunun zekâ, coşkunun akıl karşısındaki egemenliğine tanıklık eder. Glossolalia hastasının şarkısı deneyimin değil, masumluğun şarkısıdır.

54 Bu durum, Anglosakson yazarların ASC (*Altered States of Consciousness*) olarak adlandırdığı kategoriye girer.

55 Aralarında Edgar Varèse ve François-Bernard Mâche'ın da yer aldığı besteciler glossolaliayla müzik arasındaki ilişkiyi tartışmasız kabul ederler.

DÖRDÜNCÜ KISIM

DOĞAL DİLLERİN SAVUNULMASI VE ZENGİNLEŞTİRİLMESİ

"Diller bu denli karmaşık olmasalardı kolay olurlardı."
Zygomar de la Palice
Œuvres

"Dil yetisi, kendi kendisini yaratmamış olan insanın doğasındadır. Bizler eksiksiz bir insanın benzerini keşfettiği ve aralarında giderek dilin geliştiği bir ilk evrenin varlığına yönelik safça düşünceye her zaman eğilim gösterdik. Bu, katışıksız bir kurgudur. Dilden kopuk insana hiçbir zaman ulaşamayız ve insanın dili buluşuna hiçbir zaman tanık olamayız. Kendine indirgenmiş ve ötekinin varlığını tasarlayabilecek insana hiçbir zaman ulaşamayız. Dünyada bulduğumuz konuşan insan, başkasıyla konuşan insandır ve insanın tanımını bile dil öğretir."

Émile BENVENISTE,
Problèmes de linguistique générale, cilt II

X. BÖLÜM

Hâlâ Uyuyan Güzel

Aklın hapishanesi yapay diller

"Ütopya, özenle bezediği tarihin
Hâlâ Uyuyan Güzel kişiliğini
ortaya koymasını amaçlar."
Gilles LAPOUGE,
Le Singe de la montre

Dil felsefesi, bilindiği gibi, dilbilimden önceye uzanır. Dil, uzun bir süre felsefecilerin uğraşı olmuştur. Peki dilbilimcinin bakış açısı felsefecininkiyle uyumlu mudur? Felsefeci her şeyden önce dilin düşünceyle olan denkliğiyle ilgilenir; akıl yürütme ve söylemsel düşüncenin kusurlu olmasından doğal dillerin sorumlu olup olmadığı sorusu her zaman canlılığını korumuştur. Neredeyse dünya kadar yaşlı bir önyargı, bir dile, "mantıkdışı" kabul edilen bir başka dile karşıt olarak, "mantıksal" niteliği yükler ve bu da Yunanca *logos* sözcüğünün iki anlamına, söz ve akıl anlamlarına gönderme yapar. Mantıkçı, kendi payına her şeyden önce sözcelerin *gerçekliği* sorunuyla ilgilenir, dilbilimci için bu geçerli değildir. Dilbilimci bugün özerk dizgeler olarak dillerin yapılarıyla ilgilenir. Onun için, dillerin, dünyanın yansıtılmasına ilişkin şu ya da bu felsefi dizgeye denk olup olmadığı

pek önemli değildir. Dillerin işlevlerine ilgi duyması, dillerin bu işlevleri yerine getirmek için hangi olanakları kullandığını sorgulamak içindir. Kısacası, dilbilimci dille olduğu biçimiyle ilgilenirken, felsefeciler (en azından aralarından kimileri) dile olması gerektiği biçimi altında ilgi duyar.

Dilin keşfine yönelik kanıtlardan birisinin, daha önce görüldüğü gibi doğallık araştırması olduğunu söyledik; şeylerin gerçek doğasını ve Evren'in düzenini dile getirmek, işte dil felsefecilerinin tam hedefi budur. Doğalı, düşlenen doğalı gerçekten düşsel bir biçimde yeniden canlandırmayı istemek bu ultrakültürel girişimlerin çelişkisidir. Köken üzerine yapılan kurgulara gelince, ilk dile neredeyse her zaman anlatım araçları, ilk sözcükler, maddi dünya (soyut düşünce somuttan türediğinden) ve insanın fiziki ve ruhsal dünyası (ruhsallık ve dilsel eklemleme gereci) arasında doğal bir uyum sunarlar; yansılamaya, sesin simgeselliğine ve açıklayıcı ilkeler olarak olguların "doğal" anlatımsallığına başvuru buradan kaynaklanır. Bu bakış açıları, Platon'un *Kratylos*'u aracılığıyla oluşturulmuş uzun bir geleneğe dayanır (bkz. *Ek*, s. 211). Kratylos, adın aslında nesnenin doğal özelliğinden başka bir şey olmadığını öne sürer:

> Ad, kimilerinin uzlaşma sonucunda dillerinin bir parçasıyla göstererek nesneye verdikleri isim değildir; ama doğal olarak hem Yunanlılar hem de Barbarlara göre, herkes için aynı olan doğru bir adlandırma biçimi vardır.

Doğallığı, duygunun zekâya üstün olduğunu savunan glossolalia hastalarını da hedefler. Görüldüğü gibi, glossolalia doğal ve öncelikle duygusal, temelde ilişki ve anlatım işlevi taşıyan bir dildir.

Buna karşın, modern dilbilimin doruk noktası, Saussure'ün, dilin biçimini nesnelerin doğası aracılığıyla açıklamayı dışlayan göstergenin saymacalığı ilkesidir.

Doğal dillerle yapay dillerin karşıtlığı, doğa ve kültür karşıtlığını kapsamaz. "Doğal" (bu terimin kullanılması sıkıntı ya-

ratabilir[1]) denilen diller, aslında kültür dilleridir. Çünkü "her şeyin temelinde bir anlamlama gücü olarak dilin simgeselliği yer alır."[2] Simgesel, doğayı değil kültürü içerir: doğal dil yoktur. Doğal olan, dil yetisidir – ve bunun gelişmesi için de, belli bir dille karşı karşıya olmadığı için dil yeteneğinin köreldiği vahşi çocuklar örneğinin gösterdiği gibi kültürel çerçevede gelişmiş olması gerekir. Diller, insanların bunları oldukları gibi yaşamaları ölçüsünde doğaldır:

> Dil ve toplum insan için bilinçsiz gerçekliklerdir; her ikisi de doğanın, deyim yerindeyse, olduklarından farklı tasarlanamayan ve yoklukları düşünülemeyen doğal ortam ve doğal anlatımın gösterimleridir. Her ikisi de hep bir kalıt niteliği taşır ve bu temel düzeyde dilin kullanımıyla toplumun işleyişinde bir başlangıç olabileceği düşünülemez. Her ikisi de insanların isteğiyle değiştirilemez. İnsanların değiştiğini gördükleri, tarih boyunca gerçekten da değiştirebildikleri kurumlardır; kimi zaman de belli bir toplumun tümüyle biçimini değiştirebilirler ama toplu ve bireysel yaşamın temeli ve koşulu olan toplum ilkesini hiçbir zaman değiştiremezler. Aynı biçimde, dilde değişen, hiçbir zaman dilin temel dizgesi değil, insanların değiştirebildikleri, sayıları artan, birbirlerinin yerini alan ve her zaman bilinçli olan adlandırmalardır.[3]

Doğal diller, oluşumları ne bir bireye ne de belli bir grup bireye bağlanamayacağından ve kökenleri tarihlendirilemeyeceğinden (tarihlendirme, kökeninin izlerinin çizilebileceği picinler ya da modern İbranice veya Endonezya'nın gündelik iletişim ve ulusal dili *Bahasa Endonezya* gibi istenççi siyaset durumlarında olanaklıdır), yapay dillerle çatışır.

Demek ki dil ikili bir bağıntı içindedir: bir yandan düşünce ve bunun aracılığıyla Evren'le; öte yandan toplumla. Glossolalia bu iki bağıntıya aşkın olmayı ve bunları aşmayı dener. Bundan tümüyle kaçınamaz; toptan, ayrıştırılamaz bir anlam etkisi üre-

1 Bu terimin "etnik diller" olarak değiştirilmesi önerildi.
2 É. Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, Paris, 1974, c. I, s. 92
3 *A.g.y.*, s. 94.

terek ve konuşucular topluluğu için ilişki türünden bir bağ sağlayarak farkı biçimde ele alır.

Yapay dillere gelince, bu bağıntıyı yönetmeye, yönlendirmeye ve yönünü değiştirmeye çalışırlar: düşüncenin çevresini sınırlandırmak, içine dili yerleştirmek. Felsefi diller böylece geçerlik kazanır; toplumsal bağıntıları sınırlandırmak, dili bu bağıntının aracı yapmak, pratik amaçlı dil yaratacılarının tutkusu budur. Orwell'ın *1984*'te betimlediği *Newspeak* (Yenikonuş) bunun kötü bir örneğidir.

İlk dili yeniden oluşturma fanatikleriyse bu ikili bağıntının izini kökensel kusursuzluk içinde ararlar.

Bunu yaparken her iki grup da, Saussure'ün tanımladığı biçimiyle dil göstergesinin sözcüklerle adlandırdıkları nesneler arasında değil, işitim imgesi –gösteren– ve bir kavram –gösterilen– arasında bir bağlantı kurduğunu unuturlar (ya da hiç anlamamışlardır). Dil yaratıcıları, gerçeği aynı sözcüklerle adlandırmak için herkesin uzlaşmasının yeterli olabileceğini düşünürler. Böylece, Harold E. Palmer uluslararası bilimsel sözcük dağarcığı ilkesine uyulmasını savunur:

> Karşılaştırmalı etimolojiyle uğraşanlar şunu söylüyorlar: Sözlüklerin içeriğini inceleyerek yazı ve anlam bakımından Avrupa'nın altı temel dilinde (İngilizce, Fransızca, İspanyolca, İtalyanca, Almanca ve Rusçada) ve öteki küçük çaptaki dillerde ortak olan en azından 7.000 sözcük buluruz. Bu sözcüklerin çoğu, tarihsel evrim süreciyle değil, bilinçli yaratım, aktarma ve uyarlama edimleriyle bu dillere girmiştir. Kimi metinlerde bu sözcükler, kullanılan sözcük dağarcığının üçte birini oluşturur. Bu yöntem sözcük dağarcığının bütününe uygulandığında, eksiksiz bir yapay dil elde edilecektir.[4]

Böylesi bir anlayış, hiçbir dilbilgisel bağıntıyı göz önünde bulundurmaz (bütün bu dillerde ortak olan ideal sözdizim hangisidir? *Esperanto*nun sözdizimi midir?). Otomatik çevirinin

4 Henry Jacob'un *A Planned Auxiliairy Language*'ına Önsöz (Londra, 1974).

uzun süredir takılıp kaldığı engel budur: bir dilden ötekine geçmek için söz dağarcığını değiştirmek yeterli değildir, kaynak dille erek dil arasında arakesit oluşturacak bir "aradil"e sahip olmak gerekir. İnsan çevirmenin iki dili bilmesi yoluyla gerçekleştirdiğini, makine ancak her dilin ilk aşamada aradil denilen ortak paydaya bağlanmasıyla yapabilir. Bu yöntemlerin ilerde getireceği başarıları yargılayacak değilim, ama İnternet üzerinden ulaşılabilir bir çeviri programını denemiş herhangi bir kimse katedilmesi gereken yolu ölçebilir. Bugün henüz tamamlanmamış olan kusursuz evrensel dil, tam anlamıyla bu aradil olacak. Elektronik cep bilgisayarına yüklenebilecek olan bu dil, belki de günün birinde aşı gibi insan bedenine aktarılacaktır. O zaman yeryüzündeki bütün iletişim sorunlarının üstesinden gelinmiş olacak.

Bu zaman gelinceye dek, dillerin evrensellik payı ve çeşitliliği üzerine büyük tartışma devam edecektir. Bu tartışma modern dilbilimin tarihini baştan başa kateder. Sapir ve Whorf varsayımı denilen, Orwell'ın en uç biçimini kullandığı varsayım, düşüncenin dil tarafından gerçek bir modellemesini öne sürer; dil, düşünceden önce gelir ve onu belirler; öyle ki farklı biçimlerde yapılanmış diller dünyayı aynı biçimde düşünmeyecektir. Oysa, kültürel farklılık demek, ortadan kaldırılamaz farklılık demek değildir: Tersine, her insan deneyimi –kültürel mesafenin büyüklüğüne göre uygun bir biçimde– her dile aktarılabilir. Jakobson'un gösterdiği gibi, diller, gerektiğinde denklikler "uyduracak" ya da aralarında en zengini eğretileme olan yeni anlatım yollarını geliştirecek olanaklarla donanmıştır:

> Her bilişsel deneyim var olan herhangi bir dile aktarılabilir ve bu dil içinde sınıflandırılabilir. Deneyimin yetersiz kaldığı durumlarda terimce, aktarmalarla, öyküntülerle, yeni sözcüklerle, anlamsal yer değiştirmelerle ve son olarak dolaylamalarla değişecek ve zenginleşecektir. [...] Çıkış dilinde kimi dilbilgisel süreçlerin bulunmaması, özgün dil içinde barındırılan kavramsal bilginin bütününün çevirisini hiçbir zaman olanaksızlaştırmaz. [...] Diller, temelde neyi dile geti-

> re*bilecekleri* bakımından değil neyi getirmek *zorunda oldukları* bakımından birbirlerinden ayrılırlar. [...] Dile getirilemez ya da çevrilemez bilişsel veriler varsayımı, terimler arasında bir çelişki olurdu.[5]

Jakobson burada Sapir ve Whorf yanlılarının aşırı katı gerekirciliğinden yararlanmakla kalmamakta, aynı zamanda kavramsal düşünceyi ve insan deneyiminin evrenselliğini de savunmaktadır.

Benveniste'e göre, aynı biçimde, her özel dilden soyutlanabilmek olanaklı gözükmektedir ve bu anlamda bir felsefi dil, gerçekleşmesi bakımından bir kuruntu olsa da, soyutlama olarak en azından yeniden doğrulanabilir olur.

> Yine de çevirinin bütünsel bir edim olarak olanaklı kaldığı da temel bir gözlemdir. Bu olgu bir yandan dili uslamlamalarımızda ve gözlemlerimizde kullanırken, bir yandan da *dilin üstüne çıkma*, kendimizi dilden soyutlama, dile bakma olanağımızı ortaya koyar. Mantıkçıların dilbilimcilerden daha çok ilgi duydukları üstdil yetisi, anlamsal gücü bakımından anlığın dil karşısındaki aşkın konumunun kanıtıdır.[6]

Öyle ki, eğer dilin tutsağı değilsek, onu başka bir biçimde tasarlayabiliriz. Felsefi dilin amacı, anlamsal tümeller temelinde bütün dilleri birleştirebilecek bir yapay dil oluşturmaktır. Demek ki, göstergebilimsel bakımdan yansız bir biçim altında evrensel bir anlambilim kodlaması söz konusu. Ama bu noktaya gelindiğinde, her yapay dil yaratıcısı anadilinin zorunlu kategorilerinin izlerini taşıdığından, bu yansızlığa uymaya dayanan yapay dil yaratımı da temel engellerden biriyle karşılaşılır. Benveniste'in dilde ayırt ettiği şu iki düzey (*göstergesel* düzey –dizge olarak düzenlenim– ve *anlamsal* düzey –anlam üretimi–), dili, sözgelimi müzik gibi anlamsal olan ama göstergesel olmayan (müzik

5 R. Jakobson, "Aspects linguistiques de la traduction", *Essais de linguistique générale*'de (Paris, 1963, cilt I, s. 82-84).

6 É. Benveniste, *Problèmes..., A.g.y.*, c. II, s. 229; italikler benim (M.Y.).

kodunun birimleri gösterge değildir; müzikal "sözce" yine de bir anlam etkisi üretebilir) kodlardan farklılaştırır.

> Bir dilin anlambilimsel özelliği bir başka dilin anlambilimsel özelliğine aktarılabilir, *salva veritate**: bu da çeviriyi olanaklı kılar; ancak bir dilin göstergesel özelliği bir başka dilin göstergebilimsel özelliğine aktarılamaz: çeviri olanaksızdır. Burada göstergebilimsel olguyla anlambilimsel olgu arasındaki ayrılığı buluruz.[7]

Göstergebilimsel dizge niteliği, dile göndergesel evren, bir başka deyişle dildışı gerçekliğe göre mutlak özerkliğini kazandıran şeydir. Anlamsal düzlemdeki anlamlama gücüyse, tersine mesaj aracılığıyla söylem durumu içinde ortaya çıkar:

> Anlambilimsel olgu zorunlu olarak göndergelerin tümünü üstlenir, göstergebilimsel olgu ise ilkece her türlü gönderimden yoksun ve bağımsızdır.[8]

> Anlambilim kavramı, bizi kullanım ve eylem olarak görülen dilin alanına sokar: dilin bu kez insanla insan, insanla dünya, anlıkla nesneler arasında aracılık etme işlevini buluruz. Dil bilgi ve deneyim aktarır, bağlanımı zorunlu kılar, yanıta neden olur, dilekte bulunur, baskı yapar; kısaca insanların tüm yaşamını düzenler. Bu da betimlemenin ve uslamlamanın aracı olarak kullanılan dildir. *Yalnızca dilin anlamsal işleyişi toplumla bütünleşmeyi ve dünyaya uygunluğu, bundan ötürü de düşüncenin düzenlenişini ve bilincin gelişimini sağlar.*[9]

Ancak, eğer anlam boyutu her yeni söylem oluşumu aracılığıyla göstergesel düzlemden kaynaklanıyorsa, akla gelebilecek bütün anlamsal bağıntıları önsel bir biçimde düzenlemek geçerli, yararlı ya da olanaklı mıdır? Bu, anlamsal bağıntıları dondur-

* "Gerçeği kurtarmak" (ç.n.)

7 *A.g.y.*, s. 207.

8 *A.g.y.*, s. 126.

9 *A.g.y.*, s. 204. İtalikler benim (M.Y.).

makla aynı anlama gelmez mi? Buradan, dilin en küçük esnekliği, en küçük oyunu, en küçük uyarlanma yeteneğini, en küçük özerkliği taşıyamadığı ortaya çıkar. Bu durumda dil, gerçekten Uyuyan Güzel'e dönüşür.

Dilin öncelikli işlevi, ne dünyayı tanımlamak ne de onu dile aktarmaktır. Dilin işlevi bıkıp usanmadan kendi evrenini oluşturmak ve yeniden oluşturmaktır. Gösterici, görüntüsel ya da dizinleyici olmadan önce dil simgeseldir. Sözdizimin az çok kendiliğinden işlediğini varsayarsak, felsefi diller genellikle, her şeyden önce kavramların "mantıksal" sınırlandırılması ve sınıflandırılmasını vurgulayan dizin niteliğini taşır. Bundan sonra artık gösterge dilbilimi değil (acımasız olursak), Âdemci ilk türden sözcük dilbilimi söz konusudur. Evren'in şeyler ve düşüncelerden oluştuğu, her şeyin değişmeyecek bir adı olması gerektiği tartışma götürmez, ayrıca ikisi arasındaki uygunluğa da dikkat etmek gerekecektir.[10]

Uygulamada, felsefi diller insani olduğu kadar kuramsal gerekçelerle de başarısızlıktan kurtulamadı. Felsefi dillerin dünyanın, doğanın düzenini yansıttığı varsayılır. Aslında, bunlar genellikle safça kültürün düzenini temsil ederler. Bu başarısızlık, Öteki'nin anlaşılması sorunsalına bağlıdır, çünkü kültürlerin göreceliği düşüncesinin, özellikle diller alanına girebilmek için uzun süre beklemesi gerekecekti. Sözgelimi, XVII. yüzyılda felsefeciler, tanrısallık, monarşi, ilahi erkin mutlak düşüncesi ve laik olduğu kadar dinsel olduğu o zamanın Avrupa'sına özgü toplumsal örgütlenmeye bağlı farklı kavramları içermeyen bir dünya görüşü tasarlayamazdı[11].

Her dilin gerçekliği kendince kesitlemesi, Evren'i kendince kategorileştirmesi, içinde konuşucularının kültürünün bir yan-

10 "Göstergebilimsel birimin gösterge olduğunu gördük. Anlambilimsel birim ne olacaktır? Yalnızca sözcük. Sözcüğün öz niteliğine ilişkin bunca tanım ve tartışmadan sonra (bu konuya ilişkin bir kitap da yazıldı), böylece bildirinin en küçük birimi ve düşüncenin dizgeleştirilmesinde zorunlu birim olan sözcük doğal işlevini üstenmiş olur" (*a.g.y.*, s. 204).

11 Yine XX. yüzyılda İngilizceyi karikatürize ederek yalnızca 850 sözcüğe indirgeyen *Basic English*'in yazarına, dünyanın neresinde olursa olsun saat beşte çay demlemek gerektiği o denli kesin görünmüştür ki, bu sözcükler arasına "demlik" sözcüğünü katmayı unutmamıştır!

sımasının bulunması, daha önce görüldüğü gibi kültürlerüstü ve dillerüstü bir kavramlaştırmayı varsaymaya engel oluşturmaz. Ayrıca *dil*in kültürel modellemesini ve dil *aracılığıyla* kültürel modelleme olgusunu da kabul etmek gerekir. Bunu yaparken Whorf'un aşırılıklarına düşmemek gerekir. Ama burada yeni bir çelişki kendini gösterir. Çünkü görünürde çelişkili olmakla birlikte, kültürcü varsayımla evrenselci-felsefeci varsayım, dil ve düşünce arasında son derece güçlü bir uyum gösterdikleri için birleşirler; ilki sonsal –kültürel çevresince bireye verilen dil, zihinsel şemalarını ve dünya görüşünü belirler– ikincisi önsel – felsefecilerin ortaya koyma görevini üstlendiği evrensel bir kavramlaştırma vardır: İdeal dil bunun kusursuz yansıması olabilir. Ve karşı ütopya olmakla birlikte, Orwell'ın *Newspeak*i (karşı-ütopya da ütopyayla aynı şemalara göre işler) felsefi dilin bir biçimi olarak görülebilir. Aslında, *1984*'ün karabasan dünyasında ideoloji dilin önüne geçer. Dilin, ideolojinin sadık bir yansıması olması gerekir (önsel anlayış). Bir kez oluşturulduğunda, bu dil kültürel modellemenin bir aracı olacak, konuşucuların düşünsel tutuculuğunu güvence altına almak zorunda kalacaktır; yıkıcı her düşünce olanaksızlaşacaktır; çünkü dile getirilemeyenin (bkz. *Ek*, s. 267) tıpkı XVII. ve XVIII. yüzyıllarda evrensel özellik kuramcılarının düşlediği biçimiyle gerçek felsefi dil gibi yanlış ya da mantıkdışı bir düşüncenin anlatımına olanak tanımaması gerekirdi. Ama, konuşucuyu düşüncesinin dışarı kaçamayacağı kapalı ve donmuş bir dizge içine kapatmak dilin doğasına uymaz çünkü dil tam olarak bir dizelge değil, simgesel bir dizge oluşturur.

XI. BÖLÜM

Zıt Güçlerin Düzeneği

Benveniste "Tüm doğa bilimleri konularını oluşmuş bulurlar. Dilbilim ise, kendisini diğer bilim dallarından ayıran bir biçimde, bir nesne, bir töz olmayan, yalnızca *biçim olan* bir şeyle ilgilenir"[1] diye yazar.

Ve tam olarak da dil *biçim* olduğu için re-*form*-atörler* bu biçimi istenççi bir biçimde zorlayabileceklerine inandılar[2]. Diller üzerine bir araştırmaya ister istemez doğal dillerin biçimsel nitelikleri üstüne bir araştırma eşlik eder, bu da doğal dillerin savunusu ve örneklenmesine yol açar.

Her ne kadar evrensel bir dil "insan düşünce ve etkinliklerinin tüm ayrıntılarını" dile getirmek için zengin ve kesin olmak zorundaysa da, aynı zamanda düzenli bir basit yapıda olmalı, dolayısıyla kolayca öğrenilmelidir. Bütün dil yaratıcılarının kolaylıkla ilgili düzenlilik ve biçimbilimsel bakışımlılığın neden olduğu, gerçek bir takıntısı vardır (bu, yapay dillerden birçoğunun, özellikle önsel dillerden büyük bir bölümünün öğrenilmesinin son derece güç olmasına, hatta konuşulamaz olmasına engel değildir). Oysa kolaylık kavramı dilbilimde hiçbir anlam taşımaz; aynen öznel değerlendirme ölçütlerine bağlanan yalın-

1 É. Benveniste, *Problèmes...*, *a.g.y.*, cilt II, s. 31.

* "Yenileştirmeci" anlamında. İtalik yazılan *form*, "biçim" anlamına gelmektedir. (ç.n.)

2 Eşgüdümlü dil düzenleme siyasetleriyle evrensel bir dil yaratma sorunsalı arasında, her durumda felsefi değil pratik amaçlı; bir başka deyişle, konuşulmaya yönelik diller arasında ortak noktalar olduğunu belirtelim.

lık ve doğallık kavramları gibi. Öte yandan, her dilin *basic* adı verilebilecek temel çekirdeği "düzensiz" olma yönünde eğilim gösterir –Hint-Avrupa dillerinde *olmak* fiilinden daha düzensiz bir başka fiil yoktur–; burada, doğal dillerin düzenlilikten hoşlanmadığı düşüncesi çıkabilir.

Dil, zıt güçler düzeneğidir; bir dizi iç çelişki de buradan kaynaklanır: kural ve sapma, çokanlamlılık ve eşanlamlılık, tutumluluk ve artıkbildirim, durallık ve değişim, bulanıklık ve yaratıcılık, kısıtlama ve özgürlük, bakışımlılık ve bakışımsızlık, birleştirme ve parçalanma, ortak ve bireysel özellik her dilde durmadan yenilenen bir dengenin oluşmasına katkıda bulunur, bu da her dili sonuç bakımından işlevlerine uyarlandığı sonucunu getirir. Doğal dillerin zenginliği hiç kuşku yok ki burada yatar. Bu dengeye dokunmak, *ilkece* yanlıştır. Dilin kendi mantığı vardır. Toplumun ürünü ve dayanağı olan dil, iç işleyişi bakımından toplumdan kaçar. Toplumun ortak eylemine ve tabii ki bireylerinkine direnen dil, kendi evrim ve yaratım ilkelerince devinim gösterir.

Kesin tarihsel gerekçelerle dil yaratıcılarının –en azından adlarına ulaşılmış olanların– neredeyse istisnasız tümü Batılıdır (yapay dil hareketi, fiilen sömürgeci bir girişimdir). Sonsal yapay dillerin tümüne yakını, melez bir Hint-Avrupa *radicarium* üzerine oluşmuştur. Oysa Hint-Avrupa dillerinde, biçimbirimlerin kaynaşma ve değişkenlik derecesi çok yüksektir. Buradan biçimbilimsel bakımdan iki sonuç çıkar: bir yanda *biçimbilimsel değişke*lerin[3] varlığı, öte yanda *karışıma uğramış biçimbirim*lerin varlığı, bu da kesitlemeyi ve ezberlemeyi güçleştirir. Bundan sonra ideal dil, genellikle tersine, bitişimli olarak tasarlanır. Gerçekten de bitişimli dillerde biçimbirimlerin kaynaşma ve değişkenlik derecesi sıfıra yakındır. Bitişimli teriminden, tümüyle düzenlilik kazanmış, almaşma gerektirmeyen çekim ekleri olan ve biçimbilimsel-sesbilimsel değişime gerek bırakmayan bükünlü dizge biçimi anlaşılmalıdır. *Önsel* dillerde bu ilke son derece titizlikle uygulanır[4]. Biçimbilimsel değişke sorunu, ter-

3 *Biçimbirimsel değişkeler* (allomorphes): Aynı biçimbirimin, bağlamın yönettiği ve birbirlerini karşılıklı olarak dışlayan farklı biçimleri.

4 Bkz. Ek'te betimlenen Tyssot de Patot, Vairasse, vb.'nin dilleri.

sine, XIX. ve XX. yüzyılların *sonsal* dillerinin yaratıcılarınca değişen biçimde incelenecektir. *Esperanto*, biçimbirimsel değişke kabul etmez (akışına* durumları dışında). Aynı kavrama bağlı sözcük aileleri oluşturmak için kökenlerin çoğulluğunu da kabul etmez. "Doğalcı" denilen diller, daha açık bir deyişle doğal dillerin özünde yer alan nitelikleri göz önünde bulundurmaya çalışan ve *Ido*, *Occidental* gibi özellikle XX. yüzyılda gelişen dillerse kökenlerde bir değişimi kabul ederler.

Aynı biçimde, Orwell'ın *Newspeak*i İngilizcenin biçimbirimsel değişkelerini olabildiğince eler. Biçimbirimsel düzenlilik aynı zamanda karşıtanlamlıların kusursuz düzenliliğini içerir: *good*, *ungood* ile, *cold*, *uncold* ile karşıtlaşır. Germenceden alınan düzensiz fiillere düzenli bir yapı kazandırılmıştır. Anthony Burgess'ın 1978'de Orwell'ın romanının devamı olarak yazdığı *1985*'te buna karşı çıkar. *Workers' English*, *Bourgeois English*'in son derece yalınlaştırılmış bir biçimidir ve kimi özellikleriyle *Basic English*'i anımsatır (özgül eylemelere gönderme yapan fiillerin çoğu, yerlerini *get* ya da *do* fiillerinin temeli üzerinde dolaylamaya bırakır). Ama dil, bir yandan adların çoğul biçimlerinde (*foot/feet*) ya da fiil çekimlerinde (*come/came*) kimi ünlülerin eski İngilizcedeki biçimlerine değin uzanan değişim gibi tarihsel bir kökene dayalı alışkanlıkları, öte yandan Hint-Avrupa dillerine belirgin niteliklerini kazandıran biçimsel-sesbilimsel zorlamaları gerçekçi bir biçimde göz önünde bulundurur.

Dil yaratıcılarının sık sık tartıştığı bir başka sorun da, doğal dillerde işlevsel bir rolü olduğu bilinen artıkbilgiden kaçınmaktır. Bu, yanlışları önceden düzelten, iletişimi kolaylaştıran, iyice belirlenmiş koşullar altında (telegram, kısaltma) gözardı edemeyeceğimiz bir sistemdir. Leibniz, açıklamalı ve evrensel dilbilgisinin çerçevesinde, bütün artıkbilgilerin ve bütün bükünlerin (bütün fiillerin yerine, burada *olmak* + sıfat getirilir) kaldırılmasını öngörüyordu. Oysa, en çok yinelenen belirticilerin çocuk tarafından en son öğrenilenler olduğu genelde gözlemlenir. Picinler, anlamlarını bağlamın ya da sözcük sırasının belirlediği çekim eklerini kullanmama eğilimindedir. Sözgelimi, İngilizce temelli picin ve kreollerde, *s* ile gösterilen üç çekim eki: "üçüncü kişi",

* Kulağa hoş gelen seslerin birbirini izlemesi (ç.n.).

"iyelik eki" ve "adlara ilişkin çoğul eki" düşme eğilimi gösterir. Ama, doğal diller örneğine boyun eğen kreoller, başka artıkbilgi ağları oluşturma eğilimi taşır[5]. Couturat ise, en "evrimleşmiş" diller söz konusu olduğunda bile "ilerleme"nin, artıkbilginin azalması yönünde gerçekleştiğini düşünürken yanılmaktadır.

Bireyci düşünce (dar düşünce) ile lehçesel farklılıkları silme eğilimi gösteren birleştirici güç arasındaki çelişkiye Saussure daha önceden dikkat çekmişti (bu konuda, dilsel tek türe indirgemeyi masum ve siyasal açıdan yansız olarak göstermiş olması kınanabilirdi). İnsanlar, her zaman en çok sayıda kişiyle iletişim kurma gereksinimiyle, özgüllük, boy ya da grup içinde kapalılık arzusu arasında kararsız kalmışlardır[6]. Sınırlı gruplar içinde, cemaatin çimentosu ve yabancılara karşı savunma aracı görevi yapan lehçesel çeşitliliğin değil de özel dillerin (şifreli, oyunsu, kapalı, dini) çok sayıda ve direngen olmasına bu açıklık getirir. Burada, tekbiçimliliğe karşı duran evrensel bir eğilim vardır. Hangi seviyede olursa olsun, her toplum bölünür ve alt gruplara ayrılır; dil idyosenkraziyi* gerçekleştirmenin en güvenli yoludur. Bu farklılığın alt sınırı olan "lehçe" (bu kavram ayrıca bulanık ve tartışmalıdır), daha açık bir anlatımla bireye özgü dil türüdür. Demek ki dil, birlik hedefi ve tekillik arzusu arasında çözümü olmayan bir sürtüşmeye sahne olur. Diller, lehçesel parçalanmadan kaçınamaz izlenimi uyandırırlar; evrensel olmayı hedefleyen yapay diller de kaderin bir cilvesi olarak bu sürtüşmenin kurbanıdır. Her şeyden önce, yaratıcılarının kimsenin ilgisini yarattıkları dile çekememesinden ötürü, dil yaratım projelerinin çoğu bireysel dil düzeyinin ötesine geçememiştir. Burada, bir uç noktaya, dil hastalığına (delilerin yarattığı diller) ulaşılan "özel dil" alanına girilir. Güvenilir projelere bakılacak olursa, yapay dillerin iki "kutsal kitabı"nda derlenmiş 400 kadar dil incelenerek evrensel dillerin karşılaştırmalı dilbilgisini

5 Kaldı ki, Claude Hagège'in de gösterdiği gibi (*La Grammaire générative, réflexions critiques*, Paris, 1983) dil biçimlerinin evrimi genellikle çevrimsel ya da sinüzoidaldir.

6 Bkz. Arnold Van Gennep, "Essai d'une théorie des langues spéciales", 1908.

* Çocukların dili öğrenirken örnekseme yoluyla yanlış biçimler kullanması. Örneğin *bakkal* yerine *bakkalcı* denilmesi. (ç.n.)

oluşturmak; bir bakıma dal ve kollara bölünmüş, en önemlileri arasında *Esperanto*, *Ido* ve *Interlingua*'nın geldiği ailelerin olduğu genetik bir sınıflandırma yapma olanağı doğar.

İlkine ek olarak gerçek dallanmaları değil de, dış tipolojik ölçütleri göz önünde bulunduran bir başka sınıflandırma yapılabilir. Dil yaratıcıları, istemeden de olsa dilbilimsel bir tipoloji oluşturmuşlardır: yapay ya da yarı yapay kökenli diller, kurallı ya da kuralsız doğal kökenli diller[7], melez veya türdeş diller –çoğunluğu Hint-Avrupa kökenlidir–; bu diller de geniş tabanlı –Pan-Roman ya da Hint-Avrupa– veya dar tabanlı –daha çok Latince tabanlı, ama aynı zamanda Slav, Germen, İngilizce, Fransızca-İngilizce (ve çok az da olsa İbranice ve Macarca)– dillere bölünür.

Bu farklı "lehçeler" arasındaki ilişkiler, hem artsüremli (bazen aynı yaratıcının gerçekleştirdiği, art arda reformlarla birbirlerinden kaynaklanan diller) hem de eşsüremlidir (ayrılıkçıların sürdürdüğü rakip projeler). Yapay dil hareketi, en coşkulu dönemi boyunca, genellikle vahşi boy ve bireylerin kavgalarına sahne oldu; sanki yarı-tanrısallık olarak nitelendirdiğim bu istek kaçınılmaz olarak yeni bir Babil Kulesi'ne yol açacakmış gibi. Yapay dillerin tarihi, doğal dillerin tarihine her bakımdan öykünmek durumundaymış gibi yeni bir dil türünün ortaya çıktığı görülür: önceki ve birbirlerine rakip durumdaki belli sayıdaki yapay dillerin, durulma ve birliği oluşturma hareketi olarak sentezini gerçekleştiren *idiom neutral*.[8]

İç değişime gelince, yapay diller bu değişimden de yoksun değildir ve birçok yapay dil[9], bilimsel, halka özgü ve yazınsal değişkeler kabul eder.

Son olarak, dilin kullanılması düzleminde, yapay diller arasında büyük sayıda konuşucusu olduğu (ve bugün de kalabalık kitlelerin konuştuğu) gözlemlenen *Esperanto* da konuşulduğu yerlerde kendiliğinden lehçelere bölünme eğilimi gösterir, bu da

7 Bkz. Yukarıda, biçimbirimsel değişkeler sorunu.

8 *Volapük, Esperanto, Kosmos, Spelin, Myrana, Mundolingue, Universala, Novilatin*den esinlenen proje; bu dil daha sonra yaratıcısı Edgar de Wahl'in *Occidental*i yaratmasını engellemedi.

9 Bkz. M. Monnerot-Dumaine, *a.g.y.*, s. 67.

bu dilin canlılığının ve yaşam gücünün bir kanıtıdır, çünkü diller yaşamak için değişimden ve parçalanmaktan kaçınamazlar. (Bu arada Zamenhof'un hiç değişmeyecek bir dili arzuladığını belirtelim.)

Böylece, ister tipolojik ister konuşucuların pratiği ya da yaratıcı bireylerden kaynaklanan değişimler düzlemine yerleşilsin, bir yandan yazgı gibi birleştirici hedefle çatışan dilsel deneyimin çeşitliliğine, öte yandan bütün konuşucuların ve doğal olsun ya da olmasın bütün dillerin ortak özelliklerinin –böylece tümeller varsayımını doğrular, çünkü, en sonunda, dillerin yaratımı insan aklının sınırları içinde kalır– ortaya çıkışına tanık olunur. Öyle ki, birlik ve çeşitlilik diyalektiğinin dışına hiçbir zaman çıkılmaz.

EK I

ÖZET TABLO

Dil Üzerine Düşüncelerin Tarihi

	KURAMSAL YAPITLAR	KURGU YAPITLAR
1610	Galileo, *Nuncius sidereus* (Yıldızların Habercisi)	
1615	Rahip Ricci'nin *Anılar*'ı (Çin'de ilk Cizvit misyoneri)	
1629	Descartes, *Rahip Mersenne'e Mektup* (evrensel dil üzerine)	
1637	Mersenne, *Harmonie universelle* (Evrensel Uyum)	
1638	Wilkins, *Discovery of a World in The Moon* (Ay'da Bir Dünyanın Keşfi)	Godwin, *The Man in the Moon* (Ay'daki İnsan)
1641	Wilkins, *Mercury or the Secret and Swift Messenger* (Merkür ya da Sır ve Hız")	
1649		
(1656)		Cyrano de Bergerac, *L'Autre Monde: Les États et empires de la Lune* (Öteki Dünya: Ay'ın Devlet ve İmparatorlukları)
1652		*Les États et empires du Soleil* (Güneş'in Devlet ve İmparatorlukları)
(1662)		

1660	Port-Royal, *Grammaire générale et raisonnée*'si (Genel ve Açıklamalı Dilbilgisi)	
1661	Dalgarno, *Ars signorum* (Göstergeler Sanatı)	
1666	Leibniz, *De arte combinatoira* (Birleştirme Sanatı Üzerine)	
1668	Wilkins, *Essay Toward a Real Character* (Gerçek Karakter Yaratmaya Yönelik Çalışma) Comenius, *Via Lucis* (Aydınlık Yol)	
1669	Webb, *The Language of the empire of China is the Primitive Language* (Çin İmparatorluğunun Dili İlk Dil midir?)	
1676		Foigny, *Jacques Sadeur*
1677		Veyras, *Les Sévarambes* (Sevaramblar)
1686	Fontenelle, *Entretiens sur la pluralité de mondes* (Dünyaların Çokluğu Üzerine Konuşmalar)	
1703	Leibniz, *Nouveaux Essais...* (Yeni Denemeler)	
1730		Desfontaines, *Le Nouveau Gulliver* (Yeni Gulliver)
1746	Condillac, Essai sur l'origine des connaissances humaines (İnsan Bilgilerinin Kökeni Üzerine Deneme)	
1750	Berington, *Dissertation on the Mosaical Creation* (Mozaik Yaratım Üzerine İnceleme)	Berington, *Dissertation on the Mosaical Creation* (Mozaik Yaratım Üzerine İnceleme)
1751	J. Harris, *Hermès...*	

1758		Swedenborg, *Des Terres dans notre monde solaire* (Güneş Sistemimizde Dünyalar)
1765	De Brosses, *Traité de formation mécanique des langues* (Mekanik Dillerin Yapımı Üzerine İnceleme)	
1772	Court de Gébelin, *Histoire naturelle de la parole* (Sözün Doğal Tarihi) Herder, *Abhandlung Über den Ursprung der Sprache* (Dilin Kökeni Üzerine Deneme)	
1776	De l'Épée, *Institution des sourds et muets...* (Sağır ve Dilsiz Kurumu...)	
1781	Rousseau, *Essai sur l'origine des langues* (Dillerin Kökeni Üzerine Deneme)	
1784	(Sanskritçenin bulunması)	
1797	De Maimieux, *Pasigraphie*	
1798		Yazarı bilinmiyor, *Human Vicissitudes or Travels into Unexplored Regions* (İnsan Kusurları ya da Keşfedilmemiş Bölgelere Yolculuk)
1808	Schlegel, *Über Die Sprache und Weistheit der Indier* (Hint Dili ve Bilgeliği Üzerine) Nodier, *Dictionnaire raisonné des onomatopées françaises* (Fransızca Yansılamaların Açıklamalı Sözlüğü)	

1832 Bopp, *Vergleichende*

1852 *Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Altslawischen, Gotischen und Deutschen* (Sanskrit, Zend Dili, Yunanca, Latince, Litvanca, Eski Slavca, Got Dili ve Almancanın Karşılaştırmalı Dilbilgisi)

1852 Grimm, *Ueber den Ursprung der Sprache* (Dillerin Kökeni Üzerine)

1853 Gobineau, *Essai sur l'inégalité des races humaines* (İnsan Irklarının Eşitsizliği Üzerine Deneme)

1858 Renan, *De l'origine du langage* (Dilin Kökeni Üzerine)

1859 Darwin, *On the Origin of Species* (Türlerin Kökeni Üzerine)

1861 Schleicher, *Compendium* (Özet)

1863 Benloew, *De quelques caractéres du langage primitif* (İlk Dilin Birkaç Özelliği Üzerine)

1865 Mendel, *Kalıtım Yasaları*

1866 (Paris Dilbilim Derneği'nin kurulması)

1867 Max Müller, *Lectures on the Science of Language* (Dil Bilimi Üzerine Dersler)

1869 De Rosny, *De l'origine du langage* (Dilin Kökeni Üzerine)

1871		Bulwer-Lytton, *The Coming Race* (Gelecek Irk)
1887	(Zamenhof *Esperanto*yu bulur)	
1905	Trombetti, *L'Unità d'origine del linguaggio* (Dillerin Tek Kökeni)	
1916	Saussure, *Cours de linguistique générale* (Genel Dilbilim Dersleri)	
1921	Sapir, *Language* (Dil)	
1929	Prag Dilbilim Çevresi, *29 Tezleri*	
1948		Orwell, *1984*
1954		Tolkien, *The Lord of the Rings* (Yüzüklerin Efendisi)
1956	Whorf, *Language, Thought, and Reality* (Dil, Düşünce ve Gerçeklik)	
1957	Chomsky, *Syntactic Structures* (Sözdizimsel Yapılar)	
1958		Vance, *The Languages of Pao* (Pao Dilleri)
1965	Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax* (Sözdizim Kuramının Görünüşleri)	
1966		Delany, *Babel 17* (Babil 17)
1973		Watson, *The Embedding* (Yerleştirme)
1978		Burgess, *1985*

EK II

SEÇME METİNLER

Felsefi Dil

Descartes'ın rahip Mersenne'e
yazdığı mektup

Amsterdam, 20 Kasım 1629.

Saygıdeğer rahip,

Bu yeni dil önerisi, ilk bakışta hayranlık uyandırırken yakından baktığımda öyle görünmemekte; çünkü bütün dillerde öğrenilmesi gereken yalnızca iki şey vardır, bunlar sözcüklerin anlamı ve dilbilgisidir. Sözcüklerin anlamı konusunda özel hiçbir katkısı yoktur, çünkü dördüncü önermede şöyle denmektedir: *linguam illam interpretari ex dictionnaire*;* bu, dillere biraz yetenekli olan bir insanın bilinen bütün dillerde sözlük olmadan ne yapabileceğini göstermektedir; M. Hardy'ye iyi bir Çince ya da başka herhangi bir dilde sözlük ve yine o dilde yayınlanmış bir kitap verirseniz, anlamını sökmeye çalışacağına inanıyorum. Dilbilgisinde karşılaşılan güçlük, herkesin baş edemeyeceği türdendir ve adamınızın bütün sırrının bu olduğunu tahmin ediyorum; ama kolay hiçbir şey yoktur: çünkü tek bir çekim, bükün ve sözcük yapımı biçiminin olduğu, tümü de kullanımdaki yozlaşmadan kaynaklanan eksik ve kuralsız hiçbir durumun olmadığı, ad veya fiil çekiminin ve sözcük yapımının ilk sözcüklerin önüne ya da sonuna getirilen eklerle gerçekleştiği, bu eklerin tümünün sözlükte gösterildiği bir dil oluşturarak sıradan kişilerin sözlük yar-

* "Bu dili sözlük yardımıyla anlamak" (ç.n.)

dımıyla altı saatten daha az bir sürede tümcenin öznesinin kim olduğunu öğrenmesi hiç de olağanüstü olmayacaktır. İkinci önermeye gelince, bir başka deyişle *cognita hac lingua cæteras omnes, ut ejus dialectos, cognoscere;** bu, ancak işi allayıp pullamaya yarar; çünkü onları öğrenmek için ne kadar süre gerektiğine kesinlikle değinmez, daha açık bir söyleyişle bunda ötekilerde olduğu gibi dilbilgisel kural dışı durumlar olmadığından, dili lehçelerin ilk biçimi gibi kabul eder. Üstelik sözlüğünde ilk sözcükler olarak bütün dillerde kullanılan eşanlamlıları aldığını belirtmek gerekir: sözgelimi, *amour* (aşk) sözcüğü için *aimer, amare,* 'ιλειν (sevmek) vb. alır; Fransızlar *aimer* fiiline ad sontakısı ekleyerek *amour* (aşk) sözcüğünü yapacak, Yunanlılar aynı takıyı 'ιλειν sözcüğüne ekleyecek ve ötekiler için de aynı şey yapılacaktır. Bunun devamı olarak, altıncı önermenin anlaşılması oldukça kolaydır, *scripturam invenire***, çünkü sözlüğüne *aimer, amare,* 'ιλειν ve bütün eşanlamlılara tek bir rakam vererek bu harflerle yazılacak bir kitap, bu sözlüğe sahip herkesçe yorumlanabilecektir. Beşinci önerme de, ancak kendi yöntemini övmek için oluşturulmuş gibi görünmektedir ve birkaç önermede yalnızca *arcanum**** sözcüğünü görür görmez kafamda olumsuz düşünceler oluşmaya başladı; ama bunun özel bir anlam taşıdığını düşünmüyorum; kendi dilbilgisini yalınlaştırmak için adını belirttiği bütün dillerin dilbilgileri üzerinde derinlemesine felsefe yaptığı için bu dilbilgilerini sıradan öğretmenlerden daha kolayca öğretebileceğini söylemek istediğini sanıyorum. Geriye, bana göre tümüyle *arcanum* olan üçüncü önerme kalıyor: Çünkü, her sözcüğü, nesnenin gerçek tanımı olarak kabul ederek kullandığı sözcükler aracılığıyla eskilerin düşüncelerini açıklayacağını söylemek, eskilerin sözlerine hiçbir zaman taşımadıkları anlamlar yükleyerek bunları açıklamak demektir; bu da itici bir etki yapar, ama belki de başka bir şey söylemek istemiştir. Oysa dilbilgisini yenileştirmek, daha doğrusu beş ya da altı saatte öğrenilebilecek ve bütün diller için ortak kullanılabilecek yeni bir dilbilgisi yapma düşüncesi, eğer insanlar öngördüğüm iki sakıncayı ele almadan kullanmaya başlarsa halkın yararına bir buluş olmayacaktır. İlk sakınca, harflerin genellikle

* "Bu dili bilmek, diğer bütün dilleri bu dilin lehçeleri gibi bilmektir" (ç.n.)

** "Yazıyı bulmak" (ç.n.)

*** "Giz, sır" (ç.n.)

kulağa hoş gelmeyen ve duyulduğunda katlanılamayacak denli kötü dizilişine ilişkindir: çünkü sözcüklerin bükünlerindeki bütün farklılık, ancak bu kusuru savuşturmak için kullanım yoluyla yapılmıştır ve yazarınızın, evrensel dilbilgisini bütün uluslar için geçerli sayarak bu sakıncayı giderebilmesi olanaksızdır; çünkü dilimizde bize kolay ve hoş gelen, Almanlara katı ve katlanılmaz gelebilir ve bu durumlar için de: elden, hecelerin bir ya da iki dil içinde uyumsuz bir biçimde bir araya gelmesini engellemekten başka bir şey gelmez; ve böylece onun evrensel dili ancak bir ülke için bu niteliği taşıyabilir; ama yalnızca Fransızlarla konuşabileceğimiz bir dil öğrenmek neye yarar? İkinci sakıncaysa, bu dilin sözcüklerini öğrenmedeki güçlüktür; çünkü temel sözcükler için herkes kendi dilinin sözcüklerini kullansa çok fazla güçlükle karşılaşılmayacağı doğrudur, ama ancak kendi ülkesinin insanlarınca anlaşılacaktır, en azından yazılı düzlemde söylediklerini anlamak isteyen, bütün sözcükleri sözlükte aramak zahmetine katlanacaktır; bu da kullanıma geçme beklentisi bakımından çok sıkıcı bir durumdur. Bütün dillerde ortak temel sözcüklerin öğretilmesini isterse, bu zahmete katlanacak kimseyi bulamayacaktır; ve herkesin bu dili değil de Latinceyi ya da kullanımda olan başka birkaç dili henüz öğrenmede görüş birliği içinde olması daha kolay olacaktır ya da etkinlik sağlayabilecek hiçbir kitabın yazılmadığı bu dilin öğrenilmesi söz konusu olmayacaktır; ayrıca konuşma etkinliğinin edinilebileceği bu dili bilenler olmayacaktır. Demek ki bu buluşun kazandırabileceği yarar yazıda kalacaktır: Anlaşılmasını istediği bütün dillerde iri bir sözlük bastıran ve her temel sözcük için *aimer, amare* ve ‘ιλειν için heceye değil de anlama denk düşen aynı ortak harfler kullanan ve bu sözlüğe sahip, dilbilgisini bilen kişiler, bütün harfleri art arda arayarak yazılı olan metni kendi dillerine çevirebilir; ama bu, ancak gizemleri, açınsamaları okumada işe yarar, çünkü öteki şeyler için bütün sözcükleri bir sözlükte arama zahmetine katlanmak gereği pek azdır; bu nedenle pek bir işe yarayacağını sanmıyorum. Ama, belki de yanılıyorumdur; bana göndermiş olduğunuz altı önerme üstüne geliştirebileceğim düşünceleri, buluşu görmenizden sonra yeterince çözümleyebildiğimi söyleyebilmeniz için size yazıyorum. Kaldı ki buna, bu dilin temel sözlükleri denli harflerini de oluş-

turabilmek için bir buluşun eklenebileceğini düşünüyorum; öyle ki çok kısa bir sürede öğretilebilirler ve bunu da düzenli yapabilirler, bir başka deyişle insan aklına gelebilecek bütün düşünceleri, tıpkı sayılar arasındaki doğal düzende olduğu gibi bir düzene koyarak yapabilirler; ve bütün rakamlar bir gün içinde sonsuza kadar öğrenilebildiğinden ve bilinmeyen bir dilde yazmayı öğrenmek olanaklı olduğundan ve bunlar sonsuzca farklı sözcükler olduklarından, insanın aklına gelen her şeyi dile getirmede gerekli sözcükler için de aynı şey yapılabilir. Eğer bu bulunmuş olsaydı bu dilin bütün dünyada geçerli olacağından kuşku duymazdım, çünkü söylediklerinin başkalarınca anlaşılabilmesi için seve seve beş altı gün uğraşan pek çok insan var. Ama sizin yazarınızın bunu düşünmüş olduğunu sanmıyorum; bunun nedeni, sözlerinde bunu ortaya koyacak hiçbir şey olmaması olduğu gibi, bu dilin bulunuşunun gerçek felsefeye de bağlanmasıdır; çünkü, başka türlü insanların tüm düşüncelerinin dökümünü yapmak ve bunları düzene koymak olanaksızdır, bunları açık ve yalın bir biçimde ayırt etmek de olanaksızdır; bence bu, doğru bilime ulaşabilmede en büyük gizdir; ve eğer birisi insanların imgeleminde yer alabilecek düşündükleri her şeyi çözümleyen yalın düşünceleri açıklarsa ve bu bütün dünyaca kabul görse, daha sonra kolaylıkla öğrenilebilen, sesletilebilen ve yazılabilen ve en önemlisi, karar vermeye yardımcı olacak, her şeyi ayrı ayrı temsil edecek, yanılmayı neredeyse olanaksızlaştıracak bir dil düşünmeyi göze alabilirim; tam tersine kullandığımız sözcükler, insanların uzun süredir alışık oldukları bulanık anlamlardan oluşur, onun hiçbir şey anlamamasının nedeni de bu. Oysa, bu dilin olanaklı olduğu konusunda ve köylülerin olguların gerçeğinin bugün filozofların yaptığından daha iyi yargılayabileceği ve dilin bağlandığı bilimin bulunabileceği konusunda ısrar ediyorum. Ama, bu dilin kullanımda olmasını beklemeyin; bu, şeylerin düzeninde büyük değişim varsayar ve dünyanın bir yeryüzü cenneti olması gerekir, bu da ancak romanların dünyasında işe yarar.

Bilimsel Düşüncenin Dilin Kökeni Konusundaki Serüvenleri

Platon, *Kratylos**

Bu metin, göstergenin nedenliliği, daha açık bir söyleyişle Kratyloscu denilen kuramlara ilişkin kurguların kökeninde yer almaktadır.

SOKRATES

Şeyleri, onları taklit eden harfler ve hecelerle açıklamak gülünç olur gibi geliyor bana, Hermogenes. Ama, yine de bu bir zorunluluk. Çünkü ilk adların doğruluğu hakkında başvurabileceğimiz daha iyi bir merci yok. Meğer ki, –eğer tercih edersen–, makinalara başvurup, onların aracılığıyla tanrıları sahneye çıkaran tragedya yazarlarını taklit edelim. İlk adların tanrılar tarafından tespit edildiklerini, ve bu nedenle doğru olduklarını söyleyip işin içinden sıyrılalım; ne dersin? Bizim için de sorunun en iyi çözümü bu mu olmalı? Yoksa, ilk kelimeleri Barbarlardan aldığımızı ve de Barbarların bizlerden daha eski olduklarını mı söyleyelim? Yahut da, eskiliklerinin, barbar adlar için olduğu gibi, incelemelerini imkânsız kıldığını mı ileri sürelim? Bütün bunlar, ilk adların doğruluğunu incelemek zahmetine katlanmak istemeyenler için hayli kurnazca kaçamaklardır. Ama, han-

* Platon, *Kratylos*'tan alınmıştır (Yunanca aslından Türkçe çeviri: C. Karakaya), İstanbul, Sosyal Yay., 2000, s. 96-100 (ç.n.)

gi nedenle olursa olsun, ilk adların doğruluğunun bilinmemesi, zorunlu olarak, haklarında hiçbir şey bilinmeyen bu ilk adlarla açıklanabilecek olan türeme adların bilinmesini de olanaksız kılar. Bu sonrakiler konusunda uzmanlık iddiasında olan bir kimsenin, hiç şüphesiz, ilk adlar üzerinde de en tam ve net bir açıklama yapabilmesi, ya da türeme adlar hakkında boş laflar etmekten öte bir şey yapamayacağını bilmesi gerekir, yoksa sen başka türlü mü düşünüyorsun?

HERMOGENES

Kesinlikle hayır, Sokrates.

SOKRATES

İlk adlar hakkındaki kişisel izlenimlerim, bana pek cüretkâr ve gülünç görünüyor. İstersen bunları sana açabilirim; ama sen de eğer bir yerlerden daha iyi bir açıklama elde edebilirsen, bana bildirmekte kusur etme.

HERMOGENES

Etmem. Sen hiç çekinmeden konuş.

SOKRATES

Pekâlâ, işe r'den başlayalım. Bu harf bana hareketin bütün çeşitlerini ifade eden bir alet gibi görünüyor. *Hareket*'in (*kinêsis*) niçin bu adı taşıdığını henüz söylemiş değiliz; ama, onun *gitme eylemi* (*iesis*) demek olduğu açık: çünkü eskiden biz *ê* değil e kullanıyorduk. Başlangıç, *kiein*'den geliyor, yani gitmek (*ienei*) anlamına gelen yabancı bir kelimeden. Dolayısıyla, bunun dilimizle uygun eski adını bulmak istersek, doğru kelime *iesis* olurdu. Ama, günümüzde, yabancı bir kelime olan *kiein* alınıp *ê* de *e*'ye dönüştürülmek ve araya *n* sokulmak suretiyle *kinesis* yapılmış bulunuyor [oysa *kieinêsis*, ya da *eisis* denmek gerekirdi]. *Stasis* (*sükûn*, sükûnet), hareketin yokluğunu ifade etmeyi amaçlıyor, ama kulağa hoş

gelmesi için *stasis* yapılmış. Her neyse, biz yine r harfine dönelim. Dediğim gibi, bu harf, hareketi ifade için çok uygun bir araçtır. Nitekim, ad koyucu da kelimelerde hareketlilik fikrini oluşturmak için bu araçtan yararlanmayı düşünmüştür. Gerçekten de, onun bu fikri verebilmek için birçok kez bu araçtan yararlanmış olduğunu görüyoruz: önce *rhein* (akmak) ve *rhoe* (akım, akıntı) kelimelerinde seyyarlığı bu harfle taklit etmiş; sonra, aynı işi *tromos* (sarsıntı, titreme), ve *trakhus* (girintili, çıkıntılı) kelimelerinde; ve keza *kroueïn* (çarpmak), *trauein* (ezmek, çiğnemek), *ereikein* (yırtmak), *thruptein* (kırmak), *kermatizein* (parçalamak), *rhumbein* ([topaç gibi] *döndürmek*) gibi fiillerde de yapmış. Ad koyucu, bütün bu kelimeleri, genellikle *r* harfi ile anlam ifade eder hale getirmiş; o, dilin özellikle bu harf üzerinde en az duraklayıp, en çok titrediğini fark ediyordu sanırım. Bence, onun, kelimeleri meydana getirirken bu harften yararlanmış olmasının nedeni budur. *İ* ise, özellikle hafif ve her şeyin içinden kolaylıkla geçebilecek şeyleri adlandırmakta işine yarıyor ad koyucunun. Nitekim, *gitmek (ienai)* ve *atılmak (hiesthai)* eylemlerini, i'yi kullanarak taklit etmesinin nedeni budur. Tıpkı, soluklu harfler olan *ph*, *ps*, *s* ve *z*'yi kullanarak yaptığı adlandırmalarda hep bu karakterdeki şeyleri taklit etmesi gibi: Mesela *psukhron* (soğuk), *zeon* (kaynar), *seisthai* (depreşmek, sarsılmak) ve, genel olarak *sarsıntı* (*seismos*). Ve o, *bol soluklu (plusôdes)* bir şeyi taklit etmek istediği zaman, genellikle, her yerde bu cins harfleri kullanmış görünüyor. Öte yandan, *d* ve *t* harflerinin dile set çekme, dayatma etkisi, ad koyucuya, *bağlanma*'yı (*desmos*) ve *durdurma*'yı (*stasis*) taklit etmede yararlı görünmüş olabilir. Dilin, özellikle *l*'de kayarcasına hareket ettiğini gören ad koyucu, *pürüzsüz, kaygan* (*leion*) kavramını, *kaymak* (*olisthanein*) eyleminin kendisini, *yağlı* (*liparon*), *bulaşkan* (*kollôdes*) kavramlarını ve aynı cinsten bütün öteki kavramları bu benzetmeden yararlanarak adlandırmıştır. Fakat, kayan dil, *g*'nin etkisiyle durmak zorunda kalır. Dolayısıyle, ad koyucu, *g*'den yararlanarak *lüzucî* (*gliskhron*), *sıvışkan* (*gluku*) ve *yapışkan*'ı (*gloiôdes*) taklit etmiştir. Öte yandan, o, *n* sesinin içerden bir yerden geldiğini farkederek, olguları harflerle yeniden meydana getirmek düşüncesiyle, *içinde* (*endon*) ve *iç, içte* (*entos*) adlarını koyarken bu harfi kullanmış. *Mega*'ya (büyük) *a*'yı ve *mêkos*'a (uzunluk) *ê*'yi tahsis etmiş, çünkü bunlar uzun

söylenen harflerdir. *Yuvarlak*'ı (*gonggulon*) anlatmak için *o*'ya ihtiyacı olduğundan, bu adı oluşturan harfler içinde ağırlığı ona vermiş. Başka kavramlar için de bu böyledir; öyle anlaşılıyor ki, ad koyucu, varlıkların her biri için bir işaret ve bir ad icat ederek, kavramları harflere ve hecelere indirgemiş; ve buradan hareketle, yine bu elemanları kullanarak, taklit yolu ile bütün geri kalanlarını meydana getirmiştir. İşte, Hermogenes, adların doğruluğunu ben bundan ibaret görüyorum, ama şurada duran Kratylos başka türlü düşünüyorsa, onu bilemem.

*

Leibniz, *Nouveaux essais sur l'entendement humain*, 1704 (III. Kitap, "Sözcükler Üzerine", II. Bölüm, "Sözcüklerin Anlamı Üzerine).

İlk dil sorununu Leibniz nasıl ele alıyor?

PHILALETHES

Şimdi insanlar sözcükleri düşüncelerinin göstergesi olarak kullandıklarından, öncelikle bu sözcüklerin nasıl belirlendiğini sorgulamak gerekir; kimi eklemli seslerle kimi düşüncelerin arasında hiçbir doğal bağ bulunmadığı (çünkü bu durumda insanların tek dili olurdu), ama bir *saymaca atama* gereği bir sözcüğün istemli olarak bir düşüncenin göstergesi olduğu konusunda görüş birliğine varılmıştır.

THEOPHILUS

Okullarda ve başka yerlerde sözcüklerin *anlamlarının* saymaca (*ex instituto*) olduğunu söylemenin âdetten olduğunu biliyorum; anlamların bir doğal zorunlukla belirlenmediği doğrudur ama bazen rastlantının bir yer tuttuğu doğal nedenler bazen de seçimin işe karıştığı törel nedenler böyle görülmelerine izin vermez. Çince ya da Georgius Dalgarnus ve Chester başrahibi M. Wilkins'in dilleri gibi hepsi seçimden kaynaklanan ve baştan aşağı saymaca birkaç yapay dil olabilir. Ama, daha önceden bili-

nen dillerden oluşturulduğu bilinen diller, doğal olan ve rastlantıdan kaynaklanan karma bir seçimin ürünüdür. Hırsızların, yalnızca çeteden olanların anlaması için oluşturdukları, Almanların *Rothwelsch*, İtalyanların *lingua zerga*, Fransızların *narquois* adını verdikleri diller bu türdendir, ama hırsızlar bunları genelde bildikleri diller üzerinden gerek yerleşik anlamları eğretilemeler yoluyla gerekse kendi türleri çerçevesinde birleştirme veya türetme yoluyla yeni sözcükler yaparak oluştururlar. Ayrıca çeşitli halklar arasında, ticaret yoluyla, gerek komşu dilleri birbirlerine karıştırarak gerekse her zaman olduğu gibi dillerden birini temel olarak alıp, kesip değiştirerek, gözlemlediğini karıştırıp yozlaştırarak, hatta içine başka sözcükler katarak diller oluşur. Akdeniz ticaretinde kullanılan *lingua franca*'nın temeli, İtalyancaya dayanır ve dilbilgisi kurallarına hiçbir biçimde dikkat edilmez. Paris'te konuştuğum bir Ermeni dominiken, Latince temelli, oldukça zekice bulduğum, ne durum ne zaman ne de başka bükün içermemekle birlikte alışmış olduğu için kolayca konuşabildiği bir tür *lingua franca*'yı yaratmış ya da çevresinde bulunanlardan öğrenmişti. Önemli bir bilgin olan ve birçok yapıtı bulunan Fransız cizvit rahip Labbé, Latince temeli üzerinde, Latinceden daha az güçlük içeren ama *lingua franca*'dan daha kurallı bir dil oluşturdu ve bu dile ilişkin bir kitap yazdı. Eskiden oluşturulmuş diller arasında bugün baştan aşağı değişmemiş olanların sayısı pek azdır. Eski kitapları ve bugüne gelebilmiş anıtları karşılaştırdığımızda bu durum daha belli olur. Eski Fransızca daha çok Provansal diline ve İtalyancaya yakındı. Fransızca ya da daha çok Roman (eskiden *lingua romana rustica* diye adlandırılan) dilleriyle birlikte, IX. yüzyılda İmparator Louis le Débonnaire'in oğullarının akrabaları Nithart'ın bizler için sakladığı yemin metinlerindeki biçimde, Teotisk ile karşılaşılır. Başka yerde bu denli eski Fransızca, İtalyanca ya da İspanyolcayla karşılaşılmaz. Ama Teotisk ya da eski Almanca için, aynı dönemde Weissenbourg keşişi olan Otfried'in kaleme aldığı, Flacius'un yayınladığı ve M. Schilter'in yenilemeyi amaçladığı *İncil* vardır. Daha sonra, İngiltere'ye geçen Saksonlar bize daha da eski kitaplar bıraktı. Kutsal Tarih'in öteki bölümlerinde Caedmon adında birinin yaptığı ve Beda'nın anımsattığı *Tekvin*'in

başlangıcının birkaç çevrimi ya da açıınlama bulunur. Ama, yalnızca Germen dillerinde değil, Yunanca ve Latince dışında Avrupa'nın bütün dillerinde en eski kitap, Pont-Euxin Gotlarının *Codex Argenteus* adıyla tanınan, Westfalia'da Werden Benediktenlerinin harfleriyle yazılmış, İsveç'e götürülmüş ve Floransa'da Pandectelerin orijinali gibi gereğince korunmuş *İncil* kitabıdır; bu kitap Doğu Gotlarınca ve İskandinav Germencesinden oldukça uzak bir lehçede yazılmıştır: bunun nedeni Pont-Euxin Gotlarının köken olarak İskandinavya'dan ya da en azından Baltık Denizi'nden gelmiş olduklarına inanılmasıdır. Oysa bu eski Gotların dili ya da lehçesi, aynı dil kökünden gelmiş olsa da modern Germenceden çok farklıdır. Bu bakımdan, Galler'in, Cornouaille'ın dili olan gerçek Galceye en yakın dile bakılarak değerlendirilecek olursa, eski Galce daha da farklıydı; ama Hibern daha da farklılık gösterir ve bizlere daha antik bir Britanya, Galya ve Germen dillerinin izlerini gösterir. Bununla birlikte, bu dillerin tümü bir kaynaktan gelir ve *Kelt* adı verilebilecek tek bir dilin başkalaşması gibi görülebilir. Ayrıca eskiler, Germenler gibi Galyalıları da *Kelt* olarak nitelendirmekteydi. Ve, Yunancadan çok Germen ya da Kelt dilleriyle birçok ortak kökeni olan Keltçe ve Latincenin kökenlerine doğru çıkarak bunların, Karadeniz'den gelen *İskitler*den kaynaklanan halkların ortak kökenlerinden geldiği varsayılır: İskitler Tuna ve Vistül nehirlerini aşıp bir bölümü Yunanistan'a ve öteki bölümü de Germen ve Galya topraklarına yerleşmiş olabilir; bu, Avrupalıları Asya'dan getiren varsayımın devamıdır. *Sarmatik*'in (*Esclavon** olduğu varsayılırsa) en azından bir bölümü Germen kökenli ya da Germenceyle ortak kökenlidir. İskandinav dillerinin en eskilerinden olan Fince de, Germen halklar, daha açık bir deyişle Danimarkalılar, İsveçliler, Norveçliler İskandinavya'ya yerleşmeden önce en parlak ve denize yakın bir dil olarak benzer bir yan içerir: Ve *Finnonienler*'in dili ya da kıtamızın kuzeybatısının ve hâlâ da Laponların dili olan dil, Germanya ya da Norveç okyanusundan Hazar Denizi'ne (aralarında kaynaşmış Esclavon halklarla kesintiye uğramış olmakla birlikte) uzanır ve şimdi kısmen Moskovitlerin egemenliğindeki ülkelerden gelmiş Macar-

* "Slav" (ç.n.)

cayla akrabadır. Ama, Asya'nın kuzeydoğusunda yaygın olan Tatar dili, değişkeleriyle birlikte Uzbeklerin, Türklerin, Kalmukların ve Mugallerin olduğu gibi Hunlar ve Kumanların da dili olduğu izlenimi uyandırır. Oysa İskit ülkesinin bütün dillerinin kendi aralarında ve bizim dillerimizle birçok ortak kökü vardır ve Arap dili (İbranice, eski Pön dili, Kaldece, Süryanice ve Habeşlerin Etiyopya dili burada yer alır) bizim dilimizdeki köklerle o kadar çok sayıda ve o kadar belirgin ortaklık taşımaktadır ki, bu durum salt rastlantıya ya da ticarete bağlanamaz, daha çok halkların göçüne bağlamak gerekir. Öyle ki bu bakımdan bütün ulusların ortak kökeni ve bütün dillerin kökeni olan bir ilk dil düşüncesine karşı çıkacak ya da bunu güçleştirecek hiçbir şey yoktur. İbranice ya da Arap dili buraya en çok yaklaşmış olmakla birlikte, en azından büyük değişiklik göstermiş olması gerekir ve Töton dilinin doğallığını en fazla koruduğu (Jacques Böhm'ün ağzından konuşursak) ve Âdem diline en yakın olduğu düşünülür: Çünkü ilk dile saflığı içinde ya da tanınabilir olacak biçimde yeterince korunmuş biçimde ulaşabilmemiz için gerek fiziksel gerekse karar verebilecek bilge ve ilk yaratıcıya layık bir bağ gerekçesinin ortaya çıkması gerekir. Ama, dillerimizin türemiş olduklarını varsaysak bile, temelde kendileri içinde ilksel bir şeyler vardır; bu da, bu dillerden rastlantıyla ama fiziksel gerekçeler üstünde oluşturulmuş yeni kök sözcükler aracılığıyla kendini gösterir. Hayvan sesleri ya da bunlara bağlanan sesler bu konuda örnek oluşturur. Sözgelimi kurbağalara atfedilen *coaxare*, Almanca *couaquen* ya da *quaken* ile bağlantı içindedir. Oysa, öyle görünüyor ki bu hayvanların gürültüsü Germen dilinin öteki sözcüklerinin ilk kökünü oluşturmaktadır. Çünkü bu hayvanlar ses çıkardığında bugün bunlar küçültmeli biçimiyle *quakeler* diye adlandırılan anlamsız konuşmalar ve çocuk agulamalarına bağlanır; ama, görünüşe bakılırsa yine bu *quaken* sözcüğü eskiden olumlu anlamda almıyordu ve ağızdan çıkarılan ve sözü de içeren her türlü ses anlamına geliyordu. Bu sesler ya da hayvan gürültüleri yaşamın tanıkları olduklarından ve bu yolla, daha görmeden canlı bir şeyin varlığı bilindiğinden, eski kitaplardan anlaşıldığı gibi *quek* eski Almancada yaşam ya da

canlı anlamına geldi. Modern dilde de bunun kanıtları bulunmaktadır, çünkü *Quecksilber* cıva ve *erquicken* ise sağlamlaştırmak ve belli bir güçsüzlük ya da büyük bir çalışmanın ardından yeniden canlandırmak ya da yenilemek anlamına gelir. Geç dönem Almancasında kimi kötü, bir bakıma canlı ve çok bilinen otlar da tarlalarda kolayca yayılıp tohumları boğan kötü otlar da, *Quäken* olarak adlandırılır; ve İngilizcede *quickly*, canlı bir biçimde anlamına gelir. Böylece bu sözcükler karşısında Germen dili ilk dil olarak görülebilir, eskilerin de kurbağanın sesine öykünen bir sesi almaya kesinlikle gereksinimi yoktur. Durumun böyle göründüğü daha başka birçok sözcük vardır. Çünkü, öyle görünüyor ki doğal bir içgüdü aracılığıyla eski Germenler, Keltler ve akraba olan öteki halklar şiddetli bir hareketi ve bu harfinki gibi bir gürültüyü anlatmak için *r* harfini kullandılar. Buna ῥέω (*fluo*), *rinnen*, *rüren* (*fluere*), *rutir* (*fluxion*), Rhin (Ren), Rhône (Ron), Ruhr (*Rhenus*, *Rhodanus*, *Eridanus*, *Rura*), *rauben* (*rapere*, hayran etmek), *Radt* (*rota*), *radere* (tıraş etmek), *rauschen* (Fransızcada karşılığı olmayan sözcük: Rüzgâr ya da bir hayvanın geçerken yaprak ya da ağaçların, etekleri yeri süpüren giysinin çıkardığı ses anlamını taşır), *reckken* (sertçe yaymak); *reichen*'in ulaşmak, *der Rick*'in bir şeyi asmaya yarayan uzun sopa ya da sırık anlamını bu plattüsch türü ya da Brunswick yakınlarındaki Aşağı Saksonca içinde taşır: *rige*, *reihe*, *regula*, *regere*'nin bir uzunluğa ya da düz koşuya bağlanması ve *reck*'in yayılmış ya da uzun bir şey ya da kişiye ve özellikle bir dev yaratığa, ardından güçlü ve zengin bir insana bağlanması durumuna Almanların *reich* ve yarımkan Latinlerin *riche* ya da *ricco* (zengin) sözcüklerinde tanık olunur. İspanyolcada *ricos hombres* soylu ya da önde gelen kişiler anlamına gelir; aynı zamanda nasıl eğretilemelerin, kapsamlayışların, düzdeğişmecelerin, süreci izlemek her zaman olanaklı olmasa da, sözcükleri bir anlamdan ötekine nasıl aktardıklarını anlamaya da yarar. Böylece *riss* (kopukluk) içindeki gürültü ve şiddetli hareketin Latince *rumpo*, Yunanca ῥήγνυμι, Fransızca *arracher* (koparmak, çekip almak), İtalyanca *straccio* ile bağlantı içinde olduğu görülür. Oysa, *r* harfinin doğal olarak şiddetli hareket anlamı taşıması gibi *l* harfi daha yumuşak hareketi gösterir. Ayrıca, ço-

cuklar ile *r*'nin çok sert ve sesletimi çok güç gelen başkaları onun yerine *l*'yi getirmektedir; aynen Fransızcada *mon lévélend pèle** örneğinde olduğu gibi. Bu yumuşak hareket *leben* (yaşamak), *laben* (güçlendirmek, yaşaymak), *lind*, *lenis*, *lentus* (yavaş), *lieben* (sevmek), *lauffen* (akan su gibi hızlıca akmak), *labi* (kaymak, *labitur uncta vadis abies*), *legen* (yavaşça koymak), *ligen* (yatmak), *lage* ya da *laye* (taş yatağı türünden yatak, *lay-stein*, tabakalı taş, arduvaz), *lego*, *ich lese* (konmuş olanı topluyorum, koymak fiilinin karşıtanlamlısı, daha sonra okuyorum ve en sonunda Yunanlılarda konuşuyorum), *laub* (yaprak, kolayca karıştırılan şey; *lap*, *lid*, *lenken* de buna bağlanır), *luo*, λύω (*solvo*), *leien* (geç Saksoncada), çözülmek, kar gibi erimek; Hannover'deki *Leine* nehri, adını dağlardan gelip erimiş karlarla gürleşmesinden alır. Nesnelerle sesler ve ses örgenlerinin hareketleri arasında bir bağıntı olduğunu kanıtlayan sözcüklerin kökeninde doğal bir şeylerin bulunduğunu kanıtlayan sayısız benzer adlandırmalara değinmiyoruz; ama bu nedenle *l* harfi başka sözcüklerle birleştiğinde Latinlerde ve Yarı Latinlerde ve üst Almanlarda küçültme durumu yapmaktadır. Bununla birlikte, bu gerekçenin her yerde kendini gösterebileceğini öne sürmemek gerekir; çünkü aslan, sırtlan, kurt hiç de yumuşak hayvanlar değildir. Ama belki bunlar başka bir rastlantıya, bunları korkutan ya da koşmaya zorlayan hıza (*lauf*) bağlanabilir; sanki böyle bir hayvanın geldiğini gören ötekilere: *Lauf* (kaçın!) diye bağırır, bundan başka birçok rastlantı ve değişim sonucu sözcüklerin büyük bir bölümü son derece bozulmuş ve ilk sesletimlerinden ve anlamlarından uzaklaşmışlardır.

*

Court de Gébélin, *Histoire naturelle de la parole*, 1772 (*Dilin Kökeni* başlıklı VIII. Bölüm'den bir parça).

Yalın ya da ilk titremlemelere yüklenen değerler

* *Mon révérend père* "Saygıdeğer rahip". Türkçede de *l* yerine *y* getirme eğilimi ağır basar. Çocukların *para* yerine *paya*, *kuru* yerine *kuyu* demesi gibi. (ç.n.)

Yapıları duygulardan mutlak bir farklılık gösteren düşünceler, aynı göstergelerle betimlenememiştir; seslerin duyguları betimlemesi gibi titremlemeler de düşünceleri betimlemiştir: hatta seslerle titremlemeler arasında duygularla düşünceler arasındaki aynı ayrımın etkin olduğunu göstermek zor olmayacaktır: ayrıca, hayvanları düşüncelerle değil de duygularla donatmış olan doğa, onlara ses vermiş ama titremlemeden yoksun bırakmıştır.

Ama hiçbir düşünce herhangi bir titremleme aracılığıyla betimlenemez: bu, düşüncelerin, kendilerini birbirlerinden ayıracak hiçbir şeyleri olmadığını ve titremlemelerin, aynı özelliklerin tümünü aynı düzeyde bir araya getirdiğini varsayar: bu iki varsayım da saçmadır.

Bu durumda insanlar dil konusunda ne yaptılar? Dili düşünceleriyle birleştirdiler.

Hoş düşünceler hoş titremlemelerle betimlenmiştir; hızlı düşünceler hızlı titremlemelerle; yavaşlar yavaşlarla. Dilleri oluşturan ilk gerekçe böyle ortaya çıktı; sözcükler buradan doğdu, ardından, birbirleriyle birleşerek sonsuz sayıda çeşitlendi.

Gerçekleştirmesi en kolay, en yumuşak ve en sevimli dokunma olan *dudaksıl* dokunma, insanoğlunun tanıdığı, özellikle sevdiği ilk varlıkları tanımlamaya yaradı; çocuklara özgü bütün sözcükler buradan kaynaklanır: *papa* (baba), *maman* (anne), *fanfan* (yumurcak), *bonbon* (şekerleme), *baiser* (öpücük), *poupée* (bebek), *beau* (güzel), *bon* (iyi), *bien* (iyi).

Ayrıca, *bouche* (ağız) ve *bouche*'dan kaynaklanan *boire* (içmek), *manger* (yemek), *parler* (konuşmak), *respirer* (solumak) gibi ağızla ilgisi olan her şeyi göstermeye yaradı ve bu bütün diller için geçerlidir; çünkü tümü doğadan yararlanmıştır.

Böylece, bu tek dudak dokunması olağanüstü sayıda sözcüğe kaynaklık etmiş ve bu sözcüklerin etimolojik nedeni olmuştur.

Dişsil dokunma bundan tümüyle ayrılır. Dudakların hareketli ve esnek olması kadar dişler de kapalı olduklarından, buradan kaynaklanan titremlemeler de, dudaksıl titremlemelerin yumuşak ve hafif olması ölçüsünde o denli güçlü, ötümlü, gürültülü olur. Önce dişlere dayanan ve ardından birden ve güçlü bir biçimde ayrılan dil, ağzı olabildiğince açılmaya zorlar ve son

derece güçlü bir biçimde gerçekleşen havanın patlayarak çıkışı için serbest bir alan bırakır.

Bundan kaynaklanan titremlemeler böylece doğal bir biçimde titremli ve gürültülü her şeyin bir betimini ortaya koyar; buradan, ilksel ve doğa içinde karşılaşılan çok sayıda sözcük kaynaklanır. Bu dokunma *tonner* ([gök] gürlemek), *retentir* (çınlamak), *étonner* (şaşır[t]mak), *donner le ton* (izini bırakmak) sözcüklerini ortaya çıkarır; gürültülü müzik aletleri, *tambour* (trampet), *tymbale* (tembal), *timpanon* (tempanon), *trompette* (trompet) bu dokunuş aracılığıyla adlandırılır; buradan, *tympan* (kulak zarı), *tintin* (çın çın), *tact* (dokunma duygusu), *touche* (dokunma), *intonation* (titremleme) sözcüklerine ulaşılır. Bunun aracılığıyla av köpekleri canlandırılır, ses uzaklardan çınlar, ormanların sonsuzluğunu deler geçer.

Böylelikle doğa insanların bütün gereksinimlerini karşılamıştır, ve insan da bir araştırma ve özene gerek duymaksızın doğanın yardımını duyumsar; insan, kuşku duymadan izlenimlerinin peşinden gider, doğadan edindiği avantajlar üzerinde düşündüğünde ona borçlu olduğunun farkına varmaz, ya da bu gözlemlerin baştan aşağı boşdüşler olduğunu düşündüğünde duyarlı ve gözlemci nitelemesini hak etmeyen bir nanköre dönüşür.

Dişlerin dokunmasıyla elde edilen bu ayırıcı özellikten çok geniş ve egemen nesne adları, *tas* (yığın); parçalanmış kütleler, *tout* (bütün), *tant* (kadar), *dominer* (egemen olmak), *dôme* (kubbe), *dune* (kumul), *toit* (çatı) vb. sözcükler doğmuştur.

Peki *dents* (dişler) sözcüğüne ne yapıldı.

Dille yapılan *l* titremlemesi yumuşak devinimleri, sürekli ve dingin nesneleri, berrak ve açık olan her şeyi gösterir; buna karşın güçlü biçimi olan dilsel *r* titremlemesi sert ve güçlü devinimleri, gürültülü ya da sıçrayarak, sarsıntılı devinen nesneleri, zorlu şeyleri gösterir; *roue* (tekerlek), *roc* (kaya), *rocher* (kayalık), *ravine* (sel yatağı), *rapide* (hızlı), *rude* (zorlu) sözcükleri gibi.

Gırtlaksıl dokunuş uzun ve dar bir kanal olan gırtlakta yer alır; ve yol açabileceği titremlemeleri işitebilmek için sesin derinlemesine boşalması gerekir, çünkü ses aygıtının en derindeki parçası olan gırtlağın dibinden çıkmalıdır.

Demek ki, bu titremlemeler aracılığıyla, kanal biçimindeki bütün nesneler, oyuk ve kazılmış bütün nesneler, kanal gibi uzun yatağı olan tüm nesneler; *canal* (kanal), *canne* (sopa), *col* (boyun), *cours* (akıntı) *cap* ([coğrafya] burun), *cave* (mahzen), *cavité* (çukur), vd. betimleyecektir.

Sözcük yapımında başka birkaç yöntem üzerine

Sesler ve titremlemelerin doğayla bağıntısı, düşüncelerin bütününü betimlemekte yeterli olmadı; dolayısıyla aynı derecede basit, aynı derecede doğal ve insanın her zaman öykünmediği başka sözcük kaynaklarına başvurmak gerekti.

Bu yöntemlerden ilki canlı ve cansız varlıklara, canlıların sesine ve her türlü gürültüye öykünerek isimler vermek oldu. Bu, *yansılama* ya da *sözcük yapımı* olarak adlandırılan yöntemdir. *Bœuf* (öküz), *corbeau* (karga), *coq* (horoz), *cigale* (cırcır böceği), vb. adlar böyle oluşturulmuştur. *Tric-trac* (tavla oyunu), *taffetas* (tafta), *bouffée* (soluk, koku) sözcükleri de böyle oluşturulmuş sözcüklerdir.

İkinci yöntem, iki ya da daha çok titremi bir araya getirmeye dayandı; bu birleşme aracılığıyla, bu titremlemelerin tek başlarına dile getirmeye yeterli olmadığı düşünceler dile getirilebildi. Sözgelimi *l* ve *r* neredeyse bütün titremlerden önce gelir; *bl, cl, gl, fl, pl* ile *br, cr, gr, fr, pr* ile oluşturulmuş ve, *glisser* (kaymak), *fluide* (akışkan), *fleur* (çiçek), *pleur* (ağlama), *effroi* (ürkme), *grincement* (gıcırdama) gibi az ya da çok *l* ve *r*'nin doğasından kaynaklanan sözcüklerimiz var Fransızcada.

Birincisi ıslıksı ve ikincisi dişsil bir ses olan *s* ve *t*'nin birleşmesi ya da *st*; bu birleşme, son derece hareketli ve hızlı bir titremin en sabit titremle birleşmesidir; bu birleşmenin, tümü de sürekli ya da *değişmez* bir varlığı gösteren bir sürü sözcüğü oluşturduğunu söyleyebilirim.

Üçüncü yöntem, iki ya da daha fazla sözcüğü, karmaşık düşünceleri dile getirmek amacıyla tek bir sözcük içinde bir araya getirmek oldu: beş farklı sözcükten oluşan *aujourd'hui* (bugün), *maintenant* (şimdi), *passe-droit* (ayrıcalık), *outremer* (denizaşırı), *rejeter* (geri çevirmek), *défaire* (bozmak), *parfait* (kusursuz) sözcükleri gibi. İlkece iki heceden oluşan her sözcüğün bileşik sözcük

olduğu ve tek bir düşünce oluşturmak üzere iki farklı düşünceyi birleştirdiği söylenebilir.

Dördüncü ve son yöntem, maddi olmayan varlıkları, daha önceden maddi varlıkları belirten aynı sözcüklerle adlandırmak oldu. Sözgelimi, maddi ve duygularla algılanabilen *esprit* (ruh, soluk) sözcüğü, daha sonraları ne bir varlık ne de maddi ya da duyarlı bir yeti olan düşünme yetisini adlandırdı.

Cismi olmayan varlıklara da fiziksel varlıklarla aynı nitelikler verildi. Yanıcı, öldürücü, batıcı bir şey söz konusuymuş gibi *ateş*, *zehir*, *sivri* ZEKÂ denir. Yürek, bir cisme ya da kelebeğe benzetilerek *yumuşak*, *taş*, *pır pır* eden bir nesne oldu.

Fiziksel, törel ya da düşünsel nesnelerin düşüncesini boyamanın yolunu bulmak yeterli değildi; olumsuz düşünceleri de dile getirmenin, ortada gözükmeyen nesneleri resimlemenin de yolunu bulmak gerekti. Burada, insan kendini yoksun hissetmedi. Hatta bir yerine iki yöntem ortaya çıktı.

Bazen aynı nesneyi tersten resimledi; bazen güçlü bir titremlemenin yerine zayıf bir titremleme getirdi.

Bir adın sonundaki *A*, bir nesnenin varlığını ya da iyeliğini belirtiyordu. Aynı adın başına getirildiğindeyse *A* var olmamayı, yoksunluğu belirtti. Bu, özellikle Yunanlıların başvurduğu yöntem oldu.

Bir adın sonundaki *IN*, var olmayı, büyüklüğü, gerçeği belirtiyordu; sözcüğün başında, *in-utile* (yararsız), *in-juste* (doğru, adil olmayan), *im-matériel* (maddesi olmayan), *in-forme*'da (biçimi olmayan) olduğu gibi var olmamayı, yoksunluğu belirtti.

Güçlü titremleme ve ünlü olumlu nesneye bağlanmış olduklarından, zayıf titremleme ve ünlü olumsuz nesnenin, yoksunluğun göstergesi oldular. Sözgelimi Latince soğuk alma niteliğini belirten *gel-idus*, karşıt anlamlısı olan *cal-idus* ya da *cal-dus*'un güçsüzüdür. Fransızca sözcükler olan *gelée* (buz) ve *chaleur* (sıcaklık) karşıtanlamlılık yoluyla aynı kökten gelir. O halde düşünceler arasında olduğuna göre sözcükler arasında da karşıtanlamlılık olmalıydı. Dolayısıyla bu yöntem doğaya son derece uygundu ve kökleri çoğaltmaksızın bütün düşüncelerde kullanıyordu.

*

Jean-Jacques Rousseau, *Essai sur l'origine des langues.* Yazarın ölümünden sonraki ilk basım, 1781).*

BÖLÜM II

İnsanların sözü ilk kez gereksinimlerden değil güçlü duygulanımlardan dolayı buldukları üstüne

O halde gereksinimlerin ilk jestleri dayattığı, güçlü duygulanımların ise ilk sesleri insanlardan çıkarttığı fikri akla uygundur. Bu ayrımlarla birlikte olguların izini takip edecek olursak belki de dillerin kökeni üstüne bugüne dek yapıldığından tamamen farklı bir biçimde düşünmek gerekecektir. Bizim bildiğimiz en eski diller olan Doğu dillerinin ayırt edici niteliği, oluşumları hakkında düşünülen didaktik işleyişe tamamen ters düşmektedir. Bu dillerde yönteme ve akla dayalı hiçbir şey bulunmaz; bu diller canlı ve mecazlıdırlar. İlk insanların dillerinin geometricilerin dilleri olduğu söylenmiştir bize, bununla birlikte görüyoruz ki bu diller şairlerin dilleriydi.

Böyle olmuş olmalıdır. İnsan düşünmeye başlamadan önce hisseder. İnsanların, gereksinimlerini ifade etmek için konuşmayı buldukları ileri sürülür; bu düşüncenin savunulabilir bir tarafını görmüyorum. Temel gereksinimlerin doğal etkisi insanları birbirlerinden ayırmak olmuştur, onları birbirlerine yaklaştırmak değil. İnsan türünün yayılması ve yeryüzünün çok hızlı bir biçimde insanlarla dolması için bu gerekliydi de; yoksa insan türü dünyanın bir köşesinde sıkışıp kalırdı ve geri kalan bölgeler ıssızlaşırdı.

Bundan dolayı apaçık görünmektedir ki dillerin kökeni asla insanın temel gereksinimlerinden kaynaklanamaz; onları birbirlerinden ayıran nedenden onları bir araya getiren aracın doğması saçma olurdu. Peki nerededir bu köken? Ahlaki gerek-

* Jean-Jacques Rousseau, *Dillerin Kökeni Üstüne Deneme*, çev. Ömer Albayrak, s. 9-15, İş Kültür Yayınları, 2007.

sinimlerde, güçlü duygulanımlarda. Yaşamını sürdürme zorunluluğu insanları birbirlerinden uzaklaşmaya zorlarken bütün güçlü duygulanımlar onları birbirlerine yaklaştırır. İnsanlardan ilk sesleri çekip alan açlık ya da susuzluk değil, aşk, nefret, acıma, öfkedir. Meyveler elimizden kaçmazlar, konuşmadan da onları besin olarak kullanabiliriz; yiyeceğimiz avı sessizce izleriz; ama genç bir kalbi heyecanlandırmak için, haksız bir saldırganı püskürtmek için doğa vurguları, çığlıkları, yakınmaları dayatır: işte en eski sözcükler böyle bulunmuştur ve bu nedenle ilk diller basit ve yöntemli olmaktan önce şarkıyla söylenen ve güçlü duygulanımlarla dolu dillerdir. Tüm bunlar ayrım gözetmeksizin doğru değildir, ama bu konuya hemen geleceğim.

BÖLÜM III

İlk dilin mecazlı olması gerektiği üstüne

Nasıl ki insanları konuşturan ilk güdüler güçlü duygulanımlar olmuşsa, insanın ilk ifadeleri de söz sanatlarıyla yüklü ifadeler olmuştur. İlk önce doğan dil mecazlı dildir, gerçek anlam en son bulunmuştur. İnsanlar şeyleri ancak asıl biçimlerinde gördükten sonra onlara asıl adlarını vermişlerdir. İlk başta yalnızca şiir biçiminde konuşuluyordu; insanlar akıl yürütmeyi uzun zaman geçtikten sonra düşünebilmişlerdir.

Bununla birlikte burada okurun beni durdurup bir ifadenin nasıl olup da gerçek anlama sahip olmadan mecazlı olabileceğini sorduğunu hissediyorum, çünkü mecaz, anlamın taşınmasından ibarettir aslında. Bunu kabul ediyorum, ama beni anlamanız için güçlü duygulanımın bize tanıttığı düşünceyi, yerini değiştirdiğimiz sözcüğün yerine koymak gerekir; çünkü sözcüklerin yerlerini değiştirebiliyorsak, bu ancak düşüncelerin de yerlerini değiştirebildiğimiz içindir, yoksa mecazlı dil hiçbir anlam taşımazdı. Buna bir örnekle yanıt vereyim.

Başkalarıyla karşılaşan bir vahşi ilk başta korkar. Korkusu nedeniyle karşısındakiler ona kendisinden daha büyük ve güçlü görünürler; dolayısıyla vahşi, onlara *dev* adını verecektir. Ama

birçok deneyimden sonra, bu sözde devlerin kendisinden ne daha büyük ne de daha güçlü olduklarını gördüğünde boylarının dev sözcüğünün taşıdığı düşünceye hiç uymadığını görecektir: O zaman onlara ve kendisine uygun başka bir ortak sözcük bulacak, örneğin onlara *insan* adını verecek ve *dev* sözcüğünü yanılgı anında kendisini etkilemiş olan bu gerçek dışı nesneye bırakacaktır. Güçlü duygulanım gözlerimizi büyülediğinde ve bize sunduğu ilk düşünce hakikat düşüncesi olmadığında, mecazlı sözcük asıl addan daha önce işte böyle doğar. Sözcükler ve adlar için söylediklerim sözcük oyunları düşünüldüğünde kolayca anlaşılır. Güçlü duygulanımın sunduğu yanıltıcı imge kendini ilk olarak gösterdiğinde ona yanıt veren dil de ilk bulunan dil olmuştur; aydınlanmış zihin baştaki hatasını görüp de aynı ifadeyi sadece ortaya çıkaran aynı heyecanlarda kullandığında o da eğretilemeli dil olur.

BÖLÜM IV

İlk dilin ayırıcı nitelikleri ve geçirmiş olması gereken değişiklikler üstüne

Basit sesler doğal olarak gırtlaktan çıkar, ağız doğal olarak az çok açıktır; ama sesleri eklemlemeyi sağlayan dilin ve damağın değişiklikleri dikkat ve araştırma ister; bunlar istemeden yapılamaz, bütün çocukların bunları öğrenmeleri gerekir, birçoğu da kolayca başaramaz bunu. Bütün dillerde en canlı ünlemler eklemlenmemiş olanlardır; çığlıklar, sızlanmalar basit seslerden oluşur; dilsizler, yani sağırlar sadece eklemlenmemiş sesler çıkarırlar: Peder Lamy'ye göre eğer Tanrı onlara konuşmayı özellikle öğretmeseydi insanlar başka sesleri asla bulamazlardı. Eklemlenmeler az sayıdadır; sesler ise sonsuz sayıda; onlara konan vurgular aynı biçimde çoğalabilir; bütün müzik notaları aynı zamanda birer vurgudur; doğrusu, konuşma dilinde bunlardan sadece üç dört tane bulunmaktadır; ama Çinliler bu konuda üstünlüğe sahiptirler; buna karşılık onların daha az ünsüzü vardır. Bu bileşimler kaynağına zaman ya da nicelik kaynağını da

ekleyin, böylece yalnızca daha çok sözcük elde etmekle kalmaz, en zengin dilin gerek duyacağı daha çok çeşitli heceye de sahip olursunuz.

Sözcük dağarcığındanve sözdiziminden bağımsız olarak, ilk dilin –eğer böyle bir dil varolduysa– onu bütün öbür dillerden ayıracak kökensel nitelikleri korumadığından kesinlikle kuşku duymuyorum. Bu dilin tüm biçimlerinin imgelerden, duygulardan, figürlerden oluşması zorunluluğu bir yana, mekanik kısmı da temel nenesine yanıt vermek ve kendini ifade etmeye çalışan güçlü duygulanımın neredeyse kaçınılmaz izlenimlerini hem duyulara hem de anlayışa sunmak zorunda olurdu.

Doğal sesler eklemlenmemiş olduklarından sözcükler de pek az eklemlenirler; araya giren birkaç ünsüz, ünlülerin arasındaki boşluğu silerek onları akıcı ve kolay telaffuz edilebilir hale getirmeye yetecektir. Buna karşılık sesler çok çeşitli olacaktır ve vurguların farklılığı aynı ses titreşimlerini çoğaltacaktır: nicelik ve ritm bileşimlerin yeni kaynakları olacaktır; öyle ki, doğal olarak çıkan ses titreşimleri, sesler, vurgu, ölçü, uzlaşımdan doğan eklemlenmelere yapacak fazla iş bırakmayacağından insanlar konuşmak yerine şarkı söyleyeceklerdir; kök sözcüklerin büyük bir bölümü ya güçlü duygulanımların vurgulanmasından ya da duyumsanabilir nesnelerin etkisinden kaynaklanan yansıma sesleri olacaktır: bu dilde yansıma sözcükler de kendilerini sürekli olarak hissettireceklerdir.

Bu dilde aynı varlığı farklı bağıntılarıyla ifade eden birçok eşanlamlı sözcük bulunacaktır; bu bağıntıları dile getirmek içinse daha az belirtece ve soyut sözcüğe sahip olunacaktır. Birçok büyültme ve küçültme ekleri, bileşik sözcük, anlatımı güçlendiren ilgeç, sözlere ahenk ve tümcelere yumuşaklık vermek için bu dilde bulunacaktır. Birçok büyültme ve küçültme ekleri, bileşik sözcük, anlatımı güçlendiren ilgeç, sözlere ahenk ve tümcelere yumaşıklık vermek için bu dilde bulunacaktır. Bu dil aynı zamanda birçok düzensizlik ve kuraldışılığı içinde barındırırken dilbilgisel örneksemeyi önemsemeyerek seslerin akışmasına, ölçüsüne, uyumuna ve güzelliğine yönelecektir; kanıt göstermek yerine yargıda bulunacak, inandıramadan ikna edecek ve akıl yürütmeden betimleyecektir; kimi açılarda, Çince'ye; başka açı-

lardan Yunanca'ya; daha başka açılardan da Arapça'ya benzeyecektir. Bu düşünceleri bütün dallarına doğru genişletirseniz, Platon'un *Kratylos*'unun hiç de göründüğü kadar gülünç olmadığını göreceksiniz.

*

Charles Nodier, *Notions élémentaires de linguistique ou Histoire abrégée de la parole et de l'écriture pour servir d'introduction à l'alphabet, à la grammaire et au dictionnaire*, 1834.

Nodier, dilin yansılamalı ve sessimgesel kökeninin son savunucularındandır; Académie Française üyesi olan Nodier, karşılaştırmalı dilbilgisinin geliştiği çağda yaşamıştır.

II. BÖLÜM
Organik Dil

İNSANOĞLU, düşüncesini basit ünlülerin yardımı olmadan da daha önceden dile getirebilmişti, bu ünlülerin kullanımı öteki yapay sözcüklerinkinden daha eskiydi; hem de hangi düşünceyi! Bildiğiniz gibi TANRI'nın düşüncesini!

İnsanoğlunun ahlaki ilerleyişi bu sınırları hiçbir zaman aşamayacak, bu çabayla sınırlı kalacak ve bu kazanıma indirgenmiş olacaktı; onu yaratıkların ilki olarak kabul etmek gerekecekti: O, insan olacaktı.

Bununla birlikte, insanoğlu ancak çocukluk evresine ulaştı ve sözcük dağarcığı, gelişen düşüncenin ikili gücü ve işleyen organları: biçimlenen bir dil ve gerçekleşen bir giz aracılığıyla günden güne zenginleşti.

Burada, dilin ilahi gerçekleştiricisi, onu bundan sonra vazgeçilmez aracı olacak öykünme güdüsüne bırakır. İnsan sesinin bütün organları, kendilerine ilişkin eklemlenme aracılığıyla adlandırma ayrıcalığına sahiptir; ve daha da olağanüstü bir özellik sayesinde, anlamlı ve gösterişli bir biçimde doğanın algılanabilir olgularının bir parçasına, ancak zekânın biçimlendirebileceği

soyut olguların ve eğretilemeli kuramların bir bölümüne uygulanamayacak hiçbir eklemlenme yoktur.

Böylece, organik söz ve düşünsel söz ikiz kardeş gibi kol kola birlikte yürürler; bunlardan biri beden, öteki ruhtur.

[...] İlk dersinizi, ilk ünsüzünü deneyen çocuğun beşiği başında alınanızı öneririm. Bu ünsüz bebeğin ağzından annenin öpücüğüne sıçrayacaktır. Bebek, yavrucuk, yumurcak üç dudaksıl sesi bulmuştur: ba der, esner, bıcırdar, bağırır, boş şeyler söyler, bıcır bıcır konuşur; sevgi sözcüklerine, ıvır zıvıra, saçma sözlere, anlamsız şeylere, bebeğe, şekerlemeye, oyuncağa tepki verir. Anne ve babasını, okşayıcı öyküntü seslerle adlandırır ve basit dudak dokunuşlarını henüz keşfetmemiş olmakla birlikte, ruh daha şimdiden rastlantıyla biçimlendirdiği sözcüklerde hareketlenir. Bu altı bezli Kadmos, kendisi için olduğu gibi öteki yaratıklar için de büyük bir gizemi aralamıştır: Düşüncesini konuşur.

Şimdi, U dendiğinde dudakların yuvarlatıldığını sağlam kanıtlarla ortaya koyan M. Jourdain'in felsefe hocasının görüşüne yaklaştığımızı söyleyeceksiniz. Aksini söylemeyeceğim, ama bu gerçekten benim hatam değil. Biraz önce gözlemlediğimiz çocuk, ilk insan dilinin başlangıcındaki insandır ve diller de böylece oluşmuştur; bu, tarihi içinde açıkça kanıtlanmıştır.

Çocuğun beşikte agulaması, ses organizmasının bütün kaynaklarının aklına sunulmasından ve deneyim yoluyla elde edilmesinden önceki ilk toplumun dilidir; ve bu dil daha o zamandan uygarlığın bütün temel düşüncelerini, ancak değinebileceğimiz, ama beklemeye rıza gösterilir ya da peşine düşülürse bundan sonra kolayca açıklayabileceğimiz bir yayılımla kucaklar.

Ayrıca, bu andan başlayarak daha o zamandan eksiksiz bir toplum ortaya çıkar, çünkü bu toplumun Tanrı'ya karşı dikilmiş ve *Babil* adını taşıyan bir kulesi, *Biblos* adında bir başkenti, *Bel* ya da *Belus* adında bir hükümdarı, *Baal* adında bir sözde tanrısı, hatta *Balaam* adında hayvanları konuşturan bir gizbilimcisi olacaktır. Birkaç gün sonra, ilkel geleneklerine bağlı kalarak, ilk kitabı *Biblion* ve ilk imparatorluğu *Babylone* adını taşıyacaktır.

[...] Yaratılan varlıkların adları aslında Âdem'in ya da ilk sözlü iletişimi gerçekleştiren bilinmeyen insanın dilinde gerçek adları oldu. Çünkü Âdem onları kendi duygularına göre, daha açık bir deyişle şeylerin kendisine yansıyan en belirgin görünümleri uyarınca biçimlendiriyordu. Oysa gürültülerin duyumları, çocuğun dikkatini çeken ilk gürültü, çocukluk çağındaki ailenin dikkatini çeken ilk gürültü oldu. Bugün çocuk artık kendi dilini yapmamakta; çünkü bugün daha fazla tadına varmadığımız tüm bir yaşamı ve belki de ilerleyen kazanımları alfabeyle tükenmiş olan yüzyılları gerektiren bu uzun çalışma, söze hemen öykünme ve konuşmadan önce anlamadan edemeyen ilkel insanın tersine bu sözü anlamadan önce konuşma yetisiyle kendisinden esirgenmiştir. Bununla birlikte, eğer çocuk, özellikle yolculuklar sırasında heyecan verici ve beklenmedik bir nesneyle karşılaştığında başına geldiği üzere bir sözcük yaratmak zorunda kalırsa, bu sözcük kaçınılmaz olarak bir yansılama ya da çarpıcı bir ima olacaktır. Öykünerek adlandırmak, karşılaştırma yaparak dağarcığını zenginleştirmek; dillerin başka olanakları yoktur, bunun dışına çıkamazlar.

İlk Dile İlişkin Fantazmatik Oluşturumlar

Abbé O'Donnelly, *1850 Eylülünde ilk ve evrensel dilin yeni ve olağanüstü bulunuşunun ve Dikilitaş'ın ilk yüzünün sözcüğü sözcüğüne çevirisinin ardından Paris'te Luksor Dikilitaşı hiyerogliflerinin çevirisinden alıntı*, 1851.

Yapıtın geniş bir alıntının izlediği giriş bölümü, dil meraklısının ruh durumunun belirgin bir örneğidir: O, ne denli kuşkuculuk ve alayla başetmek durumunda kalırsa haklı olduğundan o denli emin oluyor.

Bu haberi iki yıl önce, basın yoluyla değil (çünkü iyi haberler onun içgüdüsünde yer almaz), kendi küçük kişisel olanaklarımla ilan ettim. O dönemden bu yana, bu haberi toplumun kulağına duyuran bir ses bulmuş olmaktan dolayı kendimi kutlamaktan alamadan, bilim adamlarına haykırmaya bir an bile ara vermedim.

Buradan anlaşılıyor ki ben zavallı bir misyonerden başka bir şey değilim. Eğer Musa elindeki olanaklarla giriştiği çabanın altında kaldığını kendine itiraf etseydi buna bakıp, benim kendi güçsüzlüğümü duraksamadan itiraf etmem mi gerekirdi. Ama, daha baştan yanıldım ve hatamı kabul ederek rolümü değiştiriyorum; bundan böyle bilginlerin içgüdüsüne başvurmak yerine, alçakgönüllülere ve küçüklere dönüyorum ve halkın gözlerine sesleniyorum. Gerçekten de kitabın önüne yazılan yazı aracılığıyla bana gösterildiğini sandığım çizgi bu; çünkü, bilgilerimi doğa aracılığıyla edindikten sonra, bunları tercihen okulunun

bilginlerine iletmem gerekirdi, kesinlikle bu okulun yandaşı olmayanlara değil; sağduyuyla sınırlı olan birincilerin felsefesi daha baştan bana yakın gelirken, ikincilerin önyargıyla sınırlı olan felsefesi bana ulaşmadan yıkıldı.

Bu bakış açısından, olağanüstü bir görevin başarısı konusunda kendime güvenebilirim; dolayısıyla halka Dikilitaş'ın eksiksiz çevirisini verebileceğim yerde (bunu yapmaktan zevk alırdım) eskilerin biçeminin değerinin görülebilmesi için, tek bir yüzün sözcüğü sözcüğüne çevirisini verebileceğim; kaldı ki aşağıda belirttiğim nedenlerden ötürü izleyebileceğim tek yol bu.

Bir araya gelerek buluşum ve anahtarla ilgili olarak bilgilenmeleri için Asya Derneği'ne ve bütün bilginlere bir bilimsel inceleme sunarken onların sessizliği benle ve buluşumla ilgili görüşlerinin niteliğini ortaya koydu, konuyu inceleme zahmetine bile katlanamadılar. Bu deney, bu andan sonra yalnızca beni kişisel olarak aşağılamakla kalmayan, aynı zamanda kutsal yapımı ve beni evrensel aileye yararlı olabilmem için verdiği yetilerin uygulaması içinde Tanrı'ya hakaret eden bir topluma böyle güzel bir hazinenin anahtarını vermenin doğru olmayacağını düşündüm. Daha sonraları bilginlerle yaptığım özel görüşmeler, birkaç istisna dışında şu duyguyu perçinlemekten başka bir işe yaramadı: *"İnandırıcı olmak için anahtar gerekti."* Eğer bir düzenek ya da herhangi bir girişim oluşturmak söz konusu olsaydı, bunun ilkelerinin belirtilmesi gerektiğine inanıyorum; ama on sekiz ay boyunca amacı ya da yararı, benzerinizi bir sorunun gerçekliği üzerine ikna etmek olan bir yapıtı tamamlamak için çalışmak benim harcım değil. Tersine, daha sonra yayınladığım çevirimi şu ana değin bilinmeyen parçacıkların gücünü hissettirmek için İbranice metin aracılığıyla vurgulamak yerine, bunları hemen kestim ve ancak sonucun görülebilmesine izin vermekle yetindim. Beni buluşuma ulaştıran katı bir felsefeyle aydınlanmış olarak, insanlığı aşağılayan zayıflık canavarında ve onun karşısında, onun sefil ruhuna Tanrı'nın en güzel lütfunu akıtarak –her ne pahasına olursa olsun– yüceltmeme kararı aldım. Böylece, başlangıcıma geri itilerek alçakgönüllü ışıklarımı böylesine dikbaşlı bir gururla ilişkiye sokma olanağını yitirdim, dolayısıyla her türlü girişimi durdurdum; ve geri çekildi-

ğimde herkes bana gözleri bağlı, nerede olduklarını ve nereye gittiklerini bilmeden körebe oynar gibi gözüktü. Yine de, kendi eğitimim için araştırmalarımı sürdürdüm; işbirliği olmadığı için bunlar henüz çocuk zayıflığının ötesine geçemediler; ve geçen aralıkta en eski metin *Tekvin*'in ilk bölümündeki ilk dile göre okumamı sürdürdüm. İlk denememi *Kitabı Mukaddes* üzerine yazmak zorunda kalmıştım, yoksa insanlığın ruhu olarak gördüğüm kutsal metni bu iş için seçmezdim.

Ne Musa'nın öyküsü ne de zamanın sözcüklerinin anlamları üzerinde durmadan sözcüklerin anlamlarını sözün doğuşuna bağlamayı başardım. Eğer bu öykünün sadık anlatıcısı olmak isteseydim bu öyküyü ve sözcüklerin anlamını öncelikli olarak alınam gerekirdi. – İşte böyle! Bu çeviri köstebeğin bile gözlerini açmaya ve iddialarımızın temelinde olağanüstü bir şeyler olduğunu anlamaya yeterdi; lütfen dikkat buyurun, sundukları açıklamalardan çok, bunlara egemen olan birlikten kaynaklanmaktaydı bu.

Her yere, Roma'ya, Paris Akademisi'ne, Oxford'a, kişilere ve önde gelenlere kopyalar gönderdim; gönderdiğim kopyayı aldığını söyleyen bir kişi çıktı mı? Bir kişi bile çıkmadı; neden olduğunu anlamak güç değil. İnsanın onuru hiç bugüne değin dikkatimizi çeken bu buluş kadar çarpıtılıp, kuşatılıp, unufak edildi mi? Bütün zihinlere görünmeden önce gereklilik kazanmış olan bu koşul gibi.

Sözler ve sonuçların, masal kahramanı gibi uçup gittiğini görerek taşların gücünün ne olacağını denemek istedim ve Luksor Dikilitaşı'nı gözönünde bulundurarak geçen Noel'de hiyeroglifleri incelemeye koyuldum. Herhangi bir gözlemle toplumun onurunda yeni bir delik açmaya yönelmem durumunda bu taştan yararlanmayı amaçlıyordum. Son firavunun düşüşünden bu yana, hiyeroglif sözlüklerimiz ve bu alanda geniş çaplı yapıtlar olmasına karşın, tek bir hiyeroglifin bile çözülebilmiş olmadığını biliyordum. *Rozetta* denilen bir taş üzerinde bulunan Yunanca yazıt, bilginleri yanıltmıştı; bu yazıt hiyeroglif metnin altına yerleştirilmişti, hiyeroglifin gerçek çevirisi olduğuna kuşku yoktu: Birbirlerinden gece ile gündüz kadar farklıydı; oysa harfler hiyeroglifin eskiliğine kusursuz bir biçimde öykünü-

yordu. Bu, gelecek kuşakları Ptolemaios Epiphanes'in, büyük bir bilgin olduğuna inandırmaya yönelik bir övgüydü ve, Mısır edebiyatının unutulmuşluğunun üzerinden beş yüz yıldan fazla bir süre geçtiği çağda gerçekleşmişti; İsa'dan yaklaşık iki yüz elli yıl önce.

*

A. de Vertus, *La langue primitive basée sur l'idéographie lunaire, Principe des idiomes anciens et modernes, suivi de notes contenant les objections de plusieurs linguistes éminents*, 1868.

Yapıt, aşırmacılara karşı bir uyarıyla başlıyor:

HER HAKKI SAKLIDIR

Yasaların eser sahiplerine sunduğu bütün yükümlülükler ve uluslararası anlaşmalar yerine getirilmiştir.

La langue primitive basée sur l'idéographie lunaire'in her türlü sahtesine ya da çevirisine karşı hukuki yollara başvuracağım.

Bu buluş yalnızca bana aittir. Bilim, dillerimizin ve yazımızın, temelde *ay, hareketi, evreleri, renkleri, çekimi, etkileri* üzerine dayalı insanlar arası uzlaşmadan kaynaklandığını hiçbir zaman göremedi, hatta bundan kuşkulanmadı bile.

Bu duyulmamış olgu hemen benimsenmemiş ve hatta basmakalıp düşünceleri sarsan bütün gerçekler gibi de kabul görmemişti.

Er ya da geç değerini bulacak bir buluşun kazancının çocuklarıma aktarılmasından, en azından emin olmak istiyorum.

Bu nedenle, geliştirmek bahanesiyle saptırılmış bir dille, sözgelimi *courbe* (eğim) yerine *croissant* (hilal), *cercle* (çember, çevrim) yerine *pleine lune* (dolunay), *point* (şafak) yerine *premier jour de la lune* (yeniay) sözcüklerini getirerek ilkelerimi ellerine geçirmek isteyenler hakkında adli soruşturma başlatacağım.

Kamuya sunduğum ilkeler daha pratik bir biçimde sergilenebilirdi; bunu yapma hakkını özellikle kendime saklıyorum.

Her örnek bizzat kendi attığım imzayı taşıyacak.

A. de Vertus

Coincy, Brécy, Aisne vilayeti (Fransa)

Yazarın anlambilimsel saçmalarından bir kesit.

YILAN

Bu, ilk dilin en olağanüstü sözcüğüdür; ayın ilk hilal durumunu ve buna bağlanan birçok düşünceyi anlatır. En tikel olanları *espérer* (ümit etmek) ve *tromper*'dir (yanıltmak); öyle ki birçok dilde hilalin adı (dilbilimciler aynı dil ailesine bakmamalı), ahlakta *ruse* (kurnazlık) ve *tromperie* (aldatma), daha sonra fizikte *serpent* (yılan) anlamına gelir. Eğik araçlar hilal adını, daha açık bir deyişle yılanın çeşitli adını taşır; örnekler:

Serpè (İtalyanca), *yılan*, *budama bıçağı*, *hilal*; drepani (modern Yunancada) **srépani** okunur, *orak*; **sherp**, İngilizce *aldatmak*tır. Filin *hortum*u (*trompe*) ve Fransızcadaki *trompette* (trompet) sözcüğü müzik aleti *serpent** gibi gerçek yılanlardır.

Biçmeye yarayan Fransızca *faux* (orak), *faucille* (tırpan), **falx**, Fransızca *fallacieux* (aldatıcı) sözcüğüne ve *faux*, *trompeur*'e (aldatıcı) karşılık verir.

Tanrı *Hermes* hilaldir; çünkü **her mès** İbranicede orak demektir; sözcüğü ayrıştırdığımızda **heri (ari)**, sonra **mes**'i, bıçak biçiminde hilali bulacaksınız. İtalyanlar gibi **mese** biçiminde sesletmek gereken *le mois*; **mesis,** Latinler de kesen şey, hasattır. **Mes** her yerde ayın hilal durumu, insan eliyle yapılmış her türlü eğik müzik aleti, silah, vb ilk görünüm tipidir.

Guivre'in yılan olduğu bilinir. Bu sözcük **gui**, *yılan* ve **vere**, burada bir ekten başka bir şey olmayan *parlak hilal*den oluşur,

* "S biçiminde eski bir müzik aleti" (ç.n.)

çünkü **gui** tek başına yılan anlamına gelir; Latince **an-guis**, *yılan, yılan balığıdır.*

Tromper (aldatmak) sözcüğü, birçokları gibi, dilin temel yasaları keşfedilmeseydi hiçbir zaman açıklanamazdı; **tor**, eğmek bükmek, **tor-ompa**, sap, direk, Malgaş dilinde **ompa**, **ampa** *etken, görevli*, vd. anlamına gelir. Kuzey'in **Tor**'u hilal ayın eğimi, hareket eden şeyin simgesinden başka bir şey değildir; bu, Avrupalıların etkin adlarını oluşturdukları sonektir, buna karşın Malgaşlar **ompe**'u sözcüğün önüne yerleştirir; bu iki eylem göstergesi birleştiğinde, *iki kez eğik* anlamına gelen **tr-ompe** sözcüğünü verir, çünkü fizikte *trompe*, **siphon** (sifon) anlamına gelir, **siphon** ise yılandan başka bir şey olmayan **typhon**'a denktir, daha açık bir söyleyişle eğik bir varlık ya da nesneye. Böylece, *trompe*, hilalin bir adıdır ve törel anlamda hilalin ya da ayın yılankavi biçimlerinin bütün isimleri gibi *fourberie* (dolap) anlamına gelir.

İnsanların her zaman yılandan korkması, yılan sözcüğünün gösterdiği evrensel beklenti, aldatma, kurnazlık gibi birbirleriyle taban tabana zıt anlamlar olup, yılan sözcüğüyle gösterilen düşünceyle ortak hiçbir yanı bulunmayan doğal bir sonuçtur.

O zaman, bu sözcüklerin yapımında yeryüzünde yaşayan hayvan değil de hilalin yılansı ayından başka bir şeyin söz konusu olmadığı anlaşılır.

Sin, hilal Ay, *ceinture* (kuşak) **cine-tura** demektir.

Sinus, Latincede *courbe* (eğim); *insinuer* (kafasına sokmak), *s'insinuer* (sinsi sinsi sokulmak), *tromper*'ye çok benzer; **sinaï**, Malgaş dilinde *ruse*, *tromperie*'dir. Latince **bu-cinna**, *trompet*, fiziki anlamda **buccina** aynı zamanda Yeni Ay'ın, hilalin doğuşudur.

Bizim *doloire*'ımız, **dola-bera** budama bıçağıdır; Yunanca **doleros**, *tromperie*, *forberie*, *dolos*, Latince **dolus** gibi bizim *dol* (hile), *ruse* sözcüklerimizdir.

Hilalin zararlı etkilerini açıkladık; zıt etkisi, aynı sözcükleri birbirlerine tümüyle zıt anlamlarla verir.

Hilal ya da ayın yılansı biçimi iyi ve kötünün göstergesidir; ayın görüntüsüne bakarak mutlu ya da mutsuz bir geleceği görme sanatı ilk boşinançlardan biridir; en eski Kutsal Kitaplar'a

göre bunu kadınların merakı körüklemiştir. Bütün sözcükler *trompeur* hilal düşüncesinin ve *bienfaisant* (iyiliksever) hilal düşüncesinin izlerini taşır.

*

Charles Callet, *Le Mystère du langage*, Paris, 1928.

Sesbirimlerin doğal anlatımsallığını savunucusu.

Dilin oluşumu.

Çağların gerisine gideceğiz; destansı, gizemli, zekâsının parladığı, dilin ortaya çıktığı anda insansılarla karşılaşacağız.

İki elini kullanan bir varlık, yakınlarında dolaşan bir başka iki ellinin davranışlarını gözlemlemektedir. Bir tehlikeyi sezinleyerek boğuk boğuk "Mö" diye böğürmekte ya da "Rr, Gr, Kr" diye homurdanmakta veya dişlerini sıkarak, gıcırdatarak, kin dolu ve vahşi bir sırıtışla dudaklarını aralayarak içten içe ıslıklar çalmakta ya da *"ny, gny"* diye genizsil homurtular çıkarmaktadır.

Bu farklı sesler, güvensizlik, öfke belirtileri içgüdüyle çıkarılmakta, ama ısırmaya hazır, gergin yakınlarının dikkatini çekmektedir; bu sesler nöbetçinin yakınlarının zihninde, korunması altındakilerin, çocukların, kadınların, yaşlıların aklında diş, ısırık, kavga düşüncesinden başka bir düşünce uyandırmazdı; dolayısıyla ister istemez dişin, ısırığın, kavganın adı odur. Üzerinde ne kadar dursam da yetmeyecek bu *gereklilik* niteliği, bütün temel sesbirimlerde dikkatimizi çekecek.

Yaşayan ya da ölü dillere bakalım: *Mö* böğürtüsü, evrensel olarak hayvan burnu, çene, diş, ısırma, yeme, öldürme eylemlerini adlandırır; ıslık (ve kaplan kükremesi) *Sy* (ya da *Fy*) diş, hayvan ağzı, ısırmak, yemek, öldürmek eylemlerini adlandırır; gırtlak homurtuları *Rre*, *Ke*, *Gre* ve genizsilleşmiş *Ny* ya da *Gny* homurtusu diş, hayvan ağzı, ısırmak, yemek, öldürmek kavramlarını adlandırır.

Bu değişmez anlamlar, aynı yaratıcı yasanın kaçınılmaz sonucudur.

GENEL GÖZLEM: *Kökler, temel tohumlar hiçbir zaman görüntü değildir, nesneleri betimlemezler, yansılama ya da gürültülerin öykünmesini bilmezler, hiçbir uzlaşmadan kaynaklanmazlar.*

Islık dili

Kararsızlığın, seçimin, uzlaşmanın, yansılamanın *Ny* sesinin üretimi ya da evrimleri içinde hiçbir rolü olmadı. Sırıtma esnasında oluşan yüz biçimi sırasında ses örgenlerinin ürettiği bir tür homurtu olan *Ny, Gny* ya da *Ny* sesleri hemen kopacak bir kavganın habercisi değildi; ama hasımı savunma durumuna geçtiği, dişler ve tırnakların harekete geçmeye hazır olduğu konusunda uyarıyordu.

Islak daha da tehdit ediciydi ve dişler vahşilikleri içinde ortaya çıktıklarından, *Si, Shi, Ffi* doğal çığlıklar, türün sesleri gibi evrensel olarak dişin adı (daha doğrusu adlarından biri) olmuştur.

Si ya da *Fi*, diş ve sivri uç, sayısız sözcüğe temel oluşturdu.

Binlerce yıl boyunca süren bu üretimi hızlıca inceleyelim ve sözcüklerin türemesinde derin gerekçeleri araştıralım.

S = diş, ısırığın, ağzın, bütün yüzün ve son olarak dış görünüşün anlatımıdır; S terimi açlık ve susuzluğu nitelendirecektir.

S, korkunç dişli, gagalı, keskin boynuzlu, zehirli dilli hayvanları; bunların vahşiliğini, uyandırdıkları korkuyu nitelendirecektir.

Sivri, ince, uzun biçimli olan her şeye "S" denilecektir: kamış, filiz, ot, saç, kirpik, yele, kalınderililerin ipeği; ağaç, çakıl, çakmaktaşı, kayalar, dağlar genellikle dişlerle karşılaştırılacaktır.

Anlamlar yayılır ve dallanır, bütün bilgileri, zekânın tüm buluşlarını saptar: Bitki S'den türeyen adlar ekinlere, ekime, hasata, biçmeye, zenginliğe, deneyime, çiftçinin bilgisine verilecektir.

Böğürmenin dili

N, G, R, S'li sözcüklerin ilk anlamı, belirlenmiş olduğu gibi diş, ısırmak, öldürmek, yemek, salya, su, vb oldu. *Meu*'den *de* (Mö), benzer anlamlı bir dizi sesbirim çıkar: Aynı yasa, aynı mantık aynı evrimleri belirler.

Meu, öncelikle, gözlemlediğim gibi yakınma tınısı olarak çınlar; düşman, çırpınmalarla sarsılan, korkunç hayvanlarla dolu topraklarda gezen insana zayıflığını duyumsatır ve altüst olmuş bir biçimde korkunç geleceği içine doğar. Akıllı olarak, dolayısıyla sefaletinin bilinciyle doğduğundan ümitsizce böğürmekteydi ve diller bunu yakınmalarının bir yankısı olarak korudular. Latincede *mu* bir acı çığlığıdır; Walloncada *mus* = sessiz, hüzünlü; Keltçe-Brötoncada *mar* = kaygı, *maritel* = acı, *melgré* = hüzün; eski Fransızcada *mari* = acı, *marmiteux* = inleme. İbranice *mar* = derin üzüntü.

Şimdi de türevlere bakalım; çevremizdeki diller üstünde duracağım.

Yazıya aktardığım deyişlerden kimileri ve solukluk, sararma, hastalık anlamına gelen deyişle *r* olan, *marrana* ve *marfi* (Oc dili), *morlivet* (Brötonca) su, bataklık kavramlarını adlandıran izleklerden kaynaklanır. (Wallonca *marass* = bataklık, *masi* = kirli, çamurlu. Norman ağzında *marsouin* =kirli insan. Balinagil adı, *marsouin* domuz ya da su yabandomuzu anlamını taşır, erken dönem eski Almancada *meri-suin*, eski İsveççede *mar-swin*'dir. Brötonca *moeltr* = nemli, *morc'h* ve *mastar* = kir, *mon* ve *mours* = dışkı, *mouez* = pis koku, vb.)

Kokuşmuş suların zararlı etkisi *malarya*'ya, ateşe ve ölüme yol açar. M birçok dilde ölümü nitelendiren sözcükleri aktarır. Brötoncada *marv, marô, marf* vardır; son sesbirim aynı zamanda Languedoc dilinde de bulunmaktadır; Galya dilinde *mury*, İbranicede *mout*, Annamite dilinde *mot* = boğulmuş kişi ve ölmek. Sanskritçe *mara* = ölüm; Latince *mors*. Asurice *mitu*, *morsu* = hastalık. Puynipet dilinde *melar* = ölüm. Adouma dilinde (Afrika), *maku* = ölüm. Poul dilinde (Afrika), *maï, maédé* = ölüm, *moussi* = hasta. Nahuatl dilinde (Meksika), *mica* = ölüm, *miqui* = ölmek. Algique dilinde (Kanada) *may, mal* = kötü (Latince *malus*).

Avustralya dilinde *molwa* = ceset, Türkçe *memat* = ölüm; *maraz* = hastalık (Fransızca, *marasme*); *ma* = su, *murdar* = bozulmuş. M hayvan burnu ve ağzını dile getirir. Oc dilinde *mina* = yüz, surat; *moufle* = hayvan burnu; *mourre, morga, mus* = burun (Fr. *se mousser* = saklanmak, kaymak); *musse*, saygınlık terimi, bir kalede dar geçit ya da bir çitte tavşanların geçebileceği delik; köken anlamı: bir hayvanın burnunu sokabileceği çukur. Brötoncada *mîn* = maden, yüz, *muzel* = burun ve dudak (Annamite dilinde *mep* = dudak); *mannouz* = genizden gelen, *musa* = koklamak. *Muser, musard*, Fransızcada, koklayarak ilerlemek. Bu sözcük, buruna ve koklamaya bağlanır.

İnsanda başın egemen konumu (*marré* = baş) ve aynı zamanda burun çıkıntısı yeryüzü yükseltilerine isimlerini verdi. Fransa'da ve özellikle Carnuthe yöresinde *mares*, hep yüksek noktaları gösterir (Bakınız L. DE MAULE, *P. L. Nouveaux documents archéologiques*, s. 209, Paris, 1874, Dumoulin). *Marran* = toprak yumağı, tepe. İspanyolca *mare* = zirve, doruk; *morne* Antiller'de tepelere verilen ad. Asurice *mah* = yüksek. Brötonca *meûr* = yüksek. Kichua dilinde (Brezilya) *mallua* ve *maru* = tepe. Maya dilinde (Amerika), *mull, much* = tepe. Baskça, *mendia*. İbranice, *maros*.

Fransızca *menace* (tehdit) sözcüğü Latince *minacia, minari*'yi yineler, aynı anlama gelir, ama –çok iyi bilinen eski– anlamı çıkıntı, çıkıntılı, üstten taşan olmuştur, tıpkı; burun, *mus* ya da *morr* gibi.

*

Jean-Pierre Brisset, *Les Origines humaines*, 1907 (Giriş, parçalar).

Jean-Pierre Brisset aynı zamanda Grammaire logique'*in de yazarıdır.*

Bir insan kendini Kıyamet'in yedinci meleği ve *İncil*'e ilişkin bütün kehanetlerin gerçekleştiğini ve tamamlandığını göstererek yeniden dirilişin başmeleği olduğunu iddia ettiğinde öncülü olmadığı kesindir; çünkü kimse kendisinin Paulus ya

da Yohanna'nın haber verdiği melek ya da başmelek olduğunu söylememiştir.

Eğer bu adam bir dalavereciyse herkes kim olduğunu karıştırabilir; ancak eğer belirtilen günde bütün gizemleri açıklamak ve ölüleri diriltmek, dünyanın kuruluşundan bu yana bütün insanları yeniden canlandırmak üzere gerçekten Tanrı'nın gönderdiği biriyse, yapıtları üzerinde egemen olan sessizlik ona yüklenebilirse büyük ölçüde suçludur.

Öncelikle, bütün gücümüzle ve gökgürültüsünü andıran bir sesle bağırdığımızı göstereceğiz.

1883'te yayınlanan *La Grammaire logique faisant connaître la formation des langues et celle du genre humain* (Ernest Leroux), akla yatkın sayılarak bilginler dünyasında yayıldı. Bir yarışma için bunu Akademi'ye sunduk, ama yapıtımız M. Renan tarafından geri çevrildi.

1891'de yayıncı bulamadığımızdan, *Le Mystère de Dieu*'yü Paris'te halka açık iki konferans ve bir afiş olarak kendimiz yayınladık. Bu kitap, Angers'de öğrenciler arasında bir süre heyecan uyandırdı. Burada bir konferans vermek için hazırlık yaptık ama belediye yetkilisi projemizi başarısızlığa uğrattı.

1900'de *La Science de Dieu*'yü ve 10.000 adet basılan ve tüm çalışmalarımızı özetleyen tek yapraklık *La Grande nouvelle*'i yayınladık. Sokak satıcıları sanki felç olmuştu ve bu *La Grande nouvelle*'i hiç satmıyorlardı. Bunu Paris'te ücretsiz dağıttık ve kitapla birlikte hemen her yere gönderdik. *La Grande nouvelle*'in dağıtımından sonra kitap sattı, bundan ancak temsilcimizin iflasından sonra haberimiz oldu.

Bu iki kitabın yayınlanması, dolaylı bir biçimde, *Le Petit Parisien*'i, "Chez les fous" başlıklı bir ilk makalemizi (29 Temmuz 1904) yayınlaması için yeterince gürültü kopardı. Bizi doğrudan ilgilendiren olgu suydu: "Ses yinelemesi ve saçma sapan sözler dizgesi üzerine *La Science de Dieu* başlıklı metafizik incelemesini yazdığını iddia eden bir deliden söz edilir. Ona göre Sözcük aslında her şeydir ve sözcüklerin çözümlenmesi şeyler arasındaki bağıntıları dile getirir. Bu şaşırtıcı felsefeden alıntılar aktarabilecek kadar yerim yok. Kaldı ki bunların okunması akılda gerçek bir karışıklık yaratıyor. Ayrıca,

okurlarım, kendilerini bundan kurtardığım için bana şükran duyacaklar."

Adli polis olan ve yazma biçiminin yukarıdaki anlaşılmaz laf salatasıyla hiçbir ilgisi olmadığı deli, yine de bu eleştiriden hoşnut kaldı, hatta teşekkür bile etti. Yalancı ve kafasız insanlarca İsa, Paulus, Jeanne d'Arc ve Kadiri Mutlak Tanrı'nın hizmetinde olmuş bütün öteki kişiler düzeyine çıkarılmış olmak bir doyum konusu değil midir?

Yayınlandığında, *La Science de Dieu*, Kıyamet'in yedinci konusu oldu ve 1906'da *Les Prophéties accomplies*'yi yayınladık. 2.000 adet basılan oldukça uzun bir tanıtım kitapçığı her yere gönderildi ve hâlâ sesimizi duyurmak zorunda olduğumuzdan 3 Haziran 1906'da Bilginler Derneği Merkezi'nde bir konferans düzenlendi. Birçok kötü niyetli kişiyle karşılaştık ve bütün Paris için hazırlanmış afişler ancak Merkez'in yakınlarına asılabildi. Elli kadar dinleyici geldi ve öfke içinde yedinci meleğin sesini kimsenin duymadığını söyledik.

Bununla birlikte, saptadığımız hedef, beklentilerimizin çok ötesine gitti. Konferans programı, özellikle gazetelere gönderilmişti. *Le Journal des Débats*, "Échos"sunda 2 Haziranda bunun neredeyse tümünü yayınladı: "Yeniden dirilmenin başmeleği ve Kıyamet'in yedinci meleği tektir, seslerini duyuracak ve Tanrı'nın borusunu konferansçının ağzından öttürecektir. O anda yedinci melek kupasını havaya boşaltacaktır."

Haber, yersiz tek sözcük söylenmeden verilmişti; kesin ve doğru bir olgu gibi; zaten de böyleydi.

Programımız eksiksiz olarak *la Raison*, *l'Action*, *l'Aurore*, *la Dépêche de Lyon* ve *les Nouvelles d'Alger*'de yayınlandı; bu yayına küçük düşürücü gözlemler de eklendi, bu kendilerine teşekkür ettiğimiz gazetelerin hakkıydı. Üstelik, küçük *Temps*, *la Revue*, *la Liberté*, *la Lanterne*, *"Prophéties"*i de yayınladı. Ayrıca, *Polybiblion* da yapıtımıza küçümseyici birkaç satır ayırdı. Diğer, girişimlerse engellendi ya da başarısız oldu.

Böylece otuz yılımızı ayırdığımız görevimizi yerine getirdik; bütün birikimlerimizi buna harcadık ve Tanrı'nın *Les Prophéties accomplies* ile düşündüğümüz gibi tamamlanmış olmayan yapıtını tamamlamak için bize yetti.

Gerçekten de, bu son yayından sonra, 1907 yılının başlangıcına değin, sözün çözümlenmesine bütün açıklığını kazandırmak için bütün dillerden insanların bir araya gelmesinin yeterli olacağını sanıyorduk; düşüncelerimizin ortasında, birden son bir açınsama bizi aşırı hayranlığa daldırarak bütün sözü en özel ve en kesin temellere değin, yalnızca Fransızca için değil bütün diller için çözümleyebileceğimizi gösterdi; çünkü izlediğimiz yöntem dünyanın her yerinde insan sözüne uygulanabilmekteydi.

Yedinci kupa havaya boşaltıldığında (Kıyamet 16, 17) gökyüzünde bir ses: Oldu dedi. Bizim açıklamalarımıza göre, yedi gökgürültüsü o zaman seslerini duyurdu (Kıyamet 10, 3). Bununla birlikte insanoğlunun gelişinin parıltısı kesinlikle gerçekleşmedi. Bunun nedeni, Kıyamet'in yedinci meleği henüz şişesini, *Fialen*'i havaya boşaltmamıştı. Gökten inen melek de bağırmayı tamamlamamıştı (Kıyamet 10, 3). Bütün halklara ulu Tanrı'nın dünyayı Tanrı'nın Sözü adında ve insan olan tek oğlunun sesi aracılığıyla yönettiğini bildirerek, yedi gökgürültüsünün gürlemesi bu yeni yapıtın ardından gerçekleşecekti.

Aslında, bunun gerçekleşmesi için bütün insanların, 1891 ve 1900'de insanlığa açılmış olan, yüce Tanrı ve gücü nedeniyle dumanla dolu kalan (Kıyamet 15, 8) Tanrı'nın tapınağına girmeleri gerekir; ve kimse, yedi meleğin yedi yarası tamamlanmadan tapınağa giremezdi.

Böylece, tapınak açık olmasına ve bütün kuralların, dünyanın kuruluşuyla birlikte sözün ya da insanın oluşumunun okunmasına izin verdiğinin bilinmesine karşın, kimse bizim kadar ileri gidemedi ve biz de yüce Tanrı'nın kehaneti uyarınca araştırmamızı durdurduk.

Bu yeni yapıt, bilimsel ve kesin bir kanıtla insanın yaratılışı üstüne yazdığımız her şeyi özetlemekte ve bütünlemekte. Bunu buyuran da Yaratıcı Ruh'un kendisidir; ağzımızdan kendini gösteren O'dur ve bizler de onun aracından başka bir şey değiliz. Bizi biçimlendiren O'dur, insanlar bize hiçbir şey öğretmedi; ve bizler de basit ve düşüncesiz bir insan olduğumuz için rahipler ve bilimadamları, kâtipler ve Farisiler dünyası bizdeki bir şeyden, Pilates'in onlara verdiği şeyden nefret eder: İnsandan.

Açıklama ilkesi olarak ündeş

Yaşam ağacının yolunu koruyan ateşten kılıcın adı ündeş, sözcük oyunudur. Ündeşin altında gizli bir şey olabileceği düşüncesi kimsenin aklına gelmezdi, çünkü bu, insan aklına yasaklanmıştı. Ona yalnızca aptalca kahkaha atması buyurulmuştu, ama bu artık yalnızca aptallar ve dar kafalıların paylaştığı bir şeydir. Tanrı, yıkmak için yeryüzündeki en çılgınca ve en horgörülen şeyleri seçti.

Aşağıdaki yasayı Tanrı esiniyle ve bunun için belirlenmiş günde oluşturduk:

Özdeş bir ses ya da ses dizisi aracılığıyla dile getirilen farklı düşünceler arasındaki bağıntının incelenmesi, doğal olarak aklı, sözün oluşumunu bulmaya yönlendirdi; sözün oluşumu, kendisi de Söz olan insanın yaratılışı ile karışmıştır.

Sözgelimi:

Les dents, la bouche.
Şu ündeşleri bulurum:

Les dents la bouchent,
L'aidant la bouche,
L'aide en la bouche,
Laides en la bouche,
Laid dans la bouche,
Lait dam la bouche,
L'est dans le à bouche,
Les dents-là bouche*, ve diğerleri.

Az çok farklı tüm bu düşünceler arasında bir bağıntı vardır. Dişler ağzı kapatır, onlar ağzın bir yardımcısıdır. Çirkindirler ve ağız içinde süt gibi beyazdırlar. *Dam*** sözcüğünün kökeninde *dent* (diş) vardır ve diş ağrısı, aşk acısı olan *mal de dam, mets à le dedans* ile bağıntı içindedir. *Les dents-là bouche, ferme la bouche* (çeneni kapa) ile eşdeğerlidir.

* Aşağıdaki paragraf bu dizelerin anlamını açıklıyor (ç.n.)
** "Zarar" ve "Tanrı'yı görmeme cezası" anlamında (ç.n.)

Eğer iki düşünce arasında bağıntı bulunamazsa, bunların bir üçüncüyle ortak noktası var olur. Bu yasa biçimsel ve kesindir ve bütün dillere uzanır. İnsan sözünün ayrıştırılmasma, bütün dünya için aynı olan dile bu yasa aracılığıyla ulaştık.

Bu dilin aşırı yalınlığı, ilk insanların ancak anlamın gücüyle konuşmaya itilmesinden ileri gelmektedir. Kurbağaların şarkısının tek nedeni de budur; kurbağalar neşelerini sözde bulurlar ve durmaksızın aynı çığlıkları yinelerler, tıpkı *prés-êtres*, prêtres (rahipler) gibi.

Bein adı altında cinsellik ilk *bain*'i (banyo) ortaya çıkardı ve aldı. *E bins, eh bin! eh ben! Re à bein*, rabbin (haham). *Re au bein*, robin (hukukçu), *Le en bein*, lambin (ağırkanlı).

Sins, sein (göğüs), *sain* (sağ), *ceins, ceint* (ceindre [sarmak] eyleminin çekimli biçimleri), *saint* (kutsal, aziz), *seing* (imza), *cinq* (beş). *Sins* = suce (emme), *sein* ve *sain* denilen şeyi verir. *Ceins*, ilk *ceint* olan *sein*'i iter ve örter. İlk *ceint*'ler, ilk *saint*'ler olmuştur. Saint'ler çıplaklıklarını göstermez, hiçbir şeyle, saygın *mets à chein* ile örtünmez. Bir nesneye dokunan *sein* (göğüs) üste yerleştirilmiş bir *seing*'dir (imza); bu, onu kutsal kılıyordu, *ce à cœur ai. Cinq* (beş) sayısı *sein*'den gelir, çünkü bu, insan arabasının beşinci tekerleğidir. *Le saint des saints* (azizlerin azizi) hayvanlar bakımından *le sein des seins* oldu.

D'ai sein, dessein, dessin. İlk dessin (resim) görünen *sein*'i (göğüs) içerir. *Bé à sein*, bassin (basen). *Sein j'ai*, singer (maymunluk yapmak, taklit etmek). *Sein d'ai, scinder* (bölmek, parçalamak). *E sins, ai sein, essaim* (arı kovanı). *Sue qu'ai sein, suc-sein, succint* (kısa, özet). *Meus à le sein, malsain* (sağlıksız). *Beue l'ai en sein, blanc-seing* (açık senet). *Ce à sein te t'ai, ce à sein teter, sa sainteté* (papalık divanı). *Le sein l'y eu, saint lieu*'dür (kutsal toprak). *Sein t'ai, mets en, saintement*'dır (kutsalca). *On vissait in, te mens, on vit saintement* (kutsalca yaşanıyor). *T'ai haut queue sein, toque sein*, tocsin (zehir).

[...] Les cons *les quais ont* (Aptalların iskelesi vardır). Le con ve les cons, ilk *ons* ya da *quai* (iskele) insanları oldular. *Quai-on*, le con; les *quais-ons*, les cons.

Le *quai-on père*, le compère (vaftiz babası) bir *pare-rain*, parrain'dir (babalık); *la quai on-mère* commère (vaftiz anası) bir

mare-raine, marraine (analık), her ikisi de fi tarihinden eskidir, babalığa ulaşamamıştır. Con adı köklü bir horgörüye düşmüştür, böyledir ve *condamné* (tutsak) kalmaktan kurtulamaz

Bir *damné* (lanetli) nedir? *Je meus, d'ai en noeud*, je me damne (kendimi lanetliyorum). Olanaksızı isteyerek kişi kendini lanetler, boşuna çaba gösterilir. *La queue onde en née*, la condamnée (tutuklu kadın), *condamnée* (sıkışmış) kapısını açamaz, *Qeue onde en né, queue on déant n'ai, con dans n'ai*, je suis condamné (tutukluyum), giremem. Hafif kızlar tutuklanmıştır, koca onlara kesinlikle kapıyı açmaz. Dışarıda köpekler (*Kıyamet* 22,15). Alçaklar dışarının karanlığına atılmıştır (*Matta* 8, 12-22,13). Dolayısıyla lanetliler içeri giremeyecek olanlardır. Aptalların hiç çocuğu olmamıştır, birleşmeleri kısır kalmıştır. Bu nedenle bütün aptallar (*cons*) lanetlenmiştir (*damnés*), bunlar gerçek lanetlilerdir. *Les cons damnés* (lanetlenmiş aptallar), tinsel olarak *cons* adını taşıyan herkesle birlikte yaşamaya devam ediyorlar ve *cons* ailesinin kısır baba ve anneleridir, bunlar aynı zamanda şeytanın ailesidir, bunlar: *cons-sacrés*, les consacrés'dir (adanmışlar); *cons-sécrateurs*, les consécrateurs'dür (adayanlar); *cons-fesseurs* (günah çıkaranlar), *cons-frères* (meslekdaş), *cons-frairies* (meslektaşlık), *cons-grégations* (topluluk), *cons-sultants* (danışmanlar), *cons-sulteurs*'dür (danışanlar), vb.

Kurgu İçinde Düşsel Diller

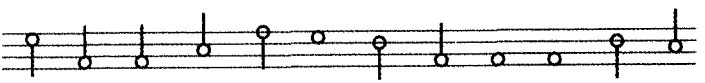
Francis Godwin, *The Man in the Moone,* 1638

Ay dilinin betimlenmesi

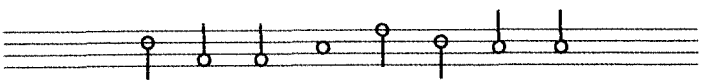
Bu beni özellikle genç yaşta Païs dilini öğrenmeye zorladı; bu dil Ay bölgelerinin tek dilidir. Bunun bana tuhaf gelmesinin nedeni, bütün Ay toprağının, bizim dünyamızın kırkta birinden büyük olduğunu düşünmemdir. Eğer bunun gerekçesi aranırsa, Ay küresinin Dünya küresinden çok daha küçük olduğu ve okyanus ya da denizlerinin sanıldığı gibi dört parçasından üçünü kapladığı olgusundan kaynaklandığı bulunur; karaların yüzeyi denizlerimizden daha küçük değildir, onunla karşılaştırılabilinir.

Dillerinin iki temel gerekçeden ötürü ne denli zor olduğuna inanmak güçtür: birinci gerekçe, başka hiçbir türden dille ortak hiçbir yanı yoktur; ikinci gerekçeyse, sözcükler ve harflerden değil, harflerin dile getiremediği tuhaf tonlardan oluşmasıdır. Çünkü, çeşitli şeyleri anlamlandırmayan pek az sözcük vardır ve ayrım yalnızca titrem aracılığıyla yapılır, sözcükleri sanki şarkı söylüyormuşçasına sesletirler. Ayrıca, yalnızca titreme dayalı başka birçok sözcükleri olduğunu kabul ediyorum; bunlar aracılığıyla, istedikleri ,zaman, biçimlendirilmiş sözcükler kullanmadan düşüncelerini sergileyebilirler.

Örnek olarak, aralarında *Tanrı'ya hamdolsun* anlamına gelen bir selamlaşma biçiminin olduğunu söyleyeceğim; bunu, söz olmadan, iyi bir müzisyen olmamama karşın, şu notayla söylediklerini düşünüyorum:

İnsan adlarını da aynı biçimde dile getiriyorlar. *Gonzales* olan adımı, yanımdayken benimle konuşmak istediklerinde farkına varayım diye, anladığım kadarıyla şöyle vurgulamışlardı:

Bu, bana bu dil gibi bir dilin bulunmasının kolay olacağını düşündürdü; bu dil kolaylıkla öğrenilebilecek, titrem ve notalardan oluşacağından dünyadaki diller gibi rahat konuşulabilecektir. Bu konuyu düşünmek zahmetine katlanırlarsa dostlarım daha fazla bilgi sahibi olacaktır; ve eminim bunun, meraklıların araştırısını daha çok hak eden bir giz taşıdığını görecekleridir.

Oysa, bu dilde birtakım güçlüklerle karşılaşmama karşın, bunların tümünün üstesinden gelebildim ve titiz çalışmalarımla iki ayda tümüyle öğrenebildim. Öyle ki, bana yapılan isteklerin çoğunu anlıyor, sözcükler ya da göstergeler aracılığıyla yanıt verecek denli derdimi yeterince anlatabiliyordum. Bu nedenle, Pylonas beni arıyor ve korumalarının bana söylemeye cesaret edemediği birçok konuda söyleşiyordu.

*

Cyrano de Bergerac, *Les États et empires de la lune*, 1649 (yazarın ölümünden sonra yapılan I. basım, 1656).

Ay dilleri:

1. Müzikal dil:

Efendimin kötü davranışlarını, katılığını şu yardımsever şeytanın bana yaptığı ziyaretler aracılığıyla hafifletiyordum; çünkü ziyaretime gelenlerle konuşmanın, bana yabaniler kategorisinde yer etmiş bir hayvan gibi davranmaları bir yana, ne ben onların dilini biliyor ne de onlar benimkini anlıyorsa bu davranışın ne ölçüde olduğuna varın siz karar verin; çünkü bu ilkede yalnızca iki dilin kullanıldığını, birisinin büyüklere hizmet ettiğini ve ötekinin de özellikle halka özgü olduğunu bilmeniz gerekir.

Büyüklerin dili eklemli olmayan titremleme farkından başka bir şey değildir, ezgiye söz katılmadığında az çok bizim müziğimize benzer ve kuşkusuz bu baştan aşağı yeni bir buluştur, üstelik oldukça yararlı ve hoştur; çünkü konuşmaktan bıktıklarında ya da gırtlaklarını bu iş için parçalamayı küçümsediklerinde ya ellerine bir lut ya da düşüncelerini iletmede kullandıkları ses kadar iyi kullandıkları bir başka alet alırlar; öyle ki bazen on beş ya da yirmi kişilik gruplar olarak karşılaşıp bir din konusunu ya da bir davanın güçlüklerini tartıştıklarında kulağa hoş gelen bir konser ortaya çıkar.

2. Devinim dili:

Halkın kullandığı ikinci dil, organların titreşmesiyle gerçekleşir, ama düşünüldüğü gibi olmaz, çünkü bedenin kimi bölümleri baştan aşağı bir söylemi aktarır. Sözgelimi bir parmağın, elin, kulağın, dudağın, kolun, gözün, yanağın hareket ettirilmesi, bunların her birini bir söyleve ya da bütün organlarla bir periyoda dönüştürecektir. Ötekiler ancak sözcükleri göstermeye yarar: alında bir çizgi, kasların çeşitli titreşimleri, ellerin tersyüz edilmesi, ayakların yere vurulması, kolların kasılması; öyle ki çıplak olma âdetiyle, konuştuklarında kavramlarını devinime

aktarmaya alışkın kol ve bacakları öylesine hareket eder ki konuşan bir insandan çok, titreyen bir beden izlenimi uyanır.

*

Cyrano de Bergerac, *Les États et empires du soleil*, 1652 (Yazarın ölümünden sonra yapılan I. basım, 1662).

Doğal felsefi dil:

Yaklaşık dört aylık bir yolculuk sonunda, en azından hesaplandığı kadarıyla, gündüzü ayırt etmek için gece kalmadığında, güneşin çevresinde dönen, matematikçilerin leke olarak adlandırdıkları, araya giren bulutlar nedeniyle aynalarım bunca sıcağı toplayamadığından ve dolayısıyla hava, kulübemi güçlü bir biçimde itmediği için rüzgârdan geriye kalan düşüşümü artık engelleyemediğinden, yavaşça yüksek bir dağın doruğuna düştüm.

[...] Sellerin oyduğu çatlaklardan, toprağı yağlı olan çökeltinin kalınlığının yürümemi engellediği ovaya yuvarlandım. Bununla birlikte, bir süre yürüdüğüm yolun sonunda çırılçıplak bir taşın üzerine oturmuş dinlenen bir küçük adamla karşılaştığım bir çukura vardım. İlk ben mi konuştum yoksa o mu soru sordu anımsamıyorum, ama sanki hâlâ dinliyormuşum gibi kafamda taptaze bir anı var. Üç koca saat boyunca hiç duymadığıma emin olduğum ve bu dünyanın dillerinden hiçbiriyle bağı olmayan bir dilde bana bir söylev verdi. Bu dili yine de sütannemin dilinden daha hızlı ve daha zekice anladım. Böylesi olağanüstü bir şeyi elde ettiğimde bir tane gerçek bilim olduğunu, bunun dışında her zaman kolaydan uzaklaşılacağını; birçok dilin bu gerçekten ne denli uzaklaşırsa o denli kavrayıştan uzak kalacağını ve anlaşılmasının güç olacağını açıkladı.

"Tıpkı", diye sürdürdü, "müzikte bu gerçekle hiçbir zaman karşılaşılmaz, ruh yükselir yükselmez körlemesine ilerlemez. Biz onu görmeyiz ama doğanın onu gördüğünü duyumsarız; ne biçimde soğurulduğumuzu anlayamadan ve nerede olduğunu

belirleyemeden kendisine hayran olmamıza izin vermez. Diller için de aynı şey geçerlidir. Harflerin sözcüklerin ve devamının gerçekliğiyle karşılaşan kişi, konuşarak hiçbir zaman kavrayışının altına düşmez; hep düşüncesine denk olarak konuşur ve siz bu kusursuz dili bilmediğiniz için eksik, düşlediğiniz şeyi dile getirebilecek düzeni ve sözcükleri bilmediğiniz içinse yetersiz kalırsınız." Ona, dünyamızın ilk insanının tartışmasız bu örnek dili konuştuğunu, çünkü her şeye bağladığı her adın, onun özünü açıkladığını söyledim. Sözümü kesti ve devam etti: "Yalnızca aklın tasarladığı her şeyi dile getirmede gerekli değil, o olmadan söylemek istediklerimizi kimseye anlatamayız. Bu dil içgüdü ya da doğanın sesi olduğundan, doğanın düzeni altında yaşayan herkesçe anlaşılır olmalıdır, bu nedenle eğer zekâya sahipseniz bütün düşüncelerinizi hayvanlara iletebilir ve söyleşebilirsiniz, hayvanlar da kendi düşüncelerini size iletebilir; bunun nedeni bu dilin bütün hayvanlarca anlaşılmayı sağlayan doğanın dili olmasıdır.

"Artık şimdiye değin hiç duymadığınız bir dilin anlamını kolayca anlayabilmeniz sizi şaşırtmamalı. Konuştuğum zaman ruhunuz sözcüklerimin her birinde el yordamıyla aradığı gerçekle karşılaşılır; ve aklı bunu kavramasa da, bir parçası olan doğa onu anlamasını sağlayacaktır."

— Ah! Kuşkusuz, diye bağırdım, bu canlı dil aracılığıyla ilk babamız hayvanlarla konuşuyordu ve onlar da anlıyordu. Çünkü bütün türler üzerinde egemenlik kurabildiğinden, bu türler ona boyun eğiyordu, çünkü bildikleri bir dilde onları kendine boyun eğdiriyordu; ve ayrıca bu nedenle bu ana dil ortadan yok olduğundan, bugün eskiden olduğu gibi çağırdığımızda artık bizi anlamadıklarından çağrımıza yanıt vermezler.

*

G. de Foigny, *Les Aventures de Jacques Sadeur dans le découverte et le Voyage de la Terre Australe*, 1676 (X. Bölüm'den alıntı).

Avustralya dili:

Avustralyalılar, Avrupa'da olduğu gibi düşüncelerini üç biçimde, daha açık bir deyişle göstergeler, ses ve yazı aracılığıyla dile getirirler. Göstergelere yabancı değildirler, ayrıca başka bir konuşma biçimine başvurmadan saatler geçirdikleri de dikkatimi çekti.

Ancak, gerektiğinde konuşmakta ve uzun önermeler dizisi oluşturmaktadırlar. Bütün sözcükleri tek hecelidir ve çekimleri tümüyle benzeşmektedir, sözgelimi *af*, sevmek anlamını taşır ve şimdiki zamanda çekimi şöyledir: *la, pa, ma*, seviyorum, seviyorsun, seviyor. *lla, ppa, mma*, seviyoruz, seviyorsunuz, seviyorlar. Bizim belirli geçmiş olarak nitelendirebileceğimiz bir tek geçmiş zamanları vardır: *lga, pga, mga*, sevdim, sevdin, vb. *llga, ppga, mmga*, sevdik, sevdiniz, vd. Gelecek zaman *lda, pda, mda*, seveceğim, seveceksin, vb. *llda, ppda, mmda*, seveceğiz, seveceksiniz, vb. Avustralya dilinde *uf*, çalışmak anlamına gelir; bunun çekimiyse şöyle yapılır: *lu, pu, mu*, çalışıyorum, çalışıyorsun, çalışıyor; *gu, pgu, mgu*, çalıştım, çalıştın, çalıştı ve öteki zamanlar için de aynısı söz konusudur.

Avustralya dilinde ne ad çekimi ne de tanımlık söz konusudur, üstelik çok az isim vardır. Yalın şeyleri tek bir ünlüyle, karmaşık olanlarıysa basit cisimlerden temel olanları gösteren ünlülerle dile getirirler. Yalnızca beş yalın cismi kabul ederler; bunlardan ilki ve en soylusu tek bir *A* harfiyle adlandırdıkları ateştir, ikincisi *E* olarak adlandırdıkları havadır, üçüncüsü *O* adını verdikleri tuz, dördüncüsü *I* adındaki su ve beşincisi *U* adındaki topraktır.

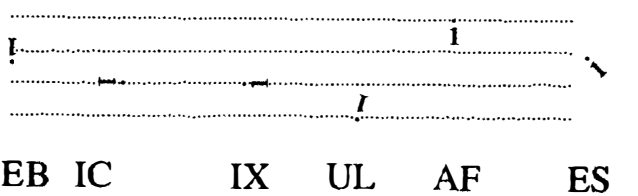
Bütün sıfatları ve belgeçleri, Avrupalılardan çok daha büyük sayıda olan tek bir ünsüzle belirlenir. Her ünsüz, ünlülerin belirlediği şeylere uygun bir nitelik gösterir; örneğin *B* açık demektir, *C* sıcak, *D* hoşa gitmeyen, *F* kuru ve bu açıklamalar uyarınca, isimlerini öyle kusursuzca biçimlendirirler ki, bunlar duyulduğunda adlandırılan şeyin niteliği hemen anlaşılır. Söz-

gelimi yıldızlar *Aeb* diye adlandırılır; bu sözcük, bileşiminde yer alan iki basit cismi ve bununla parladıklarını hemen akla getirir. Güneşe *Aab*, kuşlara *Oef* adını verirler, bunlar aynı zamanda kuru, acı ve hava ile ilgili maddeden yapıldıklarının belirtisini de taşır. İnsanı *Uel* diye adlandırırlar, bu da nemin eşlik ettiği yarı hava yarı toprakla ilgili madde anlamına gelir; başka şeyler için de aynı durum geçerlidir. Bu konuşma biçiminin üstünlüğü, söylenen ilk sözcükleri öğrenerek filozof olunması ve bu ülkede aynı anda neden yapıldığını söylemeden hiçbir şeyin adlandırılamayacağıdır; eğer alfabesinin gizemi ve sözcüklerinin neden oluştuğu bilinmezse bu mucizevi bir şey gibi görülür.

Eğer konuşma biçimleri bu kadar hayranlık uyandırıyorsa, yazma biçimlerine ne demeli: Ünlülerini aktarmak için yalnızca nokta kullanırlar ve bu noktalar ancak durumları aracılığıyla ayırt edilirler, bunların beş yeri vardır: üst *A*'yı, sonraki *E*'yi gösterir, vd. Örneğin:

A •
E •
I •
O •
U •

Bunları birbirlerinden ayırt etmek bize oldukça güç gibi gelse de, sahip oldukları alışkanlık bunu onlara son derece kolaylaştırmakta. Yirmi dördü son derece dikkat çekici olan toplam otuz altı ünsüzleri vardır; bunlar noktaları çevreleyen ve tuttukları yer bakımında anlam taşıyan çizgilerdir. Örneğin:

eb açık hava, *ic* sıcak su, *ix* soğuk su, *ul* nemli toprak, *af* kuru ateş, *es* beyaz hava ve diğerleri. Bunlardan on sekiz ya da on dokuz tane vardır, ama Avrupa'da bunları açıklayabilecek hiçbir ünsüz bulunmamaktadır.

Bu yazma biçimi ne kadar araştırılırsa o kadar hayran olunası giz bulunur. *R* açık anlamına gelir, *C* sıcak, *X* soğuk, *L* nemli, *F* kuru, *S* beyaz, *N* siyah, *T* yeşil, *D* hoşa gitmeyen, *P* tatlı, *Q* hoş, *R* acı, *M* arzulanan, *G* kötü, *Z* yüksek, *H* alçak, *J* kırmızı, *I* ile birleştirildiğinde *A* sakin. Sözcük başına geldiklerinde, anlamlandırdıkları şeyin doğasını tanırlar; *Ipm* sözcüğünü yazdıklarında tatlı ve arzulanan bir elma anlaşılır; *Izd* kötü ve hoşa gitmeyen bir meyvedir.

*

Denis Vairasse d'Alais, *Histoire des Sévarambes*, 1677.

Sevarambların dili:

Törelerin inceliği olağan durumlarda dillerin inceliğini üretir; özellikle diller doğal temeller üzerine oturduğunda. Eğer yeterince sağlamsa ilk örnek değiştirilmeden üzerine kolaylıkla diller yerleştirilir. Sevarias, egemenliğinin başlangıcında bunu çok iyi anlamıştı; çünkü yasaları aracılığıyla bunların törelerini ılımlı & düzenli kılmayı öngörerek, bunların özüne uygun bir dilin gerektiğine & bu dil aracılığıyla duygularını & düşüncelerini gelenekleri denli incelikle dile getirebileceklerine inanmıştı. Diller bilgisi olağanüstüydü; birçok dil biliyordu & bunların güzelliklerini yakından tanıyordu & kusurlarını da: Dolayısıyla kusursuz bir dil oluşturmak tasarısı içinde bütün bildiği dillerin tüm güzel yanlarını aldı & yararlı yanlarını da & güç yanlarını eledi & kusurlu yanlarını da: sözcük ödünç almakla kalmadı, ama bunlardan düşünceleri çekip aldı & öykünmeye çalıştığı kavramları & öğrenmiş olduğu Strukarambların diliyle uyumlaştırarak kendi diline katmaya çalıştığı & halkına kabul ettirdiği dilin temelini bu dilden aldı.

Bütün sözcükleri ve tümceleri korudu: iyi bulduğu tüm dillerin, sert yanlarını yumuşattı, gereksiz yanları kesip çıkardı & eksik yönlerini tamamladı. Bu elemeler oldukça büyük çaplı oldu; çünkü Strukaramblar ondan önce kaba halklar olduğundan pek az terimi, pek az kavramı vardı; bu da dillerini yumuşak & yöntemli & büyümeye & inceliğe elverişli olmasına karşın kısıtlı kılmaktaydı.

Sevarias, bu dilin içerdiği bütün sözcüklerin dökümünü yaptırdı, & sözlükte olduğu gibi bunları alfabetik düzene aktardı. Daha sonra tümceleri & deyimleri saptadı & sonra yararsız olanları çıkardı & gerekli gördüklerini ekledi; gerek yalın sesler ya da bileşik sesler, gerek söyleyişte ve gerekse sözdizim ya da sözcüklerin & dizimlerin düzenlenmesinde. Ondan önce Güney Yarımküreliler yazma sanatından tümüyle habersizdi, & harflerin & yazıların kullanımına Amerikalılar denli hayrandılar; bu da Parsilerin & onlarla son derece özel bir biçimde iletişim kuran güneşin & kıtamızdan getirdikleri bütün sanatları öğreteceğine inandırma konusunda oldukça işine yaradı.

Sevarias onların dilinde bulduğu bütün sesleri betimlemek için harfler icat etti, & tümünü diline kattı. Sayfanın üstünden başlayarak sütunlar biçiminde yazı yazmayı onlara öğretti; & aşağı doğru, birçok doğu halkının yaptığı gibi soldan sağa [aşağıda] yazdı. Bizler gibi harfleri ünlü & ünsüz olarak ayırmadan önce sözlü dilin neredeyse tüm seslerini aktaran kırk biçim saptadı & bu biçimler birbirlerinden tümüyle ayırt edilmiyordu. Çocukların her türlü eklemlenimi erkenden öğrenmeleri, & dillerini esnekleştirmeleri & bütün sözcükleri zahmetsizce & kolayca sesletebilmeleri için seslerin çeşitliliğinin açıkça kendini gösterdiği kullanımlarını belirlediği birçok sözcük buldu. Ayrıca günümüz Sevaramblarının inceledikleri tüm dillerin söyleyiş biçimlerini kolaylıkla sesletmeyi, & kolaylıkla üstesinden gelebilmelerini öğrenmelerini sağladı. On ünlü, & tümü farklı otuz ünsüzleri var, dillerini dünyanın en hoş dili durumuna getiren olağanüstü ses çeşitliliği buradan kaynaklanmakta. Bu sesleri, anlatmak istedikleri şeylerin doğasıyla bağdaştırdılar & her birinin kendine özgü kullanımı, & üç özel niteliği var. Kimilerinin saygın & oturaklı havası var; ötekiler yumuşak & sevimli. Aşa-

ğılık, & horgörülen ötekileri büyük, & konumlarına, & düzenlenimlerine, & niceliklerine göre yüceltilmiş şeyleri dile getiren sesler var.

Alfabelerinde gırtlaksıl ünlülerle başlayarak doğanın düzenini izlediler; sonra damaksıllara gelinir & dudaksıllarla tamamlanır. Ünlülerden sonra ünsüzler gelir; otuz tanedirler ve temel & türev olarak ayrılırlar; & sesletimlerinde en çok yer tutan organ bakımından tümü gırtlaksıl, damaksıl, genizsil, dişeti ünsüzleri, dişsil & dudaksıl olarak ayrılırlar.

Ünlülerden sonra kullandıkları ilk şekil bir soluklanma işaretidir; Yunanlıların sert anlayışı ya da bizim soluklu *h* değerindedir. Daha sonra gırtlaksıl, damaksıl, dişsil ünsüzler gelir; & ardından ötekiler, doğanın düzeni uyarınca dudaksıllara doğru inerek sıralanır.

Bu yüksek sayıdaki seslerden, ünlü & ünsüz karışımından oluşan hecelerini oluştururlar; bu bakımdan, uygun seslerle dile getirmeye çalıştıkları şeylerin doğasını çok iyi incelemişlerdir; yumuşak & küçük şeyleri anlamak için hiçbir zaman uzun & sert hece; büyük, güçlü ya da sert şeyleri anlatmak içinse kısa & ufak heceleri kullanmazlar. Birçok ulus bu kuralların uygulanmasının bir dilin güzelliğini oluşturmasına karşın buna pek dikkat etmez. Otuzdan fazla ikili ya da üçlü ünlüleri vardır; tümü birbirlerinden farklıdır; çok çeşitli seslerden oluşurlar & genellikle adların durumlarını & fiillerin zamanlarını ayırt etmeye yararlar. Sözcüklerin çoğu ünlü ya da kolay ünsüzlerle biter & sert ünsüzlerle karşılaşıldığında, bu ancak gösterilen şeyde belli bir sertliği dile getirmek içindir, bu genellikle bilerek yapılır, özellikle de belagat parçalarında. Niceliğini belirtmek amacıyla her ünlü için üç harf vardır; & yapılacak vurguların niteliğini göstermek için bunların tümünü açık, dolaysız & kapalı biçiminde ayrıştırırlar. Şapka işaretini kesinlikle ancak uzun & açık harflerin üstüne koyarlar; pes vurgu işareti, sesi kapatan ya da alçaltan & ağzı kapatarak yapılan sesletimlerde kullanılır. Tiz vurgu işareti ayrımsız bütün harflere, sözcüğün niteliğine bağlı olarak konur. Farklı tonlar, birim sorgulama & hayranlık için kullandığımız türden & sesin çeşitli dalgalanmaları için işaretler vardır. Ama bunlar daha da ileri gider; çünkü

sesletimde sese yüklenen neredeyse bütün tonlar için notaları vardır. Kimileri sevinci, kimileri acıyı, öfkeyi, kuşkuyu, güveni & hemen hemen bütün öteki tutkuları dile getirmeye yarar. Söyleyişleri genellikle basit olduklarından iki heceli & üç hecelidir; ama, bileştirme durumlarında, çoğunlukla alçakgönüllülük sınırlarını aşan & rahatsızlık veren uzunluktaki Yunanlılardakinden daha az sıkıcı olmakla birlikte daha uzundur. Sevarias birçok zaman, yer, nitelik belirteci buldu, & adlarla, & fiillerle birleşerek farklılıklarını, & özelliklerini olağanüstü bir biçimde dile getiren birçok ilgeç buldu. Adların çekimi, Latinlerde olduğu gibi her durumun bitişindeki farklılıkla yapılır ya da bizim yaptığımız gibi kimi ilgeç işlevli tanımlıklar aracılığıyla, ya da her ikisi birden yapılır; ama bu durumda tumturaklı olur & bu tür çekim biçiminden ancak bir şeyi güçlü bir biçimde anlatmak için kullanılır.

Adların cinsleri üç tanedir: eril, dişil, ortak cins. *a* bitim eki erile; *e* eki dişile; & *o* eki ortak cinse özgüdür. Büyütme eklerinde *ou* imi kullanılır, genellikle bu horgörme, küçümseme anlamına gelir & küçültmelerde, küçümseme & horgörme anlamına gelen *u* harfi kullanılır; ama *e* & *i* nezaket & sevimlilik anlamını taşır; böylece bir insanı olağan terimlerle anlatmak için *amba*, eğer saygıdeğer, büyük bir adam söz konusuysa *ambas* derler; ama eğer işe yaramaz, önemsiz birisiyse *ambou* & *ambous* derler. Küçültme yapmak için, küçük bir görgüsüzü göstermek için *ambu* derler; ama küçük, güzel birini gösterirken *ambé* derler; & ama iyilik ya da kötülük bakımından dikkat çeken birisi değilse buna *s* harfini eklerler, bu da *ambus* & *ambés* sözcüklerini ortaya çıkarır. Aynı biçimde, olağan durumlarda bir kadını *embè* diye çağırırlar; açıkladığımız çeşitli anlamlar uyarınca kadını *embés*, *embou*, *embeou*, *embeous*, *embeu*, *embues*, *embei*, *embeis* biçiminde çağıracaklardır. Bu çeşitli sonekler ayrıca, yapılmak istenen kullanım uyarınca kin, öfke, horgörü, aşk, değer verme ve saygıyı dile getirmeye yarar. Sayılar tekil & çoğul olmak üzere iki tanedir; çoğul, olağan durumlarda *i* ya da *n* harfinin eklenmesiyle tekilden ayrılır. Örneğin *amba* çoğul olarak *ambai*; *embè*, *embei* biçimini alır; & ortak cinslerde *ero* ışık, *eron*'u ışıklar verir. Ama eril ve dişilin her ikisini tek bir sözcük içinde söylemek istersek ya da herhangi

bir hayvanın cinsiyetinden emin değilsek, bu durumda erkek & dişi anlamına gelen *amboi* denir, ya da baba & anne demek olan *phantoi* denir; çünkü *phanta* baba, & *phenté* anne demektir. Fiillerde de üç cins gözlemlenir; bunlar konuşan erkek ya da kadının cinsini belirtir & bu fiiller, adlar gibi çoğalır ya da azalır.

Böylece, sevmek anlamını iletmek için, mastar biçiminde, seven erkekse *ermanai*, eğer kadınsa *ermanéi* derler; ne erkek ne de kadın söz konusu değilse ya da her ikisi birlikteyse *ermaói* derler. Bütün zamanlarda ve kişilerde de bu farka dikkat edilir; konuşan ya da hareket eden şeyin cinsi göz önünde bulundurulur.

Örneğin, sevdiğini söylemek için erkek *ermana*; kadın *ermané* der; yansız ya da cinsi belirsiz bir şey, *erman* der; bildirme kipinin şimdiki zamanında bütün kişiler aşağıdaki örnekteki gibi görünür.

Eril durumda

Ermana'	Ermânach	Ermanas
Seviyorum	*Seviyorsun*	*Seviyor*
Ermanan	Ermana'chi	Erman'fi
Seviyoruz	*Seviyorsunuz*	*Seviyorlar*

Dişil durumda

Ermané	Ermânech	Ermanés
Seviyorum	*Seviyorsun*	*Seviyor*
Ermanen	Ermênchi	Ermenfi
Seviyoruz	*Seviyorsunuz*	*Seviyorlar*

Belirsiz cinslerde

E'rmano	Ermânoch	Ermanos
Seviyorum	*Seviyorsun*	*Erkek ya da Kadın Seviyor*
Ermanon	Ermôn'chi	Ermôn'fi
Seviyoruz	*Seviyorsunuz*	*Erkek ya da Kadın Seviyorlar*

Cinslerin bu farklılığını, bütün zamanlarda & fiil kiplerinde bitim ekleriyle gerçekleştirirler & ayrıca küçültmeden & büyültmeden adlarda olduğu gibi yararlanırlar. Örneğin *ermanoüi*, kabaca sevmek anlamını taşır; *ermanui*, az & kötü sevmek; *ermanei*, az ama güzelce sevmek; & *ermanéi*, daha çok şirince sevmek. Ama, çok & soyluca sevmek için *ermanâffai* derler.

*

Simon Tyssot de Patot, *Voyages et aventures de Jacques Massé*, 1710.

Avustralya dili:

Konuşmalarını duya duya, dillerinden kimi sözcükleri anlamaya başladık: ilk aklımıza tuttuğumuz sözcük *Mula* oldu; bu sözcüğe, bizler gözlerimiz ya da parmağımız gökyüzüne çevrili olarak Tanrı'nın Adı'nı haykırdığımızda sesleme alışkanlığına sahiptiler. *At*, yemek; *Baskin*, içmek; *Kapan*, uyumak; *Pryn*, yürümek; *Tian*, çalışmak; *Tato*, duyuş; *Taton*, hayır terimlerini öğrendik ve başlangıçta taşıdıklarını düşündüğümüz bir anlamı olduğunu daha sonradan keşfettiğimiz daha birçoklarını da. Bize bu dile yakınlaşmada büyük kolaylık sağlayan şey, her Eylemin bildirme kipinin ancak üç zamanı; Şimdiki zaman, Belirsiz ya da Bileşik Geçmiş & Gelecek zamanı kapsamasıydı: hiç emir kipi yoktu: İstek kiplerinde yalnızca hikâye bileşik zamanı

& birinci mişli geçmiş zaman, mastarla birlikte & ortaç vardı. Ayrıca, Çoğul & Tekil için ancak üç Kişi vardır. Sözgelimi yemek, *At* fiili şöyle çekilir.

Bildirme kipi.
Ata. Yiyorum, ya da yiyoruz.
Até. Yiyorsun, yiyorsunuz.
Aty. Yiyor, yiyorlar.

Belirsiz geçmiş.
Atài. Yedim, yedik.
Atéi. Yedin, yediniz.
Atyi. Yedi, yediler.

Gelecek zaman.
Atàio. Yiyeceğim, yiyeceğiz.
Atéio. Yiyeceksin, yiyeceksiniz.
Atyio. Yiyecek, yiyecekler.

Emir & mastar kipi.
At. Ye, Yiyin, yemek.

Dilek kipinin birinci mişli geçmişi.
Atàin. Yeseydim, yeseydik.
Atéin. Yeseydin, yeseydiniz.
Atyin. Yeseydi, yeseylerdi.

Birinci hikâye bileşik zamanı.
Ataif. Yemiş olurdum, yemiş olurduk.
Atéif. Yemiş olurdun, yemiş olurduk.
Atyif. Erkek & kadın Yemiş olurdu, Erkekler & Kadınlar yemiş olurlardı.

Şimdiki zaman ortacı.
Ataiù. Yiyerek.

-Buradan- türeyen sözcükler.
Ataũs. Uzun, çok yemek yeme ya da Mutfak.
Ataias. Yemek yemek ya da Hayvan yemi.
Atia. Aşçıbaşı. Aşçı, vb.
Atians. Yiyici ya da yiyen kişi, vb.

[...] Adlarının & Fiillerinin, aynen bizim Fransızcada *chat* (kedi), *chate* (dişi kedi), *chatons* (kedi yavruları), *chatonner*'de (kedi için yavrulamak). olduğu gibi birbirlerinden türediğine dikkat çekmek gerekir. Aynı biçimde ad çekimleri oldukça kolaydır. İşte bir örnek:

Yalın durum, Brol, Koyun, *Brolu,* Dişi Koyun ya da Marya, &, *Broln,* Koyunlar ya da Marallar, &.

Tamlayan durumu, Brul, Koyunun, *Brula,* Dişi Koyunun ya da Maralın, & *Brula,* Koyunların ya da Maralların, vb.

Yönelme durumu, Brel, Koyuna, *Brèla,* Dişi Koyuna ya da Marala, & *Breln,* Koyunlara ya da Marallara, vb.

Burada hayranlık uyandıran şey, bu Dilin ad ve fiil çekimlerinde hiçbir ayrıklık olmaması & öncelikle bir Fiil ya da Adın değişkelerinin yapılmasıdır; bu işlem, ötekilerle de yapılır: & bu değişke, bildirme kipinin şimdiki zamanına dönüştürmek üzere mastara bir *A* eklenmesinden başka bir şey değildir: *At*'dan *Ata*: *Baskin*'den *Baskina,* vb. yapılması gibi. *Dişil* yapmak için Adlara bir *A* eril yalın durumu eklenir, ya da ortak çoğula dönüştürmek istendiğinde bir *n* eklenir. Bir önceki örneğin gösterdiği gibi. Buradan, altı ay sonra bize söylenen her şeyi anlıyor olmamızın şaşırtıcı olmadığı ve bizim de istediğimizi anlatabileceğimiz sonucuna kolayca varırız: Ama, baştaki konumuza geri dönelim.

*

Bulwer-Lytton, *The Coming Race*, 1871 (XII. Bölüm'den alıntı).

Vril-yaların dili son derece ilginçtir çünkü bütün dillerin, biçimlerindeki kusursuzluğa ulaşmadan önce geçtikleri üç dönüşüm evresinin izlerini açık bir biçimde ortaya koyduğu izlenimi uyandırır.

Çağımızın ünlü filologlarından olan Max Müller dil evreleriyle Dünya'nın evreleri arasındaki benzerliği şu mutlak dogmaya dayandırır: "Hiçbir dil, daha önceden bitişken ve yalıtkan evrelerden geçmeden bükünlü olamaz. Hiçbir dil, köklerini altta yatan yalıtkan bir evreye bağlamadan bitişken olamaz" (*On the Stratification of Language*, s. 20).

Çinceyi ilk yalıtıcı türden dillerin en iyi örneği, "deneyimlerini çoğaltan ve ilk başarılarından o denli mutlu olup bunları gönlünce yineleyen gelişim içindeki insanın sadık fotoğrafı olarak" (*A.g.y.*, s. 13), "kökleriyle hâlâ alt evreye bağlanan" Vril-yaların dilinde, yalıtıcı evrenin önce geldiğine ilişkin kanıta ulaşırız: *Vril-ya* dili, dilin temeli olan tek heceli yapılarla doludur. Bitişimli evreye geçiş, yazılı yazını ancak mitolojik parçalar ve kalıplaşmış atasözleri biçiminde yaşayagelmiş aşamalı bir değişim çağında yer alır. Gerçek *Vril-ya* yazınının gelişmesiyle birlikte, bükünlü evrenin başlangıcı ortaya çıkar. Hiç kuşku yok ki bu duruma çeşitli nedenler yol açmıştır: Birkaç egemen halkın öncülüğünde ırkların kaynaşması ve dilin biçimini kalıplaştırıp sabitlemeye katkıda bulunan kimi büyük yazın olgusunun gelişmesi. Bükünlü evrenin bitişimli evre karşısında egemen olması ölçüsünde, dilin ilk kökenlerinin nasıl açık bir biçimde yüzeye çıktığını görmek şaşırtıcıdır. Önceki evreyi gösteren yazınsal parçalar ve eski atasözlerinde kökleri oluşturan tekheceliler, hiçbir parçasının ayrı olarak kullanılmak üzere çıkarılıp alınamadığı, tümcelerin eşdeğerlisini oluşturacak derecede çok uzun sözcüklerin ortasında kaybolurlar. Ama, dilin bükünlü biçimi, bilim adamları ve dilbilgiciler için bir inceleme konusu oluşturacak yetkinliğe ulaştığında, öyle görünüyor ki bunlar, ilk biçimleri soğurup yok etmelerinden yakınılan bu çokbireşimli ve çokheceli ucubelerin kökünü kazımada birlikte çalışırlar.

Üçten fazla heceli sözcükler, barbar olarak dışlandı ve bu yalınlaştırma dile güç, saygınlık, uyum kazandırdı. Bugün anlatım olanakları çok azalmış olmakla birlikte, dil daha açık bir niteliğe kavuşmuştur. Bulunduğu konuma bağlı olarak, Yeryüzündeki bütün uygar ulusların ancak hece öbekleri ve hatta tam tümcelere başvurarak dile getirebileceği şeyi tek bir harfle anlatmayı başarılar. İşte birkaç örnek. *An* (insan diye çevirebileceğim), *Ana* (insanlar); *a* harfi, çoğul düşüncesini aktarmaktadır ve yeri değişebilir. *Sana*, insanlık demektir, *Ansa*, birçok insan demektir. Alfabelerinin kimi harfleri, sözcüklerin anlamını değiştirmek için önek görevi yapmaktadır. Örneğin: *gl* (Yunanlılarda *th*'nin tek bir harf olması gibi bu da onlarda tek harfi gösterir) sözcüğün başında, bazen aynı türden bazen de uyumsuz türden nesnelerin bir araya getirilmesini ya da derlenmesini gösterir. Sözgelimi *Oon*, ev; *Gloon*, kenttir (bir başka deyişle evlerden oluşan bütün). *Ata* hüzün, *Glata* toplumsal felaket anlamına gelir. *Aur-an*, bir bireyin gönenç durumunu, *Glauran*, Devletin, toplumun huzur ve güvenliğini gösterir; ağızlarda sık sık duyulan bir sözcük olan *A-glauran*, toplumsal inancı, bir başka anlatımla "toplumun dayandığı ilk ilkenin herkesin gönenci olduğu" olgusunu belirtir. *Aub*, buluş anlamına gelir; *sila*, müzikte bir tondur. Buluş ve ezgi düşüncelerini bir araya getiren *Glaubsıla*, şiir anlamına gelen klasik bir sözcüktür ve gündelik konuşmalarda *Glaubs* biçiminde kısaltılır. *Gl* gibi *Na* da tek bir harftir, önek olarak her zaman yaşamla, neşeyle ya da gönençle karşıtlaşan bir şeyi dile getirir ve bu bakımdan ölüm ya da yokolma düşüncesini dile getiren Ari kök *Nak*'a benzer. *Nax*, karanlık *Narl*, ölüm *Naria*, günah ya da kötülük anlamını taşır. *Nas*, günah ve kötülüğün en üst düzeyini, yozlaşmayı gösterir. Yüce Varlık'a özgü bir isim verilmesini günah sayarlar. Bunun için hiyeroglifik bir simge, biçiminde bir piramit kullanırlar. Dua ederken bir yabancıya söyleneme-yecek denli kutsal kabul ettikleri bir isimle seslenirler; öyle ki ben bu ismi öğrenemedim. Konuşmada, genellikle "Mutlak İyi" gibi dolaylamalı bir belgeç kullanırlar. Başaşağı edilmiş bir piramit simgesi olan V harfi, öntakı olarak kullanıldığında, daha önce birçok kereler sözünü ettiğim *Vril*'de olduğu gibi neredeyse her zaman kusursuzluk ya da yetke anlamına gelmiştir; *Veed*,

ölümsüz bir ruh; *Veed-ya*, ölümsüzlüktür. Galya dilindeki *Cwm* sözcüğü gibi sesletilen *Koom*, çukur düşüncesini aktarır. Dolayısıyla *Koom*, mağara anlamına gelir; *Koom-in*, çukur; *Zi-koom*, vadi; *Koom-zi*, boşluk ya da yoksunluk; *Bodh-koom*, cehalet (sözlük anlamıyla: "bilginin boşluğu) demektir. *Koom-posh*, kitlelerin yönetimine verdikleri addır, daha açık söylemek gerekirse, en cahil ve en yüzeysel kişilerin egemenliğine verdikleri addır. *Posh*, neredeyse çevrilemez, okurun daha ileride göreceği gibi horgörüyü içeren bir deyiştir. Ama demokrasi ya da *Koom-posh* yozlaştığında ve halkın cehaleti bizlere, Fransa'da Devrimci Terör ya da Augustos'un yönetime gelişinden önceki elli yıl gibi Yüzey Dünyası'nın örneklerinin bizlere gösterdiği gibi çöküşü haber veren tutku ve vahşete dönüştüğünde, bu duruma *Glek-nas* adını verirler. *Ek*, savaş demektir –*Glek*, evrensel savaştır. *Nas*, daha önce söylediğim gibi yozlaşma ya da çürümeyi anlatır; böylece oluşturulan *Glek-nas*, savaşın yol açtığı evrensel yozlaşmadır. Çünkü, bileşik sözcüklerinin anlatım değeri son derece yüksektir; örneğin *bodh*, bilgiyi belirtir ve *Too*, sakınımlı bir biçimde kavrama, ele geçirme anlamına gelir. *Too-bodh*'u felsefe için kullanırlar. *Pah*, bizim "foutaise" (hiçbir önemi olmayan) sözcüğümüzü andıran bir küçümseme ünlemidir, *Pah-bodh* (sözlük anlamıyla "önemsiz bilgi) sözde ya da yararsız bilgi anlamına gelir; bu terim, eskiden moda olan, çözümsüz problemler oluşturmaya dayalı ve sorulmaya değmeyen metafizik ya da kurgusal türden bir ince düşünce biçimiydi; örneğin, "neden *An* beş parmaklıdır da dört ya da altı değil? Mutlak İyi'nin yarattığı ilk *An*, torunları gibi ayağında beş parmak mı taşıyordu? Evriminin ileri aşamalarında ayağında her zaman beş parmak olacak mı? Eğer olacaksa bu ayak parmakları özdeksel mi yoksa tinsel biçimde mi olacaklar?" Bu *Pah-bodh* örneklerini olay ya da eğlence olsun diye değil, bu soruların 4000 yıl önce bu "bilim"in son uygulayıcılarınca tartışma konusu edildiği için veriyorum.

Ad çekimine ilişkin olarak, eskiden sekiz durum olduğunu öğrendim (Sanskritçeden bir fazla), ama zamanla durumların sayısı azalırken ilgeçler gelişim gösterdi. Günümüzde, incelediğim kadarıyla dilbilgisinde adlar için dört durum vardır; bunlardan üçü değişken bir bitiş gösterir; dördüncüsü ise bir önektir.

	Tekil			*Çoğul*	
AD DURUMU.	*An*	insan	AD DURUMU.	*Ana*	insanlar
YÖNELME D.	*Ano*	insana	YÖNELME D.	*Anoi*	insanlara
BELİRTME D.	*Anan*	insan	BELİRTME D.	*Ananda*	insanlar
SESLENME D.	*Hil-an*	ey insan	SESLENME D.	*Hil-Ananda*	ey insanlar

Eski bükünlü yazında, uzun bir süredir eskimiş olan bir ikil bulunmaktaydı.

Tamlayan durumu da eskidir; yönelme durumu bunun yerini alır: "adamın evi" yerine "adama ev" derler. Bugün de özellikle şiirde kullanıldığında, tamlayan durumu yalın durum gibi biter, çıkma durumu için de aynı şey söz konusudur, bu durumu gösteren ilgeç genellikle adla ses uyumu ölçütlerine dayanan seçimle bağlı olarak önek ya da sonek olarak adla bitiştirilir. *Hil* önekinin, seslenme durumunun göstergesi olduğu gözlemlenecektir. Çok samimi ilişkiler dışında birine seslenirken her zaman bu örnek kullanılır; kullanılmaması nezaketsizlik olarak kabul edilecektir; aynen eskiden bizde bir krala seslenirken "Ey Kral" yerine "Kral" demenin kaba olduğu gibi. Gerçekten de, saygı unvanları olmadığı için, seslenme durumu unvanın yerine kullanılır ve ayrım gözetilmeksizin herkese uygulanır. *Hil* öneki, sözgelimi, *Hil-ya* (yolcu) örneğinde olduğu gibi uzaktan iletişimi içeren sözcüklerin oluşumuna katılır.

Burada, üzerinde duramayacağım denli karmaşık olan fiillerinin çekiminde, Sanskritçede çok önemli bir yer tutan yardımcı fiil *Ya*, bu dilde, sanki ortak bir ana dile çıkılarak bu dilde bir kökten geliyormuş gibi benzer bir işlev taşır. Ama, zıt anlamlı bir başka yardımcı fiil buna eşlik eder ve ek bir görev yapar; durumunu korumak, kalmak anlamına gelen *Zi* söz konusudur. Böylece, *Ya* gelecek zamanı oluşturmaya yararken *Zi*, yardımcı fiil gerektiren bütün fiillerin di'li geçmiş zamanı içinde ortaya çıkar. *Yam*, gidiyorum *–Yiam*, gidebilirim *–Yani-ya*, gideceğim (sözlük anlamında: "birazdan gideceğim) *–Zampooyan*, gittim (sözlük anlamında: "gitmiş bulunuyorum). Çekim eki olarak *Ya*, örnekseme yoluyla ilerleme, hareket, gelişme kavramlarını içerir. Çekim eki olarak, yanına getirildiği sözcüğe göre *Zi*, bazen

olumlu anlamda, yanına getirildiği sözcüğe göre bazen olumsuz anlamda durağanlığı gösterir. *Iva-zi*, sonsuz iyiliktir; *Nan-zi*, sonsuz kötülüktür. *Poo* (-den beri) hoşnutsuzluk, ya da bizi tiksindirebilecek her şeyi gösteren sözcüklerle önek işleviyle birleşir. *Poo-pra*, tiksinme; *Poo-naria*, kötülüklerin en beteri, ikiyüzlülük demektir. *Poosh* ya da *Posh*, daha önce söylediğim gibi sözcüğü sözcüğüne çevrilemez. Bu, acımadan yoksun bir horgörü anlatımıdır. Bu kökün, kökenini dudaksıl eklemlenme ve dile getirilen duygu arasında içkin bir yöneşmeden aldığı izlenimi uyandırır; *Poo*, dudakların ayarladığı az çok ateşli bir patlamayla sesletilir. Buna karşın *Zi*, başlangıç konumunda havanın içeri doğru emilişiyle üretilen bir sestir ve böylece *Zu*, genellikle çekici, hoş, *Zummer*, aşk gibi gönül işlerine ilişkin bir şeyi belirten sözcüklere getirilen önektir; *Zutze*, aşk; *Zuzilia*, zevktir. Soluklu z sesi gerçekten de aşk anlatımına doğal uyum gösterir. Böylece, bizim dilimizde bile, anneler çocuklarına dilbilgisini çiğneyerek "zou chéri" (kuzucuğum" anlamında) derler ve Bostonlu bir bilim adamının, karısına (evleneli ancak bir ay olmuştu) "mon petit zouzou" (küçücük kuzucuğum) diye seslendiğini duydum.

[...] Filologlar *Vril-ya* dilinin Ari ya da Hint-Germen dilleriyle ne denli benzerlikler gösterdiğini saptayacaklardır; ama bütün diller gibi *Vril-ya* da birbirlerine tümüyle zıt dilsel kaynaklardan alınan sözcük ve biçimler içerir. Yüksek düzey yöneticilere verdikleri *Tur* unvanı, Turan grubundan bir dilden yapılan alıntıyı gösterir. Bu sözcüğün, tarih arşivlerinin gösterdiği gibi kökeninde yabancı bir sözcük olduğu, *Vril-ya*ların atalarının çok uzak bir geçmişte iyi ilişkiler içinde olduğu, ama uzun bir süredir yok olmuş bir ulusun önderinin taşıdığı unvandı. Ayrıca, *vril*'in bulunuşunun ardından siyasal kurumlarını yeniden biçimlendirdiklerini, yok olmuş bir ırktan ve ölmüş bir dilden gelen bir unvanı geçmişle her türlü anlam çağrışımından kaçınmak için yöneticilerini göstermek üzere kararlılıkla benimsediklerini söylerler.

Eğer yeterince uzun yaşarsam belki *Vril* dilinden, *Vril-ya*ların arasında kaldığım süre içinde edindiğim bilgileri dizgeli bir biçimde bir araya getirme olanağını bulurum. Ama verdiğim bilgiler, belki de gerçek filoloğa, bir dilin en son bükünlü biçimi

içinde yalınlığı ve tümü kapsayıcılığı bir araya getirebilmesinin ancak birbirini izleyen sayısız kuşakların ve son derece çeşitli anlayışların sonucu olduğunu göstermeye yetecektir; buna ulaşmak için dil, köklerini ilk biçimleri altında koruyarak çokbireşimli geçiş evresinin bir sürü akıl karıştıran ve kaba izlerini silmeyi başarmak durumundadır; bu dil, akraba ırklar arasındaki kaynaşmanın kanıtlarını içermektedir ve örneklerini verdiğim evreye gelebilmek için son derece zeki bir halkın kesintiye uğramamış uygarlığınca desteklenmiş olsa gerektir.

*

George Orwell, *1984* (1948)*

Okyanusya'nın resmi dili olan Yenikonuş, Ingsos'un ya da İngiliz sosyalizminin ideolojik gereksinimlerini karşılamak üzere oluşturulmuştu. (...)

Yenikonuş'un, 2050 yılına dek, Eskikonuş'un (ya da İngilizcenin) tümden yerini alması bekleniyordu.

Yenikonuş'un amacı yalnızca dünya çapında bir tanımlar ortamı ya da Ingsos'un izlerlerine uygun düşünsel alışkanlıklar sağlamak değil, aynı zamanda düşüncenin tüm biçimlerini olanaksız kılmaktı. Yenikonuş benimsendiği ve Eskikonuş tümüyle unutulduğu zaman, Ingsos'un ilkelerinden sapmak demek olan, kabul gören öğretilere karşıt düşüncenin üzerinde düşünülmesini olanaksız kılmak amaçlanıyordu. Çünkü düşünce sözcüklere bağımlıydı. Yeni sözcük dağarcığı bir parti üyesinin açıklamak istediği tüm kavramları doğru ve ustaca kullanabilmesine izin verirken bunun dışındaki tüm kavramları ve onlara ulaşabilmenin dolambaçlı yöntemlerini ortadan kaldırmaktaydı. Bu kısmen yeni sözcüklerin kurulmasıyla, ama daha çok, istenmeyen sözcüklerin dışlanmasıyla, dili etkin siyasal düşünceden sapmış sözcüklerden arındırmakla ve tüm ikinci anlamları ne türlü olurlarsa olsunlar ortadan kaldırmakla gerçekleştiriliyordu. Özgür (azade) sözcüğü Yenikonuş'ta hâlâ yaşamaktaydı. Ama yalnız, "bu köpek bitten

* *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*, çev. Nuran Akgören, Can Yayınları, 2008.

azadedir", ya da "Bu tarla yabani otlardan azadedir," gibi deyimlerde kullanabiliyordu. Özgür sözcüğü, "siyasal özgürlük" ya da düşünce özgürlüğü olarak artık kullanılmıyordu, çünkü, ne siyasal özgürlük ne de düşünce özgürlüğü kalmıştı; bu nedenle kavram bile olsalar artık onları adlandırmak gereksizdi. Kabul gören öğretilere karşıt sözcüklerin silinmesinden başka, söz dağarcığının azaltılması kendi içinde bir amaçtı ve yoruma açık sözcüklerin yaşamasına izin verilmiyordu. Yenikonuş düşünce alanının genişlemesi için değil *daralması* için tasarlanmıştı. (...)

Yenikonuş gramerinin olağandışı iki garip özelliği vardı. Bunlardan ilki, cümle içindeki farklı kelime kümelerinin birbirlerinin yerine geçebilmeleriydi. Dildeki herhangi bir sözcük (bu ilkece *"eğer"* ya da *"olduğu zaman"* gibi soyut sözcüklere bile uygulanıyordu) hem edim, hem ad, hem önad, hem de belirteç olarak kullanılabiliyordu. (...)

Örneğin artık *"kesmek"* diye bir sözcük yoktu. Onun yerini bir ad-edim olan bıçak sözcüğü almıştı. (...)

Buna ek olarak, her sözcük –bu durum ilkece dildeki tüm sözcüklere uygulanabiliyordu– *"değil"* sözcüğü eklenerek olumsuzlaştırılabiliyor ya da *çiftartı* sözcüğü eklenerek güçlendirilebiyordu. Böylece, örneğin, soğuk değil sıcak, sırasıyla *artısoğuk* ve *çifteartısoğuk*, çok soğuk ve müthiş soğuk anlamına geliyordu. (...)

Örneğin *iyi* sözcüğü olduğu için *kötü* sözcüğüne gerek kalmamıştı ve bu sözcük *iyi değil* sözcüğü ile tanımlanabiliyordu. (...)

Yenikonuş gramerinin ikinci önemli özelliği, kurallara sıkı sıkıya bağlılığıydı. Bu nedenle, geçmiş zaman çekimleri tüm sözcükler için aynı idi. (...)

B sözcük dağarcığı. Bu sözcük dağarcığı siyasal amaçlarla oluşturulmuş sözcükleri içeriyordu. Bu sözcüklerin, yalnızca siyasal bir içerik taşımaları istenmiyordu, aynı zamanda, istenilen düşünme sistematiğinin kişiye benimsetilmesi amacını güdüyordu. (...)

Bazı B sözcükleri, ancak bu dilde uzmanlaşmış olan bir kişinin anlayabileceği gibi, oldukça ince bir anlamla yüklü

sözcüklerdi. Örneğin, *Times*'ın bir makalesinde geçen bir tümceyi ele alalım: *Eskidüşünürler göbekduyumdeğil Ingsos*. Bunu Eskidil'e çevirirsek şöyle bir anlatım ortaya çıkar: Düşünce yapıları Devrim öncesinde oluşmuş kişiler, İngiliz Sosyalizminin ilkelerini duygusal bir bütünlük içinde kavrayamazlar. (...)

Aynı şey, kötülük ve yoldan sapmışlık anlamlarını içeren *eskidüşünür* sözcüğü için de geçerlidir; *eskidüşünür* sözcüğü gibi bazı Yenikonuş sözcükleri bu kavramları açıklamaktan çok, onları yıkmak amacını taşımaktaydılar. (...)

Özgür sözcüğünde de görüldüğü gibi, kabullenilmiş öğretilere karşıt olan sözcükler bazen uygunluk nedenleriyle ortadan kaldırılmazlar, ama içlerinden istenilmeyen anlam yükü çıkartılırdı. *Onur*, *adalet*, *ahlak*, *enternasyonalizm*, *demokrasi*, *bilim* ve *din* gibi sayısız sözcük artık yaşamıyordu. Birkaç anlamsız sözcük bunların yerini doldurmuş ve ortadan kalkmışlardı. (...)

Örneğin, cinsel yaşantı, iki Yenikonuş sözcüğüyle sınırlandırılmıştı. *Cinselsuç* (cinsel ahlaksızlık) ve *iyicinsellik* (saflık). (...)

Yenikonuş'ta kabullenilmiş öğretilere karşıt bir sözcüğün üzerinde pek durulmazdı ve bu sözcük yok sayılırdı.

B sözcük dağarcığında, ideolojik açıdan yansız olan bir sözcük bulunmazdı. Sözcüklerin çoğunluğu, aslında taşıdıkları anlamın tersini belirtirdi. Örneğin, *neşekampı* (zorunlu çalışma kampı) ya da *Barışbak* (Barış Bakanlığı, yani Savaş Bakanlığı), anlamlarının tam karşıtı biçimlerde adlandırılmışlardı. (...)

Tüm kuruluşların ya da insan kümelerinin, öğretilerin, ülkelerin, enstitülerin, halk yapılarının adları benzer biçimlere indirgenmişlerdi, öztürevlerini koruyan az sayıda hecelerle söyleniyorlardı. Örneğin Doğruluk Bakanlığı'nda Winston'ın çalıştığı yer olan Arşiv Dairesi *Arşda* olarak, Televizyon Programları Dairesi *Teleda* ve buna benzer biçimlerde adlandırılıyorlardı. Bu işlem yalnızca söylenişte zaman kazanmak amacını taşımıyordu. Yirminci yüzyılın ilk başlarında, siyasal dilin sözcük ve tümcelerinde bir kısalma söz konusu olmuştu ve özellikle totaliter devlet ile örgütlerin kısaltınalar kullandığı dikkat çekiciydi. Örneğin, *Nazi*, *Gestapo*, *Komütern* gibi. Bu olay

başlangıçta içgüdüsel olarak benimsenmişti, ama bu durum Yenikonuş'ta bilinçli bir amaçla kullanılmaya başlandı. Bir adı kısaltınakla insan yalnız onun anlamını indirgemekle kalmıyor, başkalaştırıyordu da. Örneğin *Komünist Enternasyonal* sözcükleri, evrensel bir kardeşliği, kızıl bayrakları, barikatları, Karl Marx'ı ve Paris Komünü'nü çağrıştırır. Oysa *Komütern*, iç içe geçmiş bir örgütlenmeyi ve iyi tanımlanmış bir öğreti bütününü gösterir. (...)

C sözcük dağarcığı. C sözcük dağarcığı, ötekileri tamamlayan, bilimsel ve teknik terimlerden oluşuyordu. (...)

Biricik dili Yenikonuş olarak yetişen kişi, eşitlik sözcüğünün bir zaman taşıdığı ikinci anlamı, örneğin, "siyasal eşitlik" ya da "düşünsel eşitlik" olarak bilmeyecekti. Bu, satranç oyununu bilmeyen bir kişinin *vezir* ve *kale* gibi sözcüklerin ikinci anlamını tanımaması gibi bir olaydı.

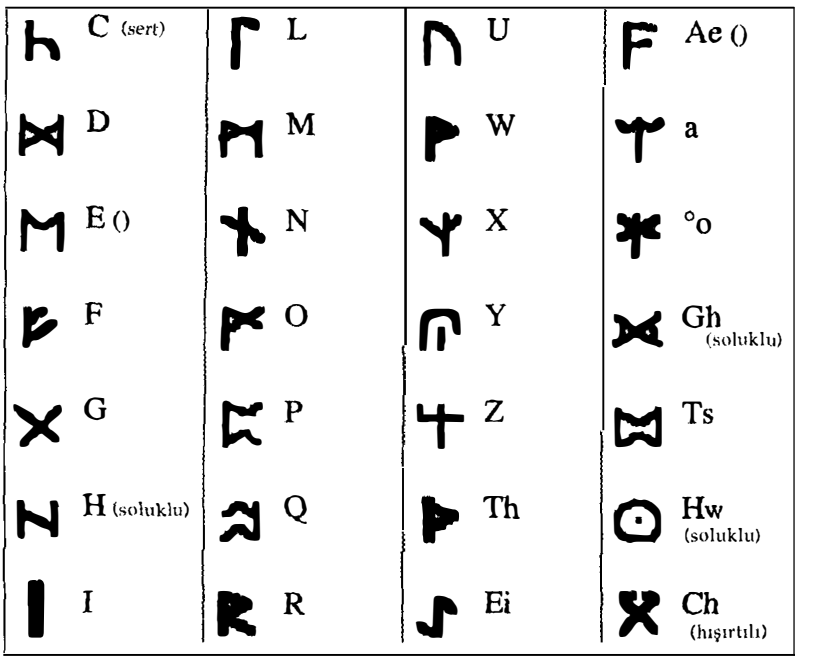
Eskikonuş tümden sindirildiği zaman, geçmişle olan son bağ da koparılmış olacaktı. Tarih, o sırada yeniden yazılmış durumdaydı, ama geçmiş yazın yapıtları henüz bütünüyle değiştirilmiş, yetkin bir sansür işleminden geçirilmemişlerdi. Eskikonuş'u kullanabilen bir kişi, bunları rahatlıkla okuyabilirdi. Bu parçalar gelecekte yaşama şansını korumuş olsalar bile, anlaşılmaz ve çevrilmleri olanakdışı olan şeyler olacaklardı.

*

Tolkien'in dilleri: Elf diline bir bakış.

Elfçe, var olsalardı düşsel ortaçağ Elflerinin konuşacakları, Germen-Anglosakson diller temeli üzerinde oluşmuş dildir. Dilbilgisi ve biçimbilimi eski İngilizceye öykünür: üç cins, iki sayı, dört durumlu ad çekimi vardır; sıfatlar, adıllar ve belirleyiciler çekilir; fiil, iki çatı, altı kip, beş zaman, vd. içerir. Alfabe, eski Keltlerin Runik yazısını ve Gotik'i içerir.

Çevriyazıyla birlikte sesbirimlerin dökümü:

1'den 20'ye sayı adları (İngilizceden ne denli esinlendiği görülmektedir):

1	a-n-s	11	e-l-é-f
2	t-w-e	12	t-w-é-l-f
3	th-r-i	13	th-r-i-st-é-n
4	f-e-r	14	f-e-r-st-é-n
5	f-i-n-f	15	f-i-f-st-é-n
6	s-é-x	16	s-é-c-st-é-n
7	s-é-b-é-n	17	s-é-b-st-é-n
8	a-h-t	18	a-h-st-é-n
9	n-ou-n	19	n-e-i-n-st-é-n
10	st-é-n	20	t-w-é-t-i

The Fellowship Of The Ring*'den alınma en ünlü Elf şiiri:*

A Elbereth Gilthoniel	Ey ışığın kaynağı yıldız Kraliçe
silivren penna miriel	Mücevherler gibi parıldayıp göz
o menel aglar elenath	kamaştıran Sen
Na-chaered palan-díriel	Binlerce yıldızıyla gökyüzünün
o galadhremmin ennorath	onurundan bu yana
Fanuilos le linnathon	Uzak ufku gözetledikten sonra
Nef aear, si nef aearon!	Ağaçlarla dokunmuş
	Orta Dünyadan bu yana
	Karlar gibi ak sana şarkı söyleyeceğim
	Okyanus'un bu yanında,
	sonsuz Okyanus'un!

The Lord of The Rings*'in anlatı dili* Hobbit-İngilizcesi:
İşte Hobbit-İngilizcesi*nde ay adları. Genellikle eski İngilizceden esinlenilmiştir; modern İngilizcede geçerli olan Latin kökenli adlar henüz aktarılmamıştır.*

HOBBIT-İNGİLİZCESİ	ESKİ İNGİLİZCE	
Afteryule	*aeftergeola*, "afteryule"	ocak
Solmath	*solmonath*, "mire-month"	şubat
Rethe	*re-the*, "fierce, furious"	mart
Astron	*Easter-monath*, "Easter-monyt"	nisan
Thrimidge	*thri-milce*	mayıs
Forelithe	*lith*, "midsummer"	haziran
Afterlithe	*aefter-lith*	temmuz
Wedmath	*weth*, "mild, gentle"	ağustos
Halimath	*halig-monath*, "holy-month"	eylül
Winterfilth	*winter-fylleth*, "winter fall"	ekim
Blotmath	*blodmonath*, "blood-month"	kasım
Foreyule	*geo-la*, "yule"	aralık

Nicolas Marr'ın Metinleri[1]

I. Yafet Dilbilimi

Yafet dillerinin tarih öncesi özellikleri, anlamsal yapının eklemli sözün ortaya çıkışından önce geliştiğini açıkça gösterir: O zamanlar sürü evresinde bulunan toplumsal grup, fiziki çevresinden belirgin bir biçimde ayrılmıyordu ve ancak, uzak nesneler ve öncelikle ışık ve gölgenin görünen kaynağını, ilk insanların varoluşsal bakımdan ayırt edemediği bir nesne olan gökyüzünü ayırt edebiliyor ve tanıyabiliyordu. Dolayısıyla, sesli bir simgeyle adlandırma gereğini ancak bunlar için duyuyordu. Henüz etnik evreye ulaşamamış, tam anlamıyla kabile toplumu söz konusuydu, henüz kozmik evrede bulunuyordu. *N'ebo* –gökyüzü– sözcüğünü sesleterek uzlaşma yoluyla bunu, gökyüzünü, kendisi de dahil evrenin bütünüyle özdeşleştiren tarihöncesi insanın ilkel anlayışının yüklediği anlamda kullanıyorum; ona göre, gökyüzü sudan (yani karanlıklar) ve dolayısıyla, göreceğimiz gibi karşıtı ateşten (ışık) başlayarak bütün elementlerin bileşimiydi. Totem-gökyüzü ve ardından yüce gönüllü yaratıcı ilah "yaratıcı el, bağışlayıcı" kavramıyla çakıştığında şeyler evrimleşir: Bu durumda aynı sözcük el ve gökyüzünü belirtmeye yarar ve Gürcüce aya anlamına gelen *neb*, Abhazca *nap* (ve değişkesi *e-nap*) sesbilgisel bakımdan Rusça *n'ebo*'ya (çoğul *n'ebesa*) benzemesi rastlantı değildir; bu ses yöneşimi ilk çağlardan beri, Hint-

1 Fransızcada yayınlanmamış metinler. Fr. çev. M.Y.

Avrupa dillerinin ortaya çıkmasından çok önceden, bu dillerin içinde Rusçadan daha fazla yozlaşmaya açık kalan dillerde aynı sözcüklerin gösterdiği gibi, iki kabileden kaynaklanan melez sözcüklerin oluşumundan önce korunagelmiştir.

(O Proiskhoždenije jazyka
[Dilin Kökeni Üzerine], 1926, *s.* 331-332)

Dil fosilbiliminin kanıtladığı gibi, kar, fırtına ve öteki doğa olaylarıyla aynı biçimde gökyüzüyle aynı adı taşır. Kaldı ki gökyüzü adını kuşlara da verir ve anlam kayması yoluyla, parçanın bütünün yerini alması ilkesi uyarınca tüye de adını verir. Karın adıyla tüyün adı arasındaki yöneşme buradan kaynaklanır. Geçen sene Çuvaşçada karın ve tüyün aynı adı taşıdığını gösterdik.

(Skifskij jazyk
[İskit Dili], 1926, s. 368)

Çincede, anlam bakımından görünüşte ortak hiçbir noktası bulunmayan, sözgelimi *yü* (balık) ya da *yü* (yağmur) gibi bir dizi eşsesli sözcük bulduğumuzda bu sözcüklerin rastlantıyla eşsesli olmadığını biliyoruz; çünkü söz fosilbilimi balığın, suyun adını aldığını, yağmur için de aynı durumun söz konusu olduğunu gösterdi; bu da, Çincenin anlamsal bakımdan sözün ilkel durumunda kalması demektir; yani "su" sözcüğünün yağmur ya da balık anlamlarıyla kullanılmasına olanak tanır.

(Jafetičeskaja teorija
[Yafet Kuramı], 1928, s. 161)

"El"in çokanlamlılığı, dilin kökeni sorusu üstüne temel bir önem taşır, daha açık bir deyişle "el" sözcüğü, hiçbir biçim değişikliği olmaksızın onlarca temel anlam üstlenir; bu arada elin bedenin bir parçası olduğu ve beden parçalarının, kozmik ter-

minolojiye denk düşen isimlerinden, bir başka deyişle oluşumu içinde insan bedeninin bir mikroevren olarak ortaya çıktığı, insanın kendisinin gökyüzüyle özdeşleştiği olgusundan söz etmeye gerek bile yok. Buradan, eklemli dilin hepi topu bir avuç; en fazla yedi ilkel sözcükten oluştuğu sonucu çıkar.

(O Proiskhoždenje jazyka
[Dilin Kökeni Üstüne], 1926, s. 309)

[...] Yafet anlambiliminde (bunun eklemli dili kapsadığını anımsatayım), nesnel göndergeli sözcüklerin öznel göndergeli sözcükler karşısında genel olarak bir üstünlüğü bulunduğu gözlemlenir. Dilin, her şeyden önce duygularla algılanabilecek ya da elle ulaşılabilecek her şeyi dile getirme gereksinimi vardır; öte yandan, nesnelerin algılanması çoğuldan tekile, yabancı ve uzaktan yakına gider. Bu nedenle en eski sözcük gökyüzünü adlandırır; bu, insanlara yakın nesnelerin değil kozmik gerçeğin gösterimidir, yakın nesneler parmakla gösterilebilir ve hareket diliyle belirlenebilir.

Yafet dilbiliminin verilerine göre, *gökyüzü + su*, suyun *karanlık* ve *ışık*'a ayrılmasıyla birlikte sözcüklerin ezici çoğunluğunun öntipi olarak ortaya çıkar. Kökeninde, boyların ortaya çıkmasına değin ne bir "gök" tanrısının ne de bir totemin söz konusu olduğunu vurgulamak gerekir mi? Ama, kanıtların bolluğu göz önünde bulundurulduğunda, oldukça çok sayıda olan bu ilk sözcüklerin her birinin şu ya da bu biçimde anlam kayması yoluyla tek ve aynı kaynaktan, gökyüzü-su gösteriminden geldiği tartışmasız bir olgudur. Bu biçimde, saflık derecesine varan son derece yalın bir önermeyle birlikte Yafet dilbilimi, söylencelerin ortaya çıkışı üstüne en yeni kuramlarla karşılaşır. Bu, aklımızı çok fazla karıştırmaz; çünkü sözcüklerin yaratımı, söylencelerin yaratımının bir yönünü oluşturur.

(*a.g.y.*, s. 333-334)

"Gökler", gerçekten belli bir dönemde Yafet dilbilimi içinde dilin yaratılışına ilişkin merkezi bir yer tutar. *N'ebo* (*n'ebo* + *voda*, ya da, daha doğrusu *n'ebo* + *voda* + *ogon*, "gökyüzü + su + ateş), her biri üç anlamsal bileşene, gökyüzü, su ve ateşe denk düşen anlamsal türevlerin doğuşuna yol açar. *Su* + *gökyüzü* bileşiminden "bulutlar", "duman", "karanlıklar" anlamı doğar. *Ateş* ve *gökyüzü*nün birleşiminden "ışık", "parlaklık", "şimşek", vb. doğar. O dönemde insan o denli az sözcüğe sahipti ki (bunlar, somut olarak algılanabilen kozmik güçleri göstermektedir) bunları varlıkların ve giderek kendisi için bireysel bir varlığa dönüşen nesnelerin çokluğunu anlatmak için kullanıyordu.

Ama, sonraki dönemin anlamsal türevleri, örneğin gökler adının ışık kaynağına (yıldızlar, güneş, vb.) ya da gökyüzü adını taşımasa da, ilkel algılamayla uyum içinde en azından bu adın küçültmesinin (daha sonraki algılama uyarınca) kuşlara yayılması bizi dilin kökeni sorunsalından çıkarır, daha önceden oluşmuş insan sözünün sonraki gelişimine bağlar; türemeler melezleşme sayesinde daha gelişmiş yeni biçimlerin ve yeni türlerin ortaya çıkışına tanık olunan incelme ve zenginleşme çağında daha önceden oluşmuş insan sözünün sonraki gelişimine bağlanırlar.

Ama, bakışımızı, insan dilinin temelini açıklamak amacıyla ve mikrokozmos ve makrokozmos arasındaki, malzemenin çokluğu nedeniyle çözümleyemediğimiz ve çözümlemek zorunda olduğumuz sürtüşmeye odaklanarak karanlık çağlara çevirdiğimizde çetin ve önemli bir soruyla karşı karşıya geliriz: En ilksel gösterimler hangileridir? İlk olan hangisidir, gökyüzü mü yoksa el mi? Yafet dilbilimi, dil fosilbilimi yasaları uyarınca, "gökler"den, gerçekten ilk sözcük olan "el"e götürür, çalışkan adamın, *Homo faber*'in, dil de dahil bütün maddi kültürümüzün yaratıcısının eline. El, iletişimin ilkel ve doğal aracıdır; aynı zamanda bütün üretimin tek aracıdır; bu üretim gücünün, *Homo faber*'in gücünün ona üretim araçları, yapay nesneler, maddi kültür nesneleri yaratmasına değin sürer bu; ve, ancak o zaman doğal olarak dil aracı rolü dile aktarılır; dil fosilbiliminin bize gösterdiği gibi el ile aynı adı taşır.

(*a.g.y.*, s. 334-335)

Karşılaştırmalı yöntemin, bütününde yanıltıcı olduğu görüldü; Hint-Avrupa dilbilimcilerinin kullandığı karşılaştırmalı yöntem salt biçimbilimsel, insanlığın biçimleri hatta dil biçimlerini sözcüklerin anlamlarında bir evrim getirmekle kalmayan, anlamların dağılımlarında köklü, ekonomik ve toplumsal dönüşümlere bağlı düşünce dizgelerinin evrimiyle bağlantılı bir altüst oluşa da yol açan bir yöntem olarak ortaya çıktı.

(Tšuvašy-jafetidy
[Yafetçi Çuvaşlar], 1926, s. 7-8)

II. Geleceğin Tek Dili Üstüne Metinler

İnsan dilinin yazgısı çokdillilikten tekdilliliğe doğru evrimleşmektir. Esperanto ya da İdo gibi yapay yardımcı dillerin ortaya çıkışı kuramsal olarak geleceği biçimlendirir, ama gerçekleşme biçimleriyle, bu diller, halkların toplumsal yaşamının doğal evriminden kaçınılmaz bir biçimde ortaya çıkacak olan tek gerçek dilin kötü bir taklidinden başka bir şey olamaz. Bunun göstergeleri açıktır: İnsanlığın bu gerçekleşme yolunda katedeceği yol daha önce katetmiş olduğu yolla karşılaştırılamayacak kadar kısadır. Doğal olarak, daha gelişmiş bir insanlık bu süreci hızlandırabilir ve hızlandırmak zorundadır, ama bu, ancak toplumsal ve ortak yaratım sınırları içinde gerçekleşebilir; toplumsal yaratım içinde bütün dünya halkları, istesinler ya da istemesinler bir rol oynamaya çağrılırlar. Bu, güçlü veya yoksul hiçbir ulusun kaçamayacağı küresel bir süreçtir. Yine de bu küresel süreç ulusal gelişmeyi hiçbir bakımdan tehdit etmediği gibi yeni yaratılmış bile olsa sözlü ya da yazılı hiçbir ulusal dilin gelişmesini de tehdit etmez. Bu, büyük, hâlâ yavaş ama giderek hızlanan, dünya ekonomisiyle aynı ritimde, toplumsal koşullar bakımından insanlığın birliğini hedefleyen bir süreçtir; bu durum, insanların bireyselliğinin elinden alınmasını gerektirmez. Burada, insanlığın doğaya karşı zafer kazandığı son bir evre, insanlığın doğaya ve fizik çevreye bağ-

lı toplumsal yaşam biçimlerinin daha karmaşık ve topluma uyum sağlama yetileri bakımından daha kusursuz düzeneğe bağlı daha serbest biçimlerle değiştiğini gören son evre söz konusudur.

(*Abkhazskij analitičeskij alfavit*
[Abhaz Çözümsel Alfabesi], 1926, s. 16-17)

Emperyalist yayılımı ne olursa olsun, hiçbir bireysel dil geleceğin tek dili olamaz. Eskiden uluslararası olan bütün diller öldü; yayılımları ne olursa olsun, konuşucularının sayısı bakımından küçük ya da büyük, toplumun üst katman sınıflarının dili ya da tersine kitlelerin daha canlı üretimleri olarak yayılım gösteren bütün dillerin tümü de aynı biçimde yok olacaklardır: doğal olarak bunlar ne insan dilinin kötü taklitleri, ne bugün mantar gibi biten Esperantolar ve öteki İdolar ne de bireysel yaratımın gelecekte bize sunacağı dillerdir. Geleceğin insanlığının bu ortak dili, ölü dillerle bugün yaşayan ama ölmeye yazgılı dillerin bütün zenginliğini, bütün niteliklerini içermek durumundadır. Geleceğin her şeyi anlatan ve tek dili, geleceğin sınıfsız ve ulussuz insan topluluğunun kaçınılmaz savını oluşturur. Ama deli olmadıkça böylesi önemli bir sürecin kitlelerce yeni bir kitlesel iletişim aracının, ister sesli ya da başka yapıda (bu noktada tahmin yapamayız), bütün insanların ortaklaşa kullandığı, insanlığın başlangıcında, insanoğlu hayvan olmaktan çıktığında ortaya çıkarak gelişen eklemli dilin durumunda olduğu gibi bilinçdışı ve içgüdüsel biçimde işleyebilen yeni bir dil düşlenebilir mi?

Tabii ki hayır. Gittikçe bilgeleşen insanlık bu sürece karışmalıdır ve karışacaktır. Sorunun bilincine varıp bilimsel tekniklere sahip olan, dilin ortaya çıkışı ve gelişimini yönlendiren insanlık bu kusursuz ve tek dili eline geçirdiği her şeyle yaratmak için değilse bile, en azından kitlelerin bu kaçınılmaz yaratımına boyun eğen özel diller temeli üzerinde sürecin hızlanması ve işleyişine katkıda bulunmaya çaba gösterecektir: Bu amacı benimseyen dilbilimcilerin bundan böyle etkin bir yaratıcı görev

üstlenmesi istenir, bu nedenle her şeyden önce onların insan diline ilişkin daha kapsamlı ve daha derin, daha gerçek, en küçük ayrıntıyı, en küçük öğeyi gözardı etmeksizin bilgi edinmeleri gerekir.

(*Osnovnyje dostiženija jafetičeskoj teorii* [Yafet Kuramının Başlıca Kazanımları], 1925, s. 276-277)

III. SSCB'nin Dil Siyaseti Üstüne Metinler

Dil siyaseti toplumsal, ulusal sorundan ayrılmaz bir sorun oluşturur; oysa SSCB'de ulusal sorun, bizim yapımız içinde anahtar sorunlardan birisidir; bu sorunu çözmeyi başardık ve bunu yalnızca ideolojik düzlemde değil, dünyanın hiçbir yerinde görülmeyecek denli iyi başardık: Her ulusa Çarlık dönemi sırasında kültürel düzeyi ne olursa olsun toptan kendini belirleme olanağı verdik. Sovyet Anayasası'nın ulusal, dolayısıyla dilsel soruna ilişkin doğru çizgisi, solcu (ırkçı) ve sağcı (Rus dilinin üstünlüğünü savunanlar) yozlaştırıcı akımlarca SSCB Komünist Partisi'nin, Proleterya Diktatörlüğü Partisi'nin XVI. Kongresi sırasında, uygulamada çarpıtıldıysa da yoldaş Stalin ülkemizin ve bunun da ötesinde dünya ölçeğinde dil siyasetini net olarak biçimlendirdi. Alçakgönüllü bir bilim emekçisi olarak, Parti siyasal örgütleme işçisi olan yoldaş Stalin'in yüksek sorumluluk duygusuyla dile getirdiği bu biçimlendirmeyi desteklemek için kendime izin veriyorum. Doğal olarak bunu kendi bilimsel uzmanlık açımdan, dilbilimsel açıdan yapacağım. Yoldaş Stalin'in çözümünün, şaşırtıcı bir açıklık ve derinlikle bize siyasal bakımdan yönlendirici bir düşünce olarak Yafet kuramının dünya ölçeğinde dil üstüne bir kuram oluşturarak ulaştığı konumu önerdiğini söylüyorum; ve bu konuma bizler, onlarca yıla yayılmış sürekli kuramsal araştırmalar pahasına, genellikle verimsiz gibi görünen bir çalışma aracılığıyla, nesnel olduğu kadar öznel engellere karşı savaşarak ulaşabildik; öyle ki kendimize belirlemiş olduğumuz hedefe sonunda ulaşmış olduk.

Örnek olarak, yoldaş Stalin'in ulusal dillerin yok olmasına ve ortak bir dil içinde kaynaşmasına ilişkin söylevindeki bölümle Yafet bilimindeki, gelecekte bütün dünyada küresel ekonominin birleşmesinin sonucu olarak birliğe ulaşmak için bütün dünyada maddi kültürün gelişmesi sırasında geliştirilecek olan yeni dil kuramına ilişkin iyi bilinen konum arasındaki yöneşmeyi anımsatacağım. Söz konusu bölüm şunu söyler: "Ulusal dillerin yokolması ve tek bir dilde kaynaşması sorunu ülkemizin *iç* sorunu değildir, sosyalizmin *tek* bir ülkede zafer kazanması sorunu değildir, sosyalizmin uluslararası zaferi sorunudur. Lenin haklı olarak proleterya diktatörlüğünün bütün dünyada zafere ulaşmasından sonra bile, ulusal özellikler daha uzun bir süre varlıklarını sürdüreceklerdir"[2] diyordu.

Bu yöneşimi nasıl açıklayabiliriz? Kuşkusuz aramızdan biri düşüncelerini bir başkasından ödünç almadı. Tarihler de somut olgular gibi bununla ters düşecektir. Bu anlatımdaki özde özdeşlik, devrimci siyasetçi kadar uzman dilbilimci açısından da yoldaş Stalin'in, sosyo-örgütsel sonuca, Yafetçi ideolog dilbilimcinin kuramsal konumuna ulaştığı çözümün aynısıyla ulaşmasıyla açıklanır; bu çözüm tüm dünyanın dilsel gerecini tek ve aynı Marksist yöntemle örgütleme yetisinden kaynaklanır; bu da onu somut olarak bilimsel-örgütlenimsel bir sonuca götürür.

(*Jaykovaja politika*
[Dilbilimsel Siyaset], 1931, s. 2-3.)

2 Stalin ve Kaganoviç, *Compte rendu du Comité central sur le XVIe Congrès du PCUS* (Fr. metin "SSCBKP'nin XVI. Kongresi Üzerine Merkez Komite Tutanağı), 1930, s. 32.

Glossolalia Üstüne Metinler

Aziz Paulus, Korinthoslular'a İlk Mektup

İlk Glossolalianın Ortaya Çıkışı.

Bütün yetilerin en büyüğü olan erdem üzerine:

XIII. BÖLÜM – İnsanların ve meleklerin dilini konuştuğumda, erdemden yoksunsam boş odada çalan bir davul ya da çınlayan bir zil gibi olurum. Ve kehanet bağışlandığında ve bütün gizemleri ve bütün bilimi ve dağları taşıyacak kadar bütün inancım olduğunda, erdemden yoksunsam bir hiçimdir. Ve, yoksulları doyurmak için bütün varımı yoğumu dağıttığımda, yakmaları için bedenimi teslim ettiğimde erdemden yoksunsam, bu benim hiçbir işime yaramaz.

Erdem sabırlıdır, iyilikle doludur. Erdem kesinlikle kıskanç değildir, gözüpek bir davranış göstermez, gururla şişinmez; tutkulu değildir, kendi çıkarlarını aramaz; öfkelenmez, kötülük düşünmez, haksızlıktan zevk almaz, ama hakikatten haz duyar; her şeyden acı çeker, her şeye inanır, her şeyden beklenti içindedir, her şeye katlanır.

Erdem, hiçbir zaman bitmeyecektir; kehanetler bittiğinde, diller yok olduklarında ve bilim ortadan kalktığında bile. Çünkü kısmen tanıyor, kısmen kehanette bulunuyoruz; ama kusursuz olan geldiğinde, kısmi olan her şey ortadan kalkacak.

Çocukluğumda, çocuk gibi konuşuyordum, çocuk gibi yargılıyordum, çocuk gibi düşünüyordum; ama büyüdüğümde ço-

cuksu yanımı yok ettim. Şimdi çocukluğumu bilmece gibi bir aynada görüyorum; ama o zaman yüz yüze görüşeceğiz. Şimdilik kısmen tanıyorum; ama o zaman kendim gibi tanıyacağım. Şimdi şu üç şey varlığını sürdürüyor: inanç, beklenti ve erdem; ama en büyüğü erdemdir.

Kehanet yetisi ve din yetisi üzerine:

XIV. BÖLÜM – Erdemi arayınız, tinsel yetilere ve özellikle kehanette bulunmaya ulaşmaya çalışınız.

Aslında, bilinmeyen bir dil konuşan, insanlarla değil Tanrı'yla konuşur; çünkü kimse onu duyamaz ve gizlerini tinsel olarak dile getirir. Ama, kehanette bulunan kimse, onları eğitmek, yüreklendirmek ve teselli etmek için konuşur. Bir dil konuşan kişi kendini eğitir, ama kehanette bulunan, Tanrı'nın Kilisesi'ni yüceltir.

Şimdi, ben hepinizin diller konuşmasını istiyorum, ama kehanette bulunmanızı daha çok istiyorum; çünkü, kehanette bulunan, kilisenin yücelmesi için yorum yapmadıkça diller konuşandan daha büyüktür.

Ayrıca, kardeşlerim, eğer diller konuşarak size geldiysem; açınsama, bilgi, kehanet ya da doktrin aracılığıyla konuşuyorsam size ne yararım dokunabilir? Eğer flüt ya da arp gibi ses çıkaran cansız nesneler sesleri birbirinden ayırt etmeye yaramıyorsa flütte ya da arpta çalınan şeyi nasıl bileceğiz? Gerçekten de, eğer bir borazan bir sesi anlaşılmaz kılarsa savaşa kim hazırlanacak? Siz de, dil aracılığıyla ötekilerden ayrılan bir dil ortaya çkaramazsanız söylediklerinizi nasıl anlaşılacaktır? Çünkü havaya konuşacaksınız. Aslında, dünyada ne kadar çeşitli dil var, üstelik anlamı olmayan hiçbir dil yok. Dolayısıyla, eğer sözlerin anlamını bilmezsem, konuştuğum kişi tarafından bir barbar gibi görüleceğim ve benimle konuşan da bana barbar görünecek. Tinsel yetileri şiddetle arzuladığında, kilisenin yücelmesi için bunlara çokça sahip olmayı istediğinize göre sizin için de aynı şey geçerli.

Bu nedenle, bir dil konuşan, onu yorumlamak için dua etsin. Çünkü bilinmeyen bir dilde dua edersem, ruhum duaya katılır ama aklım meyvesiz kalır. Öyleyse ne yapacağım? Ruhum-

la dua edeceğim, ama aynı zamanda aklımla da dua edeceğim; ruhuma şarkı söyleyeceğim, ama aynı zamanda aklımla şarkı söyleyeceğim. Yoksa, Tanrı'yı yalnızca ruhumla kutsarsam, ne söylediğini bilemeyeceğinden basit halkın durumunda olanlar kutsamama nasıl Amin diyecekler? Büyük bir iyilik yaptığın doğru, ama başkaları bundan yücelmiş olmazlar. Sizlerin tümünüzün dillerini konuştuğum için Tanrıma şükrediyorum, ama bilinmeyen bir dilde bin sözcük bilmektense başkalarını eğitmek için Kilise'de aklımla beş sözcük söylemeyi yeğlerim.

Kardeşlerim, yargı bakımından çocuk olmayınız, yaramazlık etmek için küçük çocuklar olunuz ve yargı söz konusu olduğunda, kusursuz insanlar olunuz. Yasada şöyle yazılıdır: Bu halka başka dillerde ve yabancı dudaklarla konuşacağım, der Tanrı, hatta beni dinlemeseler bile. Dolayısıyla diller, inançlılar için değil inançsızlar için bir göstergedir; ve, tersine kehanetler imansızlar için değil inanmışlar içindir. Dolayısıyla, eğer bütün Kilise tek bir yerde toplanmışsa ve herkes diller konuşuyorsa halk ya da imansızlar aralarında sizin deli olduğunuzu söylemeyecekler mi? Ama, herkes kehanette bulunur bu bir imansız ya da halktan birisi arasında gerçekleşirse herkesçe inanılır, herkesçe yargılanır, yüreğinin sırları ortaya çıkar; öyle ki, yüzüstü düşerken, o, Tanrı'nın gerçekten aramızda olduğunu söyleyerek Tanrı'ya iman edecektir.

Öyleyse ne yapmalı kardeşlerim? Bir araya geldiğinizde, birinizin elinde bir ilahi, ötekinin bir yönerge, başkasının bir açınsama, bir başkasının bir dil ve ötekinin bir yorum varsa: Her şey eğitim için yapılmalı. Eğer diller konuşanlar varsa, en fazla ikisi ya da üçü konuşsun ve sırasıyla konuşsun; birisi de yorumlasın. Yorum yoksa kilisede susulsun, kendi kendine ve Tanrı'ya konuşulsun.

Yalvaçlara gelince, ikisi ya da üçü konuşsun, ötekiler de yargılasın. Oturanlardan bir başkasına bir kehanet gelirse, birincisi sussun. Çünkü, hepiniz sırayla, herkes öğrensin ve herkes yüreklensin diye kehanette bulunabilirsiniz. Peygamberlerin ruhları peygamberlere boyun eğer; çünkü Tanrı, karmaşanın değil, bütün aziz kiliselerinde öğrettiğim gibi huzurun Tanrı'sıdır. Kadınlar kilisede sussun, çünkü konuşmalarına izin yoktur; ama,

yasanın da söylediği gibi boyun eğmeleri gerekir. Bir konuda bilgilenmek istediklerinde, evde kocalarına sorsunlar; çünkü kadının kilisede konuşması ayıptır.

Tanrı'nın sözü sizden mi çıktı? Ya da yalnızca size mi ulaştı? Eğer birisi kendisinin peygamber ya da ruhani olduğuna inanıyorsa, size yazdıklarımın Tanrı'nın buyrukları olduğunu kabul etsin. Bunu kabul etmeyen, dışlanacaktır.

İşte böyle kardeşler, kehanette bulunmaya heves edin ve dillerin konuşulmasını engellemeyin; ama her şey adabınca ve sırasıyla yapılsın.

*

Emmanuel Swedenbourg, *De Telluribus in mundo nostro solari, quae vocantur planetae: et de telluribus in coelo astrifero; de quoe illarum incolis; tum de Spiritibus & Angelis ibi & Ex Auditis & Visis*, 1758.

Merkür'ü görüşünün anlatımı:

Dilleri, sözcükleri olmasına karşın yüzleri aracılığıyla konuşuyorlar: Bir dil ötekine yardımcı oluyor. Her dünyada herkesin ilk dilinin yüz dili olduğu ve bu yüz dilin, iki kaynak olan dudaklar ve gözler aracılığıyla yerleştiği *bilgisini bana Melekler verdi*: yüz, görüntü ve zihinselin göstergesi olarak adlandırıldı. Dil yetisi, sözcüklerinkine üstün gelir, *düşüncenin kendisi gerçek biçimi içinde kendini gösterir*; burada ne gizleme ne de ikiyüzlülük var olabilir.

Şimdi de, Mars sakinleriyle nasıl söyleştiği:

Ruhlar sağ şakağıma yerleştiler ve orada bana dillerini fısıldıyorlardı, ama hiçbir şey anlamıyorum, tatlı bir akıcılığı vardı; bu denli yumuşağını daha önce duymamıştım, çok tatlı bir esinti gibiydi: Önce sol şakağa ve sol kulağa doğru yukarıdan üflüyordu; ve soluk, buradan sol göze doğru ve yavaş yavaş sağa ilerliyordu ve daha sonra sol gözden çıkarak dudaklara kayıyordu, ağız yoluyla beyne giriyordu... soluk beyne ulaştığında dillerini anladım ve onlarla birlikte bu dili konuşma olanağına

kavuştum; benimle konuştuklarında, iç dilin dış dille uyumu nedeniyle dudaklarımın hareket ettiğini gözlemliyordum. Ay sakinlerine gelince, akciğerlerinin havası sayesinde değil karın boşluğundaki hava aracılığıyla konuşuyorlar, bu da sözlerine gökgürültüsünün sesini yüklemekte.

*

Théodore Flournoy, *Des Indes à la planète Mars*, 1900.

Hélène Smith'in Mars dili, 1. Flournoy'nın kitabından alınan bütünce:

(1) métiche C. médache C. métaganiche S. kin't'che
Bay C. Bayan C. Genç Kız S. Dört

(2) dodé né ci haudan té mess métiche astané ké dé mé véche
Bu, gördüğün büyük adam Astane'nin evi.

(3) modé iné cé di cévouitche ni êvé ché kiné liné
Sevgili anne, seni tanıyorum ve senin küçük Linet'inim.

(4) imodé mété modé modé ine palette is ché péliché ché chiré né ci ten ti vi
Ey anne, şevkatli anne, sevgili anne bütün kaygını dindir, oğlun yanıbaşında.

(5) ikiché ten ti si ké di êvé dé étéché mêné ize bénézée
Ey sonunda bulduğum dost niye hep yanımda kalmıyorsun!

(6) ti iche cêné éspênié ni ti êzi atêv astané ezi
Güzel "Espénié"mizden ve varlığım Astané'den, ruhum
érié vize e vi... i kiché ten ti si ké di êvé
sana iniyor... Oh! Neden hep yanımda durmuyorsun,
dé étéché mêné izé bénézée
sonunda bulduğum dost!

(7) cé évé plêva ti di bénèz éssat riz tès midée durée cè ténassé riz iche éspênié
Bu çirkin dünyada seni canlı bulmaktan üzüntü duyuyorum; bütün varlığının
vétéche ié ché atèv hêné ni pové ten ti si éni zée métiché oné gudé ni cée darié
Espénié'miz üzerinde yükseldiğini ve yanımda kaldığını görmek isterdim; burada insanlar iyi ve yürekler
grêvé
geniş.

(8) amès mis tensée ladé si – amùs ten tivé avé
Gel, bir anlığına bana, gel yaşlı
men – koumé ié ché péléssée – amès somé têsé
dostunun yanına tüm üzüntünü dindirmeye
misaîmé – ké dé surès pit châmi iza méta ii
kokusuz olduklarını sandığın oysa kokulu bu çiçeklere gel
borêsé ti finalimé – iza ii dé séïmiré
hayran olmaya!... Ama eğer anlayacaksın!

(9) ané éni ké éréduté cé ilassumé té imâ ni
Tek başıma gökyüzüne burada yaklaşıyorum
Bétiné chée durée
ve dünyaya bakıyorum.

(10) simandini lé lâmi mêné kizé pavi kiz atimi
Simandini işte ben! dostum! ne sevinç, ne mutluluk!

(11) i modé duméïné modé kêvi cé mache povini
Ey anne, yaşlı anne, gelebildiğim zaman
Poénézé mûné é vi saliné éziné mima nikaïne modé
bir anlığına sana, Nikainé ana babamı unutuyorum anne!
i men
Ey dost!

(12) lassuné ké nipuné ani tis dé machir mirivé
Yaklaş, korkma; yakında yazımızı yazabileceksin

iché manir sé dé évenir toué chi amiché zé forimé
ve dilimizin göstergelerini elinde
ti viche tarviné
tutabileceksin.

(13) (adél) ané sini (yestad) i astané cé fimès astané mirâ
Siz misiniz, ey Astané, ölüyorum! Astané, elveda!

(14) Eupié zé palir né amé arvâ nini pédriné évdi
Eupié, zaman geldi; Arva bizi terkediyor gün
diviné lâmée ine vinâ té luné – pouzé men hantiné
Dönene değin mutlu ol. – Pouzé, sadık dost,
ëzi vraïni né touzé med vi ni ché chiré saîné – ké
Arzum sen ve oğlum Saïné için aynı. Madde tümüyle
zalizé téassé mianine ni di daziné –eupié– pouzé
Sarsın ve korusun! Eupié! – Pouzé!

(15) modé tatiné cé ké mache radziré zé tarvini va
Sevgili anne, çok iyi anlaştığımız dili
nini nini trîménêni à adzi cé zé seïmire vétiche
Sesletemem! Bununla birlikte anlıyorum, ey sevgili anne
i modé inée kévi bérimir m hed kévi machiri cé di triné
ne zaman gelecek? Seninle ne zaman konuşabileceğim
ti éstotiné ni bazée animina i modé cé méï adzi
son ve kısa varlığımdan? Ey anne, seni yeterince tanıdım
ilinée i modé inée cé ké lé nazère ani – mirâ
sevgili anne, yanılmıyorum! – Elveda
mode itatinée mirâ mirâ mirâ
sevgili anne, elveda, elveda, elveda!

(16) astané ésenâle pouzé mêné simandini mirâ
Astané. Ésenale. Pouzé. Dost simandini, elveda!

(17) tamiré mis mèch med mirivé Éziné brima ? ti tès
Bir kalem al yazmak için bu anın sözlerini
Tensée – azini dé méir mazi si somé iche nazina
o zaman benimle beraber geleceksin hayran

tranéï. – Simandini cé kié mache di pédriné tès luné k écé
olmaya yeni parçamıza. Simandini seni bugün terk edemem.
êvé diviné – patrinèz kié nipuné ani
Ne mutluyum! Öyleyse korkma!

*

Victor Henry, *Le Langage martien*, 1901.

Hélène Smith'in Mars dili, 2. Marsça sözcüklerin Henry'ye göre kökeni:

1. Ésenale'in kökeni (Saussure'le uyuşmazlığın kaynağı):

Marsça tümcelerin Fransızcaya çevrilmesinin, Mars'ta beden bulan, daha sonra bedenden arınan, yakın bir geçmişe değin dünyamızda yaşayan bir ruhun yapıtı olması gerektiği varsayılır. Orada Alexis Mirbel adını taşıyordu. Mirbel, takma addır, ama M. Flournoy'nın özel mektubu aracılığıyla Alexis'in sahte ad olmadığını öğrendim. Burada şu sorun ortaya çıkıyor: Aynı kişinin iki farklı dünyada taşıdığı Alexis ve Ésenale adları arasında kurulacak bir bağ var mı?

"Alexis", bir bakıma çok da ender karşılaşılan bir isim değil; ama yaygın da değil ve bitişi bakımından kendisine benzeyen başka bir ad da yok: dolayısıyla bu ünsüz tınının alışılmamış olsa da Mlle Smith'in bilinçdışı düşüncesini çalıştırmış olması şaşırtıcı değil. Bunun için yeterince gerekli zamanı olduğuna dikkat çekelim: Alexis'in, Mars gezegenindeki varlığını 1894 Kasımında öğreniyoruz, Marsça Ésenale adı ancak 1896 Ekiminde bize açıklanıyor. İki yıl: ne denli karmaşık olursa olsun, bir çalışma için *grande mortalis aevi spatium*; düş, bu hazırlık evrelerini bir dakikadan daha kısa bir süre içinde yakabilirdi!

Alexis'in son iki hecesinin ünsüz yapısı, özellikle Fransızcaya uygun sesletildiğinde *csacsi* türsel sözcüğünün ünsüz yapısını anımsatır. Oysa *csacsi* "eşek" anlamına gelir: türsel bir terim olmadığını iyice vurgulayalım; çocuklara öğretildiği gibi şefkat içeren bir tür küçültmedir. Henüz sütten kesilmiş Hélène'e ilk kez bir eşek gösterildiğinde bu sözcük M. Smith'in dudakların-

dan dökülebilirdi. Şimdi Almancaya çevirdiğimizde *Esel*'e ulaşıyoruz, bir başka deyişle Ésenale adının neredeyse ilk iki hecesine. Peki son hece? Bu da, Alexis adının ilk hecesi; çünkü, hiç kuşku yok ki son *e* sesletilmez. İşlemin bütünü matematiksel kesinlikte bir formülle, yani *al* + *esacsi* = *esel* + *al* biçiminde dile getirilebilir. İki ad özdeştir.

Yine de tam değil; **Eselale* sözcüğünün var olması gerekirdi; ama ne biçimde açıklanırsa açıklansın, bu küçük farklılığa kimsenin en küçük önem vereceğini düşünmüyorum. Daha basit olarak, *l*'lerden birinin ayrılıma uğradığı düşünülebilir; ya da yeniden Fransızcaya çevrilme yolu akla gelebilir. *Esel* (eşek) sözcüğünü alalım; bundaki göçüşme tam olarak *Ésenale*'i verir; ya da türsel sözcük *ézen állat* (bu hayvan) sözcüklerinin belli belirsiz ulama girişimi düşünülebilir. Ama, bir açıklama zorunluluğu olmasa bile her bakımdan bu denli kusursuz bir uyum karşısında bu denli küçük bir tutarsızlığın bir engel oluşturmadığını düşünüyorum.

2. Fransızca temelli çeşitli kökenler (V. Bölüm'den alıntı):

Derinleştirme çalışması tamamlandıktan sonra, geriye, her Marsça sözcüğü gerçeğe en uygun görünen alıntılandığı sözcük dağarcığı altına yerleştirerek alfabetik düzeni izlemek kalıyor. Yaklaştırmalarımın birçoğunun varsayımsal niteliğini kesinlikle gizlemediğimi burada yineleyeyim; ama, daha kesin olması için bunları yeri geldiğinde "kuşkulu", "yarı kuşkulu" ve "çok kuşkulu" olarak nitelendireceğim. İçim rahat etsin diye, yol göstermek ve başka araştırmacılara daha iyi buluşlar yapmasını sağlamak için saptamalarda bulunduğum gerçektir.

Abadâ (az), 1 kez: *mis abadâ* (biraz) deyiminde: çocuk jargonuyla birlikte, anlamsal aykırılık yoluyla çıkarabildiği Fransızca *abondant*'ı (bol) çağrıştırır. Kuşkulu.

Acâmi (astronom), 1 kez: "astronom" düşüncesi "bilgin" ve bu da "akademi" düşüncesini çağrıştırır; sondan bir önceki hecenin düşüşünü dengelediği görünümü yaratan uzun aratona dikkat edilmelidir.

Alizé (öğe), 2 kez: ruh çağırma sıvısı türünden ince bir öğe söz konusudur: bu düşünce "rüzgâr" düşüncesini, ve bu da,

gündelik değil de bilimsel niteliğiyle dokunulmadan kalan *alizé* sözcüğünün içerdiği düşünceyi akla getirir.

Aiminâ (var oluş), 2 kez: saymaca sonekle birlikte, Fransızcadaki *animé* (canlı).

Anizié (gönderme), 1 kez: Fransızcadaki *assigner*'deki (ayırmak) titreşimsizin titreşimliye değişimiyle birlikte bir göçüşme olabilir; *assigner*, ticaret tekniğinde genelikle "göndermek" anlamına bürünen *consigner*'yi çağrıştırmış olabilir; oysa Mlle Smith ticaret eğitimi almıştır ve bu terimi günde yirmi kez duymaktadır. Yine de kuşkulu.

[...] *Antéch* "dün", 2 kez: bu, Fransızca *antique*, ya da daha doğrusu, belirteç türünden soneklemeyle birlikte Fransızca *antérieur* (önce).

[...] *Dorimé* (sağlıklı), 1 kez: anlamı "sağlıklı" ile bağdaşık olan Fransızca *modéré*'den (ılımlı) olası göçüşme.

Dumîéïné (eski), 1 kez: Alexis, dünyalı annesine *modé* (anne) dedi; daha sonra kendisini toparladı –çünkü Mars'ta yeniden beden bulduğu için bir başka anneye sahip olduğundan artık annesi değildir– *dumêïné modé* dedi. Bu düzeltme, Fransızcada neredeyse kaçınılmaz olarak *du moins* (en azından) bağlacını düşüncesini getirebildi ve bu da Marsça bir sonekle "eski" anlamında sıfat işlevini üstlendi.

Durée (toprak, yeryüzü), 2 kez: Almanca *erde*'deki bir göçüşme ünlü yapısına açıklık getirmez. Fransızca "[la] dure [terre]" (sert toprak) ya da "[coucher sur la] dure" (yere uzanmak) gibi deyişte etkisi çok daha olasıdır, öyle ki en azından bir Marslı tarafından ilk kez sesletildiğinde zavallı gezegenimize yönelik köklü bir horgörüyü barındırıyordu.

Ébrinié ([o] düşünüyor), 1 kez: Burada düşünce son derece yumuşak olduğundan, ilk heceye açıklık getiren Fransızca *épris* (tutkun) sözcüğü de düşünülebilir.

Épizi (gül), sıfat, 1 kez: birçok gündelik kullanımda *rose* (gül) ve *épine* (diken) sözcüklerinin birleşimini çağrıştırır; ardından sonses düşmesi ve saymaca sonekleme gerçekleşir.

Éspénié, Mars cenneti anlamına gelen özel ad, 2 kez: romanlar ve aşk öykülerinin *İspanya*'sının büyülü resimlerinden esinlenmiştir.

Éssat (canlı), bir kez, ve *ëssaté* (yaşamak), 2 kez: görünüşe bakılırsa "être" (olmak) fiilinin kökünü barındırmaktadır; bu kök, Fransızcada ancak bilgin sözcük *essence*'da (öz) belirgin bir biçimde ortaya çıktığından, belki de, çok dil bilmeden de tanınabilecek İtalyanca *essere*'ye yönelmek daha yerinde olacaktır.

[...] *Finaïmé* (kokular), 1 kez: uyaklı bir sonekle bitişle birlikte Fransızca "[odeur] *fine*"i (ince koku) çağrıştırmaktadır.

Forimé ([yazı] işaretleri), 1 kez: Fransızca *forme* (biçim) oldukça yakındır; ama, "ticari marka" anlamındaki ticaret terimi *firme* (firma), bu anlama daha uygundur, ve ticaret memuru Mlle Smith bu sözcüğe aşina olsa gerektir; belki de birbirlerinden etkilenme gerçekleşmiştir.

[...] *Kavivé* (yabancılar), 1 kez: *kâ*, "qui" (ilgi adılı) anlamına geldiğinden, *ka-vivé* "qui vive!"e (kim var!) ayrışabilir; bu ünlem, beklenmeyen bir nesne görüldüğü ya da duyulduğunda sesletilir.

Kêmâ (erkek), 1 kez: *l* harfinin yerini alfabede hemen yanındakinin aldığı Fransızca *mâle*'deki (eril) hece göçüşmesi.

Kin't'che (dört), henüz biçimlenmemiş Marsçanın ilk görünümünde 1 kez: Fransızca *quatre*'ın (dört) saymaca ve jargonlaştırıcı bozulumu.

Léziré (acı), 1 kez: Fransızca *léser* ya da *lésion*'un (yara) kesin türevi.

Luné (gün), 6 kez: Burada birçok seçenek vardır: ya da anlamsal karşıtlık yoluyla Fransızcadaki *lune* (ay), gece yıldızı; veya Fransızca *lundi* (pazartesi), İtalyanca *lunedi*; haftanın günlerinin sıralandığı ilk gün; ya da, daha basitçe, *luire* (parlamak), *lumière* (ışık), vb. den yola çıkılarak oluşturulmuş Marsça sonekin uygulandığı *lu-* kökü.

Mabûrê (kaba), 1 kez: Bu anlam "bure" (aba), hatta "[vêtement] en bure" (aba giysi) düşüncesini çağrıştırır, bu son ekleştirme *ambure* biçiminde de yazılabilir, *mabûré* de bunun eksiksiz göçüşmesidir.

Mazêté (acı), 2 kez: bu sözcük kımıldatılması güç bir "kitle" düşüncesini çağrıştırır; saymaca sonekleme.

Médache (bayan), 1 kez: Marsça başlangıcındaki, hışırtılının baskın bir yer tuttuğu jargon.

Médinié (çevirirler), 1 kez: ilk iki hece bütün çocuk coğrafya kitaplarının "her yanı karayla *çevrili* deniz" olarak tanımladığı *médi-terranée*'den (Akdeniz) gelmektedir.

Mervé (üstün), 1 kez: Fransızca *merveille* (olağanüstü) veya *merveilleux*'nün (harika) ilk iki hecesi.

Métaganiche (genç bayan), 1 kez: *médache*'la aynı gün.

Mété (şefkatli), 1 kez: *mété modé*'nin " şefkatli anne" birbirine ses yinelemeli eklenmesinde. "Mère" (anne), kısaltılıp jargonlaştırılan "maternel"i (anne sözcüğünün sıfatı) akla getirdi.

[...] *Midée* (çirkin), 1 kez: *misère* (sefalet) ve *hideux* (iğrenç) sözcüklerinin olası karışımı.

[...] *Vizêné* (ayırt etmek), 1 kez: Fransızca *vision*'un (görüş) Marsçadaki türevi: Bilgin sözcük olarak, Mlle Smith'e göre basit "voir" (görmek) anlamından daha teknik bir anlam taşımaktadır; belki de *viser* (hedef almak) anlamına gelmektedir.

[...] *Zati* (anı), 1 kez: anı çiçeği olan *myosotis*'in (vergissmeinnicht) [unutma beni çiçeği] son iki hecesinden çağrışım.

Ziné (mavi), 1 kez: belki de *Chine*'den (Çin) bozma ve türeme; kimi Çin vazolarının güzel mavi rengi bunun nedeni olabilir.

Kaynakça

1. Temel kaynaklar

1.1 Yaratım projeleri ya da oluşturulmuş dil betimlemeleri

YAZARI BELİRSİZ. 1864. *Essai sur la création d'une langue nouvelle.* Saint-Dizier.

COMENIUS (J. A. KOMENSKY). 1668. *Via Lucis.* Amsterdam [1938, *The Way of Light*. Londra, Hodder and Stoughton]

DALGARNO, G. 1661. *Ars Signorum, vulgo character universalis et Lingua philosophica.* Londra, J. Hayes.

DELORMEL, J. 1795. *Projet d'une langue universelle.* Paris, yazar.

ÉPÉE, rahip. 1776 *Institution des sourds et muets, par la voie méthodique; ouvrage qui contient le projet d'une langue universelle, par l'entremise des signes naturels assujettis à une méthode.* Paris, Nyon.

GAJEWSKI, B. 1902. *Grammaire du solrésol.* Paris, yazar.

HARRIS, J. 1795. *Hermes ou Recherche philosophique sur la grammaire universelle* (1751). Fr. çeviren: Jean-François Thurot. Paris, République Yayınevi. [André Jacob'da (yayıncı). 1973. *Genèse de la pensée linguistique.* Paris, Armand Colin.]

JACOB, H. 1947. *A Planned Auxiliary Language.* Londra, Dobson.

JESPERSEN, O. 1928. *An International Language.* Londra, Allen and Unwin.

KIRCHER, A. 1669. *Ars Magne sciendi sive combinatoria.* Amsterdam, J. Jansonnium & Waesberge.

LEIBNIZ, G. W. 1666 *Dissertatio de arte combinatoria.* Leipzig [1923. Berlin, Akademie Verlag].

LETELLIER, C. L. A. 1861. *Cours complet de langue universelle.* Paris, B. Duprat.

— 1891. *Manuel de logologie.* Caen, yazar.

LODWICK, F. 1652. *The Groundwork or Foundation Laid for the Framing of a New Perfect Language and an Universal or Common Writing.* Londra. [Tıpkıbasım, V. Salmon'da. 1972. *The Works of Francis Lodwick* (Francis Lodwick'in Çalışmaları). Londra, Longman].
MAIMIEUX, J. de. 1979. *Pasigraphie.* Paris.
PEI, M. 1958. *One Language for the World.* New York, The Devin-Adair Company.
PLATIÈRE, R. de la. 1789. "Vocation de l'anglais à devenir la langue universelle", *La Recherche aujourd'hui*, n. 30. Paris, PUF
SAUSSURE, R. de. 1918. *La structure logique des mots dans les langues naturelles considérée au point de vue de son application aux langues artificielles.* Berne, Büchler basımevi.
STOYAN, P. 1946. *Vindiana, notre patrie historique retrouvée.* Arras.
SUDRE, F. 1866. *Langue musicale universelle, inventée par François Sudre, également aureur de la Téléphonie, Double dictionnaire.* Paris.
WILKINS, J. 1640. *The Discovery of a New World, or a Discourse Tending to Prove that it is Probable that There May Be a Habitable World on the Moon.* Londra.
— 1641. *Mercury or the Secret and Swift Messenger.* Londra, I. Norton.
— 1668. *An Essay towards a Real Character and a Philosophical Language.* Londra, Royal Society.
WOLFSON, L. 1970. *Le Schizo et les Langues.* Paris, Gallimard.

1.2. Dilin kökeni üzerine kuramlar

BAUDRY, F. 1864. *De la science du langage et de son état actuel.* Paris, A. Durand.
BENLOEW, L. 1863. *De quelques caractères du langage primitif.* Paris, A. Franck.
BERINGTON, S. 1750. *Dissertation on the Mosaical Creation, Deluge, Building of Babel and Confusion of Tongues.* Londra, yazar.
BOUZERAN, J. 1847. *Essai d'unité linguistique raisonnée.* Paris, Hachette.
BRISSET, J.-P. 1883. *La Grammaire logique.* Paris, [1980. Paris, Baudouin]
— 1913. *Les Origines humaines.* Paris [1980. Paris, Baudouin]
BROSSES, C. de 1765. *Traité de la formation mécanique des langues.* Paris, Saillant
CALLET, C. 1928. *Le Mystère du langage.* Paris, Revue Mondaine yay.
CONDILLAC, rahip. 1746. *Essai sur l'origine des connaissances humaines.* Amsterdam, P. Mortier.
— 1775. *Cours d'étude pour l'instruction du prince de Parme*, c. I, *Grammaire.* Parma, Royale Yayınevi. [1997. Elektronik yayın. BNF, Gallica].
CONDORCET, J.A.N. Markisi. 1793. *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain.* Paris [1864. Paris Dubuisson].

COURT DE GÉBÉLIN, A. 1772. *Histoire naturelle de la parole.* Paris [1971. Paris, Hachette].

— 1773-1782. *Le Monde primitif analysé et comparé avec le monde moderne.* Paris, yazar.

DESTUTT DE TRACY, A.L.C. 1803. *Éléments d'idéologie.* Paris, Courcier.

DROJAT, S.F. 1857. *La Maîtresse clé de la tour de Babel.* Paris, B. Duprat.

DUBOR, G. de. 1884. *Les Langues et l'Espèce humaine.* Louvain, Peeters.

GRIMM, J. von. 1859. *De l'origine du langage.* Paris, A. Franck Kitabevi [*Ueber den Ursprung der Sprache.* Berlin, Dümmler. 1851].

GUICHARD, E. 1606. *L'Harmonie étymologique des langues... où se démontre que toutes les langues sont descendues de l'hébraïque.* Paris, Victor Le Roy'da.

HENNEQUIN, A. 1838. *Essai sur l'analogie des langues.* Besançon, yazar.

HERDER, J.-G. 1772. *Abhandlung über den ursprung der Sprache.* Berlin, C. F. Voss [1977, Traité sur l'origine de la langue. Paris, Aubier].

HUMBOLDT, W. von. 1822. *De l'origine des formes grammaticales.* [1859. Paris, A. Franck].

LEIBNIZ, G.W. 1704. *Nouveaux Essais sur l'entendement humain.* [1765. Amsterdam].

— 1710. *Bref Essai sur l'origine des peuples déduite principalement des indications fournies par les langues* [André Jacob'da (yay.) 1973. *Genèse de la pensée linguistique.* Paris, Armand Colin].

LE QUEN D'ENTREMEUSE, S. 1852. *Aperçus nouveaux sur l'origine de l'idolâtrie.* Paris, V. Didron.

MARCILLAC, F. 1900. *Les Vraies Origines de la langue française, ses rapports avec l'anthropologie et de la physique du globe.* Paris, yazar.

MARR, n. 1933. *Voprosy jazyka v'osvescenije jafeticeskoj teorii.* V. V. Aptekar'ın derlediği seçki. Leningrad.

— 1933. *Izbrannyje raboty* (5 cilt). Leningrad.

MAUPERTUIS, P.L., de 1752. *Réflexions philosophiques sur l'origine des langues et la signification des mots.* Dresde [Maupertuis-Turgot-Maine de Biran. 1971. *Sur l'origine du langage.* Cenevre, Droz'da].

MÜLLER, M. 1867. *La Science du langage.* Paris, Durand ve Pedone-Lauriel.

NODIER, C. 1808. *Dictionnaire rasionné des onomatopées françaises.* Paris, Demonville.

— 1810. *Archéologie ou Système universel et raisonné des langues.* Paris, Didot.

— 1834. *Notions élémentaires de linguistique ou Histoire abrégée de la parole et de l'écriture.* Paris, P. Baudouin.

— 1835. *Bibliographie des fous. De quelques livres excentriques.* Paris, Techener.

O'DONNELLY, rahip T.-J. 1851. *Extrait de la traduction authentique des hiéroglyphes de l'Obélisque de Louqsor à Paris* [...]. Paris, Schlesinger kardeşler.

PIAGET, R. 1930. *Human Speech, Some Observations, Experiments, and Conclusions as to the Nature, Origin, Purpose and Possible Improvement of Human Speech.* Londra, Routledge.
PEZRON, R.P. Dom P. 1703. *De l'antiquité de la nation et de la langue des Celtes, autrement appelés Gaulois.* Paris, Jean Boudot'da.
POINSINET DE SIVRY, LOUIS. 1769. *Origine des premières sociétés, des peuples, des sciences, des arts et des idiomes anciens et modernes.* Amsterdam ve Paris, Lacombe.
RAMBOSSON, J. 1853. *Langue universelle. Langage mimique mimé et écrit.* Paris, Garnier.
— 1881. *Origine de la parole et du langage parlé.* Paris, A. Picard.
RENAN, E. 1858. *De l'origine du langage.* Paris [1958, *Œuvres complètes*'de, cilt 8. Paris, Calman-Lévy].
ROSNY, L. de 1869. *De l'origine du langage.* Paris, Maisonneuve.
ROUSSEAU, J.-J. 1781. *Essai sur l'origine des langues.* Cenevre (*Dillerin Kökeni Üstüne Deneme*, çev. Ömer Albayrak, İş Kültür Yayınları).
SAINT-MARS, Desdonitz de. *Essai d'un dictionnaire d'étymologies gauloises.*
THESSALUS, F. 1882. *Traité de l'origine du langage ou formation et déformation des mots.* Paris, yazar.
THIÉBAULT, D. 1776. *Observations générales sur la grammaire et les langues.* Paris.
THORON, O. de 1886. *La Langue primitive depuis Adam jusqu'à Babel, son passage en Amérique où elle est encore vivante.* Paris, E. Leroux
TIMMERMANS, A. 1890. *Traité de l'onomatopée ou clef des racines irréductibles.* Paris, É. Bouillon.
TROMBETTİ, A. 1905. *L'Unità d'origine del linguaggio.* Bolonya, Beltrami.
VERTUS, A. de 1868. *La Langue primitive basée sur l'idéographie lunaire.* Château-Thierry, yazar [aynı yıl, Paris, Maisonneuve].
WEBB, J. 1669. *An Historical Essay Endeavouring the Probabilty that the Language of the Empire of China is the Primitive Language.* Londra, Nath. Brook.

1.3. Bir dil yaratımı içeren kurgu yapıtlar

BÉTHUNE. 1750. Relation du monde de Mercure. Cenevre, Barillot ve oğulları. [1787. *Voyages imaginaires*, XVI. cilt. Paris, Garnier]
BOGDANOV, A.A. 1908. *Krasnaja zvezda.* Moskova. [1985. *L'Étoile rouge.* Lozan, L'Age d'homme].
BULWER-LYTTON, E. G. 1871. *The Coming Race.* Edimburg-Londra, William Blackwood.
BURROUGHS, E.R. 1917. *A Princess of Mars.* Şikago, McClurg.
COLIN, V. 1978. *Babel.* Paris, Galaxie Bis.
CYRANO DE BERGERAC, S. 1649. *L'Autre Monde, Les États et empires de la Lune.* Paris [1656. Yazarın ölümünden sonraki yayın]

— 1652. *Les États et empires du Soleil.* Paris [1662. Yazarın ölümünden sonraki yayın]
[Genel başlık, *Histoire comique des États et Empires de la Lune et du Soleil*]
DEFOE, D. 1705. *The Consolidator, or Memoirs of Sundry Transactions from the World in the Moon.* Londra, Benjamin Bragg.
DELANY, S. 1966. *Babel 17.* New York, Ace. [1980. Fr. çev. Mimi Perrin. Paris, J'ai lu]
DESFONTAINES, P. 1730. *Le Nouveau Gulliver.* [1787. *Voyages imaginaires,* XV. cilt. Paris, Garnier]
ELGIN, S. HADEN. 1984. *Native Tongue.* Londra, The Women's Press.
— 1988. *A First Dictionary and Grammar of Láadan.* Society for the Furtherance and Study of Fantasy and Science Fiction.
FOIGNY, G. de. 1676. *Les Aventures de Jacques Sadeur dans la découverte et le voyage de la Terre Australe.* [1787, *Voyages imaginaires,* XXIV. cilt. Paris, Garnier].
GODWIN, F. 1638. *The Man in the Moon or a Discourse of a Voyage thither by Domingo Gonzales, the Sppedy Messenger.* Londra [1971. Menston, Scolar Press].
HOLBERG, L. de. 1741. *Voyages de Nicolas Klimius dans le monde souterrain.* Kopenhag [1787, *Voyages imaginaires,* XIX. cilt. Paris, Garnier].
KARINTHY, F. 1970. *Epepe.* Budapeşte. [1996. Paris, Denoël].
LEWIS, C.S. 1938. *Out of the Silent Planet.* New York, McMillan.
MORE, Sir Th. 1516. *Utopia.* Londra [1966. Leeds, Scolar Press]. (*Utopia,* çevirenler: Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol, Mina Urgan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları).
MOUHY, C. de. 1735. *Lamékis ou les voyages extraordinaires d'un Égyptien dans la terre intérieure.* Paris. [1787, *Voyages imaginaires,* XX. cilt. Paris, Garnier].
ORTAK, 1798. *Human Vicissitudes or the Travels into Unexplored Regions.* Londra.
ORWELL, G. 1948. *1984.* Londra, Penguin. [1950. Fr. çeviren: Amélie Audiberti. Paris, Gallimard]. (*Bin Dokuz Yüz Seksen Dört,* çev. Nuran Akgören, Can Yayınları).
PSALMANAZAR, G. 1704. *An Historical and Geographical Description of Formoza.* Londra.
TOLKIEN, J.R. 1937. *The Hobbit.* Londra, Allen and Unwin (*Hobbit,* çev. Gamze Sarı, İthaki Yayınları).
— 1954-1955. *The Lord of the Rings.* Londra, Allen and Unwin (*Yüzüklerin Efendisi,* çevirenler: Çiğdem Ersal İpek, Bülent Somay, Metis Yayınları).
TYSSOT DE PATOT, S. 1710. *Voyages et aventures de Jacques Massé.* Bordeaux.
VAIRASSE, D. 1677. *Histoire des Sévarambes qui habitent une partie du troisième continent, communément appelé Terre Australe.* [1787-1789, *Voyages imaginaires,* 5. cilt. Paris, Garnier.

VANCE, J. 1958. *The Languages of Pao.* New York, Avalon. [1965. *Les Langages de Pao.* Paris, Denoël].
WATSON, I. 1973. *The Embedding.* Londra, Victor Gollanez. [1974. *L'Enchâssement.* Paris, Denoël].

2. *Eleştiri Yapıtları, İncelemeler ve Yorumlar*

2.1. *Evrensel diller ve dilbilim kuramları üstüne incelemeler*

ALBANI, P. ve BUONARROTI, B. 1994. *Dictionnaire des langues imaginaires.* Paris, Les Belles Lettres.
AUROUX, S. ve başkaları. 1985. *La Linguistique fantastique.* Paris, Denoël.
— 1989. *Histoire des idées linguistiques.* Brüksel, Pierre Mardaga.
CALVET, L.-J. 1977. *Marxisme et Linguistique.* Paris, Payot.
CAVALLI-SFORZA, L. L. 1991. "Genes, peoples and languages". *Scientific American,* n. 265, s. 104-110.
CLARK, W. J. 1907. *International Language, Past, Present and Future with Specimens of Esperanto and Grammar.* Londra, J. M. Dent & Company.
COUTURAT, L. 1901. *La Logique de Leibniz d'après des documents inédits.* Paris, F. Alcan.
— 1911. "Des rapports de la logique et de la linguistique dans le problème de la langue universelle", *Revue de métaphysique et de morale,* Temmuz.
DE MOTT, B. 1955. "Comenius and the Real Character in England". *Publications of the Modern Language Ass. Of America,* s. 70.
ECO, U. 1994. *La Recherche de la langue parfaite dans la culture européenne.* Paris, Le Seuil (*Avrupa Kültüründe Kusursuz Dil Arayışı,* çev. Kemal Atakay, Literatür Yayınları).
GADET, F. ve başkaları. 1979. *Les Maîtres de la langue.* Paris, François Maspero.
GENETTE, G. 1976. *Mimologiques.* Paris, Le Seuil.
HAGÈGE, C. 1978. "Babel, du temps mythique au temps du langage". *Revue philosophique,* s. 4.
HARNOIS, G. 1929. *Les Théories du langage en France de 1660 à 1821.* Paris, les Belles Lettres.
HIGLEY, S.L. 2000. "Audience, Uglossia, and CONGLANG, Inventing Languages on the Internet". *M/C, A Journal of Media and Culture,* n. 3(1).
JACOB, A. (yay.) 1973. *Genèse de la pensée linguistique.* Paris, Armand Colin.
JOSEPH, B. ve SALMONS, J. 1997. *Nostratic, Sifting the Evidence.* Amsterdam, John Benjamins.
KNOWLSON, J. 1975. *Universal Language Schemes in England and France, 1600-1800.* Toronto, University of Toronto Press.
LEHMANN, W. ve ZGUSTA, L. 1979. "Schleicher's Tale after a Century".

Brogyanyi, B., yayıncı. *Festschrift for Oswald Szemerényi on the Occasion of his 65th Birthday*, s. 455-466. Amsterdam, John Benjamins.
MAHIEU, S. 2005. *Le Phalanstère des langues excentriques*. Paris, Gingko.
MARTINET, A. 1986. *Des steppes aux océanes. L'Indo-européen et les Indo-Européens*. Paris, Payot.
McCRACKEN, G. 1948. "Athanasius Kircher's Universal Polygraphy". *Isis*, n.39, s. 215-228.
MERCIER-FAIVRE, A.-M. 1999. *Un Supplément à "L'Encyclopédie". Le "Monde primitif" d'Antoine Court de Gébélin*. Paris, Honoré Champion.
MIKHANKOVA, B. A. 1948. *N. Ja. Marr. Ocerk jevo zyzni i naucnoj detajel'nosti*. Moskova.
MITROVIC, P. 1972. "Deux sabirs balkaniques". *La Linguistique*, s. 1, s. 137 ve devamı.
MONNEROT-DUMAINE, M. 1960. *Précis d'interlinguistique générale et spéciale*. Paris, Maloine Kitabevi.
OGDEN, C.K. 1931. *Debabelisation, With a Survey of Contemporary Opinion on the Problem of a Universal Language*. Londra, Routledge.
— 1935. *Counter-Offensive, an Exposure of Certain Mispresentations of Basic English*. Londra, Routledge.
OLENDER, M. 1989. *Les Langues du paradis, Aryens et Sémites, un couple providentiel*. Paris, Le Seuil.
— (yön.). 1990. "Les langues mégalomanes". *Le Genre humain*, n. 21. Paris, Le Seuil.
ORTAK, 1979. "Le mythe de la langue universelle", *Critique*, s. 387-388.
PIERSSENS, M. 1976. *La Tour de Babil*. Paris, Minuit Yayınları.
RUHLEN, M. 1987. *A Guide to the World's Languages*, cilt 1, *Classification*. Stanford, Stanford University Press.
SALMON, V. 1972. *The Works of Francis Lodwick, A Study of his Writings in the Intellectual Context of the Seveteenth Century*. Londra, Longman.
SAPIR, E. 1931. "Wanted, A World Language", *American Mercury*, Şubat, s. 202-209.
THOMAS, L.L. 1957. *The Lingustic Theories of Marr*. Berkeley, The University of California Press.
VAN GENNEP, A. 1908. "Essai d'une théorie des langues spéciales". *Revue des études ethnographiques et sociologiques*, n. 1, s. 327 vd.
VAQUERA, M. –L. 1999. *Projectos de lengua universal, la contribucion espagñola*. Cordoba, Universidad de Cordoba/Caja Sur.

2.2. *Kurgu içindeki diller üzerine incelemeler*

ATKINSON, G. 1922. *The Extraordinary Voyage in French Literature befor 1700*. Paris, Champion.

BURGESS, A. 1981. "Creating a language for primitive man". *New York Times Magazine*, 15 Kasım, s. 102 vd.
CARPENTER, H. 1978. *Tolkien, A Biography.* New York, Ballantine Books.
CORNELIUS, P. 1965. *Languages in 17th and Early 18th Century Imaginary Voyages.* Cenevre, Droz.
GOIMARD, J. 1993. "Science-fiction". *Dictionnaire critique de la communication*, cilt 2, s. 1621-1624. Paris, PUF.
GOVE, P. B. 1841. *The Imaginary Journey in Prose Fiction... with an Annotated Checklist of 215 Imaginary Voyages from 1700 to 1800.* New York, Columbia University Press.
GROS, L.G. ve başkaları. 1957. "Langues imaginaires et langage secret chez Swift". *Cahiers du Sud*, n.46, s. 3-44.
KLOCZKO, E. 1995. *Dictionnaire des langues elfiques.* Paris, Tamise Yay.
MEYERS, W.E. 1980. *Aliens and Linguists.* Atina, University of Georgia Press.
NICOLSON, M.H. 1948. *Voyages to the Moon.* New York, Macmillan & Co.
PONS, É. 1930. "Les langues imaginaires dans le voyage utopique, un précurseur, T. Morus". *Revue de littérature comparée*, n. 10, s. 592-603.
— 1931. "Les Langues imaginaires dans le voyage utopique, les jargons de Panurge dans Rabelais". *Revue de littérature comparée*, n. 11, s. 185-218.
— 1932. "Les Langues imaginaires dans le voyage utopique, les grammairiens, Vairasse et Foigny". *Revue de littérature comparée*, n.12, s. 500-532.
SEBER, E. 1945. "Ideal Languages in the French and English Imaginary Voyage", *Publications of the Modern Language Association*, n.60, s. 586-597.
SÉRIOT, P. 2000. "Le sexe des anges ou la tentation iconique". *M.E. Almeida ve M. Maillard (yön.), O Feminio nas Linguas, Culturas e Literaturas'*da, s. 395-402. Madera, Centro Metagram, universidade da Madeira.
SFEZ, L. 1996. "Utopie et Imaginaire de la Communication"'a Önsöz. Quaderni, n. 28, s. 7-10.

2.3. Glossolalia, ruh çağırma, öteki dünyalar üzerine incelemeler

ALPHANDÉRY, P. 1931. "La glossolalie dans le prophétisme médiéval latin". *Revue de l'histoire des religions*, cilt CIV, s. 417-436.
BOBON, J. 1947. "Les pseudo-glosollalies ludiques et magiques". *Journal belge de neurologie et de psychiatrie*, cilt XLVII, Nisan-Haziran.
— 1952. *Introduction historique à l'étude des néologismes et des glossolalies en psychopathologie.* Paris, Masson.
BONIFACE, E. 1979. *Thérèse Neumann, la crucifiée, devant l'histoire et la science.* Paris, Lethellieux.
BOZZANO, E. 1934. *La Médiumnité polyglotte.* Paris, Jean-Meyer Yay.

CIFALI, M. 1983. "Théodore Flournoy, la découverte de l'inconscient", *Le Bloc-Notes de la psychanalyse,* n. 3, s. 111-131.

— 1985. "Une glossolale et ses savants, Elise Muller, alias Hélène Smith", S. Aroux ve başkaları (yön.). *La Linguistique fantastique*, s. 236-244. Paris, Denoël.

CLAPARÈDE, E. 1921. "Théodore Flournoy, sa vie, son œuvre", *Archives de psychologie de la Suisse romande,* cilt XVIII, s. 1-25.

COURTINE, J.-J. (yön.). 1988. "Les Glossolalies", *Langages,* n. 91. Paris, Larousse.

CUTTEN, G.B. 1927 *Speaking with Tongues. Langages,* n. 91. Paris, Larousse.

DUBLEUMORTIER, N. 1997. *Glossolalie. Discours de la croyance dans un culte pentecôtiste.* Paris, L'Harmattan.

FLAMMARION, C. 1862. *La Pluralité des mondes habités.* Paris, Mallet-Bachelier Basım-Yayınevi.

— 1865. *Les Mondes imaginaires et les mondes réels. Voyage pittoresque dans le ciel et revue critique des théories humaines, scientifiques et romanesques, anciennes et modernes sur les habitants des astres* (Düşsel Dünyalar ve Gerçek Dünyalar. Gökyüzünde Gözalıcı Bir Yolculuk ve Yıldızlarda Yaşayanlara İlişkin İnsani, Bilimsel ve Romansı, Eski ve Yeni Kuramların Eleştirel Dergisi). Paris, Flammarion.

— 1888. *Rêves étoilés* (Yıldızlı Düşler). Paris, Flammarion.

— 1892. *La Planète Mars et ses conditions d'habitabilité* (Mars Gezegeni ve Yaşam Koşulları). Paris, Gauthier-Villars.

FLOURNOY, T. 1900. *Des Indes à la planète Mars, étude sur un cas de somnanbulisme avec glossolalie.* Paris, Cenevre [1983. Marina Yaguello ve Mireille Cifali (yay.). Paris, Le Seuil]

— 1902. "Novelles observations sur un cas de somnanbulisme avec glossolalie". *Archives de psychologie de la Suisse romande,* cilt I, s. 100-255.

FLOURNOY, O. 1986. *Théodore et Léopold, de Théodore Flournoy à la psychanalyse.* Neuchâtel, À la Baconnière.

FONTENELLE, B. Le Bouvier de. 1686. *Entretiens sur la pluralité des mondes.* Paris.

FRANCHE, rahip P. 1903. *Sainte Hildegarde.* Paris, Lecoffre.

GIACOMELLI, R. 1999. *Dossier Hélène Smith.* Milan, CUEM.

GOODMAN, F. 1972. *Speaking in Tongues. A Cross-Cultural Study of Glossolalia.* Şikago-Londra, The University of Chicago Press.

HENRY, V. 1901. *Le Langage Martien, étude analytique de la Genèse d'une Langue dans un cas de Glosolalie Somnanbulique.* Paris, Maisonneuve.

HINE, V.H. 1969. "Pentecostal Glosolalia, Toward a functional Interpretation". *Journal for the Scientific Study of Religion,* 8. cilt, s. 211-226.

HYSLOP, V. 1906. "La médiumnité de M. Smead". *Annales de sciences psychiques,* s. 461 vd.

JAQUITH, J.R. 1967. "Towards a Typology of Formal Communication Behaviour, Glossolalia". *Anthropological Linguistics,* cilt IX, n. 8.

KELSEY, M. T. 1964. *Tongue Speaking, An Experiment in Spiritual Experience.* New York, Doubleday & Company.
KERNER, J. 1832. *Die Seherin von Prevorst.* Stuttgart, Cotta.
LAPSLEY, J.N., ve SIMPSON, J.H. 1964. "Speaking in Tongues, Infantile Babble or Song of the Self". *Pastoral Psychology,* cilt 15, n. 146, s. 16-24.
LOMBARD, É. 1910. *De la Glossolalie chez les premiers chrétiens et les phénomènes similaires.* Lozan, Bridel.
MAEDER, A. 1910. "La langue d'un aliéné, analyse d'un cas de glossolalie". *Archives de psychologie,* Mart, s. 208 vd.
MAY, L. C. 1956. "A Survey of Glossolalia and Related Phenomena in Non-Christian Religions", *American Anthropologist,* n. 58, s. 75-96.
RICHET, C. 1905. "Xénoglossie, L'Écriture automatique en langues étrangères". *Proceedings of the Society for Psychical Research,* cilt XIX. Bölüm LI, Aralık, s. 162-194.
SAMARIN, W.J. 1968. "The Linguisticality of Glosolalia". *The Hartford Quarterly,* n. 8, s. 49-75.
— 1969. "Forms and functions of nonsense language". *Linguistics,* n. 50, s. 70-74. La Haye, Paris, Mouton.
— 1971. "Evolution in glossolalic private language". *Anthropological Lingusitics,* cilt 13, n. 2, s. 55-67.
— 1972. *Tongues of Men and Angels. The Religious Language of Pentekostalism.* New York, Londra, Macmillan.
SHERRILL, J. 1964. *They Speak with Other Tongues.* New York, McGraw Hill.
STUCHLIK, J. 1960. "Essai sur la psychologie de l'invention des langues". *Annales médico-psychologiques,* n. 2, s. 225 vd.
SULLIVAN, F. A. 1976. "Ils parlent en langues", *Lumen Vitae,* cilt XXI, s. 1 vd.
SWEDENBORG, E. 1758. "Des Terres dans notre monde solaire, qui sont appelées planètes, et des terres dans le ciel astral, de leurs habitants, de leurs esprits et de leurs anges, d'après ce qui a été entendu et vu par E. Swedenborg" [Özgün metin Latince-Fransızca basım, Paris, 1824].
VESME, C. de. 1905. "Xénoglossie". *Annales de sciences psychiques,* n. 15, s. 317 vd.
— 1907. "La xénoglossie de Laura Edmunds". *Annales de sciences psychiques,* n. 17, s. 408-410 ve 601-603.

2.4. *Genel yapıtlar*

ARNAULD, A. ve LANCELOT, C. 1660. *Grammaire générale et raisonnée.*
BACH. E, ve başkaları. 1968. *Universals in Linguistic Theory.* Londra-New York, Holt, Rinehart and Winston.

BAKHTINE, M. 1977. *Le Marxisme et la philosophie du langage* [Paris, Minuit Yay], (*Marksizm ve Dil Felsefesi*, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları).

BENVENISTE, É. 1966; 1974. *Problèmes de linguistique générale* cilt I ve II. Paris, Gallimard (*Genel Dilbilim Sorunları* (seçme), çev. Erdim Öztokat, YKY).

CHOMSKY, N. 1957. *Syntactic structures.* La Haye, Mouton. [1969. *Structures syntaxiques.* Paris, Le Seuil]

— 1965. *Aspects of the Theory of Syntax.* Cambridge, MIT Press [1971. *Aspects de la théorie syntaxique.* Paris, Le Seuil]

— 1966. *Cartesian Lingusitics* (Descartesçı Dilbilim). New York, Harper and Row [1969, la Linguistique cartésienne. Paris, Le Seuil]

COMRIE, B. 1981. *Language Universals and Linguistic Typology.* Oxford, Oxford University Press.

— (yay.) 1990. *The World's Major Languages.* New York-Oxford, Oxford University Press.

COSNIER, J. ve başkaları. 1982. *Les.* Cambridge, Cambridge University Press.

DAMOURETTE, J. ve PICHON, É. 1911-11940. *Des mots à la pensée.* Paris, Artrey Yay.

FREUD, S. 1910. "Sur les sens opposés dans les mots primitifs", [Essais de psychanalyse appliquée'de. Paris, Gallimard, 1933]

GOBINEAU, A. de. 1853. *Essai sur l'inégalité des races humaines.* [1967. Paris, Belfond]

GREENBERG, J. 1963. *Universals of Language.* Cambridge, MIT Press.

GREENBERG, J. , FERGUSON, C. ve MORAVCZIK, E. (yön.) 1978. *Universals of Human Language.* Stanford, Stanford University Press.

HAGÈGE, C. 1976. *La Grammaire générative, réflexions critiques.* Paris, PUF.

— 1982. *La Structure des langues.* Paris, PUF.

— 1983. "Contribution des recherches typologiques à l'étude diachronique des langues". *Yuvarlak Masa. Artsürem Dün ve Bugün.* Lille, Lille Üniversitesi Yayınları.

— 1993. *The Language Builder.* Amsterdam-Philedelphia, John Benjamin Publishing Company.

— 2001. *Halte à la mort des langues.* Paris, Odile Jacob.

HOMBERT, J.-M. (yön.). 2005. *Aux origines des langues et du langage.* Paris, Fayard.

HYMES, D. (yön.) 1971. *Pidginization and Creolization of Languages.* Cambridge (Mass.), Harvard University Press.

JAKOBSON, R. 1962. "Why Mama and Papa". *Selected Writings*, cilt I, Phonological Studies, s. 635-644. La Haye, Mouton.

— 1962. "Retrospect". *A.g.y.*

— 1963; 1973. *Essais de linguistique générale*, cilt I ve II. Paris, Minuit Yay.

— 1969. *Langage enfantin et aphasie.* Paris, Minuit Yay.

LACAN, J. 1975. *De la psychose paranoïaque dans ses rapports avec la personnalité*. Paris, Le Seuil [yeniden basım]
LAKOFF, G. 1987. *Women, Fire and Dangerous Things*. Şikago, The University of Chicago Press.
LANGACKER, R. 1990. *Concept, Image and Symbol. The cognitive basis of grammar*. New York, Mouton-de Gruyter.
LAPOUGE, G. 1982. *Le Singe de la montre. Utopie et histoire*. Paris, Flammarion.
LÉVI-STRAUSS, C. 1952. *Race et histoire*. Paris, Albin Michel (*Irk, Tarih ve Kültür*, çevirenler: Arzu Oyacıoğlu, Haldun Bayrı, Reha Erdem, Işık Ergüden, Metis Yayınları).
NETTLE, D. ve ROMAINE, S. 2000. *Vanishing Voices, the extinction of the world's languages*. Oxford, Oxford University Press.
PALMER, H. 1921. *The Principles of Language Study*. Londra, Harrap.
RENFREW, Sör C. 1987. *Archaeology and language*. Cambridge, Cambridge Üniversitesi Yayınları.
ROUSSEL, R. 1932. *Nouvelles Impressions d'Afrique*. [1963. Paris, Pauvert]
SAPIR, E. 1921. *Language, an Introduction to the Study of Speech*. New York, Harcourt, Brace & Co. [1967 Fr. çev. *Le Langage, introduction à l'étude de la parole*, Paris, Payot]
SCHAFF, A. 1969. *Langage et connaissance*. Paris, Anthropos.
SLOBIN, D. (yön.). 1971. *The Ontogenesis of Grammar*. New York, Academic Press.
SPRAGUE DE CAMP, L. 1954. *Lost Continents*. New York, Gnome Press.
— 1957. *De l'Atlantide à Eldorado*. Paris, Plon.
STEINER, G. 1975. *After Babel*. Londra, Oxford University Press. [1991. Fr. çev. Après Babel. Paris, Albin Michel]
WHORF, B.L. 1956. *Language, Thought and Reality*. Cambridge, MIT Press.
YAGUELLO, M. 2005. "L'invention des langues". Hombert 2005'te, s. 362-389.

İnternet kaynakları

Yayınlanmış uluslararası yardımcı diller bütüncesine birçok internet sitesinde yer verilmektedir; İnternet, bütün dil yaratıcıları gibi Esperantocuların etkinliklerini de inanılmaz derecede güdülemiştir.

İnternet siteleri,
www.esperanto.net, Esperanto üstüne çokdilli bilgilendirme merkezi. Lingvo Internacia'ya ilişkin ayrıntılı bir sunuş yer 57 dil seçeneğiyle birlikte sunulmaktadır
Ikurso.net, yalnızca Esperantoyu öğrenmek içindir.
Esperanto.net/veb, La Virtuala Esperanto-Biblioteko. Sanal kitaplıkta toplanmış Esperanti web kaynaklarının başlıcaları.

dmoz.org/World/Esperanto/, Esperantoya ilişkin en iyi sitelerin listesi.
eo.wikipedia.org, Vikipedio, la libera enciklopedio. Wikipedia ansiklopedisi Esperanto dilinde 10.000'den fazla makale içermektedir.
Francilinguala pagino pri Ido, IDO'nun açılış sayfası.

TOLKLANG sitesi Tolkien'e ve dillerine ayrılmıştır.
CONGLANG sitesi dillerin bulunuşuna ayrılmıştır.
Lozan Üniversitesi'nde (Slav İncelemeleri Bölümü) profesör olan Patrick Sériot'nun sitesi, SSCB'deki dillerin konumları üstüne birçok incelemeyi kapsamaktadır.